

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
АРХИТЕКТОНСКИ ФАКУЛТЕТ

Дамјан Балкоски

**Примена концепта *стварања места* у процесу
одрживе урбане трансформације пограничних
градова Републике Северне Македоније**

Докторска дисертација

Београд, 2024

University of Belgrade
Faculty of Architecture

Damjan Balkoski

**Application of the concept of *placemaking* in the
process of sustainable urban transformation of
the border towns of the Republic of North
Macedonia**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2024

Ментор:

Др Александра Ступар, редовни професор
Универзитет у Београду – Архитектонски факултет

Чланови комисије:

Др Александра Тукић, редовни професор
Универзитет у Београду – Архитектонски факултет

Др Владимир Михајлов, ванредни професор
Универзитет у Београду – Архитектонски факултет

Др Дивна Пенчић, редовни професор
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ Скопље – Архитектонски факултет

Датум одбране: _____

Београд

Изјава захвалности

Од уписа до завршетка ових докторских студија прошло је 7 година. Уобичајено је, кад завршите један циклус образовања, да искажете своју захвалност. Искрено захваљујем људима који су снажно утицали на мене и помогли ми да овај рад завршим на најбољи могући начин.

Највећу и најискренију захвалност упућујем својој менторки, проф. др Александри Ступар, чији су посвећеност и креативни приступ научном раду за мене од непроцењиве важности. Велика је част, понос и радост бити њен ученик и сарађивати са њом. Њена експертиза и позитивна енергија помогли су ми и водили ме током студија и научног рада. Посебно сам захвалан што ми је омогућила да учествујем на многим конференцијама и будем део научног тима.

Захвалност упућујем и члановима комисије – проф. др Александри Ђукић, ванр. проф. др Владимиру Михајлову и проф. др Дивни Пенчић, од којих сам много тога научио и надам се да ћемо и даље не само сарађивати него и интензивирати нашу сарадњу.

Посебну захвалност изражавам својој пријатељици, професорки др Мирјани Деветаковић, која је значајно утицала на мој избор да будем студент Архитектонског факултета Београдског универзитета и која ме је стално подстицала и помагала ми током студирања.

Својим колегама докторандима, због којих сам заволео Београд, захваљујем и на подршци и на дружењу.

На крају своју захвалност желим да упутим мојој породици: мојој мајци Ирени, оцу Љупчо, баки Добрили и деки Ламбету за сву подршку и помоћ, посебно мојој тетки Анети Стојиљковић-Иверсен, која ми је веома помогла око превода на овом и многим другим радовима.

Моја захвалност не би била потпуна када не бих поменуо своје драге људе којима **посвећујем** овај докторат, а који нажалост нису међу нама. Они су снажно веровали у мене и остварење овог сна. То су моји бака и дека по мајци, Викторија и Радован Стојиљковић и мој друг Димитар Кузмановски, без чијег утицаја не бих написао овај рад.

Примена концепта *стварања места* у процесу одрживе урбане трансформације пограничних градова Републике Северне Македоније

Резиме

Докторски рад истражује релацију између феномена и концепата пограничних градова, одрживог развоја и стварања места као кључних елемената у настајању нових предности пограничних градова и њихово полицентрично повезивање са суседним земљама.

Фокус истраживања је на пограничним градовима у РСМ који својим пространим и демографским карактеристикама припадају градовима који су мали по величини и који се суочавају са бројним проблемима на просторном, друштвеном, економском и еколошком нивоу. Због демографске, економске и просторне стагнације, јавни градски простори имају неадекватну физичку и функционалну структуру, са приметним недостатком садржаја који привлаче људе и испуњавају њихове различите потребе. Из проблема градова проистичу и задаци истраживања који су усмерени ка формирању препорука за унапређење просторно-функционалних карактеристика јавних простора применом концепта „стварања места“, као и дефинисању смерница за унапређење друштвене и еколошке одрживости и ефикасној имплементацији концепта „стварања места“. Због обимности и сложености проблематике која се истражује, научна методологија се састоји од збира емпиријских и теренских метода и студија случаја, за свеобухватни преглед и анализу постојећег стања и могућности за будућу одрживу трансформацију градова. Научна оправданост дисертације огледа се у научном доприносу у областима урбанистичког планирања и пројектовања, док практични допринос истраживања омогућава побољшање локалног квалитета живота и реактивацију јавних простора.

Кључне речи: јавни простори, стварање места, погранични градови, друштвена одрживост, еколошка одрживост, ЕУ систем, регион, прекогранична сарадња, умрежавање градова

Научна област: Урбанизам

Ужа научна област: Урбанистичко пројектовање

УДК број: 711:911.375(497.7 Makedonija)(043.3)

Application of the concept of *placemaking* in the process of sustainable urban transformation of the border towns of the Republic of North Macedonia

Summary

The doctoral thesis investigates the relationship between the phenomena and concepts of border towns, sustainable development and place-making as key elements in creating new advantages of border towns and their polycentric connection with neighbouring countries.

The focus of the research is on the border towns in the RNM, which, due to their spaciousness and demographic characteristics, belong to towns that are small in size and which face numerous problems on a spacious, social, economic and ecological level. Due to demographic, economic and spatial stagnation, public urban spaces have an inadequate physical and functional structure, with a noticeable lack of content that attracts people and fulfils their various needs. Research tasks arise from the problems of cities, that are directed towards the formation of recommendations for the improvement of spacious and functional characteristics of public spaces by applying the concept of 'placemaking', as well as the definition of guidelines for the improvement of social and ecological sustainability and the effective implementation of the concept of 'placemaking'.

Due to the scope and complexity of the issues under investigation, the scientific methodology consists of a collection of empirical and field methods and case studies, for a comprehensive review and analysis of the current state and possibilities for the future sustainable transformation of cities. The scientific justification of the dissertation is reflected in the scientific contribution in the areas of urban planning and design, while the practical contribution of the research enables the improvement of the local quality of life and the re-activation of public spaces.

Keywords: public spaces, placemaking, border towns, social sustainability, ecological sustainability, EU system, region, crossborder cooperation, networking of towns.

UDK: 711:911.375(497.7 Makedonija)(043.3)

Садржај

Изјава захвалности

Резиме

Summary

I Увод

1. <u>Уводне напомене о теми</u>	4
1.1. Предмет и проблем истраживања	8
1.2. Циљеви истраживања	11
1.3. Задаци истраживања	12
1.4. Хипотезе истраживања	13
1.5. Научно методолошки аспекти истраживања	15
1.6. Научна оправданост и очекивани резултати истраживања	27

II Теоријска основа истраживања

2. <u>Дефинисање кључних појмова и концепата</u>	30
2.1. Пограничне области и региони	30
2.1.1. Битније европске студије и пројекти за пограничне регионе	34
2.1.2. Просторна и прекогранична интеграција	35
2.1.3. Одржива прекогранична интеграција	43
2.1.4. Погранични градови	46
2.2. Одрживи развој	50
2.2.1. Преглед развоја идеје одрживости	50
2.2.2. Друштвена одрживост	56
2.2.3. Еколошка одрживост	63
2.3. Стварање места (<i>placemaking</i>)	69
2.3.1. Стандардно стварање места	71

2.3.2. Тактичко стварање места	74
2.3.3. Креативно стварање места	77
2.3.4. Стратешко стварање места	79
III Преглед кључних тема и феномена	
3. <u>Савремени мали градови и концепт <i>стварања места</i></u>	84
4. <u>Ка урбаној одрживости пограничних подручја</u>	92
4.1. Постизање друштвене одрживости	93
4.2. Постизање еколошке одрживости	106
5. <u>Концепт <i>стварања места</i></u>	115
5.1. Урбано брендирање	116
5.2. Транскултуралност и транслокализам	120
5.3. Урбани идентитет, урбана средина и припадност месту	123
5.4. Примена принципа <i>стварања места</i>	124
IV Студија случаја	
6. <u>Природно-географске карактеристике Источног региона РСМ</u>	145
7. <u>Погранични градови Источног региона РСМ и њихово умрежавање</u>	149
8. <u>Просторно-функционалне карактеристике јавних простора</u>	162
8.1. Крива Паланка	163
8.2. Македонска Каменица	180
8.3. Делчево	197
8.4. Пехчево	210
8.5. Берово	219
8.6. Дојран	234

V Закључна разматрања

9.	<u>Препоруке за имплементацију концепта <i>стварања места</i> на јавним просторима</u>	251
	9.1. Крива Паланка	259
	9.2. Македонска Каменица	266
	9.3. Делчево	273
	9.4. Пехчево	281
	9.5. Берово	284
	9.6. Дојран	290
10.	<u>Препоруке за примену друштвених и еколошких мера у пограничним градовима</u>	295
11.	<u>Значај резултата са теоријског и практичног становишта</u>	304
12.	<u>Органичења истраживања</u>	309
13.	Списак извора и литературе	312
14.	Попис слика и попис табела	337

Биографија аутора

Изјава о ауторству

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Изјава о коришћењу

I. Увод

1. Уводне напомене о теми

Основни фокус истраживања је трансформација пограничних градова у источном региону Републике Северне Македоније (PCM) применом концепта стварања места (*place-making*) у јавним градским просторима. Циљ је постићи одрживо функционисање градова, повећање њихове конкурентности у односу на суседне земље, као и полицентрично повезивање између PCM, Р. Бугарске и Р. Грчке.

Република Северна Македонија је држава са површином од 25.713 км² (ДЗС–PCM, 2019). Граничи се са земљама чланицама Европске уније и земљама кандидатима за чланице ЕУ. Иако су се већи градови трансформисали у складу са новим условима друштвеног уређења, код малих пограничних градова, са мањим бројем становника, овај процес је спорији, тако да они још нису изашли из транзиције, и код њих се много брже могу уочити сви проблеми који постоје у нормалном функционисању: опадање популације, привредни застој, миграције становништва, урбана стагнација и др.

Током задњих деценија глобализација, као феномен, генерише и додаје ресурсе, кључну инфраструктуру и интелектуална средства у тзв.. ”глобалне градове”, који снажно привлаче становништво и вештине (Sassen, 2001). Али истовремено, други градови и региони доживљавају одлив капитала и људских ресурса и страдају од недостатка предузетништва и ниских нивоа иновација и интелектуалног ангажмана (Martinez-Fernandez & Wu, 2007). Градови, чији развој се засновао на једној индустрији или на концентрацији активности у једном сектору, су посебно погођени овим процесима глобализације (Friedrichs, 1993; Bontje, 2004; Lang, 2005) и као резултат повећања конкуренције у све широј размери, одређени градови опадају. Овај феномен урбане стагнације – градови који или споро расту или драстично опадају – срећу се широм света и он представља значајно међународно политичко-економско и социо-урбанистичко питање.

У науци постоје разне дебате о глобализацији, односно о њеним позитивним и негативним странама (Amin & Thrift, 1994; Sassen, 2001; Dicken, 2003). Процес

глобализације доводи до развоја малог броја "глобалних градова" који скупљају финансијске и услужне активности на високом нивоу и информацијске и комуникацијске мреже. Приватне инвестиције су концентрисане у регионима и градовима који имају квалитетну инфраструктуру, високи ниво људских ресурса и густих мрежа између оператера (Lang, 2005). Посебно главни градови и велики метрополитенски региони могу стећи предност због концентрације политичких, економских и културних институција.

Функциосање урбане глобализације, омогућава бројна постигнућа и за мале пограничне градове, наглашавајући неминовност међусобног повезивања градова у кохезивне мреже које ће се протезати са обе стране границе: 1) економски раст се подстиче путем олакшавања тока робе, услуга и инвестиција кроз урбане центре, и тиме стварајући могућности за запошљавање и подстицање иновација; 2) културна размена и разноврсност се побољшавају, јер међусобно повезани градови постају центри мултикултурализма, креативности и размене знања; 3) са дељењем ресурса и експертиза, међусобно повезани градови се ефикасније суочавају са заједничким изазовима као што су климатске промене, урбана стагнација и социјална неједнакост (Osland, Dhanda, & Yuthas, 2023). У сагласности са томе, погранични градови у РСМ имају потребу за мрежним повезивањем са њиховим суседним градовима у Р. Бугарској и Р. Грчкој, у циљу појачавања њиховог колективног потенцијала о одрживом развоју, просперитету и отпорности у садашњости.

Према Просторном плану РСМ и Државном заводу за статистику, постоје 34 града који су класификовани у 4 нивоа: центар државе (1), центри макрорегиона (3), центри мезорегиона (9) и центри микрорегиона (21) (ДЗС, 2020). Градови који ће бити проучавани у овом раду (Крива Паланка, Македонска Каменица, Делчево, Пехчево, Берово и Дојран) представљају центре микрорегиона са становништвом испод 30.000 становника (ПП, 2004). Они се налазе у источном делу РСМ који је био запостављен и недовољно развијен због слабе инфраструктурне повезаности, као и недостатка железничке инфраструктуре – како у самом региону, тако и између РСМ и Р. Бугарске.¹ Међутим, запостављеност и зависност

¹ У Европском коридору 8 предвиђена је железничка инфраструктура између РСМ и Р. Бугарске. РСМ започела је изградњу железнице и предвиђа се да ће бити завршена у наредних 5 година.

ових градова од главног града, Скопља, биле су присутне и у време социјализма, као и у посттранзицијском добу.

Сада, у време почетка преговора за улазак у ЕУ, овим градовима се отвара нова развојна могућност у оквиру контакт-зона између ЕУ (Р. Бугарска и Р. Грчка као земље чланице) и РСМ. Стога је потребно да се ови градови урбанистички трансформишу и развијају, посебно у односу на три битна елемента: географско-политичку позицију (непосредна близина државне административне границе), одрживост (изналажење стратегија за одрживо друштвено-економско и еколошко функционисање) и просторно-функционалне карактеристике. Наведени градови за сада немају дугорочни план за одрживи развој, већ се базирају на локалним стратегијама економског развоја, као и акционим плановима који из њих произилазе. Такође, приметно је одсуство мултидисциплинарних студија које би допринеле њиховом квалитету и одрживој имплементацији. Тренутно, као важније локалне стратегије за економски развој издвајају се оне израђене за општине: Крива Паланка (2015), Македонска Каменица (2015), Делчево (2014), Пехчево (2018), Берово (2014) и Дојран (2012)².

У домену просторно-функционалних трансформација такође је евидентан недостатак истраживања везан за мање градове, тако да ће предложено истраживање бити усмерено на овај аспект, с нагласком на феномен активације јавних градских простора (унапређење форме и функције). Њихове карактеристике у одабраним пограничним градовима показују висок степен сличности, који је, посебно у случају градских тргова, резултат културног, друштвеног и политичког контекста у којем су они настали (Dunovski et al. 2020). Наиме, за разлику од западно и централноевропских земаља у којима су постојала правила у погледу континуитета елемената и значајних објеката који су формирали овај тип градског простора, у РСМ је ситуација била другачија, будући да није било битних објеката који би били третирани као услов формирања градског трга (Чипан 1974).

Околности у којима градови настају и развијају се у РСМ довеле су до формирања јавних простора (градских тргова и чаршија) са специфичним принципима који су

² Програми су приказани у библиографији.

результат културног, друштвеног и политичког контекста у којем су они настали. С обзиром на то да се њихов настанак везује за далеку прошлост, њихово формирање било је мотивисано стратешком функцијом склоништа и упоришта, при чему су они били привредни, културни и административни центри провинција и црквених средишта. Такође, неки градови своју урбану физиономију добијају за време отоманске владавине (Николоска 2003). Развојем занатства и трговине, мала насеља постепено су прерасла у градске средине. С поступним развојем и формирањем урбаних језгара паралелно су формиран и јавни градски простори.

Док су јавни простори у европским земљама били окружени репрезентативним објектима, са јасном симболиком, значењем и континуитетом, на територији данашње РСМ тог континуитета није било. Стога су се од 19. века градски тргови углавном развијали на два начина: 1) око верског објекта (уколико је био позициониран у градском језгру) или 2) на почетку/крају чаршије, по њеној осовини или у средини. Грабријан (1986) закључује да у Македонији преовлађују градови оријенталног карактера, са византијским и грчким утицајима, и доминантан је тзв. органски развој градова/органски урбанизам. Према овом аутору, градови су формиран према намени и вери, те су пословна подручја била лоцирана у чаршији, а становање се налазило у малама, подељеним према вероисповести становништва (хришћанска, муслиманска, ромска, јеврејска итд.).

Градови у источном региону РСМ на почетку XX века били су мала насеља која су тек почињала свој урбани развој. Осим Скопља, које се брзо развијало као центар Вардарске бановине, остали градови су углавном назадовали. Међутим, према Чипану (1974), ова ситуација је допринела и очувању вредних урбанистичких целина градова на периферији. Тако Муличковски (2002) у свом истраживању урбане морфологије македонских градова истиче мале планинске и језерске градове који су током времена одржали и побољшали градску средину за становање, задржавајући препознатљиве регионалне карактеристике: архитектонске и урбане форме.

Након Другог светског рата, у периоду 60-их година, Македонија је у саставу СФРЈ започела индустријализацију и планско урбанизовање градова. С новим друштвеним системом, градски тргови добијају нову функцију са просторног, друштвеног и економског аспекта (Hirt 2014). Тргови, на којима се налазе и административни центри,

као и нове робне куће, поред друштвеног добијају и манифестациони карактер. Међутим, у времену транзиције, када се један друштвено-економски систем замењује другим, дешавају се велике промене које мењају лице града. Велики индустријски капацитети пропадају, трговина се уситњава, повећава се незапосленост и појављују се миграције становништва из малих градова према већим (Ацески & Матилов 1997). Сви ови фактори утичу на губитак функције тргова и јавних градских простора.

Имајући у виду наведене специфичности контекста, издвајају се три главне теме на основу којих је приказан теоретски оквир: **погранични градови, стварање места** (*place-making*) и **одрживи развој**. На основу њих ближе се дефинише предмет истраживања, анализирају се одабрани случајеви и дефинишу конкретне мере и смернице за развој и трансформацију одабраних градова и њихових јавних простора.

1.1. Предмет и проблем истраживања

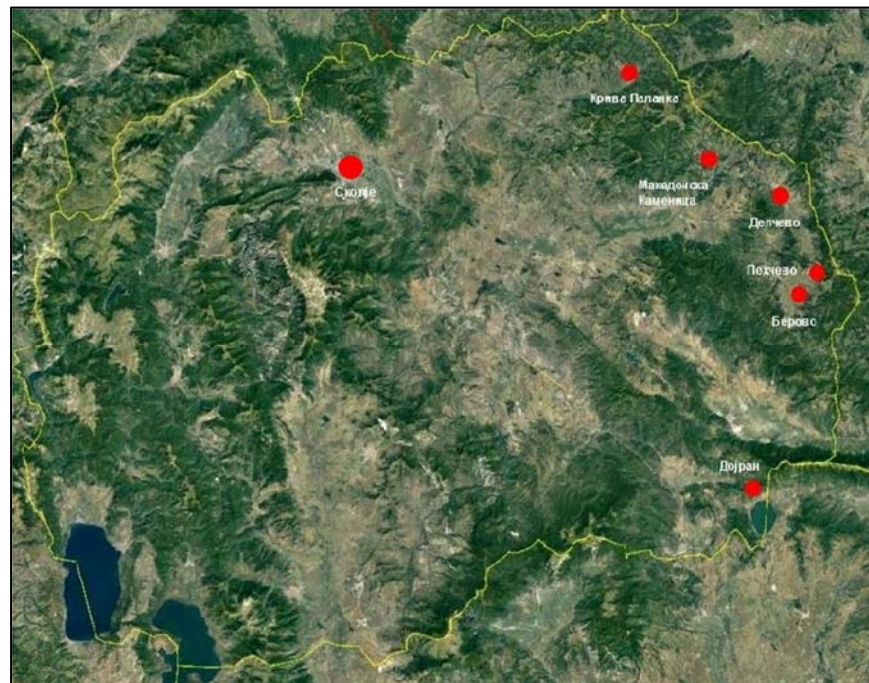
Предмет овог истраживања су погранични градови у источном и југоисточном региону Републике Северне Македоније, који својим пространим и демографским карактеристикама припадају градовима који су мали по величини, испод 30.000 становника (таб. 1).

Табела 1 – демографски параметри градова³ (ауторски прилог)

Општина	Број насељених места	Број становника у општини	Број становника у адм. центру	LAU – локалне административне јединице
Крива Паланка	34	18.059	14.558	LAU 2
Македонска Каменица	9	6.439	5.147	LAU 2
Делчево	22	13.585	11.500	LAU 2
Пехчево	7	3.983	3.237	LAU 2
Берово	9	10.890	7.002	LAU 2
Дојран	13	3.084	413	LAU 2

³ Завод за статистику РСМ, 2021.

Најмањи је град Дојран, са 363 становника, а највећи је Крива Паланка са популацијом од 14.500 становника. Градови Македонска Каменица, Делчево, Пехчево и Берово међусобно су удаљени 20-ак километара и припадају заједничком региону (сл. 1). Карактеристично за ове градове је да се они налазе у региону који је био запостављен и недовољно развијен због слабе инфраструктурне повезаности.

Слика 1 – Положај градова у источном и југоисточном планском региону РСМ (извор: Google earth, ауторски цртеж)

У оквиру претходно наведеног, могуће је дефинисати следеће проблеме:

1. Погранични градови имају стагнацију у целокупном развоју.

У транзицијском и посттранзицијском периоду, са новим политичко-економским уређењем у РСМ, многи су градови осетили промене. Десила се економска миграција становништва у два правца: према Скопљу и према градовима европских земаља. Због тога у овом периоду градови доживљавају демографску, економску и урбанистичку стагнацију. Градови Македонска Каменица, Делчево, Пехчево и Берово налазе се на међусобно

блиском растојању од 10 до 20 км, а функционишу као посебне целине, без елемената који их повезују у заједничком функционисању.

2. Јавни простори у пограничним градовима имају неадекватну физичко-функционалну структуру ниског степена друштвене одрживости.

Због демографске, економске и просторне стагнације, јавни градски простори имају неадекватну физичку и функционалну структуру, са приметним недостатком садржаја који привлаче људе и испуњавају њихове различите потребе. Такође, њихова приступачност је смањена, будући да се користе као градски паркинзи. Направљени у доба социјализма у оквиру СФРЈ, ови простори такође пролазе кроз транзицију, али се то не манифестује у променама њихових просторно-функционалних карактеристика. Како више не представљају тачку грађанског живота и окупљања, њихова друштвена одрживост је доведена у питање.

3. Погранични градови не функционишу по принципима еколошке одрживости.

Погранични градови, мали према површини и броју становника, требало би да као своју интегралну развојну премису уведу императив еколошке одрживости. Њихове повољне географске карактеристике би стога представљале добру основу за реализацију тог циља (сви се налазе у планинским пределима, са изузетком града Дојрана, који је на обали Дојранског језера). И поред ових повољности, они се тренутно суочавају са проблемима који прате израду и имплементацију стратегија еколошки одрживог развоја: загађењем тла због неправилне употребе пестицида, загађењем које потиче од саобраћаја и индустрије, бесправном градњом, недовољним управљањем и третманом отпада, појавом дивљих депонија, одсуством одговорности становништва према животној средини, недовољном реализацијом планских докумената и др.

Да би се имплементирале акције, потребно је пажњу усмерити и на регенерисање јавних простора – тргова, чаршија и слободних зелених површина, као и на оживљавање њихове целокупне мреже. Због тога се на нивоу регије и градова посебна пажња мора обратити на друштвени и еколошки аспект проблема, док се нагласак на нивоу јавних градских простора ставља на физичке и функционалне елементе којима би се

манифестовале промене целокупне развојне парадигме и омогућило одрживо оживљавање и активација града кроз примену концепта „стварања места“.

1.2. Циљеви истраживања

Циљ овог истраживања је успостављање релације између три кључна елемента посматраног феномена: пограничних градова – друштвене и еколошке одрживости – јавних простора. Ова релација биће основа за испитивање могућности просторно-функционалне трансформације јавних простора одабраних градова, помоћу концепта стварања места, као и за формирање нових смерница за успостављање вишег нивоа друштвене и еколошке одрживости. Тиме ће се створити нове предности пограничних градова и омогућити одржива платформу за полицентрично повезивање са суседним земљама.

Шема 1 – шематски приказ циља истраживања (ауторски цртеж)

Подциљеви истраживања су:

- Идентификација тренутног стања одрживости пограничних градова;
- Дефинисање улоге коју концепт „стварања места“ има у урбаној ревитализацији града и градског простора;

- Евалуација и анализа постојећег стања јавних простора базирана на њиховим физичким, функционалним, еколошким и друштвеним карактеристима;
- Успостављање модела развоја пограничних градова заснованог на концепту стварања места и његовој друштвеној и еколошкој одрживости.

1.3. Задаци истраживања

На основу дефинисаног предмета рада и циљева, као основни задаци се издвајају:

1. Идентификација мреже основних типова јавних простора

Јавни простори који се обрађују у овом истраживању су градски тргови, главне пешачке улице/зоне са трговачко-услугне делатности (градске чаршије) и зелене површине (градски паркови). С обзиром на то да су одабрани градови мали према површини и броју становника, ови јавни простори су мрежно повезани и међусобно просторно блиски. Овај задатак спроводи се кроз две активности: 1. идентификацију просторно-функционалних карактеристика јавних простора; и 2. дефинисање просторне дистрибуције која омогућава увид у тренутне садржаје и улогу ових јавних простора, као и потребе које треба испунити како би се унапредио њихов квалитет у физичком и функционалном смислу.

2. Дефинисање просторно-функционалних специфичности јавних простора и одрживости њихових промена

Овај задатак усмерен је на два нивоа: 1) локални – ниво пограничних градова који су предмет истраживања; и 2) интернационални – примери успешне праксе пограничних градова у Европи. На овај начин лакше се сагледавају промене које настају применом концепта стварања места у/на јавним просторима.

3. Формирање препорука за унапређење просторно-функционалних карактеристика јавних простора применом концепта „стварања места“

На основу утврђених специфичности јавних простора одабраних пограничних градова РСМ, као и успешних пракси, дефинишу се препоруке које би довеле до већег степена друштвене и еколошке одрживости и нових стратегија за њихово унапређење и имплементацију.

4. Дефинисање смерница за унапређење друштвене и еколошке одрживости и ефикасну имплементацију концепта „стварања места“

Одрживи развој карактерише приступ управљању који је међусекторски, усмерен на више нивоа и са више укључених актера. Да би се постигла еколошка одрживост треба интервенисати на целом градском простору. Трансформација градова у еколошки одрживе може помоћи њиховој економској конкурентности. Предузимање мера за повећање еколошке одрживости помоћу концепта „стварања места“ може да резултира тиме да градови постану пожељнији за живот – помоћу бољих система јавног транспорта, више бициклических и пешачких улица, више зелених површина и са интензивнијом интеракцијом са заједницом. Дугорочно гледано, они привлаче врхунске технолошке и креативне компаније.

Имајући у виду да се посматрани погранични градови налазе у планинском подручју богатом шумама (осим Дојрана), ово стање представља у потенцијал за развој и примену економских, еколошких и енергетски ефикасних мера како би градови могли прерасти у одрживе системе. Стога је испитивање могућности за постизање одрживости усклађено са циљевима УН-а о одрживом развоју (*UN Sustainable development Goals*), а из ових планова произлазе конкретне мере које могу бити примењене у пограничним градовима РСМ.

1.4. Радне (полазне) хипотезе

На основу претходног истраживања, формиран су хипотетички ставови који се, у одређеним фазама истраживања, проверавају.

1. Унапређење јавних простора применом концепта „стварања места“ повећава просторно-функционални квалитет градског простора, као и атрактивност целог града.

- Данашњи градови би требало да буду живи (енг. *lively*), нудећи разноврсне, интегрисане функције које привлаче кориснике, инвеститоре и туристе, истовремено побољшавајући квалитет живота локалним становницима (PPS 2011). Управо зато, потребно је испитати да ли примена различитих типова концепта „стварања места“ на/у јавним градским просторима доприноси (и у којој мери) повећању квалитета и функционисању градског простора, као и атрактивности града и његовом оживљавању. Истовремено, треба имати у

виду да трансформација постојећих и запуштених јавних простора (нпр. пренаменом неискориштених и напуштених објеката) може довести до стварања нових радних места, тј. интензивирања економског ангажмана становника.

2. Унапређење друштвене и еколошке одрживости јавних простора пограничних градова повећава економску конкурентност и регионалну повезаност.

- Према британском институту *Social life*, потребно је применити 4 кључна елемента како би се постигла друштвена одрживост у градовима: пројектовање удобности и друштвене инфраструктуре, обезбеђивање активног друштвеног и културног живота, повећање утицаја заједнице и пројектовање безбедних простора за раст и развој (*Social life 2012*). У фокусу концепта „стварања места“ је унапређивање јавних градских простора кроз сарадњу јавних и приватних установа у циљу стварања просперитета заснованог на зеленим локалним економијама.

У програму за животну средину УН-а (енг. *UN Environment Program*), зелена економија је дефинисана као економска активност која омогућава смањење емисије угљен-диоксида и загађења, повећава ефикасност енергије и ресурса и спречава губљење биодиверзитета и услуга у екосистему, уз истовремену социјалну инклузију. Зелена економија обезбеђује макроекономски приступ одрживом економском расту са централним фокусом на инвестицијама, запошљавању и вештинама.

Данашњи градови морају бити конкурентни, јер раде на глобалном тржишту, уз константну трку за инвестицијама. Стварајући локалне зелене економије пажња се усмерава и на потребе, благостање и учешће заједнице, као и на друштвену правичност, посебно на нивоу суседства. Истовремено, тзв. зелена радна места постају централни део процеса стварања суседства, у којима одређене групе желе да живе, бораве, раде и да се забављају. Стога је неопходно испитати релацију између „стварање места“, зелене економије и друштвене одрживости.

1.5. Научно методолошки аспекти истраживања

Због обимности и сложености проблематике која се истражује потребно је базирати истраживање на више квалитативних и квантитативних метода, помоћу којих се проверава заснованост претходно успостављених научних хипотеза. Примена научних метода је у релацији са постављеним задацима и одвија се кроз 4 целине.

Прва целина представља уводне напомене о теми у којима се дефинишу предмет и проблем истраживања, циљеви истраживања, задаци истраживања, постављају се научне хипотезе истраживања и научно методолошки аспекти истраживања. На крају ове целине дефинишу се научна оправданост и очекивани резултати истраживања.

Друга целина представља општи теоријско-историски оквир за дефиницију, идентификацију и анализу кључних појмова и релација између тема: погранични градови, „стварање места“ и одрживи развој. У овој целини користе се следеће научне методе:

- **Метода систематичног прегледа примарне и секундарне литературе** – прикупљање библиографских јединица и извора из научних области: урбани дизајн, урбана социологија и економија и наука о животној средини (енг. *environmental science*), чиме је створена база за истраживање.
- **Метода критичке анализе** користи се у циљу сагледавања и вредновања различитих библиографских извора и истраживања. Проучавање стручне, примарне, секундарне литературе и планске документације од посебног је значаја у почетном делу тезе, код описа припреме и процеса планирања.
- **Проучавање архивских докумената** – метода која омогућава допунске информације о историјско-урбанистичком развоју одабраних градова.

Трећа целина представља анализу феноменологије истраживачких тема – пограничних градова, одрживог развоја и „стварања места“. Уз преглед успешних примера имплементације, наглашава се веза између концепта „стварања места“ и стратегија друштвене и еколошке одрживости у пограничним градовима. У овој целини користе се следеће научне методе:

- **Метода систематичног прегледа примарне и секундарне литературе** – како би се остварио увид у феномене везане за три главне истраживачке теме. У циљу свеобухватне анализе, ради се преглед искустава европских пограничних градова који имају успешну примену концепта „стварања места“, као и друштвену и еколошку одрживост. Најзначајније примарне изворе о концепту „стварања места“ представљају плански документи, приручници и стратегије које су издали разни светски и европски универзитети, познати урбанистички бирои, фирме и међународна удружења која се баве овом темом.

- **Метода анализе података** – увид у функционалне карактеристике одабраних градова, њихових јавних простора и манифестација феномена на просторном нивоу.

- **Метода критичке анализе** – истраживање праксе и искустава у области примене концепта „стварања места“ и примене друштвених и еколошких мера у интернационалном контексту. Критеријуми према којима су одабрани градови за анализу су:

- Географски положај – градови који се налазе на планинском и језерском подручју, као и у близини државне границе;

- Друштвено-политичко стање – градови који су припадали ранијем социјалистичком друштвеном уређењу;

- Демографија – градови који имају сличне демографске параметре као погранични градови у РСМ, мали градови са бројем становника до 50.000;

- Имплементација концепта „стварања места“;

- Ниво друштвене и еколошке одрживости – градови који су унапредили своју друштвену и еколошку одрживост помоћу примењених стратегија

Четврта целина представља **студију случаја**, у којој се детаљно приказују и анализирају погранични градови у РСМ и обавља се евалуација постојећег стања њихових јавних простора. У овом поглављу обављају се прва два задатка: 1) идентификација мреже основних типова јавних простора и 2) дефинисање просторно-функционалних

специфичности јавних простора и одрживости њихових промена, а спроводи се на регионалном и локалном нивоу.

I. Регионални ниво

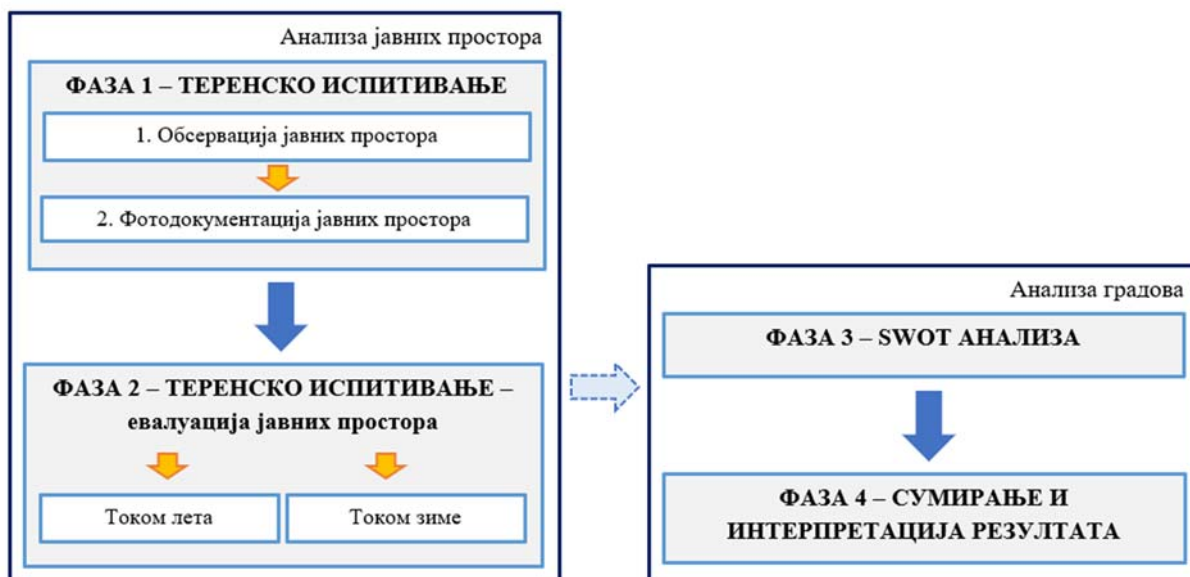
- **Метода систематичног прегледа примарне литературе и планске документације** – у циљу добијања и приказивања основних просторних, географских и демографских података о источном региону РСМ, пограничним градовима и њиховој интеррегионалној и међусобној инфраструктурној повезаности.
- **Метода анализе података** – у циљу издвајања и проучавања најбитнијих информација о региону: место/положај, природно-географске карактеристике, инфраструктурно повезивање и статистички подаци са аспекта економије и демографије.

II. Локални ниво

- **Метода систематичног прегледа примарне литературе** – којом се приказују најрелевантнија истраживања о темама „стварања места“ и одрживог развоја. Основни квантитативни подаци обезбеђени су из докумената Државног завода за статистику РСМ, док се из општина Крива Паланка, Македонска Каменица, Делчево, Пехчево, Берово и Дојран проучавају економски планови, стратегије за локални развој и акциони планови развоја. Зато што је концепт „стварања места“ недовољно истражен и примењен у РСМ, у овом тренутку не постоје релевантни научни секундарни извори из ове области за градове који су предмет истраживања.
- **Метода анализе података** – у циљу избора и проучавања најбитнијих информација и података за сваки град појединачно у саставу региона, са аспекта урбанистичког пројектовања, „стварања места“, друштвене и еколошке одрживости.
- **Метода SWOT анализе** – ова метода се користи за сваки одабрани град, при чему се вреднују њихови друштвени и еколошки аспекти.

- **Метода опсервације и фотодокументације** примењује се у свим градовима како би се училе просторне и функционалне карактеристике јавних простора, као и начини њиховог коришћења.

Истраживања се спроводе током две године – прво теренско истраживање се одвија у летњем периоду, током јула месеца 2023, док се друго теренско истраживање врши у зимском периоду, током јануара 2024. Између ова два периода приступа се анализама података и њиховој сублимацији. Целокупно истраживање се састоји од 2 дела – први део истраживања обухвата теренска испитивања јавних простора у сваком од пограничних градова, док други део истраживања обухвата теоријска и емпиријска истраживања о целокупном стању градова и нивоа друштвене и еколошке одрживости (шема 2):

Шема 2 – фазе и методе истраживања (ауторски прилог)

Анализа јавних простора обавља се према неколико научних метода, распоређених у неколико фаза. Сваки од три типа јавних простора анализира се посебно, у различитим временским периодима и данима. Испитивање јавних простора обавља се у 2 фазе:

- 1) Прва фаза истраживања су теренска испитивања. Током теренских испитивања користе се методе опсервације и фотодокументације, које представљају активне методе, помоћу којих се прикупљају подаци о сазнању и проучавању дешавања и дејства људи на одређеним просторима у одређено време.

- 2) Друга фаза истраживања представља евалуацију кључних елемената које јавни простори имају. Метода евалуације обавља се након завршетка прве фазе, након које се праве графички прилози – табеле са утврђеним критеријумима и индикаторима који су омогућили увид у постојеће физичке, социолошке, еколошке и естетске карактеристике јавних простора. Пошто се у овом истраживању анализирају 3 типа јавних простора, као: градски трг, градски парк и градска чаршија, за сваки тип се израђују посебне евалуационе листе и дефинишу се посебни критеријуми којима се оцењују њихови квалитети.

Осим анализе јавних простора у пограничним градовима, у фокусу овог истраживања јесте еколошка и друштвена одрживост градова у целини. У сагласности са дефинисаним проблемом истраживања, да погранични градови не функционишу према принципима еколошке одрживости, као и постављеним задатком за креирање мера за постизање друштвене и еколошке одрживости градова како би повећали своју конкурентност, приступа се сходно претпоследњој фази истраживања, у којој је као циљ дефинисано добијање података о постојећим социјалним, еколошким и економским аспектима градова.

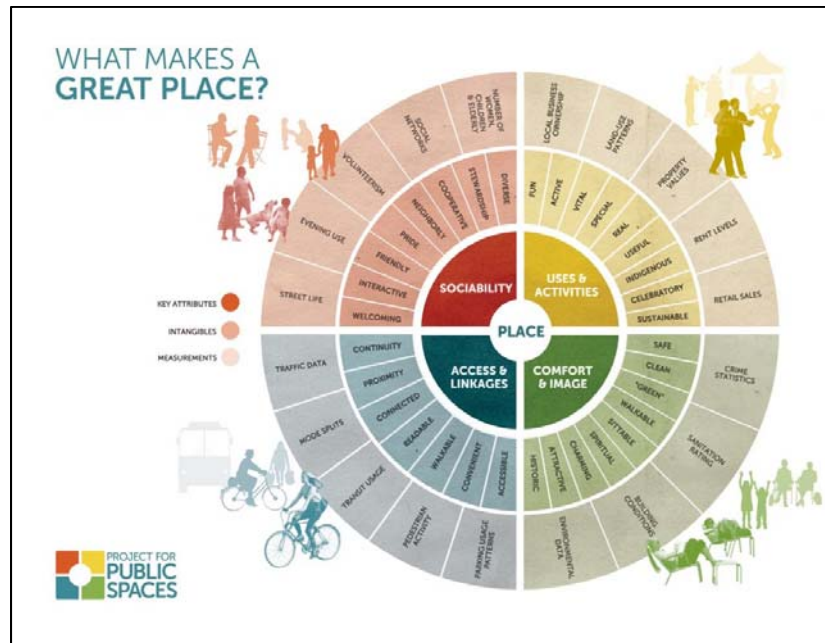
- 3) Паралелно са процесом истраживања јавних простора обрађују се SWOT анализе за сваки град појединачно, у којима се разматрају предности, слабости, могућности и претње различитих политичко-економских, социјалних и еколошких аспеката градова. Да би се обавила SWOT анализа, најпре се приступа проучавању и анализи примарне литературе, коју су издале општине, као и локалних економских планова, акционих планова, стратегије за развој, општинских докумената и слично.
- 4) Четврта фаза је намењена сублимацији резултата у табеларним приказима и анализи добијених резултата.

Евалуација је заснована на критеријумима за квалитет јавног простора које је дефинисала организација „Пројекат за јавне просторе“ (енг. *project for public spaces*). Током евалуација хиљаде јавних простора широм света, организација је открила следећа четири квалитета који су заједнички именитељ њихове успешности:

1. они су доступни и лако приступачни;

2. људи се баве разним активностима;
3. простор је удобан и има добар изглед;
4. простор представља пријатељско место, где се људи срећу и на које доводе друге особе (PPS 2016).

Организација је развила тзв. *Дијаграм о месту* као алат, да би помогла људима да оцењују јавне просторе (сл. 2).

Слика 2 – дијаграм за оцену јавних простора (извор: www.PPS.org, приступљено 06.06.2022)

Овај дијаграм је подељен у три тзв. прстена:

- I. Централно успостављени кључни атрибути (критеријуми) који сваки квалитетни јавни простор мора да поседује (приступ и повезаност, комфор и слика места, социјалност и активности).
- II. Други прстен се састоји од главних критеријума у којима постоји велики број интуитивних или квалитативних аспеката, према којима се може проценити један јавни простор (близина, повезаност, приступност, атрактивност, безбедност, чистоћа, активност, одрживост, забава, социјалност итд.).

III. Трећи, спољашњи прстен показује квантитативне аспекте, који се могу мерити статистиком или истраживањем (број корисника, пешачка активност, подаци о околини, безбедносне статистике, вредности земљишта, употреба околних објеката, социјалне интеракције, типови особа разних узраста и различитих полова, вечерња употреба итд.).

Овај дијаграм је био употребљен за израду евалуационих листова. Према дијаграму, за потребе евалуације били су искоришћени само квалитативни аспекти прва два прстена, док су квантитативни аспекти из трећег прстена изузети, јер нису у фокусу теме. Сагласно томе, дефинисано је 27 критеријума, према којима се оцењују тргови и паркови у свих 6 пограничних градова у РСМ и односе се на следеће аспекте:

- Лака приступност – без икакве физичке препреке, које стварају потешкоће приступању јавном простору (нпр. стубови, степенице, бетонске препреке, рељеф итд.);
- Тротоарски приступ – постојање тротоара и пешачки приступ са улица, који омогућава безбедни прилаз јавном простору;
- Приступ разним типовима превоза – могућност за прилаз јавном простору разним превозним средствима (бицикли, електрични тротинети, јавни превоз, аутомобилски превоз и слично);
- Омогућен паркинг простор – постојање паркинга у непосредној близини јавног простора;
- Рампе за особе са инвалидитетом – постојање рампи, које омогућавају директни и несметани приступ до и кроз јавни простор особама са телесним инвалидитетом;
- Близина посла и услуга – постојање јавних објеката у непосредној близини, који доприносе целокупној функционалности подручја и јавног простора као што је центар града;
- Сигнализација и информације – постојање информација о граду, околних објеката у виду разних сигнала, инфо-табли и слично;

- Атрактивност јавног простора – јавни простор оставља позитивни први утисак на посетиоца, са аспекта целокупне естетике, решења, сразмерности и слично;
- Репрезентативност – јавни простор је репрезентативан, простран отворени простор који окупља већу гомилу људи у одређено време;
- Безбедност током коришћења – јавни простор је безбедан за боравак и коришћење, са ознакама и елементима који упозоравају и штите од повреда;
- Историјско значење и древност – јавни простор је у сагласности са историјом града, има историјски значај за град, у одређеном добу се на њему десио неки историјски догађај и/или је формиран у даљој прошлости;
- Чистоћа, хигијена и одржавање – јавни простор редовно одржавају комуналне градске службе и у свако доба дана је чист и без отпада;
- Добра и удобна урбана опрема – јавни простор је опремљен квалитетном урбаном опремом, која задовољава потребе корисника, постављеност урбане опреме је одговарајућа у односу на климатске услове (избор за седање, на сунцу или у сенци);
- Дигиталитација јавног простора – јавни простор је дигитализован, има слободну бежичну зону интернета, постојање електронских инструмената на јавном простору;
- Свакодневна употреба (живост) – јавни простор посећују и користе свакодневно људи свих узрасних група, омогућава обављање разних активности корисника;
- Најчешћи период употребе – јавни простор људи највише користе у одређеном периоду дана или недеље;
- Употреба разних узрасних група – јавни простор омогућава боравак и употребу људима разних узраста и има понуду активности/дејства који привлаче све или одређене узрасне категорије људи;
- Понуда различитих активности – јавни простор нуди могућности за одвијање различите активности – одмор, рекреација, забава, рад итд.;
- Активни околни објекти и места – околна места и објекти на јавном простору имају мешовите функција и понуде;

- Неискоришћени делови и простори – постојање неискоришћених делова јавног простора, који немају никакву функцију и садржај и који су запуштени и неодржавани;
- Обезбеђење и надзор – на јавном простору постоји обезбеђење јавних или приватних безбедносних установа и надзор у свако доба;
- Привремене активности за забаву – јавни простор омогућава услове за одржавање привремених културних, музичких, уметничких догађаја, забавне манифестације, активности за децу и слично;
- Привлачење људи – јавни простор је гравитациона тачка централног градског подручја и својим постојећим садржајима и функцијама привлачи посетиоце и људе;
- Груписање корисника – јавни простор омогућава и поседује садржаје који групишу одређене кориснике (на пример: дечја зона за игру, зона за особе трећег доба, зона за младе итд.);
- Интеракција и социјализација – јавни простор подстиче социјализацију и дружење корисника и има садржаје који омогућују интеракцију (летњиковци, киосци итд.);
- Ноћна употреба простора – јавни простор се користи у току ноћи, има добру осветљеност, и има или омогућава активности за ноћну употребу;
- Подстицај позитивних осећања – јавни простор је пријатан за кориснике и подстиче пријатне и мирне осећаје људи, без непријатних и негативних сензорних искустава.

Евалуација градских чаршија у градовима спроводи се према методологији коју је креирао Јан Гел, познатој као „12 критеријума за квалитет“, а која представља метод и алат за истраживање како корисници доживљавају јавне просторе. Тачније, она се користи, да би се проценило да ли различите карактеристике јавног простора могу заштитити кориснике и да ли су ти простори удобни и пријатни људима који на њима проводе време. Тих 12 критеријума за квалитет груписани су у три категорије – заштита, удобност и задовољство. Категорија заштите састоји се од три, категорија удобност од шест, а категорија задовољство од три критеријума. Сваки од критеријума састоји се од неколико индикатора којима се приказује и оцењује тренутно стање. Евалуација

критеријума приказана је помоћу графичких симбола, одређеном бојом, чија вредност може бити позитивна, негативна, или неутрална.

У **петој целини** дају се препоруке за унапређивање јавних простора помоћу примене концепта „стварања места“ и смернице за имплементацију нових иницијатива за повећање друштвене и еколошке одрживости градова. У овом поглављу обављају се последња два задатка: 3) формирање препорука за унапређење јавних простора и 4) дефинисање смерница за имплементацију нових иницијатива за друштвену и еколошку одрживост. Након завршетка свих истраживања у претходне 3 целине, приступа се прво дефинисању адекватног типа „стварања места“ за сваки град, а потом анализирању могућности повезивања свих јавних простора у циљу имплементације нових стратегија „стварања места“ на свим јавним просторима у градовима. У овој целини користе се следеће научне методе:

- **Метода критичке анализе** – да би се анализирала 4 типа „стварања места“ у циљу њихове примене на јавним просторима у пограничним градовима који су предмет истраживања. Такође, обавља се и анализа постојећих јавних објеката, установа и догађаја у градовима (нпр. културни, едукативни, спортски). На тај начин утврђује се постојеће стање – тип и број карактеристичнијих јавних објеката у градовима који привлаче посетиоце и омогућавају посао локалном становништву, као и карактеристике јавних догађаја (формалних и неформалних).

Закључне напомене представљају синтезу крајњих резултата спроведеног истраживања и оне се упоређују и са теоријским контекстом.

Шема 3 – Научне методе истраживања

Сублимирајући све фазе истраживања, може се направити тзв. „методолошки алгоритам истраживања“ помоћу којег се детаљно приказују све примењене методе и њихови саставни критериуми као и њихов распоред и примена у сваком поглављу у дисертацији (таб.2):

Методе и критеријуми / Фаза	Емпиријски методи проучавање примарне и секундарне литературе, преглед литературе, анализа	Детаљна разрада концепата II поглавље	CASE STUDY Студија случаја Скратеници	CASE STUDY - Студија случаја Теренско истраживање						Емпиријски метод			
				Обезбављање и фото-документација		Евалуација јавних простора		SWOT анализа			Анализа и субимплицитна резултата		
	Генерални опис I поглавље			трг	парк	чаршја	трг	парк	чаршја				
Фаза 1 - теоријско-истраживачки оквир и разрада циља истраживања кроз 3 феномена			Н П Е П Н П О Д О Р Ф О Р А М К Р Е А К Ф И К И				27	27	12	Ј С М А Л О К А Т Р Е Б У Т С Б Н Е Н Е			
			Погранични региони										
			Одржавање развој										
			Стварале система										
Фаза 2 - преглед феномена, интернационални оквир													
Фаза 3 - регионални оквир и РСМ Проучавање докумен тације													
	Крива Паланка												
	Мак Каменица												
	Делчево												
	Печчево												
Берово													
Дојран													
Теренско истраживање													
Ниво суседства - јавни простори	Крива Паланка												
	Мак Каменица												
	Делчево												
	Печчево												
Берово													
Дојран													
Фаза 4 - Модела, смерница и препорука													

Табела 2 – алгоритам методолошког истраживања (ауторски прилог)

1.6. Научна оправданост и очекивани резултати истраживања

Главни изазов за обраду ове теме представља начин на који погранични простори могу да прерасту у конкурентне градове који имају могућност евроинтеграција на регионалном нивоу, уз уважавање заједничких потенцијала. Конкурентност градова ће се постићи помоћу креирања мера за примену концепта „стварања места“, вођених друштвено и еколошки одрживим стратегијама, при чему ће градови бити у заједничком одрживом систему функционисања.

Научна оправданост дисертације огледа се у научном доприносу областима урбанистичког планирања и пројектовања, са теоријског и методолошког аспекта. Са теоријског аспекта, допринос се односи на повезивање аспекта друштвене и еколошке одрживости и концепта „стварања места“ и њихову манифестацију у пограничним градовима, као и у целокупном источном пограничном региону РСМ.

Методолошки допринос огледа се у повезивању различитих тема усмерених на пограничне градове, одрживи развој и стварање места, а потом и на њихову примену сходно локалним условима. То се постиже успостављањем релација које воде ка формирању нових модела развоја и трансформације пограничних региона и градова, као и јавних простора у њима. Модели за трансформацију пограничних градова садрже препоруке за: постизање друштвене и еколошке одрживости града, имплементацију концепта „стварања места“ и повећање конкурентности региона.

Практични допринос истраживања манифестује се кроз потенцијал за: побољшање локалног квалитета живота и квалитета животне средине; повећавање локалног економског развоја; заштиту животне средине; интегрисање употребе обновљивих извора енергије; имплементацију концепта „стварања места“ у јавним просторима града; постизање друштвене одрживости градова и повећавање њихове живости и активности помоћу акционих планова за локалну власт, заједницу и становнике.

Трансформација пограничних градова у РСМ у отворене урбане центре нових евро-региона је савремена тема, битна за РСМ. Помоћу ове трансформације ће се омогућити да погранични градови прерасту у кохезиони елемент заједнички организованог евро простор

Закључак за поглавље I

Ово поглавље представља свеобухватни приказ оквира истраживања и комплексну релацију између три теме: погранични градови, стварање места и одрживост, те приказује “серију” истраживачких аспеката усмерених ка дефиницији, анализи и разумевању ових међусобно повезаних области. Помоћу јасно дефинисаног предмета истраживања и одређивање 6 градова; идентификација релевантних проблема; оформљивање истраживачких задатака; постављање почетних радних хипотеза као и методолошки оквир распоређен у неколико фаза, објашњава се процес за постизање одрживих пограничних градова путем примене концепта стварање места.

Најпре су дефинисани предмет и проблеми истраживања, стављајући их у контекст концепта за стварање места и одрживости. Излагање проблема ја омогућило постављање главног циља и под-циљева истраживања, чиме се добило јасно разлагање на три кључна елемента који треба да буду анализирани током читаве дисертације – погранични градови, одрживи развој и јавни простори. Усаглашени са проблемима и циљевима истраживања, оформљени су истраживачки задаци, у циљу систематског испитивања ова три кључна елемента.

Суштину истраживања представљају две хипотезе, постављене како би усмерили истраживање на два нивоа: регионални и локални ниво. Ове хипотезе су обезбедиле оквир за постављање научне методологије, која се састоји од емпиријских и теренских истраживања у зависности од посматраног нивоа. Саставни део методолошког приступа су и дефинисани критериуми који служе као евалуативне одреднице за анализу текућих стања.

На крају овог поглавља је дефинисана научна оправданост и очекивани резултати овог истраживања, где се објашњава методолошки и практични допринос дисертације и наглашава важност истраживања, које креира моделе за трансформацију пограничних градова у одрживе центре будућих микро евро региона и њихово повезивање са одговарајућим пограничним градовима из суседних држава.

II Теоријска основа истраживања

Први корак у целокупном раду докторског истраживања, у сагласности са дефинисаним предметом истраживања, циљем истраживања, задацима и постављеним хипотезама, представља теоријско разрађивање кључних појмова који су повезани с третираном тематиком. У овом поглављу идентификују се, дефинишу и анализирају концепти пограничних области, одрживи развој градова са посебним нагласком на друштвеној и еколошкој одрживости и концепт стварања места са свим својим под-типовима.

Прва под-тачка обухвата дефинисање и разрађивање пограничних географских области. На почетку се представља историјски развој истраживања о пограничним регионима, а затим се приказује неколико важнијих европских студија и пројеката за пограничне регионе, који омогућавају свеобухватнији преглед и разумевање феномена државних граница и њихов утицај на економске и политичке односе између држава. Након тога се приступа теоретском објашњавању и анализи концепата просторне и прекограничне интеграције као и анализи типова пограничних градова у Европи. Ови подаци су од велике важности за будућа истраживања за Републику Северну Македонију, њено повезивање са околним европским земљама и трансформацију пограничних градова у одрживе центре микроеврорегиона.

У другој под-тачки овог поглавља приступа се анализи и разрађивању идеја одрживог развоја. На почетку се даје историјски преглед појаве идеје о одрживом развоју и најзначајнији документи у вези с тим на светском и европском нивоу. Главни фокус у овом истраживању је на концептима друштвене и еколошке одрживости због дефинисаних истраживачких циљева, задатака и хипотеза. У сагласности са тиме, следеће под-тачке се теоретски анализирају у односу на ова два вида одрживости. Подаци анализа представљају базу за даље студије одабраних европских градова, који су постигли друштвену и еколошку одрживост, у циљу увида у могуће смерове постизања одрживости и имплементацију стратегија и мера.

Трећа под-тачка обухвата анализу концепта стварања места, који је главни фокус докторске тезе и у њој се дефинишу и обрађују 4 типа стварања места, њихове карактеристике и могући начини примене на разним јавним просторима.

2. Дефинисање кључних појмова и концепата

2.1. Пограничне области

Погранични региони и градови постају предмет проучавања почетком 80-их година прошлог века. Према Кристофу Сону (Christophe Sohn), убрзавање глобализације, економске као и културне размене и консолидација над-националних механизма интеграције (као што су Европска унија или Северноамеричка зона за слободну трговину/*North American Free Trade Area*), довели су до повећања пропустљивости државних граница у одређеним регионима у свету. Многи погранични региони и градови посматрају прекограничне токове и размене као могућност за развој и раст и на тај начин активно доприносе овом процесу територијалног реструктурирања (Sohn 2014).

Такође, Сон наглашава да и поред важности националних граница у процесу европске интеграције, пограничне области остају релативно погрешно препознатљиве. Ово се нарочито односи на савремену географију пограничних градова у Европи – због тога је тешко проценити какав значај имају погранични градови и прекогранични урбани региони и како су они еволуирали паралелно с трансформацијом европских граница (Sohn 2017). Према аутору, постоје одређени проблеми и тешкоће у дефинисању термина *погранични регион* и *погранични град* и идентификацији пограничних области у ЕУ, због малог броја студија у овој области.

Пре објашњења концепта *погранични регион* мора треба дефинисати појам *граница*. У Истраживачком пројекту о пограничним градовима (енг. *Research Project on Border Cities and Towns*), који је иницирала и спровела Европска комисија у периоду од 1997. до 2001. године, стоји да и даље важе државне границе и њихова заштита, и поред појаве тела као што је ЕУ, или феномена као што је глобализација. Иако они могу представљати изазов, постављати питања, презентовати решења или мењати акценат, ни интеграција типа ЕУ, ни ширење глобализације не могу да уклоне значај границе, политички или концептуално, и да често управо они инсистирају на том значају. Границе су од виталног значаја на

најмање три нивоа – безбедност, администрација и јурисдикција, као и статус појединаца (а тиме и група појединаца), зато што је граница тачка инклузије за једну политичку заједницу као што је држава (REM 2001).

Многи научници проучавају (Hardi & Uszkaі 2017; Yndigegn 2011; Newman & Paasi 1998; Houtum 1998; Hardi 2001; Hansen 1977), а тиме и дефинишу границе кроз три аспекта: 1) политички, 2) друштвени и 3) идентитетски. Са политичког аспекта, границе се могу разумети као људски артефакти, линије у простору нацртане на мапи у одређеном временском моменту и за одређене политичке или ратне циљеве, а њихов утицај је већи од политичких и ратних послова, али пре свега их дефинишу као политичке конструкције (Hardi & Uszkaі 2017). Историјски гледано – са друштвеног аспекта, исцртавање граница је последица борби за формирање и реформирање националних држава, а већи део савремених европских граница исцртано је као последица два светска рата у 20. веку. И поред тога што границе представљају физичке реалности у географском простору, границе су социјалне конструкције које деле људе између познатих и непознатих, између рођених и туђих, производе значај ван њиховог постојања и означавају односе између актера и институција у граничној области (Yndigegn 2011). Са идентитетске тачке гледишта, идентитет и границе су узајамно повезани на основу чињенице да су државне границе симболи друштвених институција и односа моћи. Посебно у пограничним областима, идентитет који је повезан са простором је битна тема, јер политичке границе не морају значити културне, социјалне и економске границе (Newman & Paasi 1998).

Свеобухватно посматрајући, националне границе представљају природне, културне, психолошке, економске, политичке или географске линије поделе (Houtum 1998). Рађање, промена и карактер просторних граница у великој мери зависе од просторних јединица (држава) које је окружују и то представља узајамни однос између држава, пограничних региона и карактеристика државних граница (Hardi 2001). Концепт пограничних региона односи се на део природног простора на којем су економски и социјални живот директно под утицајем постојања међународне границе, те се може направити разлика између отворених, потенцијално отворених и затворених региона. Пограничне области представљају поднационалне области чији је економски живот директно и изузетно под утицајем близине међународне границе (Hansen 1977).

Пре него се приступи дефинисању и анализи прекограничне интеграције као концепта, битно је да се представе и објасне различити типови граница који постоје у Европи и свету. Према Оскару Мартинезу, разликују се 4 типа пограничних области и земаља:

- Отуђене граничне области
- Коегзистентне граничне области
- Међузависне пограничне области
- Интегрисане пограничне области (таб. 3).

Пратећи ову таксономију пограничних области, у Европи постоје међузависне и интегрисане пограничне области (Martinez 1994).

Табела 3 – дефиниција типова пограничних области према Оскару Мартинезу (ауторски табеларни прилог)

Тип пограничне области	Карактеристике
Отуђене граничне области	Настале у државама које не дозвољавају никакву прекограничну интеракцију. Ова ситуација постоји када суседне земље имају озбиљне конфликте, а пример тога је граница између Северне и Јужне Кореје.
Коегзистентне граничне области	Границе земаља које у одређеном смислу имају конфликте или различите интересе, али су они мање проблематични и управљиви. Такав тип границе омогућује контролисану прекограничну интеракцију. Нпр. Медитеранска област у Северној Африци.
Међузависне пограничне области	Региони са границом између суседне државе који имају стабилне односе. Ова граница омогућује знатну размену, мада још увек нема ситуације слободног протока робе или људи. Нпр. грчко-турска граница.
Интегрисане пограничне области	Ситуација када је граница у ствари елиминисана, што подразумева слободни проток робе и радне снаге. Нпр. земље чланице ЕУ.

Дефиниција појма *погранични регион* успоставио је још 1972. године Савет Европе, на Европском симпозијуму за пограничне регионе у Стразбуру (енг. *European Symposium on Frontier Regions*). Прекогранични региони карактеришу се хомогеним карактеристикама и функционалним међузависностима, јер у супротном нема потребе за прекограничну сарадњу, док у Приручнику за прекограничну сарадњу локалних и регионалних власти у Европи, који је издао Савет Европе 1995. године, стоји да је прекогранични регион потенцијални регион, карактеристичан за географију, историју, екологију, етничке групе, економске могућности и тако даље, али нарушен од суверенитета влада са обе стране границе (СЕ 1972).

Према Маркусу Перкману, у Европи данас има више од 70 прекограничних региона. Мада неке од ових иницијатива датирају још од 1950-их, у 1990-им обележен је велики пораст пограничних региона (ПГР) у целој Европи. Први „официјални“ ПГР, EUREGIO, био је основан 1958. године на холандско-немачкој граници, у области Еншеде (NL) и Гронау (DE). Од тада су се такви „еврорегиони“ и друге форме прекограничне сарадње развили у целој Европи. Данас, у 73 случаја, општине и регионалне власти сарађују са својим колегама преко границе у више или мање формализованим организацијским аранжманима (сл. 3) (Perkmann 2003).

year	name	countries	typ	lev					
1958	EUREGIO	DE, NL	iC	loc	1992	Euroregion Elbe/Labe	DE, CZ	iC	loc
1964	Öresundskommittén	DK, SE	Sk	reg	1992	Euroregion Pro Europa Viadrina	DE, PL	iC	loc
1971	Nordkalottkommittén	NO, SE, FI	Sk	reg	1992	Euroregion Euskadi-Navarre-Aquitaine	ES, FR	eC	reg
1972	Kvarken Council	SE, FI	Sk	reg	1992	Comunidad de Trabajo Extremadura-Alentejo	ES, PT	eC	reg
1972	Arge Alp	AT, CH, DE, IT	WC	reg	1992	Hungarian-Austrian Cross-Border regional Council ('West-Pannon Region')	AT, HU	eC	reg
1973	Euregio Rhein-Waal	DE, NL	iC	loc	1993	Eggenis	DE, CZ	iC	loc
1974	The Franco-Genevan Regional Committee	CH, FR	WC	reg	1993	Euroregion Spree-Neiße-Bober	DE, PL	iC	loc
1975	Internationale Bodenseekonferenz (Regio Bodensee)	AT, CH, DE	WC	reg	1993	Carpathian Euroregion	PL, HU, SK, RO, UR	WC	reg
1976	Euregio Maas-Rhein	BE, DE, NL	iC	reg	1993	Rives-Manche region	FR, UK	eC	reg
1977	Ems Dollart Region	DE, NL	iC	loc	1994	Inn-Salzach-Euregio	AT, DE	iC	loc
1977	Mittnorden Committee, Nordens Gröna Bälte	NO, SE, FI	Sk	reg	1994	Euroregion POMERANIA	DE, PL	iC	loc
1978	Euregio Rhein-Maas-Nord	DE, NL	iC	loc	1994	Euregio Bayerischer Wald – Böhmerwald – Sumava	AT, CZ, DE	eC	loc
1978	Arko Co-operation	SE, NO	Sk	reg	1995	EuRegio Salzburg-Berchtesgadener Land-Traunstein	AT, DE	iC	loc
1978	Skärgårdssamarbetet ('Archipelago')	SE, FI	Sk	reg	1995	Euregio TriRhena	CH, DE, FR	iC	reg
1978	Alpes-Adria	AT, CH, DE, IT, CR, SL, HU	WC	reg	1995	Arc Manche	FR, UK	WC	reg
1980	Four Corners Co-operation	DK, SE	Sk	loc	1995	EuroRegion Oberrhein (TriRhena plus Pamina)	CH, DE, FR	eC	reg
1980	Gränskommittén Ostfold/Bohuslän	NO, SE	Sk	loc	1995	Region Insubrica	CH, IT	eC	reg
1980	Nordatlantiska Samarbetet	IS, DK	Sk	reg	1996	Euroregion Glacensis	CZ, PL	eC	loc
1980	Benego	BE, NL	eC	loc	1996	Union of Municipalities of Upper Silesia and Northern Moravia	PL, CZ	eC	loc
1982	COTRAO (Communauté de Travail des Alpes Occidentales)	CH, FR, IT	WC	reg	1996	Euroregion Tatry	SK, PL	eC	loc
1982	Comité de Travail des Pyrenees	ES, FR	WC	reg	1996	Regio Sempione	CH, IT	eC	loc
1984	Benelux Middengebied	BE, NL	iC	reg	1996	Danube-Tisza-Körös-Maros Euroregion	HU, RO	eC	loc
1985	Working Community of the Jura	CH, FR	WC	reg	1997	Euregio Via Salina	AT, DE	iC	loc
1987	Transmanche Region (Kent/Nord-Pas de Calais)	FR, UK	eC	reg	1997	Sonderjylland-Slesvig	DE, DK	iC	loc
1987	Conseil du Léman	CH, FR	eC	reg	1997	Nestos-Mesta	BL, GR	iC	loc
1988	PAMINA	DE, FR	eC	reg	1997	Baltic Sea Islands B7	EE, DE, DK, SE, FI	eC	loc
1989	Scheldemon	BE, FR, NL	iC	reg	1998	Euregio Zugspitze-Wetterstein-Karwendel	AT, DE	iC	loc
1989	EuRegio SaarLothLuxRhein (previously COMREGIO)	DE, FR, LU	iC	loc	1998	Euregio Baltyk	PL, LV, LT, SE, DK, RO	WC	reg
1989	Arc Atlantique	ES, FR, PT, UK, IRL	WC	reg	1998	Europaregion Tirol	AT, IT	eC	reg
1989	PACTE (Hainaut-Pas-de-Calais)	BE, FR	eC	reg	1998	Danube-Dráva-Száva Euro-regional initiative	HU, CR, BOS	eC	reg
1990	Working Communities of the Riparian States of the Danube	AT, DE, HU	WC	reg	1998	Euregio Weinviertel-Südmähren/West-Slovakia	AT, CZ, SK	eC	loc
1990	Rat Wallis-Valle d'Aosta	CH, IT	eC	reg	1998	Euregio Inntal	AT, DE	eC	loc
1990	Storströms Amt/Ostholstein Interreg	DE, DK	eC	loc	1999	Ipoly Euroregion	AT, SK	eC	reg
1991	Transmanche Euroregion	BE, FR, UK	WC	reg					
1991	Mont-Blanc Conference	CH, IT	WC	reg					
1991	Comunidade de Trabalho Região Norte de Portugal-Galicia	ES, PT	WC	reg					
1991	Euroregion Midi-Pyrénées-Languedoc-Roussillon-Catalunya	ES, FR	eC	reg					
1991	Nieuwe Hanze Interregio/Neue Hanse Interregion	DE, NL	eC	reg					
1991	Euroregion Neisse-Nisa-Nysa	DE, CZ, PL	eC	loc					
1992	Erzgebirge	DE, CZ	iC	loc					

Слика 3 – приказ прекограничних региона у Европи (извор: Perkmann 2003: 14)

2.1.1. Битније европске студије и пројекти за пограничне регионе

Постоји неколико студија које разматрају урбанизацију европских пограничних региона из статистичке и географске перспективе, као што су: ESPON FUA, METROBORDER, INTERREG.

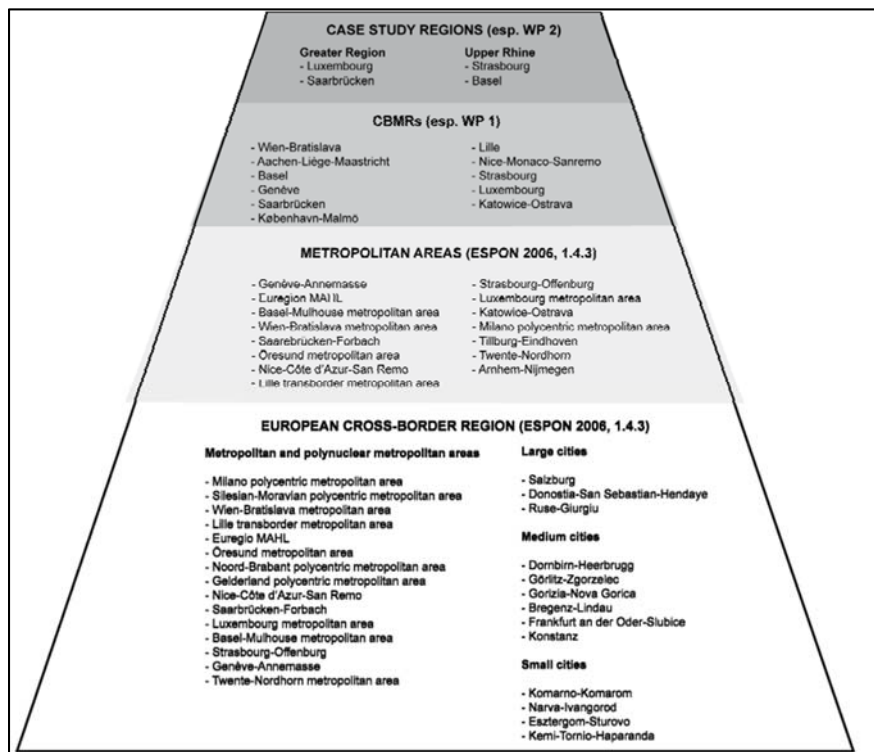
Анализа функционалних урбаних области (FUA) спроведена у оквирима програма ESPON прва је у том погледу. На бази пописа FUA у Европи, пројект Студија за урбане функције омогућила је идентификацију 28 прекограничних урбаних конфигурација категоризованих у 3 поднивоа – велики, средњи и мали градови (таб. 4).

Табела 4 – категорије Функционалних урбаних области (извор: ESPON 1.4.3, 2007)

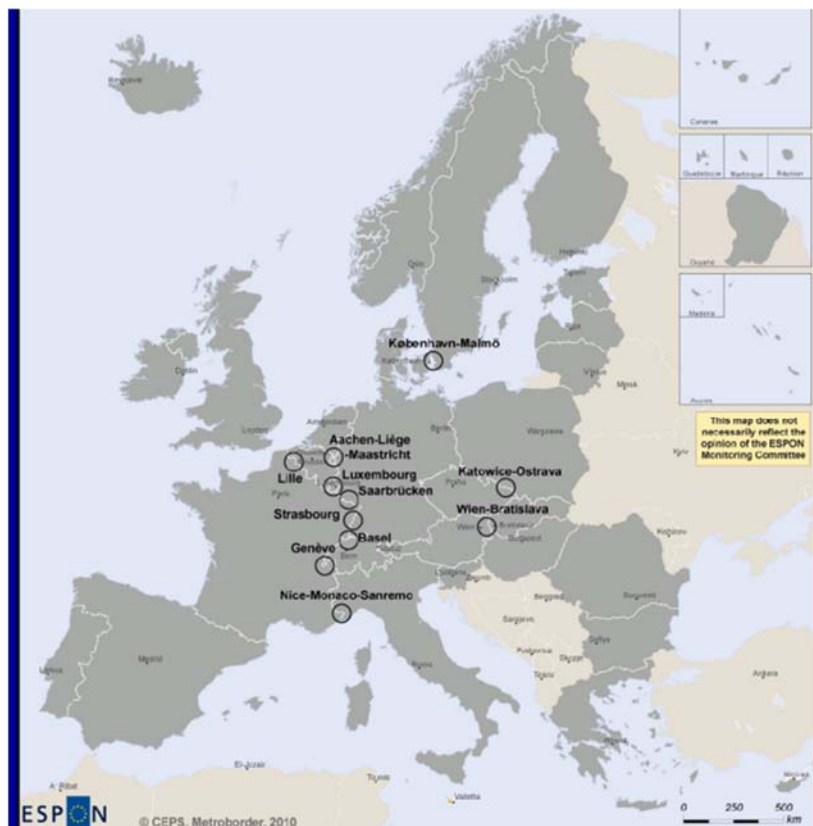
Велике ФУА	Популација ФУА-е је више од 250.000 становника
Средње ФУА	Популација ФУА-е је више од 100.000 становника
Мале ФУА	Популација ФУА-е је више од 50.000 становника

Међу релевантнијим примерима из овог истраживања убрајају се прекогранични метрополитенски региони Базел (Швајцарска–Немачка–Француска), Копенхаген–Малме (Данска–Шведска), Женева (Швајцарска–Француска), Луксембург (Луксембург–Немачка–Белгија–Француска) и Лил (Француска–Белгија) (ESPON 2010).

У периоду од 2010. до 2013. спроводи се пројекат METROBORDER који се односи на истраживање прекограничних метрополитенских полицентричних региона (енг. *cross-border metropolitan polycentric regions* (CBMRs)). Циљ пројекта је да се мапирају и боље разумеју структуре и функционисање овог типа просторних шаблона. На европском нивоу анализирано је 11 прекограничних региона (сл. 4 и 5), чији избор се заснива на претходним студијама програма ESPON 1. 4. 3. (ESPON 2013).

Слика 4 – Приказ шеме истраживања за типове и број европских региона (Извор: ESPON 2013)

Слика 5 – Локација тих 11 (CBMR) европских региона (Извор: ESPON 2013)

Кључни инструмент фокуса Европске уније на пограничним областима је европска територијална сарадња, која у форми програма INTERREG подржава развој ЕУ од 1990. године, са посебним фокусом на њене економске, социјалне и територијалне димензије. Њене три компоненте концентришу се на прекограничне, транснационалне и међурегионалне аспекте. Програм је имплементиран у пет корака као INTERREG I 1990–1993. године, INTERREG II 1994–1999. године, INTERREG III 2000–2006. године, INTERREG IV 2007–2013. године, INTERREG V 2014–2020. године, и текући INTERREG VI 2021–2027. године.

Циљеви INTERREG-а су пројектовани како би се умањиле препреке прекограничне сарадње. Подаци ИНТЕРРЕГ-а показују да је добра приступачност предуслов за економски развој. До 2030. године, потенцијал за приступачност планинским и граничним регионима путем или железницом достићи ће једва 80% европског просека. Ретко насељена места и острва (укључујући и најудаљеније регионе) остаће испод 20%. Међурегионална сарадња може допринети већој повезаности Европе помоћу подршке,

учења, политике и изградње капацитета у односу на регионалне политике које промовишу одрживу, интелигентну и мултимодалну мобилност (INTERREG EUROPE 2021).

Осим европских интернационалних студија и пројеката, битно је и истраживање Кристофа Сона и Норе Стамболић (Nora Stambolic) чији циљ је обезбеђивање емпиријских доказа о ефектима урбанизације у свим европским пограничним регионима. У овом истраживању аутори анализирају регионе према функционалности и приступачности и пограничне регионе сматрају местима чији су социјални и економски развој под утицајем релативне близине границе (Sohn & Stambolic 2015). У свом истраживању аутори су поставили критеријуме за анализу европских региона:

- фокус на тзв. *потенцијалним урбаним стратешким хоризонтима* (енг. *Potential Urban Strategic Horizons (PUSH)*), претходно елаборираним у пројекту ESPON;
- анализа подручја и општина који се налазе на максимално 45 минута удаљености од морфолошке урбане области (енг. *Morphological urban area (MUA)*);
- анализа области са максимално 100.000 становника.

Према овим параметрима, аутори су закључили да постоји 212 потенцијалних урбаних стратешких хоризоната, који садрже 57.152 општине. Ови подаци били су основ за њихову класификацију и добијање нове просторне типологије пограничних региона (сл. 6).

Слика 6 – Типологија граничних региона (према Sohn & Stambolic 2015)

Ова шема приказује начин добијања нове класификације и типова пограничних региона. Почевши са 57.152 општине лоциране у граничним регионима на 45 минута удаљености од границе, прва подела се базира на томе да ли се они налазе у областима PUSH са више од 100.000 становника или не. Друга подела је према метрополитским функцијама у посматраним PUSH областима: метрополитске и неметрополитске области. Трећа подела је према локацији урбаних области у оквиру једра граничног региона (енг. *core border region*) или суседних пограничних региона (енг. *adjacent border region*). На крају, урађена је и четврта подела, према моноцентричности или полицентричности урбаних области. Према томе, добијено је 8 типова граничних региона. Ових 8 типова садржани су у три категорије: са метрополитским потенцијалом (тип 1–4), са неметрополитским урбаним потенцијалом (тип 4–8) и са ниским урбаним потенцијалом (сл. 7).

Слика 7 – Функционални погранични региони у Европи (извор: Sohn & Stambolic 2015)

2.1.2. Просторна и прекогранична интеграција

Концепт интеграције (социјална, економска и политичка) је основ формирања Европске уније. Интеграција има тенденцију да се сматра позитивним одговором на распадање традиционалних структура узроковано глобализацијом, док се у оквиру ЕУ идентификује неколико различитих концепата интеграције. Најчешће примењивана дефиниција садржана је у првом официјелном пројекту ESDP, која каже да просторна интеграција изражава могућности и ниво (економске, културне) интеракције у и између области и може одразити спремност за сарадњу. Такође, она указује на нивоа повезаности између транспортних система са различитим географским размерама. На просторну интеграцију позитивно утиче присуство ефикасних административних тела, физичка и функционална комплементарност између области и одсуство културних и политичких контроверзи (Вое et al. 1999).

Према Руиз-Тагле (Javier Ruiz-Tagle), социо-просторна интеграција манифестује се као мултидимензионални однос који може да функционише независно и на различитим нивоима (таб. 5).

Табела 5 – Димензије социо-просторне интеграције (према Ruiz-Tagle 2013)

Макродимензије	Социо-просторне димензије	Карактеристике
Системске	Физичка	Физичка блискост између различитих социјалних група
	Функционална	Ефикасни приступ до могућности и сервиса у територији
Друштвене	Релациона	Нехијерархијска интеракција између различитих социјалних група
	Симболичка	Идентификација са заједничким основама

Физичка димензија означава близину између друштвених група и може укључивати разне варијабле као просторни дизајн, просторно растојање према социјалној дистанци, агломерацију и груписање. Функционална димензија је повезана са приступом до могућности и укључује променљиве као: просторно растојање до могућности, квалитет

могућности, економски приступ до услуга, ниво укључености државе и присуство јавних и приватних институција. Релацијска димензија подразумева интеракцију између различитих друштвених група и укључује променљиве као: хијерархијски и нехијерархијски односи, социјална контрола, лидерство, институције заједнице, културна размена и асимилација између група, социјални капитал и мреже, политичко учешће итд. Символичка димензија је повезана са идентификацијом са заједничким основима и укључује променљиве као: реалне и имагинарне границе, делимичан и заједнички идентитет, раздвајање између успостављених чланова и аутсајдера итд. (Ruiz-Tagle 2013).

Према Фредерику Дуранду (Frederic Durand), прекогранична интеграција представља под-тип просторне интеграције. Аутор сматра да се концепт интеграције често третира на подељени начин (економски, социјални, политички) и да је повезан са интеракцијама које су се развиле између територија, посебно економских. Интензивност и смер прекограничне размене су у корелацији са постојећим разликама између територија (посебно оних које се односе на тржиште рада и становање). Ипак, постоје случајеви у којима су прекогранични односи крајње асиметрични, чиме се добија интеграција која одржава и појачава територијалне неједнакости. Али, у другим случајевима се добија и територијална равнотежа (Durand 2015).

У циљу превазилажења нејасноћа и погрешног препознавања повезаних са процесом прекограничне интеграције, у његовом функционисању као и у његовом унутрашњем значењу, Дуранд деконструира концепт у циљу бољег прецизирања његових карактеристика. Дурандова студија се базира на неколико академских модела пограничне интеграције (Van Houtum 2000; Hinfrey 2010; Reitel 2013). Према истраживању, прекогранична интеграција је вишедимензионална по природи, али да би се конкретно проучио овај процес, треба да се смањи његова сложеност у различитим димензијама које концентришу главне аспекте. Резултат открива четири димензије прекограничне интеракције:

- **Структурна димензија** представља карактеристике прекограничних простора (у смислу урбанизације, економских активности и социјалног састава), чиме се омогућава анализа комплементарности и разлике између територија.

- **Функционална димензија** је повезана са прекограничним токовима и представља све размене и прекогранична путовања повезане са економском активношћу, са социо-просторним праксама које учествују у формирању прекограничне зоне за становање, које се крећу од туризма, одмора и шопинга до стамбене мобилности.

- **Институционална димензија** карактерише се сарадњом, истичући умрежавање актера и њихово укључивање у прекограничне сарадње. Просторна, као и релацијска близина игра виталну улогу у консолидацији прекограничних партнерстава.

- **Идејна димензија** односи се на прегруписање разновидних субјективнијих елемената који су повезани са индивидуалним и колективним представама укљученим у процес интеграције. Дељење истих друштвених и политичких референци, осећај припадности у прекограничном животу или идентификовање са заједничким сликама и симболима играју важну улогу, јер они сведоче о утисцима и мишљењима становништва, суоченог са променама у територијалној изградњи (*ibid.*).

Важност и значај прекограничне интеграције у развоју држава, региона и градова наглашава се у многим истраживањима (Faludi 2004; Hardi 2010; Medeiros 2011; Chilla, Evrard & Schulz 2012; Sohn 2014; Medeiros 2014; Wassenberg & Reitel 2015; Kurowska-Pysz, Castanho & Loures 2018). Прекогранична интеграција је битан елемент за развој држава. Основа рађања прекограничних области и прекограничних региона јесте постојање прекограничних кретања и интеракција (тј. кретања и интеракција који се одржавају у суседној граничној области). Из перспективе физичких граница, отварање граница нужно води ка повећању броја и обима мотивације за кретање (Hardi 2010). Прекогранична интеграција је вишеслојни процес који не произлази из самог отварања националних граница, већ из стратешког понашања актера који активно мобилишу границе као ресурсе. Сон дефинише два модела којима би се ово постигло – 1) гео-економски, заснован на мобилизацији границе (међугранична мобилност), чиме се генерише вредност из прекограничних интеракција и 2) територијални пројекат, којим се наглашавају гранични ресурси помоћу процеса хибридизације и иновације или помоћу територијалног и симболичног признавања границе. Сматра се да је за сарадњу у овом процесу „стварања места“ (*placemaking*) кључно међусобно разумевање и поверење између актера (Sohn 2014).

У односу пространог планирања и одрживог развоја постоји потреба за креирање новог пространог оквира за политике заједнице (Kurowska-Pysz, Castanho & Loures 2018). Овакав оквир би личио на европску перспективу за пространи развој (ESDP), али, такође, део је политике за територијалну кохезију делећи одговорност Уније и њених земаља-чланица (Faludi 2004). Прекогранична сарадња укључује директне односе између локалних самоуправа (најчешћа, формална форма), али поступно се шири и на многе друге елементе, институте и организације, па чак и предузећа из суседних градова. Овакво управљање на више нивоа заснива се на основим димензијама прекограничне сарадње (Chilla, Evrard & Schulz 2012).

Процеси прекограничне сарадње имају кључну важност у смањивању свих типова тзв. „баријерних ефеката“ на пограничне земље (Wassenberg & Reitel 2015). Еврорегиони посебно, играју велику улогу у овом процесу стварајући мреже које укључују шири обим локалних и регионалних актера у процесу прекограничне сарадње са обе стране границе (Medeiros 2011). Посебан тип сарадње често се заснива на посебним европским фондовима као што је програм INTERREG-а који има велики утицај на смањивање ефекта баријере дужином границе кроз пет димензија – институционално-урбана, приступачност, културно-социјална, животна средина – наслеђе и економија – технологија (Medeiros 2014).

Више аутора и истраживања (Gomez N. 2016; Vulcevic A. 2016; Castanho R. A. et all. 2017; Fadigas L. 2015; Martins S. 2015) тврди да се посебне могућности за сарадњу могу идентификовати у пограничним градовима. Ови градови су мотивисани и мобилизовани за сарадњу помоћу владине политике, посебно приоритетима ЕУ, као и специфичних пространих услова, на пример: путеви, транспорт и мреже повезивања, али такође постоје и допунске могућности које долазе од узајамне употребе трговине и неколико типова услуга. Други разлог је блиски однос између становника, организација и институција, као и предузетника који раде са обе стране границе. Резултати из различитих истраживања (Kurowska-Pysz J. 2016; De Sousa L. 2013) показују да се прекогранична сарадња најчешће обавља помоћу пројеката.

2.1.3. Одржива прекогранична интеграција

Одрживо пространо планирање има важну улогу у процесу добијања одрживих градова са одрживим растом и развојем, базираним на успешним пројектима и стратегијама (Williams 2007; Van der Velde 2010; Baptista et al. 2013; Medeiros 2014; Castanho 2017; Kurowska-Pysz, Castanho & Loures 2018). Стратегије се могу сматрати типом прекограничног механизма за планирање и промовисање територијалног развоја пограничног региона. Ове стратегије укључују кључне аспекте пространог планирања као и социјалне и економске аспекте. Пројекти за прекограничну сарадњу могу бити повољни за имплементацију дугорочног прекограничног просторног плана у циљу да се смањи тзв. „ефекат баријере“ и да се побољша територијални капитал дужином прекограничног региона, а подржавају и територијални развој прекограничне области (Kurowska-Pysz, Castanho & Loures 2018). У складу са овим, прекогранично планирање, прекограничне стратегије и структуре управљања треба ограничити на промовисање активног укључивања и мобилизације локалних и регионалних актера у процесу прекограничне сарадње и у спровођењу неколико прекограничних пројеката од локалног/регионалног значаја (Medeiros 2014).

Један од тежих аспеката у прекограничном планирању развоја представља институционална сарадња. Већина стручњака дели институционалну сарадњу на два модела: формалну сарадњу (која обухвата састанке са високим владиним секторима помоћу склапања меморандума за сарадњу, уговора и слично) и неформалну сарадњу (која обухвата састанке између локалних власти и других државних органа помоћу необавезујућих уговора за сарадњу на локалном нивоу). Са одрживог аспекта, циљеви су оријентисани ка интензивније учешће јавности, постизање једнаке могућности, креирање отвореног друштва у односу на етничку, културну и родну припадност и смањивање степена корупције у администрацији. Ови типови институција и синергије које оне стварају кључни су за постизање одрживог развоја (Williams 2007; Castanho 2017).

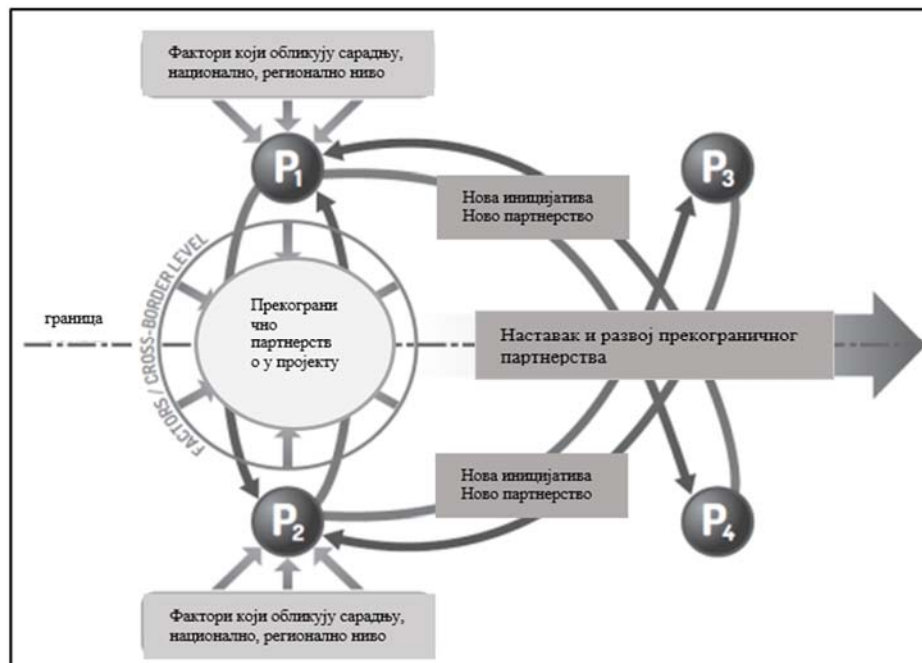
Посматрајући са економског аспекта, за постизање одрживог територијалног развоја потребан је стабилан и јак економски систем који ће бити способан да задовољи потребе грађана, нудећи могућности запошљавања и већи капацитет издрживости у циљу обезбеђивања ових карактеристика на дуги рок. Зато, конкурентност економског система

треба да буде саставни део концепта одрживости, а будући пројекти и стратегије за прекограничну сарадњу играће кључну улогу у постизању одрживости.

Пројекти и стратегије за прекограничну сарадњу сматрају се катализатором за нову еру планирања и одрживости. Неколико европских утицаја на граничне територије, као што су: COORDSIG, PLANEXAL, GEOALEX, OTALEX, OTALEX II, OTALEX C, – подразумева да су сви пројекти за прекограничну сарадњу повезани са територијалним управљањем и ресурсима валоризације Пиринејског полуострва током последњих неколико деценија (Baptista et all. 2013; Castanho 2017). Битнија европска стратегија за постизање одрживог територијалног развоја је Стратегија ЕУ 2020 (енг. *Europe 2020 strategy*), о којој се каже да (Стратегија Европа 2020) представља референтни оквир активности у ЕУ и национални и регионални ниво за текућу деценију и поставља три главна приоритета да би Европу учинила паметнијом, одрживијом и са инклузивнијом економијом и растом (ЕС 2017).

У обиму ове стратегије дефинисан је збир индикатора као што су: стопа запослености, инвестиције у истраживању и развоју, емисија стаклених гасова, део обновљивих извора енергије, енергетска ефикасност, лица који рано напуштају образовање, степен високог образовања, сиромаштво и социјална искљученост, а све то треба посматрати као нове критичне тачке фокусирања ка одрживом планирању и расту помоћу пројеката и стратегије за прекограничну сарадњу.

Пиз (Joanna Kurowska-Pysz) , Кастањо (Rui Alexandre Castanho) и Лурес (Luis Loures) 2018. године спровели су истраживање – студију случаја за два погранична града (Cieszyn – Cesky Tešín) на пољско-чешкој граници у којем наглашавају главне елементе и процесе који су потребни за постизање одрживе прекограничне сарадње. Према истраживању креиран је модел одрживог развоја за прекограничну иинтерорганизацијску кооперацију оба града, који се може применити и у другим случајевима и областима (сл. 8):

Слика 8 – Модел одрживог развоја прекограничне сарадње (према Kurowska-Pysz, Castanho & Loures 2018)

Модел приказан на слици 7, према објашњењу аутора, представља механизам трансформације пројектног партнерства, на пример прекогранични савез пограничних градова у нова партнерства изграђена од других дотичних страна. Да би се обезбедило одрживо прекогранично партнерство које води ка одрживом граничном развоју, активности треба спровести на одрживи начин с обе стране границе од стране најмање два партнера из суседне земље. Кључни циљ развоја прекограничних партнерстава није само интеграција суседних заједница пограничних области, већ хармоничан и одрживи развој области и појачање њихове конкурентности у односу на развијеније области, које су део Европске уније. Зато је одрживи развој прекограничних партнерстава пожељан механизам који одражава очекивања локалних заједница у односу на могућности међуорганизацијске сарадње у оквирима граничних земаља (Kurowska-Pysz, Castanho & Loures 2018).

Према Ван дер Велдеу (Paul van der Velde) (van der Velde 2010), границе играју централну улогу у пореклу, као и у динамици Европске уније. Европска комисија стимулише мобилност, интеракцију и уједно се залаже за елиминисање граница, као важног инструмента у подржавању економског развоја и кохезије. Садашње стање административне границе РСМ са Р. Бугарском представља потенцијано отворени регион,

наспупрот стању у прошлом политичком уређењу, када је била релативно затворена. У реону границе између држава карактеристичан елемент представљају управо погранични градови.

2.1.4. Погранични градови

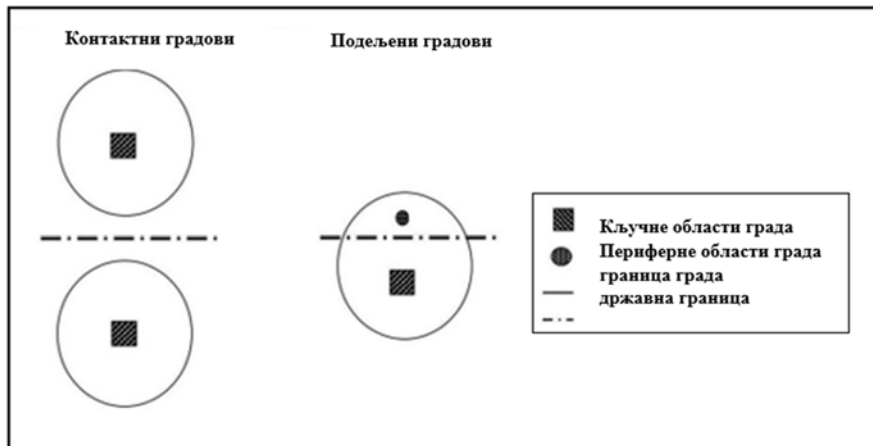
У научној литератури, када се говори о односу између градова и административних државних граница, често се промовишу појмови *погранични градови* (енг. *border cities*) и *градови-близнаци* или *збратимљени градови* (енг. *twin cities*), који проистичу из тзв. *ефекта симетрије* који стварају саме границе. Код појаве нових економских, политичких и културних односа између градова удаљених државном границом, у последњих 20 година предложени су нови концепти, као што су *интернационални погранични град* (енг. *International border city*) (Gildersleeve 1978) и *бинационални град* (енг. *Binational city*) (Buursink 2001; Ehlers & Buursink 2000). Бинационални град научници су дефинисали као град који припада двома националним државама и приказује се као изузетак, чак и утопија; у већини случајева дистинкције са обе стране границе остају означене, без разлике у аспектима урбаних пејзажа, социјалних и економских структура или институционалних конфигурација за сваку урбану заједницу (Ehlers, Buursink, Boekema 2001; Sohn & Lara-Valencia 2013).

Такође, у литератури се може приметити да су пограничне области и градови маргинализовани и описивани и доживљавани као периферни (Durand, Decoville, and Knippschild 2017; Miszczuk 2013; Sohn 2014) због специфичних атрибута које поседују: географска локација у близини границе, периферна позиција у односу на преостале регионе појединачних земаља, депопулација, низак социо-економски развој и урбанизација, слаба приступачност, разлике у односу на просторни развој у поређењу са пограничним областима суседних земаља, специфичне социо-културне карактеристике, укључујући и национални карактер становништва и др. (Chojnic 1998; Koter 2003; Miszczuk 2012).

Развој пограничних градова у великој мери зависи од географске локације града или региона у оквиру државе, као и од карактеристика суседног града или региона са друге стране границе. Утицај државне границе на погранични град или област може бити

веома различит; гранична локација сама по себи није ни предност ни недостатак, а третман исте граничне области може варирати у зависности од историјских периода и стања (Hardi & Uszkaі 2017).

Професорка Кулчинска (Katarzyna Kulczyńska) 2013. године објављује властиту типологију пограничних градова, у којој узима у обзир промене националних граница и њихов утицај на урбане центре. Њена типологија разликује два фундаментална типа пограничних градова формираних као резултат промене демаркације граница и промене њиховог карактера: 1) градови које нова национална граница дели тако да разграничава постојеће урбане центре (енг. *split cities*); и 2) суседни градови са обе стране границе као независни урбани центри (енг. *contact cities*) (Kulczyńska 2013) (сл. 9). Имајући у виду пограничне градове у европском контексту, може се истаћи да су подељени градови карактеристични за централну, источну и југоисточну Европу, јер се карактеришу највећом флуидношћу границе и променом територијалног обима држава, а са друге стране, западна и северна Европа се карактерише присуством стабилних граница, а карактеристичнији тип пограничних градова су контактни градови (Matykowski 2008).

Слика 9 – Типови пограничних градова (извор: Kulczyńska К. 2013)

Према пројекту ЕСПОН (енг. ESPON⁴ – European Spatial Planning Observation Network) постоји 9 типова пограничних градова. Ова класификација даје графички опис

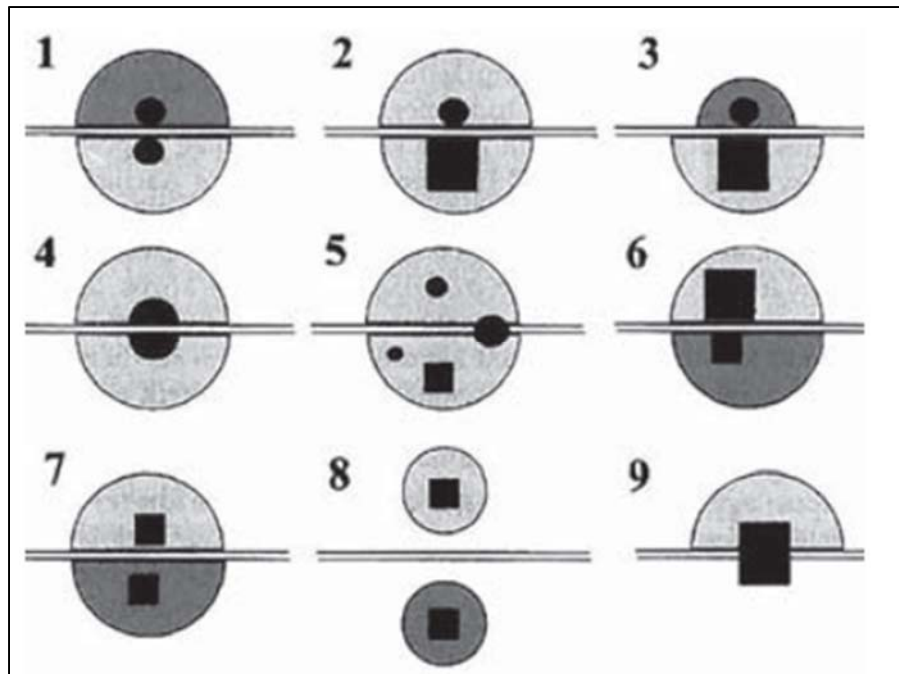
⁴ ESPON је примењени истраживачки програм ЕУ усмерен ка подршци формулисања политике територијалног развоја у Европи. Програм производи широки опсег и систематске податке о територијалним трендовима повезаним са различитим економским, социјалним и еколошким аспектима, у циљу

односа града, границе и суседног града, као и функционалне урбане зоне градова. Они су базирани на величини, међусобној близини и близини државне границе, као и тенденцијама ширења њихових функционалних урбаних области: (сл. 10) (ESPON 2007).

- 1) Тип 1 – Збратимљени градови, генерално прилично мали, понекад раније један град, развојен границом; сваки има своју функционалну урбану област (FUA), чак и ако подразумева одређено прекогранично путовање. Најпознатији пример је градски пар Горлиц–Згорзелец (Gorlitz-Zgorzelec) на немачко-пољској граници.
- 2) Метропола или велики град, са морфолошком области која се протеже преко границе у суседној земљи кроз приградске области или кроз градове који су укључени у FUA главног града. Типични примери укључују Базел – Швајцарска (Сен Луис – Француска, Лорах – Немачка) или Женева – Швајцарска (Анемас – Француска).
- 3) Метропола или велики град, приближавањем до мањег града у суседној земљи са својим FUA или испраћањем веома мало путника до главног града у другој земљи. Мали град профитира од близине даваоцима услуга у већем граду. Најбољи пример су градови Стразбур (Strasbourg)–Кел (Kehl).
- 4) Мала прекогранична урбана област са доста добро интегрисаном заједничком области за путовање. Примери укључују Еш сир Алзет (d’Esch-sur-Alzette) (Луксембург) – Оден ле Тиш (Audun-le-Tiche) (Француска) и Лонгви (Longwy) (Француска) – Петанж (Petange) (Луксембург) – Аубанж (Aubange) (Белгија).
- 5) Метропола или велики град, са FUA које се протежу у суседној земљи, можда разбацана мрежа секундарних центара. Пример овог типа је макрорегион Луксембурга.
- 6) Две метрополе или велики градови, са обе стране границе, са тангенцијалним морфолошким урбаним областима (MUA). Пример за овај тип су градови Херлен (Heerlen) (Холандија) и Ахен (Aachen) (Немачка).

идентификовања потенцијала региона, градова и већих територија и економских изазова са којима се суочавају. Активности ЕСПОН-а обухватају све земље чланице ЕУ.

- 7) Две или више метропола или велики градови на обе стране границе са тангенцијалним FUA. Типичан пример за ово су градови Беч и Братислава.
- 8) Велики градови релативно близу један до другог (на удаљеност од приближно 50 километара), чије функционалне урбане зоне у већини случајева нису суседне. Примери су групе од четири града: Хаселт-Генк (Hasselt-Genk), Мастрихт (Maastricht), Ахен (Aachen) и Лијеж (Liege); или Hasselt-Genk и Ајндховен (Eindhoven). Чак и да постоји некаква организација сарадње, она има само консултативну или повремену улогу. Велики и висококвалитетни интелектуални центри (универзитети) или сервисни центри (болнице) ограничени су националним регулативама и нису више склони прекограничној сарадњи него сарадњи са другим институцијама, лоцираним даље од границе.
- 9) Велики град подељен на два дела границом. Пример за ово је био подељени Берлин током хладног рата (Западни Берлин није имао функционалну урбану област) или Никозија (Кипар). То је изузетна ситуација која произлази из проблематичних политичких одлука, у којима не постоји прекогранична сарадња.

Слика 10 – Типови пограничних градова према ESPON (извор: ESPON 2007)

2.2. Одрживи развој

Идеје одрживог развоја су постале међународно прихваћене након објављивања Извештаја Брундландове (енг. *Brundtland Report*) 1987. године. Дебата око дефинисања одрживог развоја постоји више од 25 година. Ипак, уобичајена и најприхваћенија дефиниција каже да је одрживи развој онај који задовољава потребе садашње генерације не компромитујући могућност да будуће генерације задовоље властите потребе (WCED 1987).

Одрживи градови и насеља су они у којима је економски, социјални и просторни развој тако осмишљен и реализован да траје и који обезбеђује квалитет живота свим грађанима. Према *UN Habitat* агенди, одрживи градови обезбеђују и одржавају такав развој који ће заједно са заштитом и унапређењем животне средине, одрживим начином коришћења ресурса, заштитом градитељског наслеђа и очувањем других природних и створених вредности, омогућити задовољавање потреба садашњих и будућих генерација и сигурност од природних и људских катастрофа који могу угрозити њихов развој (UN-HABITAT 2007).

2.2.1. Преглед развоја идеје одрживости

Идеја о одрживом развоју настала је и почела да се развија у међународној заједници током последњих 30 година 20. века. У периоду 1972–1996. године у вези с одрживим развојем објављени су први значајни међународни документи (таб. 6):

Табела 6 – Први међународни документи о одрживом развоју (ауторски прилог)

Ред. бр.	Име конференције	Година и место одржавања	Донесени закључци
1	U. N. Conference on Human Settlements – HABITAT I	1976, Ванкувер	Донесене смернице о дејствовању у којима „Одговорност је на владама да припреме просторне стратешке планове и да усвоје политике о људским насељима како би уложили напоре за социо-економски развој.“
2	Brundland Report (Our common future)	1987	Популаризује тему о одрживом развоју. Дефиниција наглашава „остваривање потреба садашњих без угрожавања способности будућих генерација за остваривање својих потреба.“

Бр.	Име конференције	Година	Донесени закључци ^{*продужетак}
3	UN Conference on Environment and Development: Agenda 21	1992, Рио де Жанеиро	„Одрживи развој тражи формирање веза између економског раста, смањивање сиромаштва, стварање радних места и заштиту природних ресурса.“
4	U. N. Conference on Human Settlements – HABITAT II	1996, Истанбул	„Одрживи развој је од суштинског значаја за развој урбаних насеља и у потпуности сагледава потребе за постизање економског раста, социјалног развоја и заштиту животне средине.“

Заједничка карактеристика свих ових докумената је дефинисање економске одрживости – економска ефикасност свих активности на свим нивоима управљања; социјална одрживост – поштовање људских права и једнакости одакле произлази и поштовање културних разноликости и еколошка одрживост – приоритетна заштита и управљање природним ресурсима. Између ове три карактеристике треба направити узајаман баланс због одржавања одрживости.

Данас је одрживи развој постао посебна доктрина, заснована на документима као Agenda 21, Habitat agenda и другима коју прихватају међународне, регионалне и локалне организације. Урбани одрживи развој прати глобални концепт одрживог развоја, а захтева решавање специфичних регионалних и локалних проблема у насељеним подручјима. Напори и иновације које градови предузимају да би се носили са овим изазовима могу и треба да се ојачају и олакшају ширим опсегом стратегија, програма и иницијатива на нивоу ЕУ у овим областима. Прикази табела 5 и 6 показују да и у ЕУ институције и европске организације раде у последњим деценијама на подршци еколошке одрживости различитих региона и урбаних области (Таб. 7):

Табела 7 – Главни европски програми, стратегије и иницијативе у области одрживог урбаног развоја (ауторски прилог)

Име конференције	Година	Донесени закључци
URBACT programme	2002.	URBACT је програм за размену и учење који промовише интегрисани одрживи урбани развој. URBACT омогућује градовима да заједнички раде да би развили решења за урбане изазове. URBACT је активан у 550 градова, 29 земаља и има 7.000 активних локалних актера.

Име конференције	Година	Донесени закључци *продужетак
Thematic Strategy on Urban Environment	2006.	Она има циљ да промовише интегрисанији приступ урбаном управљању и да подржи градове у њиховим напорима у ту сврху.
INTERREG IV (2007–2013)	2007.	INTERREG IVC обезбеђује финансирање за међурегионалну сарадњу широм Европе. INTERREG је био под-циљ за територијалну сарадњу Европске заједнице и финансиран од Европског фонда за регионални развој (енг. ERDF).
Reference Framework for Sustainable European Cities (RFSC)	2008.	У Марсеју 2008. године министри одговорни за урбани развој су одлучили да креирају RFS као алат да би пренели у праксу заједничке циљеве за одрживост и циљеве Лајпцишке повеље. Циљ RFSC је да обезбеди заједнички оквир одрживог урбаног развоја. Градови могу да користе RFSC за развијање и унапређење тренутне стратегије и пројекте као и за учење од других европских градова. Овај алат могу користити политичари, планери, пројект-менаџери, заинтересоване стране и грађане и пројектована је око четири кључна стуба одрживости и обухвата широки спектар тема: становање, зелене површине, транспорт и незапосленост
EU Sustainable Development Strategy	2009.	У јулу 2009. године, Комисија је усвојила Преглед Стратегије о одрживом развоју ЕУ од 2009. године. Мада наглашава да у последњих година ЕУ је укључила одрживи развој у већој мери и њене политике (посебно у борби против климатских промена и промовисању економије са ниским садржајем угљеника), она такође признаје да неодрживи трендови опстају у многим областима и треба да се интензивирају напори да се то савлада.
INTERREG EUROPE (2014–2020)	2014.	Овај програм је продужетак програма INTERREG IV са истим циљевима.
Europe 2020 Strategy	2020.	Водећа иницијатива Европе са ефикасним ресурсима, која је део Стратегије Европа 2020. Подржава промену ка одрживом расту кроз економију са ефикасним ресурсима и ниском потрошњом угљеника.

Промовисање одрживог урбаног развоја је кључни елемент европске кохезионе политике и континуирани процес. Европски министри одговорни за урбани развој потписали су 2007. године Лајпцишку повељу за одрживи европских градова. Од тада се развија низ конкретних политика, стратегија и акција у том смеру. Тренутна кохезиона политика ЕУ је поставила листу од 5 циљева политике која подржава раст за период 2021–2027. године:

1. конкурентнија и паметнија Европа
2. „зелена“ транзиција ка економији са нула угљеног загађивања
3. повезанија Европа кроз појачавање мобилности
4. социјалнија и инклузивнија Европа
5. подстицање одрживог и интегрисаног развоја на свим територијама (EU cohesion policy 2021)

Када се говори о одрживости, не могу да се не помену циљеви одрживог развоја, које су дефинисале Уједињене нације. Ових 17 циљева (сл. 11) усвојиле су све земље чланице УН 2015. године као део Агенде о одрживом развоју 2030. која је поставила 15-годишњи план за постизање циљева.

Слика 11 – Дијаграм са циљевима одрживог развоја (извор: www.UN.org)

Дефинисано је 17 циљева и сваки циљ има од 5 до 12 под-циљева, а сваки под-циљ од 1 до 4 индикатора који се користе за мерење напретка ка постизању циљева (таб. 8).

Табела 8 – Циљеви одрживог развоја, њихове поделе и број индикатора (извор: 2030 Agenda for Sustainable Development)

Ред. бр.	Циљеви одрживог развоја	Број под-циљева	Укупни број индикатора
1.	Крај сиромаштва у свим његовим формама свуда	7	13
2.	Искоренити глад, постићи безбедност хране и побољшати исхрану и промовисати одрживу пољопривреду	8	14
3.	Обезбедити здрав живот и промовисати благостање за све узрасте	13	29
4.	Обезбедити инклузивно и праведно квалитетно образовање и промовисати могућности за доживотно учење за све	10	12
5.	Постигнути родну једнакост и оснажити све жене и девојке	9	14
6.	Обезбедити доступност и одрживо управљати водом и санитацијом за све	8	11
7.	Обезбедити приступ одрживој и модерној енергији за све	5	6
8.	Промовисати непрекидни, инклузивни и одрживи економски раст, потпуно и продуктивно запошљавање и пристојни посао за све	12	16
9.	Изградити отпорне инфраструктуре, промовисати инклузивну и одрживу индустријализацију и подстицати иновације	8	12
10.	Смањити неједнакост у и између земаља	10	14
11.	Учинити градове и насеља инклузивним, безбедним, отпорним и одрживим	10	15
12.	Обезбедити одрживе обрасце потрошње и производње	11	13
13.	Преузети хитне мере у борби против климатских промена и њихових утицаја	5	8

Ред. бр.	Циљеви одрживог развоја *продужетак	Број под-циљева	Укупни број индикатора
14.	Очувати и одрживо користити океане, мора и морске ресурсе за одрживи развој	10	10
15.	Заштитити, обновити и промовисати одрживо коришћење копнених екосистема, одрживо управљати шумама, борити се против опустошења, зауставити и преокренути деградацију земљишта и зауставити губитак биодиверзитета	12	14
16.	Промовисати мирна и инклузивна друштва за одрживи развој, обезбедити приступ правди за све и изградити ефикасне, одговорне и инклузивне институције на свим нивоима	12	24
17.	Ојачати средства имплементације и ревитализовати глобално партнерство за одрживи развој	19	24

У овом истраживању, на бази претходно дефинисаних циљева, задатака и хипотеза, издваја се неколико циљева и под-циљева који ће бити детаљније проучавани и анализирани:

- **Циљ 7 (76)** – проширити инфраструктуру и надоградити технологију за снабдевање модерним и одрживим енергетским услугама за све земље у развоју;
- **Циљ 9 (9.1)** – развијати квалитетну, сигурну, одрживу и прилагодљиву инфраструктуру, укључујући и регионалну и пограничну инфраструктуру за подршку економског развоја и људског благостања, са фокусом на применљивој инфраструктури са једнаким приступом за све;
- **Циљ 11 (11.2)** – обезбедити приступ безбедним, прихватљивим, доступним и одрживим транспортним системима за све, уз побољшавање безбедности путева;
- **(11.3)** – побољшати инклузивну и одрживу урбанизацију и капацитет учешћа, као и интегрисано и одрживо планирање и управљање насељима;

- **(11.б)** – смањити негативни утицај на животну средину и градове по глави становника, са посебном пажњом на квалитет ваздуха и управљање комуналним и другим типовима отпада;

- **(11.а)** – подржати позитивне економске, социјалне и еколошке везе између урбане, субурбане и руралне средине помоћу јачања националног и регионалног развојног планирања;

- **Циљ 15 (15.4)** – осигурати очување планинских екосистема, укључујући и њихову биолошку разноврсност, а у циљу побољшавања њиховог капацитета за остваривање добити која је од суштинског значаја за одрживи развој.

Да би се имплементирале ове акције потребно је пажњу усмерити и на регенерисање јавних простора – тргова, чаршија и слободних зелених површина, као и оживљавање њихове целокупне мреже. Због тога се, на нивоу регије и градова, посебна пажња мора обратити на друштвени и еколошки аспект проблема.

Сваки град, без обзира на своју величину, има могућност трансформисања у живи, здрави, безбедни и одрживи град помоћу детаљног проучавања и мапирања проблема који воде пажљивом и промишљеном пројектовању. Данас се овај концепт најчешће назива Concept 3E (environment, economy, equity), јер се заснива на покушају успостављања равнотеже између ова 3 фактора – еколошки, економски и друштвени, формирајући основу за развој одрживих политика, планова и програма (Tugcu 2010).

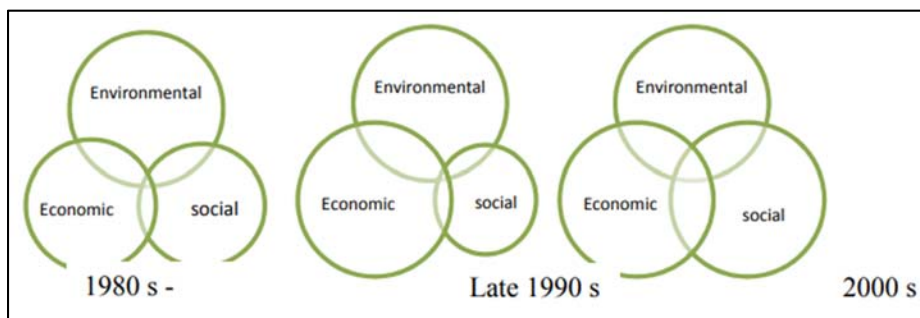
У истраживању тезе нагласак ће бити на друштвеној и еколошкој одрживости, због њихове повезаности са концептом стварања места, која доприноси повећању одрживости градова на пољу друштва, градског простора и екологије.

2.2.2. Друштвена одрживост

Основни услов за постизање одрживости је динамична равнотежа између различитих система животне средине. Ово стање, према разним истраживачима (Colantonio & Lane 2007; Rogers et al. 2008; Vazrafkan & Gachkoob 2011), захтева истовремени приступ одрживости еколошких, социјалних, културних и економских система са следећим циљевима:

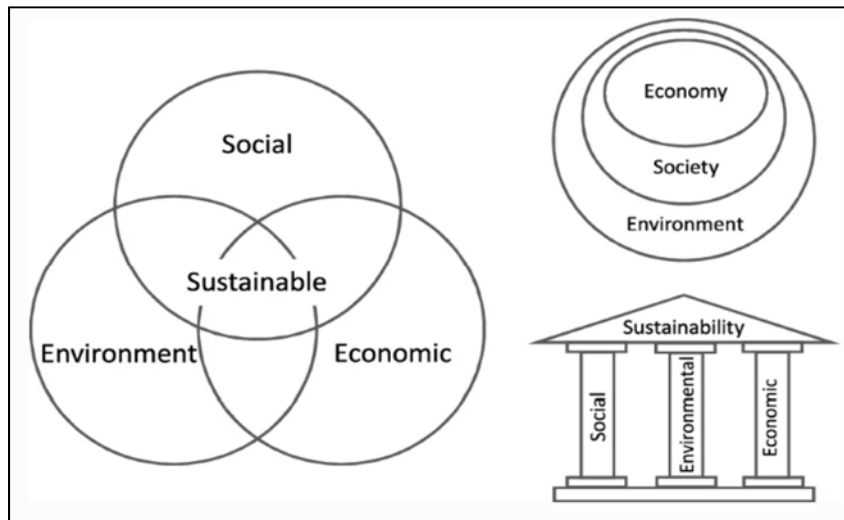
- **Еколошки циљеви:** створити супериорни еколошки квалитет; елиминисати отпад и остатке рециклажом, мање користити грађевински материјал, рециклирати грађевинске материјале, рециклирати отпадну воду и елиминисати емисију гасова угљен-диоксида.
- **Економски циљеви:** смањити тренутне трошкове, смањити потрошњу енергије, обезбедити лаке методе производње и перспективна решења.
- **Социјални циљеви:** безбедност, прилагодљивост, елиминисање енергетског сиромаштва, стварање флексибилних програма за здрав живот, домаћа нега, постојана обука (Vazrafkan & Gachkoob 2011).

Када је реч о одрживом развоју друштва или друштвених феномена као што је град, појам одрживост означава равнотежу еколошке, економске и социјалне димензије развоја. Одрживост подразумева нераскидиву везу између заштите животне средине, економског развоја и унапређења друштвеног живота, и да би одрживост била постигнута, важно је да овим трима компонентама буде пружена једнака пажња (Rogers et al. 2008). Мада је социјална компонента одрживости неопходна за комплетну одрживост градова, њој, у научној литератури, није посвећено толико пажње колико економској и еколошкој компоненти, па је тако социјална одрживост градова посматрана као средство достизања економске и еколошке одрживости, а не као циљ сам по себи (сл. 12). У почетку 2000-их, све већи број аутора и научника почели су да инсистирају на томе да град мора бити не само економско и еколошки, већ и друштвено одржив.

Слика 12 – Различите димензије одрживог развоја и релативна важност сваке области
(извор: Colantonio & Lane 2007)

За лакше разумевање концепта друштвене одрживости, приказане су три шеме које визуелно приказују однос између социјалне одрживости и доминантних димензија одрживог развоја и представљена два приступа социјалне одрживости градова (сл. 13).

Слика 13 – Шеме са односима између три типа одрживости (извор: Purvis, Mao & Robinson 2018)

Шема (горе десно) одрживог развоја дата је у форми концентричних кругова, који представљају еколошке, социјалне и економске димензије. Најшири круг је еколошка одрживост, јер је дугорочно функционисање екосистема неопходан услов за одрживи развој. У оквиру овог круга је круг социјалне одрживости, који представља поље друштвеног система са свим својим законима, развојним потенцијалима и ограничавањима. Централно је постављена економска одрживост, јер економски систем је битан део друштвеног система, док је људско друштво само део ширег екосистема. Друга шема (лево) приказана је у форми Венових дијаграма, са три идентична круга који се преклапају један са другим. Сваки елемент одрживости је представљен као посебно поље, што указује на индивидуалну важност све три димензије одрживог развоја. Преклапање поља указује на међусобно условљавање ова три система док заједнички пресек у центру дијаграма одражава идеју да само синергија сва три аспеката одрживости води ка одрживом развоју (Purvis, Mao & Robinson 2018).

Друштвена одрживост града је релативно нови концепт. Истакнутији истраживачи у области социјалне одрживости (Polese & Stern 2000; Baines & Morgan 2004; Goeldner &

Ritchie 2009; Colantonio 2010; Colantonio & Dixon 2011; Soma & Pandit 2013) наглашавају да су социјални аспекти одрживости тесно повезани са бригом о животној средини. Они зависе од тога како појединци, заједнице и друштва живе једни са другима и крећу се ка достизању циљева развојних модела које су одабрали за себе, узимајући у обзир и физичке границе својих места и планете као целине (Colantonio & Dixon 2011). Социјална одрживост, према Колантонију (Andrea Colantonio), може се дефинисати као комбинација друштвених принципа, у којима се остварују основне потребе, односно становање и здравље, једнакост и социјална правда, комбиновани са новим концептима као што је осећај за место, срећа и квалитет живота (Colantonio 2010). У овом смислу, архитекти кроз обликовање изграђеног окружења играју суштинску улогу у побољшавању еколошке, економске и друштвене одрживости (Soma & Pandit 2013). Према Полезеу (Mario Polese) и Стерну (Richard Stern), социјалну одрживост градова представља развој (и/или раст) који је компатибилан са хармоничном еволуцијом грађанског друштва, подстичући средину погодну за компатибилни суживот културно и социјално различите групе, и подстичући социјалну интеграцију, са побољшавањем квалитета живота за све сегменте становништва (Polese & Stern 2000).

Одрживи развој са једне стране препознаје потребе људи за економским, друштвеним и културним развојем. Са друге стране, аутори такође примећују да се било који демографски, економски, друштвени или културни раст који је деструктиван, не може наставити без озбиљних последица по животну средину (Goeldner & Ritchie 2009).

Циљеви социјалне одрживости су:

- Задовољавање основних људских потреба
- Превазилажење баријера повезаних са индивидуалним неспособностима
- Развијање индивидуалне одговорности, укључујући и друштвену одговорност и пажњу о потребама будућих генерација
- Одржавање и побољшавање залиха социјалног капитала
- Препознавање разлике различитих култура и заједница и развој социјалне толеранције (Baines & Morgan 2004).

Према овим ауторима, друштвена одрживост има 4 посебне димензије: социјална, социо-институционална, социо-економска и социо-еколошка (таб. 9):

Табела 9 – димензије и циљеви друштвене одрживости (извор: Kefayati & Named 2018)

Димензија	Главни циљ
социјална	Приступ до ресурса, потребе суседства/локалне заједнице, спремност за смањивање конфликта, културна промоција, образовање, старење и постизање старости, управљање знањем, слобода, родна једнакост, срећа, здравље, идентитет суседства/локалне заједнице или грађански понос, интеграција придошлица (посебно страних имиграната) са становницима суседства, лидерство, правда и једнакост, спортски и рекреативни објекти, људи са инвалидитетом, промена становништва, смањивање сиромаштва, квалитет живота, криминал и безбедност, развој вештина, културна разноврсност и плурализам.
социо-институционална	Изградити капацитете, учешће, појачање и поверење волонтерских организација и друштвених мрежа
социо-економска	Економска безбедност, запосленост, неформалне/економске активности и сарадња и партнерство
социо-еколошка	Инфраструктура, здравље, животна средина, квалитет становања, транспорт и еколошке/просторне неједнакости

Током дефинисања концепта друштвене одрживости веома је битно поменути и велики број владиних и невладиних организација које се баве овом тематиком. Међу најзначајнијим организацијама су Оксфордски институт одрживог развоја (енг. *Oxford Institute for Sustainable Development – OISD*); и организација „Друштвени живот“ (енг. *Social Life*).

Према Оксфордском институту, социјална одрживост произлази из активности у кључним тематским областима обухватајући социјални ниво појединаца и друштва, који се креће од изградње капацитета и развоја вештина до еколошке и просторне неједнакости. У овом смислу, социјална одрживост спаја традиционалне области и принципе социјалне политике као што су праведност и здравље, са новим питањима у вези с учешћем, потребама, друштвеним капиталом, економијом, животном средином и однедавно, са појмовима о срећи, благостању и квалитету живота (Colantonio & Dixon 2009).

Организација „Друштвени живот“ (енг. *Social Life*) сматра да социјалну одрживост треба посматрати као процес стварања одрживих, успешних места која промовишу

благостање помоћу разумевања које је потребно људима из места у којем живе и раде. Такође, организација каже да социјална одрживост комбинује дизајн физичког нивоа са дизајном социјалног света – инфраструктура за подршку социјалног и културног живота, социјалне погодности, системи за ангажовање грађана и простор да се људи и места развијају (Design for Social Sustainability 2012).

Према организацији, социјални и културни фактори су идентификовани као суштински елементи због доприноса који дају у изградњи живих и инклузивних заједница. Шест области идентификоване су као важна потпора друштвеног и културног живота:

- 1) Осећај идентитета и припадност заједници;
- 2) Толеранција, поштовање и ангажман са људима из различитих култура, различитог порекла и убеђења;
- 3) Пријатељско, кооперативно и помагачко понашање у насељама;
- 4) Могућности за културне, рекреативне, спортске и друге активности;
- 5) Ниске стопе криминала, а на криминално и антисоцијално понашање деловати видљивим, ефикасним мерама и полицијским радом у заједници;
- 6) Могућности да сви људи буду друштвено укључени и да имају сличне животне перспективе.

У глобалном дискурсу о друштвеној одрживости градова, доминантно је неколико циљева и концепата, који су тесно повезани са друштвеном одрживошћу. Са све чешћим, посебним истраживањима о концепту друштвене одрживости, ови концепти су се развили паралелно и означавали су одређене фазе (са објашњењима) о његовом развоју. У литератури често се срећу појмови: *социјална једнакост, социјални капитал, људска права и квалитет живота* (енг. *Social equity, social capital, human rights, quality of life*) (Agyeman & Evans 2003; Dempsey et. al. 2011; Smith et. al. 2014; Kefayati & Moztarzadeh 2015; Krefis et. al. 2018; Santi, Leporelli & Di Sivo 2019).

Социјална једнакост означава правду, а отуда и једнаку дистрибуцију ресурса. Са урбане тачке гледишта, она се односи на друштва у којима не постоји социјална и еколошка искљученост; са географске тачке гледишта, она је репрезент једнаког приступа до услуга у географским областима (Dempsey et. al. 2011). Јака друштва се карактеришу социјалном кохезијом и укљученошћу заснованим на социјалној интеракцији при чему се

благостање и квалитет живота сматрају кључним циљевима одрживог развоја (Santi, Leporelli & Di Sivo 2019). Према Месеру (Barry Messer) и Кечкешу (Kevin Kecskes), социјална једнакост значи једнаке могућности и резултате за све чланове заједнице, посебно за најсиромашније и најрањивије (Messer & Kecskes 2009).

Социјални капитал је скуп норми присутних у друштвеним системима, који промовише ниво сарадње чланова заједнице и смањује ниво трансакцијских и комуникацијских трошкова; односно друштвени капитал се дефинише као способност појединаца да раде заједно на заједничким циљевима у групи и организацијама (Fukuyama 2000). Социјални капитал може се сматрати као резултат следећих појава у једном социјалном систему: међусобно поверење, реципрочна социјална интеракција, социјалне групе, социјално учешће, социјални и колективни идентитет, осећај заједничке слике будућности, тимски рад и социјална кохезија (Kefayati & Moztarzadeh 2015).

Квалитет живота је под утицајем унутрашње карактеристике појединих чланова заједнице и спољашње заједнице и екосистема у којем живе, што значи да утицај спољашњег има аутоматски ефекат на квалитет живота (Nava 2021). Према Нави, четири области квалитета живота су: социјална, материјална, друштвена и лична (самореализација), према чему се може извести закључак да процес побољшавања квалитета живота мора обухватати и људска права, радничка права и корпоративно управљање, аспекте који су сада у центру дебате о идејама заједнице и друштвеној одрживости.

Одрживи развој значи оставити будућим генерацијама не само капитал природне средине (чист ваздух, воду, биодиверзитет), већ и људски капитал као знање и вештине, социјални/друштвени капитал као осећај о заједници и капитал људских креација као што су историјске грађевине. Концепти о социјалној једнакости, **људске потребе** и **људска права** у ствари сачињавају једну димензију социјалне одрживости градова. Једнаке могућности за задовољавање основних људских потреба подразумевају једнаку дистрибуцију људских права. Нека од важнијих питања која су битна за анализу социјалне одрживости на нивоу града су: могућности и образовање и допунска обука за стицање вештина; могућност запошљавања и право на једнаку зараду; право на здравствену и

социјалну заштиту; адекватни доступни станови за социјално хетерогено становништво опремљено капацитетима и услугама за колективну потрошњу; здрава животна средина.

Концепт друштвене одрживости тесно је повезан са еколошком одрживошћу. Један град не може бити друштвено одржив ако грађани и становници не брину о екологији. Савремени одрживи град мора бити заснован на принципима истовременог унапређења друштвене и еколошке одрживости. Градови, као места са највећом концентрацијом људске активности, представљају главне загађиваче животне средине. Људско функционисање у градовима састоји се од низа активности које се одражавају на животну средину. Због тога, неопходно је континуирано деловати на повећање свесности становништва о заштити животне средине (у отвореним и затвореним просторима). То указује на неопходност стварања веза између физичке структуре, понашања људи и животне средине (што у ствари представља еколошке принципе).

2.2.3. Еколошка одрживост

Еколошка димензија је један од кључних стубова одрживог развоја. У фокусу еколошке одрживости налазе се интегритет различитих екосистема, носивост и заштита природних ресурса и биолошка разноликост. Многи ресурси, без којих није могуће замислити данашњи свет, необновљиви су, односно њихова количина је ограничена, тако да једини разумни начин деловања мора бити рационалност у експлоатацији ресурса, стимулација заменских сировина и истраживање нових технологија.

Екологија представља основу одржавања дугорочног интегритета и продуктивности система и инфраструктуре, који омогућују здраву животну средину и живот на планети. Постизање ових стандарда захтева озбиљне инвестиције у инфраструктури биосфере, како би се обезбедио квалитет роба и услуга у сфери животне средине, од које зависи живот. Примена принципа претходне заштите и анализа утицаја на животну средину треба постати саставни део свих развојних програма у циљу осигуравања да ове активности неће довести ни до негативних последица за људе ни до негативних последица на животну средину (Милутиновић 2004).

Еколошком димензијом одрживог развоја баве се многи истраживачи и објављене су многе стратегије, планови и приручници. На европском нивоу, међу најзначајнијим

документима о еколошкој одрживости убрајају се *Миленијумска декларација (UN Millenium Declaration 2000)*, *Тематска стратегија о урбаној средини (Thematic strategy on the urban environment)*, *Европа 2020 (Europe 2020)* и *Глобални извештај о одрживом развоју (Global Sustainable Development Report)*.

Потреба да се проблеми заштите животне средине, сиромаштва, неједнакости и производње хране решавају заједно, довела је до усвајања **Миленијумске декларације 2000.** године. Оно што је недостајало у креирању политике будућег развоја, засноване на остварењу циљева ове Декларације, било је располагање квантитативним показатељима стања животне средине (Јанковић Милић, Јовановић & Крстић 2012). То је био повод да се исте, 2000. Године, објави Индекс одрживости животне средине (*Environmental Sustainability Index – ESI*) чији је циљ да допринесе квалитетнијем креирању будућих стратегија и планова развоја.

Тематска стратегија о урбаној средини (2004) представља битни корак ка реализацији овог циља, надовезујући се на низ иницијатива које су допринеле развоју европске политике о урбаној средини. Она је део Шестог акционог програма Европске заједнице о животној средини „Животна средина 2010: Наша будућност, наш избор“ (енг. *European Community’s Sixth Environment Action Programme “Environment 2010: Our Future, Our Choice”*) и јесте једна од седам тематских стратегија у програму, уведених да би се обезбедио холистички приступ кључним еколошким питањима. Ове тематске стратегије су карактеристичне због своје сложености, разноликости укључених актера и потребе за иновативним и вишеструким решењима. Тематска стратегија за урбану средину има за циљ да промовише интегрисани хоризонтални приступ политикама Заједнице и да унапреди квалитет урбане средине (*Towards a thematic strategy on the urban environment 2004*).

У овом програму, веома јасно је наглашена повезаност градова са екологијом и одрживошћу. У њој се наводи да европски градови морају да се ревитализују и постану атрактивнији, здравији, висококвалитетна места за становање која ће омогућити својим заједницама и њиховим економијама да се развијају. Животна средина мора бити у центру овог процеса. Циљ Стратегије је да се фокусира на урбану средину, притом узимајући у

обзир повезане и динамичне везе са економским и социјалним питањима, појачавајући еколошки допринос одрживом развоју урбаних области (СОМ 2004).

Тематска стратегија о урбаној средини фокусира се на четири међусекторске теме које су од суштинског значаја за дугорочну одрживост градова: 1) одрживо урбано управљање, 2) одрживи урбани транспорт, 3) одржива изградња и 4) одрживи урбани дизајн.

Табела 10 – Главне теме и донесени закључци тематске стратегије о урбаној средини (извор: Thematic strategy on the urban environment 2004)

Теме	Донесене препоруке
Одрживо урбано управљање	- Неопходна је јасна визија и свеукупна стратегија, као и акциони план за постизање постављених циљева. - Потребно је поставити јасне циљеве да би се обезбедио оквир за боље усмеравање и управљање општином или градом. Постићи интегрисано одлучивање између суседних општина и/или административних јединица. - Обезбедити да јавност учествује у доношењу одлука и обезбедити транспарентност током доношења одлука на локалном нивоу. - Постићи одрживу потрошњу енергија, вршити менаџмент и планирати еколошке ресурсе, еколошко-ефикасна обрада отпада и здрава животна средина. - Имплементирати легислативе о животној средини и програме за тестирање и праћење еколошких перформанси.
Одржив урбани транспорт	- Смањити загађивање ваздуха проузроковано великим интезитетом градског саобраћаја. - Имплементирати алтернативна саобраћајна средства (електрични аутомобили). - Изградити и побољшати бицикличку инфраструктуру. - Смањити буку у градовима. - Обезбедити квалитетни, ефикасни и еколошки јавни превоз.

Теме	Донесене препоруке ^{*продужетак}
Одржива изградња	- Користити природне и рециклиране материјале. - Изградити енергетско-ефикасне објекте. - Реновирати и ревитализовати постојеће објекте у циљу да исти постану одрживији. - Примењивати обновљиве изворе енергије у објектима. - Смањити отпад (грађа) на градилиштима и њихово правилно третирање. - Имплементирати методологију, програме, акције и планове о одрживој изградњи.
Одрживи урбани дизајн/пројектовање	- Ограничити урбано ширење (urban sprawl). - Пројектовати зелене површине и зоне. - Повећати пешачке зоне и отворене јавне површине и ревитализовати постојеће. - Пројектовати и планирати одрживе заједнице. - Постићи урбану отпорност (urban resilience). - Искористити 'brownfield' локације, одрживо планирање градских зона.

Стратегија **Европа 2020** донета је 2011. године и у то време представљала најбитнију европску стратегију о одрживом развоју. Ова стратегија је имала 3 приоритета:

- 1) Паметни раст – развој економије заснован на знању и иновацијама.
- 2) Одрживи раст – промовисање ефикасније, зеленије и конкурентније економију.
- 3) Инклузивни раст – подстицање економија са високом стопом запослености која обезбеђује економску, социјалну и територијалну кохезију (ЕС, Europe 2020, 2010).

Стратегија Европа 2020 идентификовала је осам главних циљева који сачињавају пет области деловања, са пропраћеним мерљивим индикаторима, који треба да буду постигнути до краја 2020. године, укључујући запошљавање, истраживање и развој, климу и енергију, образовање, социјалну инклузију и смањивање сиромаштва (таб. 11).

Табела 11 – Области и циљеви Стратегије Европе 2020 (извор: ЕС, Europe 2020)

Број	Област деловања	Циљ
1.	Запошљавање	75% становништва на узрасту 20–64 године да буду запослени
2.	Истраживање и развој	3% од БДП-а ЕУ инвестирати у истраживања и развој
3.	Климатске промене и енергетска одрживост	Емисије гасова стаклене баште да буду 20% мањи него 1990.
		20% енергије добијати од обновљивих извора
		20% повећану енергетску ефикасност у односу на 2005. годину
4.	Едукација	Смањити стопу превременог напуштања школа испод 10%
		Најмање 40% од становника на узрасту 30–34 године да заврше високо образовање
5.	Борба против сиромаштва и социјалне искључености	Смањити број припадника ризичне групе сиромаштва и социјалне искључивости бар на 20 милиона у односу на тренутно стање

Данас се поставља питање: колики је напредак ових циљева на глобалном нивоу и шта се променило од тада? Према истраживању Бекера (Stefan Becker), постоји јасан и опипљив напредак у свакој димензији на нивоу ЕУ: стопе запослености су се повећале, повећала су се улагања у истраживања и развој као и у обновљиве изворе енергије, емисије гасова су смањене, има више дипломаца са високим образовањем, а смањио се број лица која прерано напуштају школу као и број људи који су изложени ризику од сиромаштва или социјалне искључивости. На националном нивоу, свака земља ЕУ је постигла свеукупни напредак од 2010. године, али од 2018. године, ниједна земља још увек није успела да испуни све циљеве на нивоу ЕУ (Becker et al. 2020).

Године 2019. био је припремљен тзв. **Глобални извештај о одрживом развоју** (енг. *Global Sustainable Development Report*) према одлуци земаља чланица Уједињених нација, донесен на политичком форуму високог нивоа о одрживом развоју 2016. године.

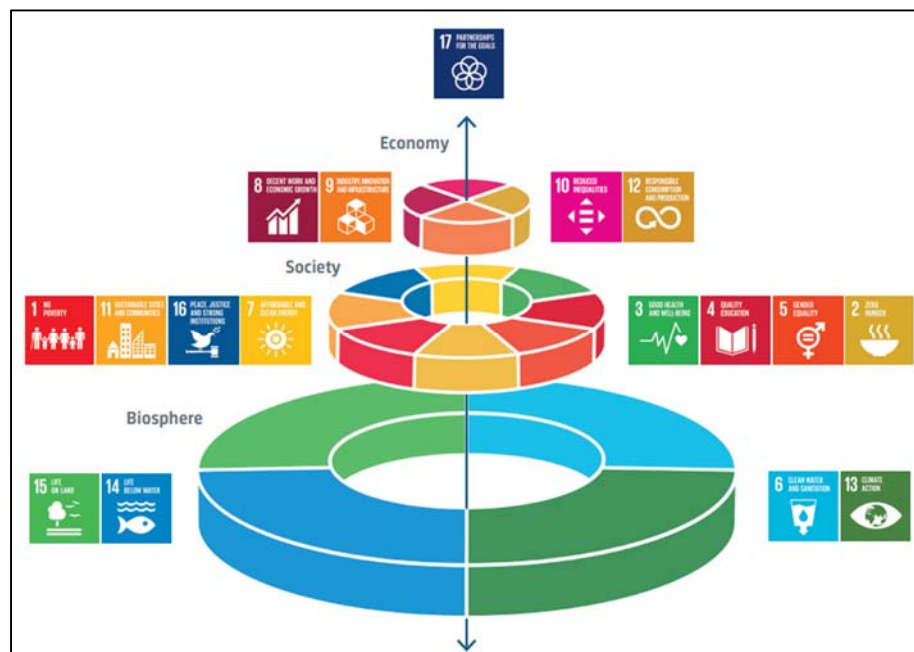
Извештај одражава универзалну, недељиву и интегрисану природу Агенде о одрживом развоју 2030. године и тежи ка појачању имплементације Агенде 2030 кроз социјалне, економске и еколошке димензије одрживог развоја. Овај глобални извештај о одрживом развоју идентификује шест полазних тачака за постизање жељених трансформација потребним обимом и брзином. Одабране полазне тачке су:

- Људско благостање и способности
- Одржива и праведна економија
- Системи исхране и обрасци исхране
- Енергетска декарбонизација са универзалним приступом
- Урбани и периферни развој
- Колективна добра (UN-GSDR 2019).

Постоје знатне економске, социјалне и еколошке предности из добро координисане имплементације циљева одрживог развоја (ЦОР) и намерно употребљених синергија између циљева. Неколико студија о интеракцијама SDG-а (Nilsson, Griggs & Visbeck 2016; Weitz et al. 2018; Pham-Truffert et al. 2020; Breu et al. 2020; Blicharska et al. 2019) показале су да деловања или неактивност према одређеним циљевима, позитивно или негативно утичу на напредак других циљева. Ови налази подржавају растући научни консензус да кохерентне политике за постизање циљева одрживог развоја захтевају разумевање интеракција између циљева одрживог развоја.

Међу многим интеракцијама циљева одрживог развоја, два циља који су фокусирани на биолошку разноликост (циљ 14 и циљ 15) изгледа да су посебно важни за постизање напретка у области одрживости. Према анализи Фам Траферт (Mugiам Pham-Truffert), напредак циљева 14 и 15 одрживог развоја доприноси, у више случајева, постизању више других циљева (сл. 13). Циљеви, који су фокусирани на биолошку разноликост, појављују се као мултипликатори истовремених постигнућа за све циљеве и, даље, служе за тампонирање негативних интеракција (Pham-Truffert, Metz, Fischer et al. 2020). На овај начин, мере за имплементацију ЦОР-а 14 и 15 највероватније ће подстаћи

вишеструке бенефиције кроз Агенду 2030, а истовремено ће повући релативно мале ризике за компромисе (Obrecht, Pham-Truffert, Spehn et al. 2021).

Слика 13 – Биосфера као основ економије и друштва и као основ за све циљеве одрживог развоја (извор: Obrecht A., Pham-Truffert M., Spehn E. et al. 2021)

2.3. Стварање места (*placemaking*)

Одрживост коју су постигли европски градови помоћу успешне имплементације методе стварање места довела је до унапређења њихових културних и технолошких карактеристика. То је постигнуто усаглашавањем развојних планова и стратегија од стране локалне и централне власти, са императивима еколошке и друштвене одрживости градова. Њихова анализа свакако представља почетну основу за креирање нових смерница и препорука за одрживи развој пограничних градова у РСМ.

Концепт „стварања места“ (енг. *placemaking*) потиче из 60-их и 70-их година прошлог века, кад су урбанисти, активисти и писци као Јан Гел (Jan Gehl), Џејн Џејкобс (Jane Jacobs) и Вилијам Х. Вајт (William H. Whyte) нудили нове идеје за обликовање градова који треба да служе грађанима, а не само аутомобилима и јавним објектима. Њихов посао се фокусирао на важност динамичних градова и повећање присуства јавних простора. Тако Џејн Џејкобс критикује постојеће урбанистичко пројектовање и обнову

градова, истражујући употребу и коришћење јавних простора попут улице, паркова, скверова и сл. (Jacobs 1961). Према томе, циљ је да се уведу нови приступи у урбаној обнови који ће задовољити све потребе грађана.

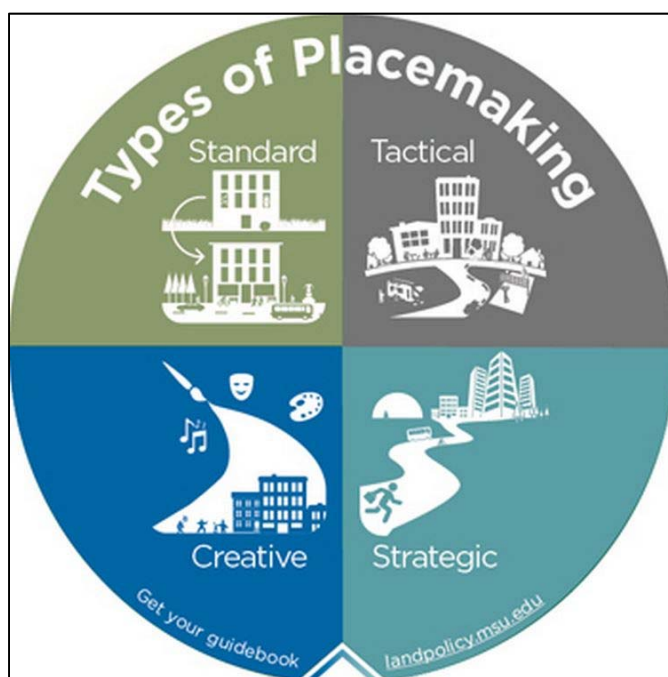
Урбаниста Вилијам Х. Вајт (William Hollingsworth Whyte), 1970. године формира истраживачку групу *The street life project* усмерену на јавне просторе у Њујорку и њихову друштвену димензију. Такође, у Данској, урбанист Јан Гел (Jan Gehl) формира властиту групу *Gehl architects* и истражује јавне просторе у Копенхагену. Према Гелу, функционални и емоционални квалитет живота и активности у заједничком простору у једном граду могу најјасније истаћи његову живост која је гаранција социјалне интеракције. Стога је потребно створити разноврсни и комплексни градски живот, комбинацију рекреативних и друштвених активности, простор за пешачки саобраћај и могућност да се учествује у градском животу (Gehl 2010). Ова истраживања представљају основу за даљи развој јавног простора, његово систематско документовање и интервенције у њему.

Према организацији *Пројект за јавне просторе* (енг. *Project for public spaces – PPS*), ***стварање места представља колаборативни процес који ангажује људе у стварању и одржавању јавних дестинација у срцу њихове заједнице: места где се људи рекреирају, купују, једу, окупљају се, комуницирају и, највише од свега, граде друштвене и емотивне везе које држе заједницу на окупу*** (PPS 2015).

Појам „стварање места“ најчешће користе урбанисти, планери, архитекте и пејзажне архитекте још у раним 70-им годинама, (Brambilla & Longo 1977; Heckscher & Robinson 1977; Whyte 1980), али тек у последње две деценије добија на популарности код опште популације у градовима у којима је примењен. Првенствено се користи као средство за планирање, пројектовање, управљање и развој заједнице са посебним фокусом на јавне градске просторе, као што су тротоари, улице, булевари, тргови, паркови и рекреативне области (Murgick 2020; Polstein 2019; Reinhardt 2018). Такође, поље везано за овај концепт се проширује, укључујући приватни сектор, јавне агенције, непрофитне организације, фондације и појединце, како би и они имали улогу у овим важним процесима. Битнији аутори који разрађују ову тематику су Ан Маркусен и Ане Гадва

(Markusen & Gadwa 2010), Итан Кент (Kent 2013), Ијан Вит (Wight 2005), Кејт Шо и Геа Монтана (Shaw & Montan 2016) и Марк Вицкоф (Wyskoff 2015).

Стварање места представља концепт планирања, обликовања, управљања и развоја јавних простора. Према Вицкофу (Wyskoff 2015), аутору приручника за овај метод, разликују се 4 типа: стандардни, тактички, креативни и стратешки (сл. 14). Сваки од ова четири типа је различит, у зависности од начина обликовања форме простора, његове употребе и функције, као и потреба становника и друштвене могућности. Сви типови су створени да би се реализовали ужи циљеви, попут привлачења и задржавања талентованих радника, активације простора помоћу уметности и пројеката културе, и то употребом брзих, јефтиних и привремених интервенција за трансформацију јавних простора.

Слика 14 – 4 типа стварања места (извор: Wyskoff 2015)

2.3.1. Стандардно стварање места

Стандардно стварање места је универзални, општи појам. Најближе повезан са термином *квалитетно место* (енг. *quality place*), користила га је и дефинисала организација *Пројекат за јавне просторе* (PPS). Зато, потребно је прво дефинисати термин *квалитетно место* да би се прешло на схватање и образлагање *стандарног стварања места*. Према Вицкофу, да би један простор био окарактерисан као квалитетан

простор или место, код становника и грађана мора побудити осећај да се они брину о њему и да желе да бораве у њему, као што се осећају у својим домовима. Тај тип простора/места узрокују снажан *осећај о месту* (енг. *Sense of place*) (Wyckoff et al. 2015).

PPS идентификује 11 кључних принципа за трансформисање јавних простора у живописна места која узрокују код грађана снажан осећај о месту:

- 1) Идентификација талената и средстава у заједници
- 2) Стварање места које изазива јак *осећај о заједници*, има удобност, амбијент, разне активности и употребе
- 3) Проналажење партнера и сарадника
- 4) Превазилажење препрека помоћу сарадње са различитим организацијама
- 5) Посматрање простора пре и након пројекта
- 6) Формирање јасне визије о јавном простору
- 7) Допринос заједнице и потенцијалних партнера
- 8) Обезбеђивање повезаности између људе кроз распоређивање различитих елемената у јавном простору (процес триангулације)
- 9) Експериментисање са лакшим, бржим и јефтинијим приступима
- 10) Укључивање заједнице како би се смањили трошкови
- 11) Редовна провера и одржавање јавних простора (PPS 2016)

Стварање места, се користи као допунски метод за побољшање квалитета простора на дужи рок помоћу посебних једноставних пројеката и/или активности. Међутим, концепт *стварање места* може се искористити и за креирање и имплементацију трансформативних пројеката и активности у већим размерама који могу, у релативно кратком временском року, да претворе простор у место са јаким (израженим) *осећајем о месту* који служи као снага за привлачење људи и подстицање новог развоја.

Према овоме, може се рећи да целокупни концепт *стварања места* представља и урбанистички процес и филозофију, чији фокус је усмерен ка посматрању, слушању и

постављању питања људима који користе јавне просторе, да би се разумеле њихове потребе и аспирације за те просторе, али и за њихову заједницу као целину. Кључна ствар за креирање стратегија за имплементацију овог концепта је заједнички рад и колаборација са заједницом, како би се створила јасна визија о местима које грађани сматрају битнима за живот у заједници и за њихово свакодневно искуство.

Градски простори се развијају из потребе и деловања њихових заједница и заузврат обликују, тј. утичу на начин на који се заједнице, грађани и становници понашају. Према Департману урбаних студија и планирања на МИТ Универзитету, САД (енг. *Department of Urban Studies and Planning (DUSP)*), често, након што ће бити окончан првобитни пројекат за стварање места у одређеном јавном простору, започиње нови циклус, у којем се заједница удружује да би се правилно одржавао простор или да би се креирао календар културних догађаја за његово оживљавање и ревитализацију. Овај узајамни утицај заједнице и јавних простора се назива *циклус врлине* (енг. *Virtuous Cycle*) стварања места (сл. 15). Из овог циклуса произлази међусобно руководство, које омогућује више улазних тачака у процесу стварања места. Овај модел показује да је концепт стварања места флуидан, јер може обухватити више улазних тачака за различите сараднике и да заједница мора активно бити укључена као стваралац, а не само као прималац места (DUSP 2013).

Слика 15 – Циклични модел процеса стварања места (извор: DUSP 2013)

Стандардно стварање места обухвата широки спектар пројеката и активности и спроводи га јавни, непрофитни и приватни сектор на појединачној или усмереној основи, на дужи временски рок. Делатности стандардног стварања места се деле на пројекте и активности, сваки са посебним фокусом. Уобичајени пројекти којима се бави стандардно стварање места су: побољшавање улица и фасада у центру града, рехабилитација и пренамена стамбених простора, побољшавање зелених простора у граду (паркова) итд. док активности стандардног стварања места укључују редовно одржавање програмских догађаја на јавним просторима као што су тротоари, улице, градски тргови, грађанске зграде, паркови, обале итд. (Wyskoff, Neumann, Pape & Schindler 2015).

За успешно имплементирање стандардног стварања места и његов прогрес, Државни универзитет у Мичигену дефинише 4 услова који грађани и заједница морају испунити:

- 1) Почети са малим и једноставним пројектима за стварање места и надограђивати сваки следећи пројекат преко претходно успешно завршеног пројекта
- 2) Правити приоритете свих напора и не покушавати урадити све одједном
- 3) Искористити све нове могућности увек када се то може, јер сваки развојни пројекат или грађанска активност има потенцијал да допринесе развоју стварања места
- 4) Током почетка нове активности, употребити специјализовани тип стварања места како би се постигли тачно они циљеви који сваки тип најбоље обрађује (Michigan municipal league, 2015)

2.3.2. Тактичко стварање места

С обзиром на то да тактичко стварање места није унифицирано кретање, постоји неколико начина за његову примену, обухвата низ свеобухватних и различитих пројеката, па је зато овај тип стварања места познат под више назива. Према Мајку Линдону (Mike Lyndon), побољшавање животне средине у градовима започиње на нивоу једне улице, па прераста на ниво урбаног блока и целог суседства кроз мања и једноставнија побољшања, помоћу којих се могу реализовати значајнији пројекти. Овај приступ омогућује бројним локалним актерима да тестирају нове концепте на јавном простору пре него преузму

официјалне политичке и финансијске обавезе. Овај тип акције најчешће се назива **герила урбанизам** (енг. *Guerrilla urbanism*), **поп-ап урбанизам** (енг. *Pop-up urbanism*), **поправка града** (енг. *City repair*) или **урбанизам – направи сам** (енг. *D.I.Y. urbanism*) (Lyndon et al. 2012: 7).

Генерална и најприхваћенија дефиниција концепта тактичког стварања места наведена је у тзв. Приручнику за стварање места који је издао Универзитет у Мичигену, САД, која гласи: *Тактичко стварање места је процес стварања квалитетних места који користи намеран и фазни приступ ка физичкој промени или ново активирање простора, које почиње са краткорочном посвећеношћу и реалним очекивањима која могу почети брзо и са ниским трошковима* (Michigan state university, Placemaking as an economic development tool 2015: 411).

Према бројним студијама (Wyckoff, Neumann, Pape & Schindler 2015; Wyckoff 2014; PPS 2015; Lyndon et al. 2012), под појмом *тактичко стварање места* обухваћене су две иницијативе које су се развиле независно, али имају довољно заједничких карактеристика да буду укључене под овим називом. То су: **тактички урбанизам** (енг. *tactical urbanism*) и **лакше, брже, јефтиније активности** (енг. *Lighter, Quicker, Cheaper* (LQC)). Тактички урбанизам представља збир приступа који покушавају да побољшају урбане функције помоћу тестирања опција на јефтину, привремену основу пре него се инвестирају велике своте које се могу показати као непромишљене или које можда неће бити одобрене без позитивног искуства са теренског испитивања. Приступ тактичког урбанизма су посебно корисни у разматрању алтернативних транспортних опција. Супротно томе, приступ ‘лакше, брже, јефтиније активности’ се односи пре свега на увођење нове активности на постојећим јавним местима да би се привукло више људи и да би дали виталност овим местима. Обе иницијативе омогућују грађанима хитно обнављање, редизајнирање или репрограмирање јавног простора (Lydon and Garcia 2015).

Активности на ‘тактичком стварању места’ такође се деле на пројекте и активности (таб. 12). Пројекти представљају краткорочне интервенције које могу трансформисати недовољно искоришћене јавне просторе у динамична места кроз искоришћавање локалних партнерстава, нудећи могућност да се експериментише и да се покаже шта је све могуће постићи у простору, као на пример: стешњавање и/или пренамена коловозних ленти,

привремена пренамена запуштених објеката, интервенција и побољшавање улица, док активности укључују постављање урбане опреме у неискоришћеним јавним просторима (столови, клупе итд.), увођење нових активности у простору (испробавање нових идеја), пренамена паркинг простора, организација јавних скупова и догађаја у јавним просторима.

Табела 12 – Пројекти и активности ‘тактичког стварања места’ (извор: Lydon et all. 2012)

ТАКТИЧКО СТВАРАЊЕ МЕСТА	
ПРОЈЕКТИ ТАКТИЧКОГ УРБАНИЗМА	АКТИВНОСТИ ПРИСТУПА (LQC)
На отвореним улицама, привремено обезбедити безбедне просторе за ходање, возњу бицикла, и разних других алтернативних превозних средстава.	Уводити нове активности у близини пијаца и отворених трговачких центара. Пр. – музички догађаји, интерактивни дечји садржаји.
Стварати безбедне просторе за људе свих узраста да се социјализују и буду активни. Пр. – привремене или сезонске области без аутомобила и пренаменити их за дечје игре, у пијаце или грађанске скупове.	Организовати редовне музичке и културне догађаје у градским парковима и на зеленим јавним просторима.
Атрактивне и функционалне пешачке зоне и улице у суседству. Пр. – привремена активација јавног простора, постављање столова и столица на тротоаре испред угоститељских објеката.	Промоција локалних уметника и њихове уметности на јавним просторима. Постављање уметничких инсталација на јавним просторима – тргови, скверови, паркови. Улични графити са уметничким концептима за улепшавање фасада.
Вратити просторе посвећене аутомобилима и повећати виталности уличног живота. Пр. – пренамена паркинг простора у зону за социјализацију и постављање парклета (енг. <i>parklets</i>).	Активација запуштеног затвореног простора помоћу поп-ап активности. Пр. – успоставити мале бесплатне библиотеке у суседству чије књиге су донација становника или постављање позоришта лутака за децу.
Садити и одржавати зеленило на јавном или приватном земљишту као што су улични углови или жардињере поред паркинга и ограде.	Искористити властита дворишта за окупљање суседа и одржавати комшијесусрете.
Привремено користити празан малопродајни простор или парцелу. Пр. – привремено користити празну продавницу за старт-ап бизнис или малу покретну структуру, као киоск постављен на паркингу.	Искористити помоћ више локалних група и волонтера. Пр. – нова башта у заједници са простором за окупљање суседа и могућност за узгој свежих производа.

2.3.3. Креативно стварање места

И поред тога да је веома важно имати високо квалитетне јавне просторе са добрим и атрактивним садржајима, подједнако важно је да се исти задрже дуже време. Пројекти и активности тактичког стварање места, уобичајено су једнократни и не укључују континуирано улагање које је посебно важно код дугорочног активирања простора. Зато, у овим оквирима се укључују уметност и уметничке, културне и креативне активности.

Под термином 'креативно стварање места' су обухваћени пројекти и активности који се фокусирају на уметност, културу и креативност да би помогли у стварању места где ће људи живети, радити, играти, куповати, учити, и посећивати. Овај термин увеле су научнице Ен Маркусен (Ann Markusen) и Ан Гадва (Anne Gadwa) и дефинишу га на следећи начин:

У креативном 'стварању места', партнери из јавног, приватног, непрофитног сектора, као и сектора заједнице, стратешки обликују физички и социјални карактер суседства, града или региона кроз уметност и културне активности. Креативно 'стварање места' анимира јавне и приватне просторе, ревитализује објекте и уличне пејзаже, побољшава одрживост локалног бизниса и јавну безбедност и приближава различите људе да славе, инспиришу и буду инспирисани (Markusen & Gadwa 2010: 3).

Главна карактеристика креативног стварања места јесте да је оно добро прилагођено за увођење уметности и културе у место кроз физички дизајн простора, уметничко-просторне структуре и инсталације, креативне, културне и забавне активности и перформативне уметности. Такође, овај тип стварања места омогућава умрежавање људи (као уметничких радника), уметности (као гране економије) и физичког простора у граду. Помоћу повезивања креативних уметника са локалним напорима за 'стварање места' и употребе уметности, културе и забаве у циљу активације и енергизације простора, заједница може проширити и продубити своју посвећеност и успех у стварању квалитетних места, пошто овај тип стварања места има велики потенцијал за успешно ангажовање људи у процесу побољшавања заједнице (Wyckoff et al.: *ibid.*).

Креативно стварање места генерише економски приход на више начина. Искоришћавањем празног и недовољно искоришћеног земљишта, објеката и

инфраструктуре, инвестиције у креативност повећавају њихов допринос јавном добру и продуктивности приватног сектора. Приходи од продаје, прихода и порез на имовину, плаћени локалним самоуправама повећали би се, омогућајући боље одржавање и допуњење јавне инфраструктуре као што су улице, осветљење, санитарије, зеленило и јавна безбедност. У краткорочној изградњи и сталној сарадњи са уметничким и културним радницима, стварају се нова радна места и остварује прилив прихода (Markusen & Gadwa: *ibid.*).

Да би било најефикасније, ‘креативно стварање места’ треба спровести базирајући се на поштовање атрибута и идентитета заједнице (укључујући историјска и архитектонска добра). То треба генерисати од и са заједницом. Напори треба да буду аутентични и релевантни за заједницу тиме што ће бити део свеобухватне стратегије за уметност и културу са дугорочном визијом.

Креативно ‘стварање места’ посвећује посебну пажњу зеленим јавним површинама – парковима. То представља кооперативни процес заснован на заједници који користи уметност и културни израз за стварање или ревитализацију паркова и отворених простора, чиме се продубљује осећај о месту и подстиче понос заједнице (Clarke 2017). Циљ креативног ‘стварања места’ у парковима је:

- Појачати улогу паркова и отвореног простора као интегрисаног дела свеобухватног развоја заједнице.
- Унапредити приступе засноване на уметности и култури у стварању паркова, чиме се стварају социјалне везе у и између заједница.
- У првом плану треба да буде улога паркова као културних продуката самих по себи, као важних места за грађанске скупове и активности.
- Подстицати иновације, дизајн и естетику у општинским парковима и отвореним зеленим просторима.

За успешну имплементацију креативног ‘стварања места’ у паркове, значајне су организације: Фонд за јавно земљиште (енг. *The Trust for Public Land*) и Алијанса за

градске паркове (енг. *City Parks Alliance*) у САД, које су креирале тзв. Стратегију базирану на уметности (енг. *Arts-based strategy*) која обухвата 4 фазе:

- 1) **Осмишљавање и планирање** – дешава се када дотичне стране у пројекту одлучују који циљеви и исходи су важни за уметнички пројекат базиран на парковима и које стратегије и тактике треба користити да би се постигли жељени резултати.
- 2) **Склапање и сарадња** – процес проналажења и сарадња са партнерима. Ова фаза обухвата следеће активности: тражење и идентификовање одговарајућег партнера за сарадњу, дефинисање партнерских активности и обезбеђивање уметника.
- 3) **Пројектовање, дизајнирање и спровођење** – урадити финансијски план и извештај, спроводити стратегију за активацију заједница и суседства и дизајнирање пројекта.
- 4) **Одржавање** – дугорочно обезбеђивање јавног простора и евалуација свих активности и садржаја (Clarke: *ibid.*).

2.3.4. Стратешко стварање места

За разлику од остала три типа ‘стварања места’, чији фокуси су архитектура и урбанизам, култура и друштво, основни фокус стратешког стварања места је економија. Економски развој и привлачење и задржавање талената је крајњи циљ за стварање квалитетних места помоћу овог типа ‘стварања места’. ‘Стратешко стварање места’ се користи стратешки и поступно како би се постигли специфични економски развојни циљеви као на пример – да се створе места која су привлачна за талентоване раднике. Базира се на постулату да када талентовани радници почну да се скупљају, следе нови бизниси (и радна места).

Примена стратешког стварања места може бити кључни елемент за постизање друштвене одрживости. Овај тип интервенције може помоћи заједницама да привуку и задрже талентоване раднике стварањем квалитетнијих места са ширим спектром типова за становање и избора за превоз, што сви становници и посетиоци цене (Wuskoff 2014). Према Вицкофу, привлачење и задржавање талентованих радника је кључно за успех у глобалној новој економији. Међутим, пошто су талентовани радници покретни (нпр.

научници, уметници, креативни радници и квалификоване занатлије...), град, регион и држава морају имати веома атрактивна и квалитетна места на којима они желе да живе, раде, играју, купују, уче и посећују их. Ови простори морају имати три кључне димензије: добру форму, активност и употребу/функцију земљишта (Wyskoff et al.: *ibid.*).

‘Стратешко стварање места’ захтева фокусирање на неколико специфичних места у градској области, а затим концентрисање на релативно уском опсегу пројеката у сепцифичним областима, као што је транзитно-оријентисани развој (енг. *Transit-oriented development* – TOD) у кључним чворовима кључног транзитног коридора. То могу бити велики и мали пројекти у одређеној области, али могу и да се иницирају у исто време или да се проширују током времена. То је јасно усмерен процес, који укључује пројекте и активности на одређене, таргетиране локације (градски центри, чворови и коридори), што резултира следећим:

- Квалитетним и одрживим местима која су оријентисана према пешацима, местима погодним за бицикле, безбедним местима, местима са комбинованим коришћењем и зеленим местима;
- Местима са могућношћу рекреације, садржаја уметности и културе, више опција за превоз и становање, поштовањем историјских објеката, јавних простора и добијањем широког грађанског ангажмана.

Пројекти ‘стратешког стварања места’ укључују: развој области са комбинованим коришћењем (енг. *mix use*) у градским центрима и кључним чворовима као и дужином коридора (посебно линије за брзи транспорт са аутобусима (BRT)). Могу укључити рехабилитацију старог објекта, уводити зелене стазе до паркова, објекте за забаву и места за друштвене скупове. Активности укључују: организацију учесталих цикличних догађаја (у сваком кварталу у години) усмерених ка талентованим радницима, разним уметничким, културним, забавним и рекреативним активностима које додају виталност квалитетним местима и привлаче широки обим корисника.

Кључни део овог типа стварања места су тачно одређене, таргетиране локације и оне могу бити подељене у неколико делова:

- Процес ‘стратешког стварања места’ у **великом граду**, који служи као регионални центар, може се применити веома близу кључних чворова са главним транзитним станицама дуж кључних коридора и на неколико повољних локација у центру града, као нпр. на главним транзитним улицама веома близу главних институција као што су универзитети и болнице, или нови високотехнолошки центри.
- У **суседним предграђима** се овај процес примењује на још мања места око великих градова. Изазов је да циљне локације морају бити веома проходне и доступне постојећој густој популацији. Локација мора бити на главној транзитној линији.
- Усмеравање ‘стратешког стварања места’ у **малим градовима** је једноставније. То се дешава у урбаним блоковима који сачињавају централни део главне улице и центар града. Најпре се фокусира на доградњу станова са комбинованим приступима у горњим спратовима зграда у центру града, а имали би локале за малопродају у приземљу.
- У **мањим заједницама**, стратешки пројекти за ‘стварање места’ се примењују паралелно са пројектима за ‘стандардно стварање места’ у одређеној малој области у кратком временском року. Примери за ово представљају: побољшавање главне улице у центру града новим уличним дрвећем, постављање урбане опреме, побољшана сигнализација и рестаурација фасада на историјски значајном објекту. Уколико се продужују током времена, ови пројекти би прерасли у стандардне, креативне или тактичке пројекти за ‘стварање места’ (Wyskoff 2011).

Слика 16 – Користи од таргет пројеката стратешког стварања места (извор: Wuskoff 2011)

Бизнису треба таленат, таленту су потребна квалитетна места, а квалитетним местима је потребан бизнис (Placemaking as an Economic Development Tool: A Placemaking Guidebook 2015: 37).

Ова тврдња најбоље доприноси приказивању потреба пограничних градова који су предмет овог истраживања. За пограничне градове у источном делу Северне Македоније треба пронаћи начине за развој локалне економије која ће представљати стимуланс за привлачење, боравак и рад младог, радно способног становништва. Пошто је циљ да ови градови постану успешни, да се развијају и подстичу развој у региону и ширем окружењу, мора се улагати у иновативност и креативност. Градови који имају снажну концентрацију знања и ресурса могу бити конкурентни на регионалном и светском тржишту (World Economic Forum 2014).

Закључак за поглавље II

Дефинисање и анализа свих поменутих појмова представља први корак у разрађивању истраживања тезе. Гранични региони и градови у њиховом саставу имају посебан значај у контексту одрживости и стварања места, због њихове динамичне интеракције култура, економија и средина. Помоћу прихватања принципа о одрживом развоју, погранични градови могу промовисати ефикасност ресурса и подстицати прекограничну сарадњу. Концепт стварања места у пограничним градовима може и треба постати алат за неговање заједничких идентитета, подстицање културне размене и појачавање социјалне кохезије међу различитим народима из граничне суседне земље. Поред тога, иницијативе о одрживом стварању места у пограничним градовима могу повећати економски развој, туризам, културу и иновације, поштујући у исто време регионалне и локалне екосистеме.

У процесу глобализације, спој концепата одрживости и стварања места појављује се као кључни елеменат за стварање просперитетних заједница и градова. Због тога подстицање одрживе праксе не представља само императив за очување животне средине, већ и основу за дугорочну виталност и просперитет градова.

Ови подаци биће детаљније разрађивани у следећим поглављима у којима ће се анализирати могућности имплементације одрживих принципа и концепата стварања места, приказујући како интегрисање одрживих принципа и процес стварања места у европским градовима не само да побољшавају квалитет јавних простора, већ и постижу друштвене и еколошки отпорније заједнице и градове.

III Преглед кључних тема и феномена

У овом поглављу представљена је анализа феноменологије истраживачких тема – погранични градови, одрживи развој и ‘стварања места’, са теоријског и практичног аспекта. Уз преглед успешних примера имплементације, наглашава се веза између концепта ‘стварања места’ и стратегија друштвене и еколошке одрживости у пограничним градовима. Ово поглавље је састављено од три тачаке, свака је намењена истраживањима из посебног аспекта. Најпре, у тачки број 3, на теоријском нивоу описује се положај малих градова у глобалном свету и њихове конкурентске могућности према великим градовима – метрополама. Такође, износе се ставови и подаци светских научних ауторитета о могућим трансформацијама малих градова и њиховом прерастању у узбудљиве и креативне центре микрорегиона. У следећој, четвртој тачки, обавља се анализа селектованих градова са два аспекта: имплементација мера за постизање друштвене одрживости и имплементација мера за постизање еколошке одрживости. У тачки 5 приступа се анализи селектованих градова, који имају успешну имплементацију концепта ‘стварања места’, и објашњавању неколиких урбанистичко-социолошких аспеката, који су повезани са концептом ‘стварања места’.

3. Савремени мали градови и концепт стварања места

Градови су дубоко погођени разним изазовима, као што је економско реструктурирање и (ре)позиционирање у глобалном свету. Генерално гледајући, велики градови – метрополе, суочавају се са процесима физичког преобликовања и друштвеног ребрендирања, у циљу да се створе нове могућности за квалитетнији живот, стварајући разлике између себе, како би привукли пажњу у смислу капитала, туристичке посећености и слично. У таквом глобалном такмичењу градова, отварају се питања за мање градове, који немају велике материјалне ресурсе и експертизе да би креирали велике и скупе промене – како се мали градови могу ставити на глобалну мапу?

У научној литератури (Giffinger et al. 2007; Capel 2009; Maijers 2008; Dijkstra et al. 2013; Kresl & Ietri 2016), у последње време се све више пажње посвећује равноправном расту малих градова – то је област у којој мали градови могу имати значајне предности у

односу на иновације, лаки приступ образовању и култури, везе са областима динамичног економског развоја и пре свега да буду веома прихватљива места за становање. Мали градови су квалитативно различити од великих градова. Ово стање је делимично највише узроковано становништвом, али такође зависи и од утицаја, повезаности и способности да се привуку радна места и инвестиције. Али, и поред релативне важности мањих градова, још увек се примећује недостатак њиховог теоретизовања и компаративног истраживања, а то значи да се много више зна о већим градовима и њиховим проблемима, а много мање о малим градовима и њиховим изазовима и могућностима (Kresl & Ietri 2016). Према томе, долази се до закључка да све оно што се зна о већим градовима, једноставно не може да се примени код мањих градова. Према Гифингеру (Rudolf Giffinger), промене у економским, социјалним и институционалним разликама чине градове сличнијима у њиховим условима, па је зато конкуренција смањена на националном нивоу, на нивоу градова и региона (Giffinger et al. 2007). Зато су мањим градовима потребне стратегије да би се ефикасно такмичили у глобалном свету.

Истраживање Кресла (Petr Kresl) и Ијетрија (Daniele Ietri), приказује да мали градови имају недостатке у односу на веће, које најчешће чине:

- недостатак препознатљивости и посебности;
- недостатак визије за развој;
- недостатак стратешког планирања;
- недостатак ресурса;
- простране неповољности.

Али, такође, мали градови имају неке битне предности у односу на веће, као:

- локација – они су често у близини ресурса који су важни за индустрију;
- располажу културним добрима (бенефитима);
- виши квалитет живота;
- већи ниво среће становника;
- високи социјални капитал;
- привлачење старт-ап компанија и иновација (Kresl & Ietri: *ibid.*).

Успех малих градова или старијих градова у односу на новије индустријске центре може се објаснити њиховим удруживањем у људским размерима (енг. *Human scale*). Због своје релативно компактне форме, мали градови имају могућност да понуде више простора на којем ће становници и посетиоци комуницирати. Дански планер Јан Гел наглашава важност пројектовања јавних простора у циљу да се људи осећају добродошлим и да им се омогући социјализација. Према њему, циљ је да се стимулишу људи да пешаче, да возе бицикле, и да остају на јавном простору, повећавајући безбедност, одрживост и живост (Gehl 2010). Људска размера, у којој заједница зависи од тога шта та заједница доживљава, мерило је привлачности јавних простора у малим градовима. Веома често то се односи на потребу да се дâ приоритет пешацима над аутомобилима, што значи – колико више пешака, толико већа људска интеракција, што позитивно утиче на благостање и здравље становника, чиме се повећава социјална одрживост у граду.

Мали градови не треба физички да расту, да би се такмичили са својим великим суседима. Уместо у квантитету, они треба да расту у односу на квалитет. Они треба да се потруде да нађу поља у којима ће се истаћи и стећи бенефите величине без физичког раста. Повећана циркулација информација и идеја подстиче развој догађаја, као што је пораст колаборативне економије, што омогућава власништво и контролу да се промисле на нове начине. Да би искористили потенцијал, који обезбеђује умрежано друштво, мали градови треба да размишљају о томе како њихови односи, унутрашњи и спољашњи, могу дати вредност и помоћи у постизању своје амбиције (Richards & Duif 2019).

Капел (Норасио Капел) наглашава да градовима требају пројекти. Без јасно формулисаних пројеката, који су широко прихваћени од становника, град не може да напредује. Малом граду потребне су иницијативе и пројекти за будућност. Постоје многе могућности за развој кроз социјалне и културне односе у малим градовима уколико имају жеље да успеју у томе (Capel 2009). Превазилажење недостатака „бити мали“, значи да мањи градови треба више да раде на својим циљевима за развој. Да би се постигло да се градови развијају питање је стварања циљева, давањем смерова, као и фокуса и одржавања моментума. Да би се постигао овај циљ, потребан је правилни опсег, форма и тон, да би се покренули људи. Визија и план треба да буду холистички; они треба да ангажују укупно

становништво, не само једну групу. Ово је, такође, једна предност, коју мали градови имају – идеје могу лакше да обухвате град као целину. Ово је битно, јер концепт стварања места укључује синергију између процеса са врха па надоле и одоздо према горе са значајном инвестицијим напора, ресурса и времена да би функционисао, односно, да би град као целина био укључен (Marano 2005; Pratt 2008; Capel 2009; Landry 2015). Урбанисти, законодавци и заједнице морају радити заједно на овом комплексном пројекту, да би створили мрежу инклузивних места. Да би се ово постигло, битно је препознати различите захтеве и потребе становништва, као и успостављање заједница у којима свако може напредовати.

Градови, да би остали конкурентни, окрећу се стратегијама заснованим на сопственим изворима, као својој историји, простору, стваралаштву и талентима. Притисци глобализације и проблеми изазвани реструктурирањем привреде, као и потреба да се успоставе нови грађански идентитети, подстакли су градове да искористе културне вредности и ресурсе у покушају да се истакну, оживе урбано ткиво и остваре привредни, друштвени и културни напредак. Стварање и унапређивање манифестација као што су фестивали, представе, изложбе, сајмови и спортска првенства, данас је пресудна компонента урбане стратегије развоја широм планете (Richards & Palmer 2010). Културне манифестације стекле су централну улогу у процесима оживљавања и урбаног развоја будући да је културна производња главни елемент економије града, а културна потрошња може да доминира и имиџом места и, у ширем смислу, урбаним животом. Када је о препознатљивости неког места реч, то није више само питање запошљавања познатих архитеката и изградње грандиозних музеја, већ подразумева и стварање живе атмосфере и духа града. Манифестације претварају градове у модерна и кул места за боравак (Richards & Palmer: *ibid.*).

У 70-им годинама прошлог века, идеја о „креативном граду“ појавила се као развојни концепт, који се фокусирао на битности дизајна, културних индустрија и културних предности и погодности као кључни елемент за живот у градовима (Richards & Palmer 2010; Segovina & Herve 2022). У овом периоду Европска унија је увела такве идеје повезане са културним правима и биле су створене организације као што су Партнери заједница за становање (енг. *Partners for Livable Communities*) у циљу да се примене ове

идеје у стратегијама о урбанистичком планирању у Сједињеним Америчким Државама. Креативни град се односи на кључну стратегију о урбаном развоју која наглашава важност тзв. креативних индустрија, а затим и привлачност креативне класе (Smith & Warfield 2007). Флорида (Richard Florida) тврди да је економски развој у великој мери подстакнут факторима животног стила као што су толеранција и различитост, урбана инфраструктура и забава, који могу привући креативне таленте (Florida 2002). Модел креативног града даје предност култури и креативности у међуградској конкуренцији.

Градске манифестације у последњих 20. година имају велики значај и допринос у културној ревитализацији градова кроз обогаћивање културних програма. Овај процес није једноставан, и тражи улог разних материјалних и нематеријалних ресурса. Градске власти као и приватни сектор треба да инвестирају у стварање, одржање и развој широког спектра манифестација у циљу да се искористи велики број културних и друштвених постигнућа, као на пример:

- побољшавање квалитета живота у граду;
- креативна активност;
- раст публике;
- стварање партнерства;
- могућности за рекреацију и едукацију;
- економске и социјалне предности (постигнућа);
- подизање значаја манифестација на националном и међународном нивоу;
- испуњење грађанских циљева.

Културни догађаји и манифестације додају нематеријалну компоненту физичке културе града. Са социолошког аспекта, евидентно је да потрошачи све више воле да искусе одређена искуства поред услуге коју добијају. Таква искуства захтевају одређену интеракцију потрошача и произвођача у процесу тзв. кокреације (енг. *co-creation*) (Pine & Gilmore 1999). Према овоме, разне манифестације које се организују у градовима омогућавају и доприносе доживљају позитивних искустава посетилаца, јер они су временски ограничени и подразумевају заједничко присуство не само међу посетиоцима већ и заједничко присуство свих потрошача. Догађаји у савременом граду стварају осећај

заједнице и блискости међу људима. Такви осећаји заједништва могу допринети да догађаји сами по себи постану дестинације (Prentice & Andersen 2003).

Физичка близина омогућава људима да успоставе контакт очима, а тиме и одређену интимност и поверење (Urry 2001). Бити физички присутан на одређеном месту или догађају је посебно битно за одржавање блиских социјалних веза. И поред повећане доступности сајтова за социјално умрежавање, виртуелних путовања, видео конференција и веб камера, људи преферирају заједничко физичко присуство, а то је посебно евидентно након пандемије коронавируса. Догађаји обезбеђују сценарио у којем су физички људски контакти могући и јачају „дух заједнице“ (лат. *communitas*) кроз заједничко искуство.

Продукција догађаја захтева простор у којем се људи могу окупити да би стекли искуство о заједничком присуству. Након што се простори створе, они често треба да се анимирају. Анимација или „живост“ (енг. *Livley city*) битна је за градове због различитих разлога, укључујући и економске. Жива атмосфера чини да се људи осећају добро у месту становања и доприноси да град буде привлачан за посету, што подстиче унутрашње инвестиције. Однос између атмосфере и привлачности значи да градови треба пажљиво да размисле о коршћењу простора, док интеракција људи, догађаја и простора у градовима производи проток активности који даје живот и ритам граду (Richards & Delgado 2002; Sennett 1994).

Анимација простора може бити спонтана, али треба често да се спроводи. Празни простор без тока догађаја непривлачан је. Са друге стране, ако ток догађаја у одређеном простору и месту постане бржи, ти који живе у простору могу доживети стрес. Сцитовски (Tibor Scitovsky) тврди да појединци траже оптимални ниво стимулације за дату ситуацију. Премала стимулација узрокује досаду и потрагу за повећаним нивоом стимулације, док превелика стимулација производи стрес и потрагу за смањеном стимулацијом. Према њему, оно што узрокује узбуђење је промена из једног стања стимулације у друго (Scitovsky 1976).

Код културног планирања или културне трансформације једног града, не треба само да се узму у обзир изграђени објекти из обласи културе као што су: концертне сале, позоришта, биоскопи, музеји итд., већ је потребно да се цели град посматра као

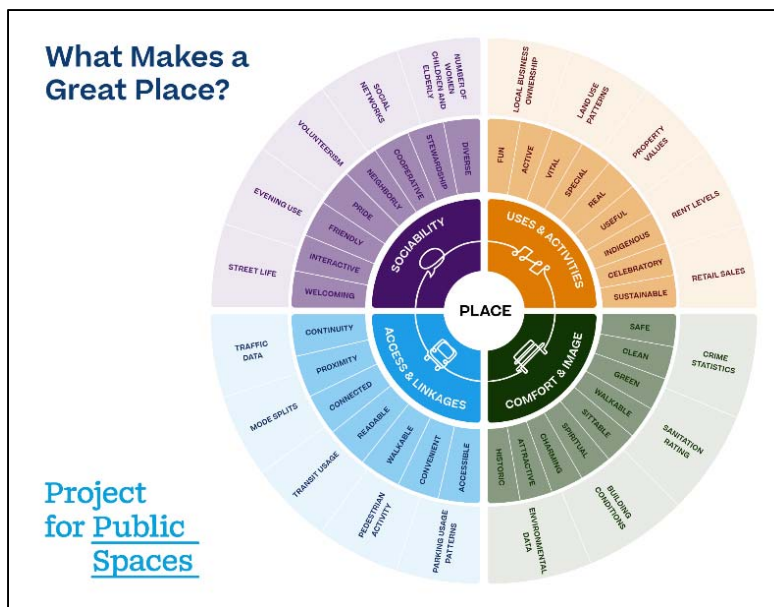
културно поље како би се обухватио много већи распон простора и програма. У светским размерама, пракса културног (ре)програмирања града развија се и проширује на тај начин да укључује разне градске просторе и места који немају примарни културни карактер, као што су нпр. језерске обале, речни кејеви, јавне баште, спортски комплекси, каменоломи и разни други јавни и приватни објекти чији примарни циљ није култура. Уместо културне организације да спроводе програме на традиционалним местима као што су концертне сале, позоришта, галерије и уметнички центри, велики број организација, промотера, добровољних удружења и компанија укључује се у организацију догађаја на специфичним и различитим неформалним градским просторима. На тај начин цели град постаје сцена кроз коју дефиљује низ догађаја: ситуација која ствара осећај „фестивализације“ града (Bennett, Taylor & Woodward 2014; Smith, Osborn & Quinn 2022). Оваква прогресивна трансформација урбаног простора из производне функције у перформативну употребу и функцију може довести до тачке у којој се град и његови јавни простори обликују према одређеном догађају или серији манифестација, притом прерастајући у тзв. градове са догађајима (енг. *eventful cities*) или фестивалске градове (енг. *festival cities*). У неким градовима, догађаји су постали толико важни да су почели да дефинишу сам град. У овом смислу, догађаји су постали главни алат у процесу „стварања места“ (Sabate i Bel et al. 2004).

Мотивација да градови и њихова места и простори постану креативни не треба увек да потиче директно од руководства града, већ може проистећи од грађанских самоорганизованих покрета који дају креативне иницијативе. Богатство догађаја је уско повезано са процесом стварања места. Градови дуго времена покушавају да се промовишу као атрактивна места за становање, рад, посету и инвестирање. Као што град ствара и сценира више догађаја, он треба да развије допунске механизме за бављење њима и просторима у којима ће их поставити. Како се развијају, догађаји се често проширују, да би попунили више простора у граду од онога што је првобитно било осмишљено. Пошто су креативност и иновативност друштвени феномени, који произлазе из специфичних географских и продуктивних околности (Scott 2000; Lai 2004), све акције стварања места, још у раној фази планирања, треба да буду прецизно намењене једаном одређеном граду и/или региону, у циљу да се максимално искористе, унапреде и да се промовишу сви

постојећи атрибути и елементи, које град/регион поседује. На тај начин би се обезбедио ефикасан и бржи процес, најпре евалуације и анализе постојећих градских/регионалних капацитета (локације/места/објекти), затим креирање нових акција за њихово унапређивање и активирање и квалитетна реализација планова за стварање места.

Манифестације и догађаји могу се одредити према просторима у којем се дешавају, али они могу и дефинисати те просторе. Према Бернаруду Тшумију (Bernard Tschumi), архитектура и урбанистичко планирање помажу у развоју културних догађаја, који затим редефинишу урбане реалности. Архитектонске форме јавних простора, места и арена могу или да убрзају или да успоре или спрече развој идеја о градовима као манифестацијским просторима (Tschumi 1994; 2001). Градови са дугим традицијама културне производње и потрошње, имају добро развијене кориснике са развијеним културним потребама и навикама, али у градовима без такве историје, потребно је развити нове културне потребе и навике са новом публиком.

У току протеклих 20 година, изградња и дизајн нових јавних простора за стицање културних искустава постали су основ великог броја програма за урбану регенерацију градова. Код опадања или губљења функција јавних простора у граду, програми за регенерацију, који нуде нове форме економских и социјалних активности, сматрају се за релативно једноставно, брзо и некомплицовано решење за проблеме који се појављују. Према организацији Пројекат за јавне просторе, квалитетан јавни простор је онај који поседује 4 главна елемента као: приступност, удобност, дружељубивост и активност (сл. 17). У односу на активност, имати шта да се ради даје људима разлог да дођу на неко место и да се врате. Када нема шта да се ради, простор је празан и то генерално значи да нешто није у реду. Колико више активности има, толико је бољи микс људи (у односу на пол и узраст појединаца и група), и што се више ове активности шире у току дана, то боље (PPS 2024).

Слика 17 – Елементи и атрибути квалитетног јавног простора (извор: PPS 2024)

4. Ка урбаној одрживости пограничних подручја

У светским размерама постоји све већи интерес за планирање одрживих градова. Сваки град, без обзира да ли је мали или велики, нуди могућности помоћу детаљног проучавања, анализирања и мапирања проблема, а потом пажљивим и промишљеним пројектовањем, да се трансформише у живи, здрави, безбедни и одрживи град. У овим градовима брине се пре свега о грађанима. Према Јану Гелу (Gehl 2010), социјална одрживост је обиман концепт и има значајну демократску димензију. Акценат треба ставити на различите групе у друштву (граду) и обезбеђење једнаке могућности за њихово учествовање у градском животу. Због проблема у економији и привреди, овим малим градовима треба дати приоритет у решавању социјалне одрживости. За решавање овог проблема треба да се уложе напори у свим сферама – социјални, образовни, културни аспекти, да има довољно финансијских средстава на располагању, визионарска локална политика и правовремено планирање простора. Преко урбане трансформације, као крајњи резултат треба да се постигне да градови буду одрживи. Да би био одржив, град мора имати колаборативно планирање које ће обухватити учеснике из локалне самоуправе, грађанског сектора, приватног бизниса и становнике.

Све ово је добар основ за јасно опредељивање и реализацију циљева пројекта. Међутим, треба узети у обзир да у процесу трансформације и развоја малих пограничних градова, треба уклопити и координисати економске и привредне факторе како би се створила радна места за становнике, економски развој општине, а такође, помоћу приватних иницијатива и јавног приватног партнерства, да се постигне да општина самостално финансијски успешно егзистира. На тај начин млади људи неће напуштати градове и мигрирати из економских разлога, већ ће заједничка координација одрживог града и економских и привредних фактора направити једну целину у којој ће колаборативно планирање довести до већ одређених циљева.

Императив сваког одрживог планирања и одлучивања о питањима просторног развоја је интегрисање јавности у све процесе одлучивања. Управо то јесте фокус стварања места, помоћу којег се може добити друштвена одрживост (Burton et al. 2010; Karason 2014). Друштвена одрживост, одрживо планирање и стварање места као концепт (*placemaking*) су три фактора која се морају заједнички и упоредо решавати, како би се постигао одрживи развој.

4.1. Постизање друштвене одрживости

У процесу повећане урбанизације, као и такмичењу између малих и великих градова, потреба за стварањем друштвено одрживих градова је све већа. Посебно мали градови имају одговорност да подстичу средине, које нису само еколошки отпорне, већ и социјално правичне и инклузивне. Концепт друштвене одрживости градова заснован је на идеји да свачијем благостању треба дати приоритет у урбаном развоју, без разлике у социо-економском статусу било којег грађана. Кључни циљ ове активности је стварање урбаних средина које подржавају социјалну кохезивност, правичност и доступност основних услуга. Социјално одрживи град је изграђен на основу једнаког приступа услугама као и доступном становању, здравственој заштити, образовању, могућностима за посао и социјализацији између свих категорија грађана. Имајући у виду ове циљеве и смерове, могу се издвојити три европска града, који примењују разне мере за побољшавање живота грађана, а тиме би постигли висок ниво друштвене одрживости – **Валдкирх**, **Херсбрук** и **Поградец**. Заједничка карактеристика ових градова је снажна узајамна асарадња између урбаниста, локалне власти и самих грађана који стварају разне

интегрисане стратегије за унапређење социјалне одрживости, која укључује креативне предлоге о урбаној инфраструктури и усвајање пројеката предвођених заједницом.

Валдкирх, С. Р. Немачка

Валдкирх је погранични град, лоциран у југозападном региону Немачке. Налази се у региону планинског масива Шварцвалд, у непосредној близини Швајцарске и Француске (сл. 18 и 19). Инфраструктурно је повезан железницом са блиским, већим градом Фрајбургом, који представља град – модел еколошке одрживости (Pieper 2022).

Слика 18 – локација града Валдкирх (извор: Google), Слика 19 – панорамска слика града (извор: Google)

Историјски записи о граду датирају још из 926. године н. е., када се први пут официјелно помиње. Регион у којем се налази град Валдкирх је познат по својој индустрији за брушење драгог камења и по својој занатској традицији израде музичких инструмената – оргуља, која започиње крајем 18. века.

У научној и стручној литератури град се спомиње као позитивни пример друштвено одрживог града. Индикатор високог степена грађанских и друштвених активности у граду, представља постојање 217 локалних грађанских клубова различитих типова, а низ модела пројеката фокусира се на улогу социјалне одрживости и грађанског ангажмана. Са овим приступом, град пропагира социјалну одрживост и подстиче своју

економију помоћу појачавања социо-економског благостања становника и заједница (Knox & Mayer 2013).

Највећи допринос у повећању социјалне одрживости, који је један од првих пројеката, представља ревитализација запуштеног објекта – куће, која се налазила у запуштеном кварту, чије је двориште било депонија аутомобила. Градска управа је реновирала кућу, која сада је позната као Црвена кућа (енг. *Rote Haus*), због своје светлоцрвене фасаде (сл. 20 и 21). Данас објекат функционише као друштвени центар (енг. *community centre*), у којем се редовно одржавају састанци становништва, поседује канцеларију социјалних радника и заједничку кухињу, која служи оброке у суседству. Од 2003. године, у дворишту центра уведен је недељни пијац, који обезбеђује свежу органску храну са локалних пољопривредних предузећа, као и разне културне догађаје и отворене дане. Према анализама града, од када се отворио овај друштвени центар грађана, криминал и вандализам у суседству су се смањили, а становници суседства из разних узраста и етничких група изградили су снажније социјалне мреже (Fischer 2019).

Слика 20 – друштвени центар у Валдкирху (извор: Google), Слика 21 – организовани догађаји у друштвеном центру у Валдкирху (извор: badische-zeitung.de)

Осим грађанских клубова, град Владкирх је предузео и иницирао програме за запошљавање, како би се повезале социјалне користи са економским могућностима становника. Овај програм за запошљавање обезбеђује могућности за посао становницима који су дугорочно били незапослени. Кухиња у друштвеном центру Црвене куће запошљава становнике из суседства. То подстиче младе да се образују на пољу угоститељства, па су неки од њих добили посао у кухињи, а Центар је посредовао и у

проналажењу посла код других угоститељских објеката у целом граду. Друге могућности за запошљавање, које Центар омогућује, су у различитим пословним активностима оријентисаним према индивидуалним услугама (нпр., одржавање травњака, чишћење прозора, курирске услуге, реновирање домова, услуге током селидбе итд.). Други програм за запошљавање има за циљ да онима, који су близу до пензије, омогући да поделе своја радна места и часове са незапосленима, и на тај начин омогућавајући да се првобитни радник укључи у социјалне и културне активности града пре пензионисања. Овај приступ је био препознат и од централне власти, која је прогласила град Валдкирх друштвено одрживим у 2007. години и од тада граду се додељују годишња финансијска средства за одржавање друштвеног центра (Кнох & Мауер: *ibid.*).

Социјално благостање и социјална брига и заштита града Валдкирха постигнути су помоћу спровођења иницијативе на националном нивоу усмерене према стицању породичних пријатељстава. Пројекат ствара локална удружења, који раде на стварању града оријентисаног према породицама (енг. *family-friendly city*). Циљеви пројекта су створити урбану средину у којој ће се породице осећати добродошљима и у којој постоји бољи баланс између посла и живота. Кључни елемент за ово је креирање установа за бригу и образовање деце. У Немачкој, свака општина мора гарантовати и финансирати бригу о деци локалних породица, а Валдкирх проактивно планира доступност објеката преко новодонесеног програма „Соба за децу“. Једно достигнуће је било отварање целодневне школе, која је још увек ретка у немачким заједницама (Collins 2017).

Брига о једнакости, праведности и социјалној одрживости имплементирана је у поље урбанистичког планирања и начин коришћења земљишта у граду. Планери града користе тзв. грађевинске групе код планирања и пројектовања новог суседства. Грађевинске групе формирају се међу оним грађанима који желе да саграде куће, али немају средстава да остваре власништво. Групе сарађују кроз планирање и реализацију пројеката. Резултати формирања ових грађевинских група су позитивни, јер укључују густу социјалну мрежу и интеграцију између комшија, штеде на трошковима за градитеље објеката, а рано учешће у процесу изградње омогућује индивидуално прилагођавање дизајна објекта. Грађевинске групе су битан елемент у тзв. социјално оријентисаном

физичком развоју града и све чешће се користе за ревитализацију суседства и урбане регенерације у Немачкој.

Град Валдкирх посебно наглашава и спроводи социјалну одрживост јавних простора. На централном тргу традиција је редовно одржавање пијачних дана – *farmer's market* (сл. 22 и 23). Тиме се створио јак осећај за место код самих грађана. Два пута недељно пијац привлачи локалне становнике као и посетиоце са стране. Пошто је локални трг без аутомобила, продавци и посетиоци користе овај трг без саобраћајног узнемиравања. Посетиоци на пијаци обично користе време да би узели узорак производа и комуницирали са пријатељима и познаницима. Такво „уобичајено кретање око значајних места“, производи повећану идентификацију и јак осећај за место, а то производи социјалну одрживост. Социјална одрживост рађа осећај припадности, власништво и идентитет са урбаном средином (Hargreaves A. 2004).

Слика 22 – градски трг у Валдкирху (извор: Google) Слика 23 – пијачни дан на тргу у Валдкирху (извор: www.stadt-waldkirch.de, приступљено 09.01.2024)

Према овим подацима, може се направити јасна шема примењених акција града Валдкирха за побољшавање живота грађана и одрживости (таб. 13). Град се фокусирао на побољшавање 5 аспеката, како би се постигла друштвена одрживост:

Табела 13 – примењене акције града Валдкирха за постизање друштвене одрживости
(ауторски прилог)

Бр.	Област / аспект	Примењене акције
	Примарни фокус	Становање, посао и социјално благостање
1.	Грађански ангажман	Отварање клубова (217) за промоцију социјалне одживости
		Ревитализација и обнова запуштеног објекта у друштвени центар
2.	Запошљавање и економија	Запошљавање особа у друштвеном центру.
		Стварање нових радних места за мале индивидуалне услуге
		Омогућавање лаке транзиције људи пред пензијом и њихово учланивање у локалним културним и грађанским центрима након пензионирања
		Продаја хране са локалних пољопривредних плантажа
3.	Социјално благостање	Појачавање осећаја за место и припадност помоћу организовања разних догађаја.
		Програми за балансирање рада и живота младих породица.
4.	Социјална брига и заштита	Брига од деци помоћу отварања целодневних школа.
		Финансијска надокнада породицама са децом.
5.	Урбани развој и планирање	Пилот-пројекти за очување и одржавање старих насеља, градских језгра и индивидуалних малих објеката (дућана, кафића и сл.) који су изгубили функцију.
		Планирање и изградња насеља и заједница оријентисани према порадници (<i>family friendly</i>) помоћу стварања тзв. грађевинских група.
		Централно градско подручје без аутомобила, а то промовише пешачење и социјализацију између становника.

Херсбрук, С. Р. Немачка

Град Херсбрук се налази у области Баварија, на око 30 километара источно од града Нирнберг (сл. 24 и 25). Херсбрук је основан као мало село између 8. и 9. века. Иако није директно и блиско повезан са границом (99 км од државне границе са Р. Чешком), ипак представља најближи град до државне границе и транзитни град. Град је традиционално био централно место дуж средњовековне трговачке руте између Прага и Нирнберга.

Слика 24 – локација града Херсбрук (извор: Google) Слика 25 – панорамска слика града (извор: Google)

Херсбрук је град који показује висок степен повезивања и премошћавања социјалног капитала и његова предузетничка социјална инфраструктура део је многих иновативних програма за мале градове, као што су очување традиционалних пашњака, програм за фарма-ресторане и часови кулинарства за децу.

Градски центар је намењен малим бизнисима. Око градског трга налазе се многи дућани, чији се власници баве одређеним занатом (сл. 26). Град улаже у подстицање породичних заната, чиме ове продавнице повећавају виталност малих градова. Град има више од 150 локалних грађанских клубова, од којих је око 70 њих посвећено локалној култури и наслеђу. Грађанске организације су равноправни партнери у процесу доношења одлука о граду и играју кључну улогу за почетак пројеката (Zalas 2005).

Слика 26 – градски трг града Херсбрука (извор: Google)

Локалне еколошке групе у граду формирале су снажне коалиције – мреже повезивања (енг. *bridging networks*) са пољопривредницима, градским властима и малим бизнисима у циљу заштите традиционалних пашњака и воћњака. Ова заштита је повезана са регионалним и економским развојем заједнице и обезбеђивањем прихода за локалне становнике. Пашњаке у власништву града традиционално су користили сточари, који су били запослени и плаћени од градске управе. Пашњаци су се налазили одмах између границе града и пољопривредних поља и обезбеђивали су отворени простор за суседне урбане области. Пашњаци и околни пејзаж постали су симбол заједнице, али и економски извор, јер воће из воћњакесе продавало на аукцијама локалном становништву за време сезоне жетве. Херсбрушки пашњаци су се користили до краја 1960-их и почетком 1970-их. Међутим, индустријализација производње хране узроковала је да тај предео постане запостављен и претворен у депоније. Као последица тога, не само да се изгубио отворени простор, већ и знање о традиционалној употреби земљишта, стабала воћа и везе између заштите и коришћења земљишта, које је обезбеђивало економске могућности за локално становништво.

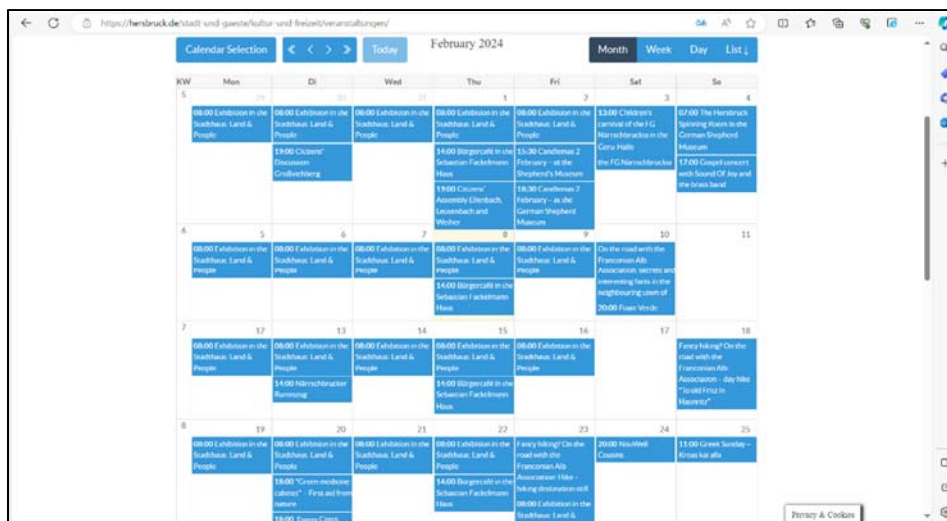
У раним 1980-им створила се једна локална еколошка група, која је окренула пажњу лошег утицаја на ове пашњаке. Стратегија групе која је тесно повезана са циљем ојачавања локалне економије, а самим тим и социјалне одрживости, фокусира се на оживљавање и заштиту пашњака. Формиране су мреже локалних фармера, који продају своје производе директно из градске фарме. Године 1998. група је спровела први регионални сајам локалних производа и од тада овакав сајам се одржава сваке године у

различитом селу у близини града и приказује оно што локални предузетници и власници бизниса имају да понуде (Кнох & Мајер: *ibid.*).

Други програм уведен у граду укључује заштиту наслеђених стабала јабука. Циљ јесте да се производи и продаје органски сок од јабука користећи воћна дрвета из локалних воћњака. Разне иницијативе усмерене према повезивању културног пејзажа са економским и друштвеним развојем заједнице омогућиле су развој и имплементацију пројекта који промовише употребу локалних производа у традиционалним јелима у ресторанима, специфичним за одређене регионе. Тако су 29 пољопривредника и 17 ресторана формирали групу добављача и гастрономских произвођача. Пољопривредници снабдевају ресторане својим сезонским производима, а ресторани нуде посебне меније, који такође идентификују произвођаче по имену и локацији за потрошачко добро. Програм је познат као *Heimat auf'm Teller*. Паралелно са овим пројектом улажу се напори за едукацију деце о храни. У периоду од две године, најмлађи становници града укључени су у локалну школу кулинарства, у којој уче да припремају и служе храну. Помоћу овог приступа, град Херсбрук гарантује да је следећа генерација грађана упозната са локалним традицијама и територијом (Мајер & Кнох 2006).

Град, такође, спроводи пројекте, који повезују животну средину са локалном економијом, како би се спровела боља употреба локалних шума. Овај пројекат, који воде групе шумара и резбара, промовише употребу локалног дрвећа за производњу алтернативне енергије (у форми система за грејање са палетама), изградњу кућа и израду намештаја. Кроз овај пројекат омогућено је да власници ресторана и хотела у граду закључе уговоре са локалним произвођачима намештаја за опремање хотелских соба са намештајем од дрвета из локалних шума.

Посебно битно је споменути да, иако је Херсбрук мали град, редовно организује и промовише културне манифестације, као на пример изложбе, карневале, концерте, едукативне игре и сл. Детаљни приказ и опис сваког догађаја постављен је на официјелној веб-страници града, на којој се може приметити да је сваки дан резервисан за по један до два догађаја (сл. 27).

Слика 27 – календарски распоред догађаја организованих у граду Херсбруку (извор: hersbruck.de).

Према овим подацима, може се урадити шема примењених акција града Херсбрука за побољшавање економске и друштвене одрживости (таб. 14). Град се фокусирао на побољшање ових 5 аспеката:

Табела 14 – примењене акције града Херсбрука за постизање друштвене одрживости (ауторски прилог)

Бр.	Област / аспект	Примењене акције
	Примарни фокус	Дружељубивост, гостопримство и локални производи
1.	Грађански ангажман	150 локалних грађанских клубова, који утичу на градско управљање
2.	Социјални капитал	Формиране мреже за повезивање пољопривредника, локалне власти и бизнис сектора
		Одржавање сајмова за промоцију локалних производа
3.	Економско-еколошке акције	Мере за заштиту и ревитализацију локалних пашњака
		Пројекат за повезивање фармера са гастрономским установама за добављање хране
		Пројекат за развој локалне дрвне индустрије и повезивање власника угоститељских локала са произвођачима намештаја

Бр.	Област / аспект	Примењене акције ^{*продужетак}
4.	Едукација младих	Едукација младих за органску храну преко пројекта – часови кулинарства у школама
5.	Култура	Свакодневно одржавање културних догађаја и манифестација из различитих области

Поградец, Р. Албанија

Поградец је мали погранични град у југоисточном делу Албаније. Налази се на обали Охридског језера и преко њега граничи се са РСМ (сл. 28 и 29). Поградец представља главни урбани центар у региону. Окружен ритовима и језерским пејзажем, град је популарна туристичка дестинација. Мада је град мали, близина Македоније и Грчке чини га центром микрорегиона са мултиетничким карактером.

Слика 28 – локација града Поградец (извор: Google) Слика 29 – панорамска слика града (извор: Google)

Поградец и Албанија прошли су кроз огромне политичке и културне промене, посебно 90-их година прошлог века, изазване ратним дејствима у суседним земљама. Мали градови Албаније (а такође и у другим бившим комунистичким земљама) још увек се боре да превазиђу проблеме из тог времена, при чему је главна претња представљала губљење локалног градског идентитета. Земље у транзицији, такође, доживљавају огромне промене у својим друштвеним системима.

Да би се помогло земљама у транзицији кроз промоцију уметности и културе, Министарство спољних послова је започео Швајцарски културни програм (SCP) у Југоисточној Европи у сарадњи са швајцарским Саветом за уметност *Pro Helvetia*. Године 2004. програм је започео свој први пројекат у Албанији у два града – Скадар и Поградец. Циљ је био да се ова два града трансформишу у креативне градове и да се уведу социјална трансформација и промене кроз уметност и културу.

Пројекат „Креативни град“ у Поградецу предводи тим грађана заинтересованих да иницирају промене и да одговарају на озбиљније проблеме као што су социјални и урбани пад. Надовезујући се на локалне и природне предности, као што су локална флора и пејзажни амбијена језера, тим је започео пројекат за улепшавање улица и организацију цветног фестивала. Локални уметници су били позвани да осликају врата домова, што је наишло на позитивне реакције становника. Ови добровољни напори функционисали су као креативни подстрек и навели су локалну власт да реновира главну трговачку улицу и улепша градски простор (сл. 30 и 31).

Отворена је библиотека-кафић, туристичко-информативни и литерарни центар. Локални уметник је реновирао традиционалну фонтану, која представља главно место за сусрете и социјализацију. На овај начин, пројекат је успео захваљујући изналажењу имагинативних решења и идеја младих становника – волонтера на пројекту, успевши да реши урбане проблеме као што су запуштеност главне трговачке улице и недостатак културних институција у њој (Кнох & Мауер 2009; 2013).

Други члан локалне екипе „Креативног града“ је извео монодраму и започео регионално позоришно такмичење за младе становнике Поградеца и блиског града Струге у Македонији. Ови мали креативни напори донели су видљиве промене у градском пејзажу.

Слика 30 – трговачка улица у Поградецу пре реновирања (извор: Кнох & Мајер 2013)

Слика 31 – трговачка улица у Поградецу након реновирања (извор: Кнох & Мајер 2013).

У овом граду, Поградецу, традиционално познатом по свом књижевном наслеђу, поетски фестивал је постао регионална атракција и привлачи посетиоце из околних места. Локални културни радници, уметници и креатори политика, такође, су оживели традицију позоришта лутака, а национални и међународни уметници долазе у град, да би учествовали на фестивалу позоришта лутака у Поградецу сваке године.

Поградец, такође, започиње са пројектима који наглашавају локалну храну и културу у развоју туризма. Тим „Креативног града“ Поградец ће преузети тренерску улогу и за друге градове у Албанији, фокусирајући се на креативност и културу, који сигнализирају другачији начин рада и имају потенцијал да створе друштвену трансформацију и промене (Swiss Cultural Programme 2013).

Према овим подацима, може се израдити шема примењених акција града Поградец за побољшање друштвене одрживости посредством културе (таб. 15). Град се фокусирао на побољшање ова 4 аспекта:

Табела 15 – примењене акције града Поградец за постизање друштвене одрживости
(ауторски прилог)

Бр.	Област / аспект	Примењене акције
	Примарни фокус	Креативност и култура
1.	Грађански ангажман	Волонтеризам младих људи у креативним пројектима
2.	Урбане интервенције / средина за живот	Естетске и архитектонске интервенције у јавном простору
		Реновирање главне трговачке улице и увођење нових културних садржаја
3.	Културна виталност	Организација фестивала
		Ангажман локалних уметника за естетско улепшавање града
		Регионалне позоришне манифестације и прекогранично повезивање са градовима на Охридском језеру: Охрид и Струга
		Организовање локалних позоришних представа у туристичком летњем периоду
4.	Туризам	Промоција туристичког потенцијала

4.2. Постизање еколошке одрживости

Виталност природне средине и способност очувања ресурса животне средине за будућност су централни за одрживост малих градова. Без разлике да ли у великим градовима – метрополама или у малим градовима, честа грешка у планирању одрживости су повремене акције и краткорочни пилот-пројекти, који градске власти доносе у циљу решавања једног актуелног тј. видљивог проблема. Овај приступ функционише, посебно ако су локални становници гласни и врше притисак на локалну власт, али уколико су потребне системске и дугорочне промене, потребан је холистички приступ. Да би се оствариле реалне промене, напори за одрживост животне средине морају да се интегришу у социјално и економско језгро малих градова.

Претње по животну средину у малим градовима озбиљније су него у већим градовима, јер мали градови и њихове заједнице генерално директније зависе од сопствених непосредних природних ресурса и свог културног и еколошког пејзажа. Заједничка претња малим градовима, и када је реч о индустријализованим земљама и када је о земљама у развоју реч, јесте брзи урбани раст. Посебно код земаља у развоју, миграција према већим урбаним областима довела је до интензивног пада мањих градова, који све више заостају демографски, економски, социолошки и еколошки.

У циљу постизања еколошке одрживости, градови широм света фокусирају се на имплементацију дугорочних мера и акција, које би позитивно и заштитнички утицале на животну средину, паралелно се фокусирајући на обезбеђивање чисте енергије за домаћинства. Поред тога, урбанистичко планирање у овим градовима је усмерено ка изградњи зелене инфраструктуре и туристичке области, које омогућавају економске бенефите за сам град и становнике. Ипак, главни фокус представља, прво, едукација становника о климатским и еколошким стањима, а затим грађански ангажман и сарадња са локалним властима за постизање еколошког система који је и одржив и отпоран, омогућавајући благостање становника. Према томе, у Европи се издвајају два погранична града, који су успешно постигли еколошку одрживост – **Робертсфорс** и **Хелсингер**.

Робертсфорс, Шведска

Један од најактивнијих и најактуелнијих еколошких покрета у малим градовима је шведска мрежа еко-општина (швед. *Svergies ekokommuner* – SEkom). Концепт еко-општина је по први пут уведен 1983. године. Данас, покрет обухвата 102 општине различите величине, што представља више од једне четвртине градова и насеља у земљи. Свака шведска еко-заједница ради на одрживој будућности и сарађује са другом, и све су посвећене Оквиру природног корака (енг. *Natural Step Framework*). Одрживост схватају као системско питање које укључује еколошке, економске и социјалне циљеве. Градови обично укључују тзв. студијске кругове у којима становници могу да размењују идеје и да развијају заједничко разумевање развоја одрживе будућности (www.sekom.se).

Ова организација је, такође, развила систем индикатора за животну средину који градови могу да користе да би пратили напредак према одрживости. Индикатори су:

1. Емисија CO₂ настала од фосилних горива (тони/становника).
2. Количина опасног отпада у домаћинствима (kg/становника)
3. Процент обрадивог земљишта са органским културама
4. Процент еколошки одобреног шумарства
5. Процент заштићених средина (природних резервата)
6. Сакупљање отпада из домаћинства за рециклирање (одговорност произвођача; kg/становника)
7. Укупна количина отпада из домаћинства (kg/становника)
8. Тешки метали у дренажном муљу (mg/kg токсичне супстанце)
9. Процент обновљиве и рециклиране енергије у општинским просторијама
10. Транспортна енергија за службена путовања аутомобилом (тони/запосленог) и емисије CO₂ са службених путовања аутомобилом (тони/запосленог)
11. Набавка органских резерви у оквиру општинске организациј
12. Процент еколошки одобрених школа и дневних центара (сертификовани системи као зелене школе, школе за одрживи развој итд.) (www.sekom.se).

Град Робертсфорс је део шведских еко-општина, са популацијом од 2.000 становника, а његова амбиција је створити модел одрживог развоја. Робертсфорс се налази у Ботнејском заливу, преко којег се граничи са Финском (сл. 32 и 33). Регион је познат по наслеђу у индустрији производње железа и дубоким пољопривредним коренима.

Слика 32 – локација града Робертсфорса (извор: Google) Слика 33 – панорамска слика града (извор: Google)

До краја 1990-их, еколошка одрживост се пратила по принципу пројекат-за-пројектом. Године 1999. била је иницирана дискусија о могућностима да град постане модел заједнице за одрживе праксе. Град се прикључио покрету *Sekom* и почео да развија свеобухватни процес планирања у 2001. години. Од тада је започет пројекат „Одрживи Робертсфорс“, који се заснива на петогодишњој иницијативи, а циљ је да се развије модел-процес за иницирање економских, еколошких и социјалних промена (Robertsfors municipality 2005). У односу на еколошке одрживости, град има амбициозну визију до 2050. године:

- Бити високо самодовољни (*self-sufficient*) у односу на храну и друге свакодневне потребе;
- Имати минимизирану потребу за транспортом;
- Развити тзв. затворени циклус између производње и доставе хране, омогућавање производње хране без пестицида и директна достава у граду и продајним местима; без обраде хране хемикалијама;
- Коришћење 100 % обновљивих сировина у целокупној употреби енергије;
- Бити водећи пример у свету због темељно одрживе заједнице;
- Имати интензивну размену знања/информација са остатком света са водећим експертима о одрживом развоју, како у приватном бизнису тако и у јавном сектору (Karlsson et al. 2001).

Да би постигао ове циљеве, град ради на поступном изbacивању фосилних горива, а то је у складу са циљем шведске владе да елиминише употребу нафте до 2020. Ови напори укључују пребацивање града на коришћење етанолског горива. Школе су еколошки сертификоване и користе грејање на биомасу.

Један од већих пројеката града је борба против отрова. У том циљу је оформљен органски пијац пољопривредника, чији производи су без хемикалија. Такође, ради се на детоксикацији отпада и канализације у граду. Град сваке године ревидира и ажурира одрживи акциони план. Циљ је да се план повеже са процесом буџетирања, тако да одлуке о финансирању одређених пројеката буду повезане са циљевима одрживости. Град запошљава координатора за одрживост, који координира јавним институцијама и одељењима да би се усвојили идеје и циљеви одрживости.

Још један од уведених пројеката је изградња система за централно грејање, који користи дрва. За реализацију пројекта, градско веће сарађује са другим општинама широм државе и са комуналним предузећем.

Са аспекта архитектонско-урбанистичких интервенција, повезаних са еколошком одрживошћу, град је формирао еко-село, у циљу привлачења туриста. Еко-село има смештајни карактер и нуди разне активности за угоститељство, спа, релаксацију и рекреацију. Такође, реновиран је запуштени објекат – штала, који је пренамењен у хотел, а истовремено ради и као центар за риболов (сл. 34). Планови града укључују и изградњу новог старачког дома, који ће повећати и социјалну одрживост града кроз стварање места за смештај, бригу и социјализацију старијих становника (Kazhura, Souza & Worosz 2005).

За развој и спровођење пројекта *Одрживи Робертсфорс*, град је користио партиципативни процес и спровео бројне састанке и догађаје у заједници. Информисање и образовање становника, и младих и старих, сматра се једним од фактора успеха. Школе имплементирају идеје о одрживости и деца су саставни део већег пројекта (сл. 35) (Robertsfors municipality 2005).

Слика 34 – пренамењени објекат у Робертсфорсу (извор: Кнох & Мајер 2013) Слика 35 – догађај за едукацију младих о екологији у Робертсфорс-у, (извор: Кнох & Мајер 2013).

У складу са спроведеном анализом, може се направити шема примењених акција града Робертсфорса за побољшање еколошке одрживости (таб. 16). Град се фокусирао на побољшање следећих 5 аспеката:

Табела 16 примењене акције града Робертсфорса за постизање еколошке одрживости

Бр.	Област / аспект	Примењене акције
1.	Ангажман у националном друштву/покрет за одрживи развој насељених места	Прикључивање, учешће и спровођење националног покрета за постизање еколошке одрживости (SEkom)
2.	Доношење акционих и стратешких планова за одрживост	Пројект за детоксикацију земљишта и канализације
		Елиминација фосилних горива кроз прикључивање на еколошка средства за грејање објеката у граду
		Изградња система за централно грејање
3.	Ревизије донесених акционих планова сваке године	Издавање већег буџета сваке године за еколошке потребе
		Ангажовање стручних особа као координатора за одрживост, који сарађују са локалним јавним институцијама за адаптацију на промене
4.	Грађански ангажман и едукација	Спровођење састанака и догађаја у заједници за укључивање становништва у свим одлукама
		Едукативни догађаји и радионице за екологију и одрживост у свим школама
5.	Урбани развој и туризам	Планирање туристичког еко-села, пренамена и обнова запуштених објеката

Према овој анализи примењених акција града Робертсфорса, може се закључити да становници општине и града имају повећани ниво свести о одрживости и разумеју важност стратешког рада на постизању целокупне одрживости. Стога, успех града се огледа у ангажовању заједнице и заједничком раду на одрживом развоју, који је подстакао промену начина размишљања и понашања.

Хелсингер, Данска

Хелсингер, познат и под именом Елсинор, је погранични град у источном делу Данске. Град је део региона Оресунд (Øresund), прекограничног региона између Данске и Шведске (сл. 36 и 37). У научној литератури, регион Оресунд представља пример за област која је уложила велике напоре да би прерастао у зелени и одрживи регион (Anderberg & Clark 2013; Divarakan et al. 2013; Allam, Munster & Petrovic 2016; Florida 2002). Град најближи Хелсингеру је шведски град Хелсинборг, удаљен само 6 км.

Слика 36 – локација града Хелсингер (извор: Google) Слика 37 – слика града (извор: Google)

Одрживост представља централни део прекограничне сарадње у региону Оресунд. И Данска и Шведска се труде да међународно буду прихваћене као лидери политике управљања животном средином. У том циљу, две државе су потписнице и спровођачи неколико највећих и најзначајних програма о одрживости као: „Ecosycle vision“, „Green People’s Home policy“, „Local Agenda 21“, „Environmental Program for the Øresund Region“.

Општина Хелсингер спроводи план за климу и одрживост (*Elsinore municipality’s plan for climate and sustainability*), који се залаже за смањивање CO₂ емисија до 2030. године да би се добила климатска неутралност до 2045. године. Ови циљеви ће бити испуњени кроз значајно смањивање емисија у свим секторима, укључујући транспорт, електричну енергију и централно грејање, пољопривреду и индустрију. Да би се ови циљеви постигли, план укључује 11 под-циљева, који су постављени до 2030. године (*Elsinore municipality’s plan for climate and sustainability 2019*), (таб. 17):

Табела 17 – еколошки циљеви општине Хелсингер, (ауторски прилог према Elsinore municipality's plan for climate and sustainability 2019)

Таргет циљеви	Под-циљеви
Уштеда енергије	Потрошњу енергије у свим постојећим зградама смањити за најмање 10% у 2030. години у поређењу са 2019. годином
Одрживо централно грејање	Производња централног грејања 100% претворена у обновљиву енергију
Конверзија котлова на нафту и гас у централном грејању или обновљива енергија	У 2030. години 90% укупног стамбеног фонда да се греје изворима топлоте без фосила
Одрживи транспорт	У 2030. години 20% свих путничких аутомобила да буду електрични, <i>plug-in</i> хибридни или аутомобили на водоник
Локална производња електричне енергије и компензаторне мере	Општина да одобри стратешки план за развој соларних панела на крововима објеката у неразвијеним областима
Климатска адаптација и биодиверзитет	Да општина буде добро припремљена за ефекте климатских промена инкорпорирајући климатске адаптације у општинском планирању
Управљање отпадом и рециклирање	Општина Хелсингер да постигне циљ ЕУ за селектовање и рециклирање отпада до 2030. године
Образовање, настава и понашање	Адолесценти, млади и деца у школама да уче о клими и одрживости и активно учествују у климатским активностима
Општински објекти	Објекти општине да су стално енергетски оптимизирани, према зацртаном плану
Политика набавки	Најмање 70% свих производа који троше енергију да буду купљени у сагласности са смеровима о набавкама данске агенције за енергију
Властити превоз општине	Најмање 50% возног парка у 2030. години да буде базирано на електричној енергији или водонику

У 2009. години, општина је спремила климатски акциони план са великим бројем иницијатива о спровођењу циљева климатске стратегије. Од тада су започели са имплементацијом великог броја пројеката, највише је у граду Хелсингеру, међу којима се издваја 5 најважнијих области:

- 1) **Енергија и клима** – фокус на повећаном ширењу топлотног грејања у граду, давање савета о уштеди енергије и могућност преbacивања на грејање биомасом или геотермалном енергијом.

- 2) **Урбанизам и планирање** – мапирање области за које се очекује да ће бити изложене климатским променама, убацивање климатских циљева у урбанистичке планове, планирање више зелених јавних простора, места за рециклирање кишнице, пројектовање енергетски ефикасних стамбених заједница.
- 3) **Транспорт** – промоција бициклизма и одрживи јавни транспорт, одређивање зона без аутомобила.
- 4) **Понашање** – одржавање јавних кампања са фокусом на климатским активностима, увођење тзв. климатских амбасадора у школе и организација разних активности на ту тему, информативни јавни догађаји за промоцију енергетских решења становања.
- 5) **Природа и животна средина** – рестаурација мочваришта и природних пејзажа, иницијативе за климатске адаптације (Helsingør Kommune 2009).

Град Хелсингер је 2013. започео и реализовао пројекат *ECO-City*, који обухвата оба погранична града – Хелсингер у Данској и Хелсинборг у Шведској. Обе општине су створиле јако стратешко партнерство и умрежавање свих актера из свих области екологије. Места за демонстрацију пројекта ЕКО-град у Хелсингборгу и Хелсингеру обухвата свеукупни интегрисани приступ транснационалне заједнице за енергетску ефикасност и одрживо снабдевање енергијом. Развој је усаглашен са постојећом блиском сарадњом између градова и представља продужетак њихових постојећих политика ка одрживијем развоју. Пројекат ЕКО-град поставља нове стандарде, који ће преовладати у заједници и у изградњи нових зграда и у снабдевању и коришћењу енергије. Ова иницијатива биће имплементирана у свим заједницама ових градова помоћу обуке малих и средњих предузећа и мрежног повезивања професионалаца. Генерални циљеви овог пројекта су: изградња обновљивих извора енергије – сунчеви колектори, фотонапонски панели, ветрењаче и бојлери за биомасу, 543 нових еко-домова, еко-реновирање 250 стамбених зграда, проширивање постојеће фабрике за производњу биогаза (*ecocity project* 2013).

Пројекат ЕКО-град у Хелсингеру је иницирао значајну промену у политичкој агенди општине. За време пројекта, политичка посвећеност се значајно повећала.

Активисти су подизали свест код политичара и повећавали свест о енергетским утицајима и утицајима на животну средину. Пројекат Еко-град Хелсингборг–Хелсингер је део Шестог оквирног програма према тематском приоритету: „Одрживи развој, глобалне промене и екосистеми“. Финансирање овог пројекта је заједнички врше општине и ЕУ, при чему општина финансира 50% за истраживање, 35% за имплементацију пројекта у разним областима, а 100% за пропратне активности као: тренирање истраживача, менаџмент пројекта и слично (ЕС 2004b).

5. Концепт стварања места

Да би се могао разумети концепт *стварања места* и његова примена у градовима, најпре треба дефинисати и разграничити појмове *простор* и *место*. Простор је око нас и са нама. Као људска бића, ми се идентификујемо са простором, делујемо у њему а тиме се уклапамо у њега. Организација простора је слика еколошке и друштвене свести. Променом начина организације простора, мења се и квалитет простора, а тиме и квалитет живота.

Свако размишљање започиње и завршава са простором. Као што се живот одвија у простору, тако се и сва људска активност реализује у простору. Простор је оквир живота, производ одређене имагинације и реалности у којој се одвијају комплексне активности. Простор одређеног суседства, насеља, општина или цели град... представља део комплексног простора, део околине.

Простор је огледало људског развоја. То је филозофија живота преточена у организацију простора. Третман простора никад није коначан, он се мења с временом, људима, потребама, културом и друштвом. Однос према простору и местима који су део њега мења се променом одређених параметара: географије, економије, политике, историје, демографије, социологије, технике, културе, психологије итд. (Кокалевски 1989). Простор је организован на местима, често замишљеним као ограничена подешавања у којима се конституишу друштвени односи и идентитет (Timmermans & Cilliers 2014). Лефевр (Henry Lefebvre) и Соја (Edward Soja) објашњавају простор кроз три његова аспекта – замишљени простор (енг. *conceived space*) означава првобитно представљање простора, које је доминатни начин разумевања простора и део је рада урбаниста и планера; перцепирани

простор (енг. *perceived space*), који се односи на посредна искуства простора, који је јасан (кохерентан) и емпиријски мерљив; и простор за живот (енг. *lived space*) или животни простор, који се директно производи и доживљава као слике и симболи формиран из свакодневног живота корисника (Lefebvre 1991; Soja 1996).

Са друге стране, идеја о *месту* је конкретнија, органичена. Специфично за ово истраживање, може се рећи да место представља збир физичких, психолошких и искуствених аспеката и интеракција, који се одвијају у њему. Са физичког аспекта, место је дефинисана, димензионисана област у граду, чије границе представљају околни објекти, зграде итд. Са психолошког аспекта, у месту се одвијају људске интеракције, стварају се конекције и појављује се осећај инклузивности. Са искуственог аспекта, место обухвата разноврсност активности и концентрацију људи (Lang 2017; Gehl 2010; Krier 2007).

Као што је наведено у поглављу 2, концепт стварања места дефинисали су на више начина многи научници и стручне организације. У оквиру овог истраживања, прихвата се констатација да је концепт стварања места процес планирања, дизајнирања и управљања јавним просторима у циљу стварања образаца/шеме активности са културног, економског, социјалног и еколошког аспекта како би се постигли бољи услови за живот грађана, одржива економија и здрава животна средина.

На бази психолошких и социолошких веза људи, као и њихове искуствене интеракције које постоје у оквиру одређене физичке области, може се рећи да су простор, места и стварање места међусобно повезани појмови. Према Линдону (Mike Lyndon), места су простори које човек памти, брине о њима и они су део његовог живота, због њихове способности да узрокују емоције, сећања и идеје (Lyndon 1983). За Тимерманса (Wim Timmermans), места су простори који имају одређени значај (Timmermans & Cilliers 2014).

5.1. Урбано брендирање

У досадашњем прегледу литературе која се бави са концептом стварања места (Markusen & Gadwa 2010; Lyndon et al. 2012; World Economic Forum 2014; Wyckoff 2014; Wyckoff, Neumann, Pape & Schindler 2015; Michigan municipal league 2015; PPS 2016;

Clarke 2017), заједнички аргуменат је да се правилном имплементацијом концепта стварања места, може омогућити повећање просторних функционалних квалитета градског простора, а тиме и повећање читаве економске конкурентности града као и територијални капитал. Концепт територијалног капитала истиче способност локалних актера да креирају нове вредности из ендогених ресурса, као што су природно окружење, грађена средина, културно наслеђе, институције, радне вештине, вредности или стил живота. Потенцијал такве иновативности препознаје се у релационим добрима и култури, као што су степен сарадљивости, поверења и повезивања међу локалним актерима, кохезивност локалне заједнице и осећај везаности за место – град (Storper 1997).

Значајан сегмент управљања градовима постаје брендирање града. Урбано брендирање градова је поље истраживања урбане социологије и предмет многих истраживања (Storper 1997; Ray 1999; Kotler et al. 1999; Derrett 2004; Camagni & Capello 2008; Anholt 2008; Ashworth & Kavaratzis 2010; Dinnie 2010; Insch 2011; Horlings 2012; Vrabazon 2014; Anholt 2015; Петровић & Токовић 2018), у којима се концепт урбаног брендирања може срести под неколико појмова: *урбани бренд*; *бренд имиџ* и *бренд идентитет*.

Концепт *урбано брендирање* је релативно нов и може се окарактерисати као процес у којем се дефинишу физичке карактеристике града које манифестују и изражавају суштину, тј. слику места. Према Резаију (Solmaz Rezaei), урбани бренд представља свеобухватну колекцију перцепција колективитета о урбаним просторима, грађанима и разним социјалним, политичким, економским и културним карактеристикама урбаног живота, док урбано брендирање представља средство за повећање привлачности града (Rezaei, 2021). Брендирање места састоји се од два главна елемента:

- 1) Стварање места – процес помоћу којег места постају повољнија и атрактивнија
- 2) Маркетинг места – процес промоције специфичности места (Rehan 2013).

Као димензија територијалног капитала, брендирање градова претпоставља активацију локалних добара акумулираних током времена (Camagni & Capello 2008). Брендирање постаје кључни елемент иновативности развојних стратегија, а бренд имиџ стиче обележја специфичног симболичког капитала града и постаје важан медијатор

односа локалних и екстерних развојних чинилаца (Storper 1997; Ray 1999). Овај концепт представља кључни елемент иновативних развојних стратегија и политика, али и дуготрајан процес који доприноси јачању унутрашњих капацитета градова и сматра се за потенцијално моћно средство имплементација жељених промена и за механизам који може значајно допринети одрживом функционисању градова (Dinnie 2014; Anholt 2010; Anholt 2015; Vrabazon 2014; Hanningan 2003; Derrett 2004; Kotler et al. 1999).

У литератури о урбаном брендирању градова у којој је брендирање представљено као стратешка активност, могу се срести два појмова: *бренд идентитет* и *бренд имиџ*. Бренд идентитет се односи на карактеристике града који су историјски настали, док бренд имиџ представља спој веровања, идеја и утисака које људи имају о граду, као и њихову читаву перцепцију града. Имиџ града, који се профилише кроз брендирање, има за циљ очување и јачање градског идентитета на дужи временски рок (Barke & Harrop 1994; Kotler et al. 1999; Twigger-Ross & Uzzell 1996; Deffner & Metaxas 2010, Петровић & Токовић 2018). Током процеса брендирања мора се иницирати значајна и радикална промена реалности, у циљу да се имиџ града промени, а истовремено да се његова репутација појача. Ако процес брендирања није прилагођен потребама и ресурсима конкретног места, или није фокусиран на реалне циљеве, онда цели процес неће имати одрживе ефекте (Anholt 2007; 2010). Такође, јаки бренд имиџ и репутација једног града постижу се само ако град буди позитивне осећаје и значење код већег броја становника. Сваки град има своје социо-културне посебности по којима је познат у матичној држави и које, заједно са архитектонским објектима и урбаним просторима, дају градски идентитет. Ове посебности треба промовисати помоћу културних манифестација у циљу привлачења људи из суседства (Ahn & McKercher 2013; Diaz-Sauceda et al. 2015; Honkanen, Pitkanen & Hall 2015).

Имиџ једног града се најчешће повезује са неком локалном специфичношћу. Научна литература о урбаном брендирању (Lynch 1960; OECD 2005; Ashworth 2009; Nospers 2011) препознаје три кључне категорије урбаног имиџа:

- 1) Изграђена средина (архитектура)
- 2) Истакнути (историјски) догађаји и
- 3) Познате личности

Традиционална храна и пиће се препознавају као један од најконкретнијих израза културе и идентитета града. Фестивали, такође, имају вишеструки допринос у позитивном урбаном имицу, јер подстичу локалну економију (преко услуга, пласмана локалних производа, сарадње са разним актерима и секторима – извођачи, посетиоци, становници итд.). Важно је да фестивали нуде материјално и нематеријално искуство које посетиоци повезују са конкретним местом – градом (Tellestrom 2011; Markusen & Schrock 2006; Gursoy et al. 2004; Derrett 2003). На неодвојивост идентитета и имица града указује и Кевин Линч (Kevin Lynch), који каже да су идентитет, структура града и значај компоненте читавог градског имица који делују увек заједно. Физички простор града, према Линчу, није само статични и материјални и људи нису само његови посматрачи, већ су они суштински део њега и на тој основи се формира имиц града (Lynch 1960).

Сублимирајући сва наведена размишљања и сагледавања аутора, може се рећи да је бренд имиц, као резултат стратешке активности урбаног брендирања, погодан само ако је утемељен у вишеслојној идентитетској матрици града и ако појачава повезаност и осећај комфора локалног становништва за град и у граду (Петровић & Токовић 2018).

Идентитетске кризе градова најчешће су у постсоцијалистичким градовима, који су деценијама изложени великом ризику од губитка аутентичности. У време социјализма, локални ресурси, специфичне вештине локалног становништва и традиционални идентитет градова били су занемарени и у сенци промовисања идеје о социјалистичком, индустријском граду. Затим, градови у централној и источној Европи пролазили су кроз сложене промене које су произлазиле из три процеса: постсоцијалистичка трансформација, европеизација и глобализација (Stenning 2004; Hamilton et al. 2005). Социјалистички модел урбанизације узроковао је велике разлике у квалитету живота између административних центара и мањих индустријских градова (Domanski 2011). То је резултовало одвајавањем инфраструктурног развоја и индустријског раста, смањујући привлачну снагу градова у периоду постсоцијалистичке трансформације. Највећи неповољни ефекти у социо-просторној трансформацији доживели су мали и средњи градови: застарела технологија, неадекватна радна снага, незадовољство квалитетом живота, миграција младог становништва (Jasso & Finka 2010; Kiss 2011). Постсоцијалистички градови теже ка томе да буду видљиви кроз умрежавања са другим

градовима чији циљ је реобликовање њиховог идентитета (као туристички градови, универзитетски градови, фестивалски градови и др.), али и боља информисаност о новим и потребним стандардима о функционалној подобности (Носевар 2005).

У контексту градова РСМ, аспект идентитета посебно наглашавају Ацевски (Илија Ацевски) и Матилев (Наум Матилев) (1997), који истичу промене током интензивног привредног развоја у периоду од 1960. до 1970. Тада се појављују велике разлике између друштвених група, неравномерни развој и недостатак слободних градских површина, што доводи до формирања спонтаних суседстава, маргиналног типа урбане културе и непланских насеља, чиме се губи идентитет и структура градова, а јављају се масовне миграције карактеристичне и за пограничне градове у источном региону РСМ. Управо зато, развојни програми морају да подигну ниво очувања и промоције културно-историјског наслеђа, као најзначајнијег дела идентитета места и урбаног брэнда, развијеног кроз дугорочни процес који утиче и на економски развој.

5.2. Транслокализам и транскултуралност

У градовима и регионима широм света миграције људи настављају да обликују састав и стварање насеља, области и заједнице (Нон 2013). Ови аспекти могу се посматрати на два начина: 1. нови имигранти играју кључну улогу у ревитализацији напуштених јавних простора стварајући нови и обновљени културни амбијент и економска повезивања; и 2. нека миграциона кретања и нова насељавања могу резултирати тензијама, конкуренцијом и сукобом култура староседелца и дошљака, радника и послодаваца и појединаца и институција. Мада су ово теме за обраду у области антропологије, географије и урбане социологије и психологије, урбанизам представља науку која повезује ове области, јер се сва дејства одвијају на просторном нивоу, у градским пределима као што су тргови, улице, блокови и квартави.

Крајем 20. века, у области урбанистичког планирања и пројектовања, растућа миграција и нова насеља довели су до појаве мултикултурализма као нове културне и институционалне парадигме (Sandercock 1998 (a), 1998 (б); Burayidi 2000; Qadeer 1997; Castles & Miller 2009). Студије наглашавају да мултикултурализам представља могућност да све етничке групе у друштву буду способне да остварују једнака права, не одричући се

властите културе, религије и језика. Изазови, са којима се суочавају мултикултурализам и мултикултурно планирање данас, указују на потребу за новим дискурсима, оквирима и полазном тачком заснованом на сложености данашњих градова и друштава. Тачније, такав дискурс треба осврнути на динамичне процесе културних промена, преклапања и међукултурне интеракције у контексту миграције и различитости.

Транслокалност као кључна реч појављује се у истраживањима научника из различитих дисциплина, као што су географија, историја, културне студије и антропологија (Castree 2004; Conradson & McKay 2007, Hedberg & do Carmo 2012; Oakes & Schein 2006; Freitag & von Oppen 2010; Bennett & Peterson 2004; Gottowik 2010; Greiner 2010). Транслокалност (транслокализам) се користи као синоним за транснационализам. Овај термин најчешће описује феномене који укључују мобилност, миграцију, циркулацију и просторну међусобну повезаност која не мора бити ограничена националним границама. Према овоме, постоје две централне димензије концепта транслокалности: мобилност и место (Greiner & Sakdapolrak 2013).

Транслокални односи истовремено повезују и утичу на различите локалитете/места и људе. То значи да услови или догађаји у једном месту имају непосредни утицај на друга повезана места. Транслокализам се све више прихвата као „аналитички нијансирани начин размишљања о савременим формама глобалне мобилности“ (Conradson & Latham 2005: 227). Овај оквир обезбеђује фокус кроз који се могу посматрати социоекономски и културни односи који повезују заједнице помоћу финансија, комуникација и социополитичких односа.

Када се ови процеси одвијају на просторном нивоу (у граду), у чијем центру су различите културе људи, онда се ради о *транскултурацији* (енг. *Transculturation*). Бројне студије (Ortiz 1995; Miller 2013; Winnicott 1971; AlSayyad 2001; Pratt 2002) потврђују да транскултура представља процес асимилације једне културе од стране друге и то резултира новим културним идентитетом. Због формулисања читавог оквира о овим појавама и процесима, Хоу (Jeffrey Hou) уводи нови тип стварања места, *транскултурално стварање места* (енг. *transcultural placemaking*). Према Хоу, транскултурно стварање местане односи се само на интеркултурне размене већ и на културну трансформацију која се дешава у урбаним местима кроз сам процес стварања места. Овај процес се фокусира на

капацитету и деловању појединаца и заједница да би прилагодили и трансформирали културне пределе градова (Нои 2013).

Разумевање места која подржавају хибридноста култура посебно је важно за одржавање и побољшавање квалитетне међукултурне интеракције. Ти простори и места, где се различите културе могу срести, редефинисати међусобне односе и постићи нова, заједничка значења, описани су као *средњи простор* (енг. *intermediate space*) и *хибридни простор* (енг. *hybrid space*). У граду, транскултурне просторе представљају тзв. *контактне зоне* или социјални простори на којима се културе сусрећу, сударају и боре једна са другом, често у контексту високо асиметричних односа моћи. Према истраживањима неколико научника (Sen 2013; Zambonelli 2013), такви простори најчешће су мали објекти са комерцијалном и услужном делатношћу, као ресторани и кафеи-библиотеке, чији су власници и радници новодошли мигранти који промовишу своју културу, и верски објекти, као џамије, храмови и сл. То су места где почетна потрошња може подстаћи социјалну трансформацију индивидуа и то су места међукултурне размене.

Са друге стране, Ченг (Shenglin Chang) и Фо (Yenchew Foo) сматрају да се транскултурно место не може материјализовати уколико се не десе одређена културно значајна дејства. Њихова истраживања показују да физички и материјални просторе нису механизам који повезује људе из различитих култура, већ културни догађаји, грађанске активности и перформанси који доприносе трансформацији свакодневних места у транскултурне сцене. Градски простори се комплетно мењају током извођења разних активности као што су музички перформанси, спортски догађаји, културни фестивали и извођење ритуалних пракси. На пример, извођење музике у јавним просторима – када је музика присутна и изводе се песме из различитих земаља и култура, стварају се и промовишу различите културне карактеристике. Спорт, спортска инфраструктура и спортске активности, такође, могу приближити и олакшати сусрете и односе међу људима из различитих култура, посебно током учешћа (тренирања) у колективним спортовима (Chang & Foo 2013).

За пограничне градове РСМ карактеристично је то што миграција становништва ка Скопљу (због посла или студија) није довела до мешања више култура. Такође, у овим градовима није било битног контакта са суседним градовима у Р. Бугарској због малог

броја граничних прелаза (2), слабе саобраћајне инфраструктуре, као и недостатка понуде и атрактивност самих градова. Ипак, отварање нових граничних прелаза, претприступни разговори са ЕУ, као и успешна имплементација концепта стварања места, могу омогућити размену људи, идеја и култура, као повезујући елементи у одрживом развоју градова.

5.3. Урбани идентитет, урбана средина и припадност месту

Урбана психологија локалних становника такође је један од аспеката битних за креирање нових јавних простора. У зависности од заступљености различитих националности и култура у граду, наглашава се важност транскултуралних и мултиетничких приступа, чиме нови простори добијају властити просторни идентитет (Bonaiuto et al. 2002; Butcher 2009; Conradson & Latham 2005; Ehrkamp 2005; Hou 2013). Чесмехзанги (Cheshmehzangi 2012) сматра да је урбани идентитет дефинисан кроз неколико појмова везаних за место, као: *идентитет, карактер, слика, осећај и духовност*. Такође, урбани идентитет се састоји од квалитета, карактеристика и материјала. Слично овоме, Релф (Edward Relph) истиче три међусобно повезане компоненте које су подједнако важне за урбани идентитет – физичке карактеристике или изглед, активности/функције и значај и симболику (Relph 1976).

У студијама које истражују везу између простора и културе становника (Smith 2001; Hou 2013; Butcher 2009; van Liempt 2011; Levitt & Lamba-Nieves 2011; Loukaitou-Sideris 1995) наглашава се да транслокални процеси формирају вишеслојну везу која их повезује: 1) транснационална дејства, 2) места према којима су усмерени ресурси и 3) њихово порекло. Током овог процеса стварања места, људи (имигранти) преобликују своје нове социјалне просторе и места, па тако транслокално стварање места представља процес истрајности имиграната на њиховој локацији и производњу моћи, значења и нових идентитета. У транслокалним студијама, место је посебно важно за идентитет, јер обезбеђује локацију за социјалне и културне везе преко којих се идентитет и припадност могу одржавати, поново преговарати и/или наметнути. Простор, без разлике да ли је у приватном или јавном власништву, идентификован је као простор на којем могу да се успостављају социјалне и културне везе. Према Хоу, транслокално стварање места је

процес повезан са процесом формирања идентитета, и то представља *средство за међукултурно учење, индивидуални капацитет и колективно деловање* (Нои 2013: 7).

Научна литература у којој се обрађује тема о идентитету места, мада произлази најпре из области урбане психологије, нуди објектив кроз који се поједностављује разумевање идентитета места (енг. *place identity*) и учешће транслокалног креирања места. Литература о идентитету места истражује утицај места (простора) на идентитет, емоционално значење места и одговарајуће елементе места као мотивацију за локално дејство (Proshansky et al. 1983; Marcus 1992; Main & Sandoval 2015). Као најважнији аспект наводи се да физички подсетници прошлости омогућују одржање осећаја континуитета са значајним местима из прошлости. Континуитет са местима из прошлости је кључан за психолошко благостање појединца због значајне улоге која места из прошлости играју у формирању и одржавању идентитета за себе и групације (Dixon and Durrheim 2004; Droseltis and Vignoles 2010; Twigger-Ross et al. 2003; Vignoles et al. 2000). Студија Мејн (Kelly Main) и Сандовала (Gerardo Francisco Sandoval) утврдила је да транслокални становници трансформишу своја суседства стварајући просторе са идентитетом (Main & Sandoval 2015). Док се ове студије фокусирају на преобликовање локалне динамике моћи, мало пажње је посвећено самим просторима и квалитетима који утичу на идентитет.

5.4. Примена принципа *стварања места*

Стварање места може бити колективни подухват појединаца и заједница кроз синергију локалног импута и учешће у тзв. *bottom-up* стратегијама, у којима људи играју активну улогу у процесима побољшавања животне средине и управљању њоме (Sorensen & Funck 2007). Овде је реч о стварању насеља погодног за становање, у којем општинска власт преузима локалне иницијативе и охрабрује институције и удружења за њихову примену (Friedmann 2010). Према Александеру (Rob Alexander), Брит (Logi Britt) и Барела (Elise Barrella), границе одрживог дизајна и стварања места постају све флуидније и протежу се ван области енергетских система и инжењерства животне средине. Оне се повезују са самим местом, екологијом, историјом, уметношћу и грађанским животом, на тај начин повећавајући потребу за прекограничним и трансдисциплинарним размишљањем (Alexander, Britt, Barrella 2014). Изазови одрживости у изграђеној средини

обухватају широке просторне и временске размере које траже различите аналитичке приступе из више дисциплина (Kueffer et al. 2012; Hirsch Hadorn et al. 2006).

Применом стратегије за стварање места може се допринети и повећавању друштвене и еколошке одрживости градова (Reed 2007; Marsden 2013; Schlebusch 2015; Ghavampour & Vale 2019). Према Мирику (Phil Мугик), креирање живих градских центара и насеља која повећавају вредност места и промовишу локални економски развој кључно је за побољшање локалног квалитета живота и квалитета животне средине, па тако, стварање места представља спој између одрживости и живости (Mugick 2011).

За прерастање једног града у одржив веома је битан утицај архитектуре и урбанизма. Да би се постигла одрживост, треба интервенисати и на појединачним објектима, али и на целом градском простору. Ове интервенције доприносе унапређењу енергетских перформанси града, а тиме и смањивању потрошње конвенционалних извора енергије и смањивању загађења животне средине. Тако један од основних елемената одрживости – заштита животне средине – треба да буде интегрисана са архитектуром у урбаном простору, уз примену обновљивих извора енергије, пројектовање нових зелених јавних површина и контакт са природно-морфолошким карактеристикама околног простора (Krstic 1999).

За постизање економске, друштвене и еколошке одрживости, организација *Project for Public Spaces* (PPS) дефише области за реализацију помоћу примене стварања места. У делу транспортних мрежа и улица, потребно је њихово преобликовање у циљу постизања економске виталности, као и грађанског ангажмана, јавног здравља и одрживости животне средине. У области урбанистичког планирања и пројектовања, потребна је реализација разноврсних, живих и отворених јавних средина у циљу повећања различитости личних и професионалних релација људи, односно социјалног капитала. У области економије потребна је економска ревитализација са фокусом на локалној производњи, посебно у недовољно искоришћеним објектима и градским просторима. Током реализације иницијатива за постизање одрживости потребна је координација коришћења земљишта и транспорта чиме би се очували природни ресурси за будуће генерације (PPS 2011).

У сагласности са анализом у поглављу 2, може се утврдити да постоји неколико типова стварања места. У циљу уочавања конкретних процеса о постизању одрживости и успешне имплементације концепта стварања места, одабрано је неколико градова који су имплементирали одређени тип стварања места, фокусирајући се на конкретне аспекте у граду и циљајући на одређене групе људи са специфичним потребама током коришћења јавних простора.

Табела 18 – одабрани градови за анализу према примењеног типа стварање места

Тип стварања места примењен у граду	Град
Стандардно стварање места	Хелсингер
Стратешко и тактичко стварање места	Лоувен ла Неве
Креативно стварање места	Франкфурт (Одра) / Слубице; Горлиц / Згорзелец; и Губен / Губин

Све примере карактерише велики грађански ангажман у изради пројеката помоћу којих се идентификују критична места у граду, спроводе се анализе и доносе мере и акције деловања. У случају града Хелсингера, пројекат је урадила професионална урбанистичка фирма у сарадњи са већом групом грађана свих узраста и професионалних категорија, док су у случају града Лоувен ла Неве, пројекат урадили углавном студенти са локалног архитектонског факултета, јер се ради о студентском граду са специфичним функционисањем. Главни фокус пројеката оба града је унапређење постојећих садржаја централних градских подручја, ограничавање и смањивање саобраћаја и имплементација активности за све грађане, независно од узраста, у свако доба дана и током целе године. Циљ пројеката у оба града је побољшавање градског идентитета кроз имплементацију естетских и функционалних елемената, давање предности људским потребама и активностима како би се постигла већа друштвена одрживост.

Случај пограничних градова на немачко-пољској граници: Франкфурт (Одра) / Слубице; Горлиц / Згорзелец; и Губен / Губин, показује да се помоћу примене креативног стварања места може постићи комплетна урбана обнова пограничних малих градова, који су претрпели материјалне, друштвене и економске штете током Другог светског рата. Такође, помоћу имплементације стварања места, постигла се регионална погранична

сарадња градова са обе стране границе, а то је допринело обнови и оснаживању економије, туризма и културе.

Хелсингер, Данска

Град Хелсингер, осим што представља добар пример еколошко одрживог града, може се похвалити и добрим планирањем и спровођењем акција и стратегија за оживљавање јавних простора у централном градском подручју помоћу концепта стварања места. За реализацијау тог циља, 2011. започета је сарадња са урбанистичким бироом „Архитекти Гел“, чије анализе и спроведена истраживања представљају почетну фазу у пројекту који су финансирани општина и град Хелсингер.

У фокусу пројекта су постојећи неактивни јавни простори и потенцијали, које ти простори поседују, да се помоћу развоја холистичког приступа, креирају и координирају нове иницијативе за ревитализацију јавних простора. Израда студије је производ процеса стварања места и сама по себи студија јесте *стварање места*, због тога што су поред експерата били укључене и разне групе и категорије грађана, политичара и удружења (Gehl Architects 2011). Током израде ове студије и стратегије за центар Хелсингера употребљене су разне стручне и научне методе истраживања са активном партиципацијом свих учесника, спроводећи методе, теренске анализе, мерења и разговоре.

Студија града подељена је на 2 дела – први део: аналитички и други део: радни/практични. Први део студије се састоји од следећих анализа:

- 1) Дефинисање и анализа развоја централног градског подручја (ЦГП)
- 2) Анализа квалитета ЦГП
- 3) Анализа недостатака јавних простора у његовом саставу
- 4) Анализа саобраћајне инфраструктуре и мрежа улица и стаза
- 5) Анализа постојећих догађаја и активности у ЦГП
- 6) Анализа пребивалишта и активности становника ЦГП
- 7) Класификација јавних простора у ЦГП.

Други део студије састављен је од конкретних препорука за оживљавање ЦГП-а, које су класификоване у неколико подгрупа:

- 1) Препоруке за увођење активности за све категорије грађана
- 2) Препоруке за увођење активности у свако доба дана
- 3) Препоруке за увођење активности у свим годишњим добима
- 4) Дефинисање стратешких и процесних алата за практично спровођење плана и акција.

Прве спроведене анализе су биле усмерене према утврђивању позитивности и негативности, односно квалитета и недостатака ЦГП-а Хелиснгера као целине. У ту сврху су спроведене теренске активности и дигитално мапирање јавних простора. Утврђено је 6 квалитета ЦГП-а: добра локација, постојање историјског језгра, приметне културне институције и културни живот, постојање људског размера, густа мрежа улица са кратким растојањима и постојање тзв. интимних јавних простора са добром микроклимом. Са друге стране, утврђено је 5 недостатка: доминација саобраћаја и паркинга, једнолично коришћење јавних простора, центар града није повезан са обалом, неразвијена пешачка мрежа између значајних места и постојање физичких баријера на одређеним местима.

Анализа саобраћајне инфраструктуре и мрежа улица и стаза показала је да је ЦГП састављено од густо уткане уличне мреже састављене од више типова улица. Ипак, пешачка улична мрежа је неразвијена и неповезана са ивицом ЦГП и осталим битним градским дестинацијама. Осим пешачке улице, све улице су пројектоване за аутомобилски саобраћај са свом потребном сигнализацијом и елементима, а то указује на традиционалну улицу за аутомобиле, а не на улицу у мирном центру града, у којој је пешак добродошао и има предност.

Увид у постојеће јавне догађаје и активности у ЦГП као и у целокупном градском животу у њему, захтева пажљиво анализирање и бележење свих догађаја. У ту сврху спроведене су методе опсервације и фотодокументације. Резултати анализе постојећих догађаја и активности су показали да, и поред тога што је у ЦГП-у свакодневно велика концентрација људи, градски живот у њему је концентрисан на активности у затвореном

простору и није развијен за укључивање нових или алтернативних типова рекреативних активности. Центар града и сви трговачко-пословни и угоститељски објекти се затварају у 18.00 сати, након чега су све улице пуне и неактивне. То врши допунски психолошки притисак на становнике и указује да сви морају ићи кући у исто време. Такође, утврђена су 3 главна недостатка у јавном простору: 1) ретке градске активности – постоји недостатак активног градског живота, који би надопуњавао комерцијални живот у граду. Ово се огледа у малом броју активности, које се дешавају на јавним просторима; 2) градски живот/активности су превише концентрисани на једном месту – највећи део активности (50%) се дешава на градском тргу, али ако се разматра пропорционална заступљеност, онда ово указује на дисбаланс активности на свим јавним просторима; 3) једностраност и једноличност градског живота – активности градског живота у центру града се састоје од људи који седе за столовима на отвореном или на клупама, а то указује на недостатак могућности за алтернативне активности, које људи могу да раде, а тиме ће градско језгро изгледати живо и привлачније.

Пре осмишљавања конкретних стратегија за оживљавање јавних простора у саставу централног градског подручја Хелсингера, приступило се класификацији јавних простора. Дефинисана су 3 типа јавних простора и то: 1) простори поред воде (јавни простори на обали); 2) централни градски простори – градски тргови и скверови и 3) запуштени простори у ЦГП-у као мали урбани цепови, дворишта, слепе улицице и зелени простори, који се не одржавају и не посећују.

Након спроведених анализа, радна група је приступила припреми препорука за оживљавање централног градског подручја, помоћу акција за стварање места. Области деловања су класификоване у 3 сегмента:

1) Улазак (у јавни простор)

- Укањање физичких баријера на уласку у ЦГП
- Креирање безбедног и активног ринга – кружни пут (улични ринг назван *Ringgade* који се протеже око ЦГП)

2) Улична мрежа

- Формирање кохерентне уличне мреже

- Смањивање активности возила

3) Градски простори

- Стварање мреже разноврсних јавних простора
- Појачање опсега активности корисника на јавним просторима
- Давање јасног идентитета сваком урбаном простору

Најпре се даје значај главним јавним просторима, који представљају и главни улаз т.е. капије које повезују ЦГП и остатак града. У централном градском подручју Хелсингера постоје 3 већа јавна простора – цветни трг (дан. *Blomstertorget*), који се налази на источној страни, трг/сквер Симон Спиз (дан. *Simon Spies Plads*), који се налази на јужној страни и плато испред замка Кронборг, који се налази на северној страни. За сваки од ова 3 трга дате су конкретне препоруке, које би допринеле бољем умреживању, бољем протоку људи, бољој атрактивности простора и бољој безбедности:

- Лимитирање паркинга на ова 3 места, њихово премештање и пренамена
- Ново асфалтирање и уређење тротоара
- Постављање нове сигнализације за пешаке и туристе
- Осветљивање главних градских симбола и улица
- Појачање историјских елемената, који су привлачни за туристе и додавање нове понуде за туристе
- Увођење нових атрактивних садржаја на приземљима објеката у близини историјских објеката
- Постављање зеленила на тротоарима поред главног кружног пута/прстена и формирање зеленог прстена
- Смањивање уличних профила на улицама у и око ЦГП
- Успостављање јасних и безбедних прелаза за пешаке и бициклисте
- Увођење нових места за паркирање бицикала
- Увођење привремених продавница и штандова (енг. *pop-up stores*) и њихово постављање дуж пешачких улица и обале како би повећали атрактивност простора

Препоруке, које се односе за развој и побољшавање уличне мреже у самом градском подручју се односе на формирање активнијих улица за пешачење и увођење интензивнијег уличног осветљења.

Јавни простори у овој студији су третирани са 3 аспекта:

а) имплементација, функција и активности за све категорије грађана – културне активности које су груписане око руте кроз центар града. У ово треба укључити све историјске дестинације (сл. 38).

- културне и уметничке активности као: трајне/фиксне активности као на пример изложбе у јавном превозу, љуљашке на аутобуској станици, уметнички и културни догађаји на урбаним просторима за рекреацију, интерактивне инсталације, изложбе на отвореном, инсталације са уметничким осветљењем, биоскоп и позориште на отвореном простору.

- активности за игру и забаву кроз искоришћавање запупштених урбаних цепова и малих зелених површина: мала игралишта за децу, дизајнирана урбана опрема у различитом колориту и дечији дизајн, увођење друштвених игара на јавним просторима, организација групних игара за децу и омладину, креирање урбане интервенције за забаву као: павиљони, мостови и слично.

- активности за спорт и рекреацију за све старосне групе људи: Имплементација активности за свакодневно вежбање и пешачење на кратке раздаљине, постављање нових спортских елемената за лаку рекреацију на отвореном као: скејтбординг, пинг-понг, шах, пројектовање спортских терена за екипне спортове, организација спортских догађаја, организација недељних догађаја у парковима за јогу, гимнастику, плес.

Слика 38 – приказ препорука према концепту стварања места за ЦГП Хелсингера (извор: Gehl Architects, 2011)

б) увођење активности у свако доба дана – посебни нагласак се даје организацији вечерњих активности кроз цели град помоћу успостављања рута кроз град, које ће повезивати места на којима се одвијају догађаји на отвореном.

- вечерње активности угоститељских и услужних објеката за младе са игром, осветљавање излога продавница, организација едукативних догађаја у вечењим часовима од стране разних удружења и институција, организација вечерњих курсева за забаву као: плес, дегустација хране и слично.

в) имплементација функција за сезонску употребу

- зимске активности – кључно је обезбеђивање заштите од ветра и климатских непогода на јавним просторима, омогућавање седења на отвореном са грејачима и ћебади, омогућавање услова и организација зимских спортова и догађаја као: уметничко клизање, брзо клизање и слично. Организација разних фестивала хране, божићне пијаци, новогодишње активности и игре.

- оживљавање свих типова јавних простора – промоција урбаних џепова и малих вртова између зграда и кућа, иницијативе о ревитализацији простора и њихова пренамена

у јавне ботаничке баште, промоција нових јавних места помоћу неформалног маркетинга дељењем флајера, лепљењем плаката у граду и слично, имплементација догађаја за веће групе људи у парковима, имплементација водених елемената на јавним просторима као: фонтане, чесме, плитки декоративни базени, дизајнирање инклузивне јавне опреме за старе и изнемогле особе и особе са инвалидитетом.

Студија о централном градском језгру Хелсингера представља почетну основу и служи као средство за дијалог између свих актера у јавном животу. Од објављивања студије, она је послужила као алат за формирање радионица и састанака између локалне власти, невладиних удружења, становника и експерата, на којима су се креирали смерови развоја градског живота на јавним просторима (Gehl Architects 2011). Такође, алати, методе и процеси, који су приказани у овој студији, могу представљати основу за обраду других локација у другим градовима због унифицираности научних метода.

Лоуен ла Неве, Белгија

Лоуен ла Неве је нови планирани град, који се налази на 30 км од Брисела. Главна специфичност града је то што је планиран као тотално пешачки, универзитетски град насељен 1972 године (сл. 39 и 40). Данас град има 29.000 становника, од којих су више од 42% студенти (Schlappa 2011).

Град је био замишљен да буде домаћин Католичког универзитета Лоуен (*Université catholique de Louvain*). Универзитет је одиграо важну улогу у осмишљавању и планирању града, и тиме се одлучило да град не треба бити насељен само студентима, већ може да привуче разноврсне заједнице, као у сваком модерном граду. Концепт града предвидео је да се сав моторни саобраћај одвија испод земље, чиме се омогућава да већи део центра града буде без аутомобила и саобраћаја. Град представља спој концепта град-башта према Ебенизеру Хауарду и рани пример концепта 15-минутног града (Dutt 1992).

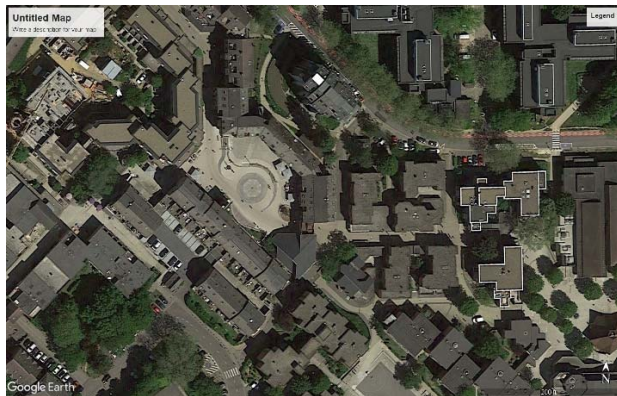
Слика 39 – локација града Лоувен ла Неве (извор: Google) Слика 40 – панорамска слика ЦГП града (извор: Google)

Студентски живот је добро развијен у свако доба дана, организован од стране студентских савеза, удружења као и угоститељских локала. Ипак, због велике студентске популације, која напушта град за време викенда и празника, примећено је да је градски живот у Лувену ла Неве смањен и неактиван у том периоду. У том циљу, град примењује акције стварања места у централном градском подручју, састављеном од мреже платоа, скверова и тргова (Lacoste 1986).

Једну од првих акција спроведену 2011. Организовала је европска организација *SURE network*. Област селектовану за акције представља сквер *Place des Wallons* који је просторно дефинисан од пешачке улице *Rue des Wallons* која се протеже на око 600 метара кроз централно подручје града између железничке станице и Научног трга (*Place des Sciences*). Периметрално кроз сквер, организовани су објекти за колективно становање. Дуж улице *Rue des Wallons* налазе се дућани, у којима приземље је организовано као малопродајна јединица, а спрат као стамбени део. Становање на улицама око улице *Rue des Wallons* је организовано на начин да обезбеди мешавину породичног и студентског смештаја, али у последњих 10 година доминирају студенти.

Сквер *Place des Wallons* представља централни сквер који повезује главне пешачке комерцијалне улице са универзитетским кампусом, железничком станицом и околним областима. Сам сквер је дизајниран и изграђен између 1975. и 1978. заједно са великим бројем зграда са мешаном употребом, које обезбеђују пре свега стамбени смештај, али

крајем 80-их, општина и универзитет дал и су одобрење за значајни стамбени и трговачки развој на другом крају граду, тиме се формирао нови трг – Универзитетски трг (*Place de l'Université*) који је постао нови градски центар града са бројним продавницама, банкама, здравственим установама и другим услугама, који се премештају са Place des Wallons на Place de l'Université. Године 2005. уследила је изградња великог тржног центра одмах до Универзитетског трга. Комбиновани ефекат ових нових продајних и стамбених догађаја резултирали су опадањем посвећености, атрактивности и активности сквера Place des Wallons и улице Rue des Wallons. Уместо да буде главни фокус града, Place des Wallons је постао простор који људи брзо прелазе, да би стигли до услуга и продавница на другој страни града (сл. 41 и 42). Као последица тога, многи од локала на скверу су били празни и тешко су се могли изнајмити (Schlappa 2011).

Слика 41 – сателитски снимак сквера Place des Wallons (извор: Google Earth) Слика 42 – сквер Place des Wallons пре реконструкције (извор: Colette 2016)

Локална власт је наручила анкету како би истражила како корисници доживљавају свкер Place des Wallons и како он може бити унапређен. Анкете су припремили и спровели чланови Асоцијације за управљање градом и персонала локалног универзитета у периоду од 3 недеље. Пошто је извештај прегледан, велики број студената урбанизма и архитектуре са локалног универзитета (*Wageningen University of Applied Sciences*), био је ангажован да направи просторну студију изводљивости сквера. Ова студија је идентификовала велики број опција за унапређење физичког квалитета трга, констатујући да је то место срце урбаног живота града, атрактивно место за сусрете и социјалне интеракције са удобним уличним намештајем, простор за изградњу атрактивних

ресторана и продавница. Биле су организоване радионице, састанци и сусрети са грађанима, на којима су се идентификовали главни проблеми са којима се јавни простор суочава. Идентификована су три проблема:

- Идентитет и функција – град је на почетку био пројектован као град са великим универзитетом, а не као кампус. С временом, студенти су постали одвојени од осталих становника, а сквер је пример како сегрегација утиче на употребу јавног простора. Предвиђени идентит града је био модеран град у којем ће се развијати универзитетски, малопродајни и истраживачки послови. Дизајнерски принципи су пратили функционалне принципе и модернистичке стандарде, при чему су отворени простори претежно изграђени пејзажи без или са много ограниченим карактеристикама, који позивају људе да се зауставе, одморе или играју. Постоји хомогеност у материјалима и дизајнима који су се користили за објекте, тротоаре и тргове, а то ствара средину која може изгледати непривлачно и досадно. Као један од уочених проблема било је то што су учесници сматрали да постоји култура доношења одлука „одозго-надоле“ у којој елита одлучује шта је најбоље за све у граду.

- Партнерска структура и инвестиције – некад су постојала многа партнерства у граду, али већина њих била је створена да би решили питања забринутих власника стамбене имовине и локалних бизниса. Учесници су сматрали да су власници имовине, у које спада и универзитет, имали користи од иницијалне инвестиције, када град је био изграђен, и сада треба поново инвестирати део њиховог профита за оживљавање сквера.

- Заједништво – постоји одсуство „заједнице“, како у физичком простору сквера, тако и у процесима одлучивања који обликују град. Битни актери као што су власници, који изнајмљују станове студентима, треба да добију могућност да се укључе у процесе доношење одлука, које утичу на њихове интересе, како би допринели унапређењу сквера. Иако постоји велики број активних удружења у граду, они не укључују студенте. С обзиром на то да стамбене објекте око сквера Place des Wallons претежно користе студенти, локална власт треба наћи начина да укључи студенте као заинтересовану страну (Cilliers et al. 2015).

За време радионица, након идентификовања главних проблема, био је представљен широк спектар предлога са разних аспеката, који су се након неколико година реализовали (сл. 43–44). Имплементирани предлози били су из следећих области:

- **Социјално дружење и развој заједништва** – створити сале за састанке и објекте заједнице у празним продавницама око трга, почетак пројекта за заједничке баште;
- **Угоститељство** – дати могућност предузетницима у заједници, такође, да оснивају продавнице веома брзо, са флексибилним условима за закуп и са врло мало ресурса по принципу *pop-up продавнице*, увођење тематских пијаца;
- **Урбани дизајн** – поставити интерактивне скулптуре на скверу, озеленити сквер, додати водене елементе, уредити сквер помоћу тематског дизајна, колоритног дизајна зидова и тротоара помоћу графита, мурала и слично;
- **Забава и релаксација** – поставити холограме и пројекторе на скверу, урбану опрему како би људи могли седети а да не купују нешто или посећују неки од околних кафића (Jansen & Ruifrok 2012; Cilliers & De Jong 2013).

Слика 43 – сквер Place des Wallons након имплементације препорука (извор: Google)

Слика 44 – зидни графити и мурали на скверу Place des Wallons (извор: Google)

У овом контексту, стварање места се показало као корисни концепт, који је помогао практичарима, становницима и свим укљученим актерима да критички

прегледају локалне приступе према дизајну и управљању јавним просторима. Случај Лоувен ла Неве указује на тешкоће које се појављују у случајевима када се јавни простори годинама не третирају, посебно ако се у граду дешавају друштвене промене. Констатовано је да оно што је било адекватно граду током његовог формирања, у 1970-им више не изгледа кадро да одговори савременим проблемима и потребама, а то сугерише да савремени начин доношења одлука о пројектовању, дизајнирању, управљању и одржавању јавних простора града треба бити одоздо-нагоре (енг. *Bottom-up*), при чему би главну улогу имали становници и друге заинтересоване стране, у циљу стварања простора који ће бити атрактивни, активни и цењени.

Као најистакнутији позитивни примери градова, који су успешно имплементирали концепт *креативног стварања места*, издвајају се погранични градови на немачко-пољској граници:

- 1) Франкфурт (Одра)/Слубице,
- 2) Горлиц/Згорзелец и
- 3) Губен/Губин.

Историја немачко-пољских градова чест је предмет истраживања бројних аутора још од почетка 21. века (Dürschmidt 2002; Jajeśniak-Quast & Stokłosa 2000; Krätke 2002; Matthiesen 2002; Asher 2005; Halle 2007; Oriłowska 2009). Раније етнички хомогени немачки градови, немачко-пољска провинцијска насеља била су подељена 1945. године као резултат великих територијалних реконфигурација држава и присилном разменом становништва као последицом Другог светског рата (Jajeśniak-Quast & Stokłosa 2000). Реке Одра и Ниса представљају нове произвољно денифисане границе, које су створиле одсечене урбане средине, међусобно непријатељство и ограничене могућности за интеграцију. Са крајем хладног рата и проширивањем ЕУ ка истоку појавиле су се нове могућности за сарадњу, а градови су почели да превазилазе међусобне проблеме (Asher 2005; Oriłowska 2009). Прогресивно отварање немачко-пољске границе у 1990. години је допринело социо-економској несигурности у пограничним градовима (Halle 2007). И поред тога што је постојао непрекидан ток камиона, који су прелазили границу у и око градова, економске предности од повећане трговине у великој мери су заобишле пограничне регионе (Krätke 2002). У овом периоду немачко-пољски градови су се

суочавали са низом проблема: били су у потпуности зависни од унутрашњих индустријски развијених градова, суочавали су се са депопулацијом – најквалификованији људи одлазили су у иностранство, променом физичке структуре градова и др. (Matthiesen 2002).

Европска интеграција и регионална погранична сарадња наишле су на значајан отпор у пограничним градовима и поред чињенице да су погранични еврорегиони били основани још 1991. године. Почетом 1990-их, локалне власти са обе стране границе су покушале да се брзо промовишу као иницијатори европске интеграције, пре него што постигну опипљиве резултате из међусобне сарадње у домену урбанистичког планирања, инфраструктуре, туризма и безбедности. Општине су се мучиле да успоставе плодне, дугорочне радне односе са својим колегама са друге стране границе (Kurnicki & Sternberg 2016). Током времена, општине су се фокусирале на појачање улоге прекограничних интеракција и важности јавних простора у медијацији некадашњих националних конфликта управо кроз примену различитих типова стварања места. Они наглашавају важност заједничког управљања градовима (од стране власти и цивилног друштва) са обе стране границе, чиме се постиже свеукупна урбана обнова културно-историјских центара кроз креативно стварање места (енг. *Creative placemaking*).

Франкфурт (Одра) – Слубице

Франкфурт (Одра) и Слубице представљају тзв. градове близанце (енг. *Twin cities*). Државну границу чини река Одра, која дели градове дуж тока саме реке (сл. 45).

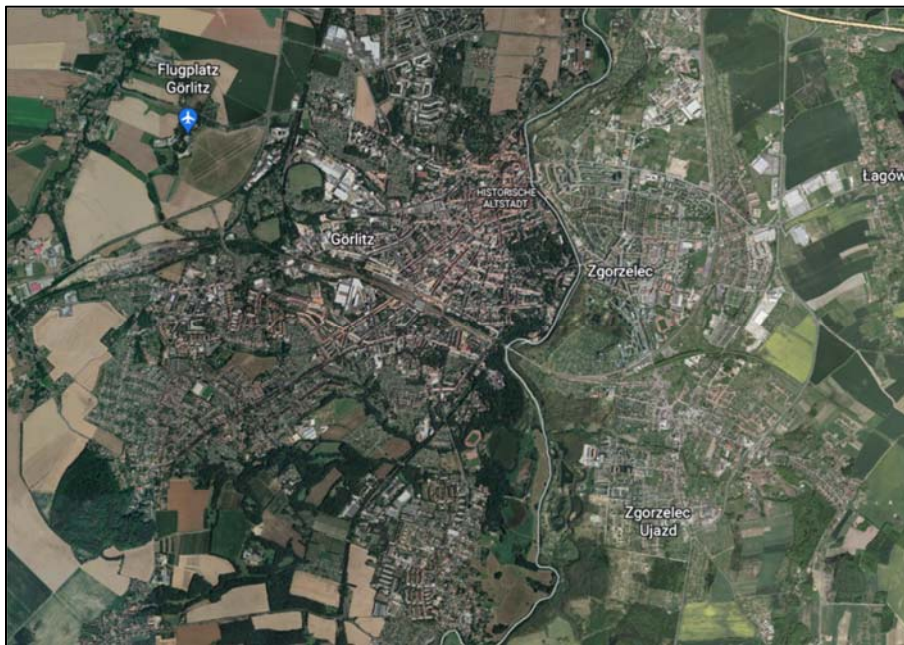

Слика 45 – Сателитски снимак градова Франкфурт (Одра) и Слубице (извор:google earth)

Још од времена отварања граница између градова, локалне власти су започеле планирање заједничких инфраструктурних пројеката за повезивање оба града. Највећу улогу је имала грађанска организација уметника из Франкфурта на Одри – “Slubfurt”, чији циљ је стварање заједничке транснационалне урбане средине. Године 2011. у Франкфурту је био основан центар за сарадњу у циљу супротстављања недостатку заједничких стратегија и потешкоћама у мобилизовању подршке народа⁵.

У својој скромности, аутобуска линија Франкфурт на Одри–Слубице није представљала никакву претњу ни за једну заједницу, а одсуство финансирања ЕУ у овом случају је избегло опсежне политичке преговоре и лобирања, који су могли представљати узрок и подстицај конфликта. На овакав начин се постигло да су обични људи, први пут након рата, активно обликовали одређени физички процес, који се односио на границу, у којем они који су учествовали.

Горлиц – Згорзелец

Слика 46 – Сателитски снимак градова Горлиц и Згорзелец (извор:google earth)

За разлику од Франкфурта на Одри/Слубице, богато архитектонско наслеђе градова Горлиц и Згорзелец остало је нетакнуто ратом. Питања о наслеђу и сећању редовно су

⁵ Извор: espaces-transfrontaliers.org: Frankfurt (Oder)–Ślubiце.

истицана у прекограничним односима организовањем редовних изложби и културних догађаја. У том циљу је сваки град оснивао музеј за регионалну историју – *Silesian Museum* у Герлицу и *Lusatian Museum* у Згорзелецу. Ове изложбе су обележиле преокрет у међусобном препознавању болних поглавља у историји градова и имале су натпросечни број посетилаца, укључујући и посетиоце са друге стране реке (Kurnicki, Sternberg: *ibid.*).

Такође, посредством прекограничне невладине организације – „Meetingpoint Music Messiaen“ посвећене промоцији културног наслеђа, у граду Згорзелецу је промовисан и отворен нови меморијални комплекс и културни центар. Представници ове организације наглашавају да су међукултурни односи исто толико приоритет у њиховом раду као и очување меморије кампа⁶. Године 2014. у околини града Згорзелец отворен је Европски центар за образовање и културу, финансиран од локалних, националних, и ЕУ грантова. Оно што је посебно приметно за овај нови заједнички простор јесте то што су га водили актери из грађанских друштва са обе стране границе.

Губен/Губин

Слика 47 – Сателитски снимак градова Губен и Губин (извор:google earth)

⁶ Извор: [Home – Meetingpoint Memory Messiaen e.V. \(meetingpoint-memory-messiaen.eu\)](http://Home-Meetingpoint-Memory-Messiaen-e.V.-meetingpoint-memory-messiaen.eu)

И поред тога што су градови Губен и Губин демографски и економски мањи и слабији од претходно поменутих пограничних градова, они су развили најзначајније заједничко наслеђе дуж пољско-немачке границе. Готска црква из шеснаесетог века је била тешко оштећена крајем рата и стајала је као напуштена руина у Губину у раним 2000-им. 2005. Године. Локални пољски и немачки активисти су основали удружења заједнички посвећена реконструкцији цркве. Након постизања заједничке локалне подршке у оба града, организације су добиле подршку националних и регионалних тела и приватних донатора.

Обновљена кула је била 2013. године отворена за јавност. Оба друштва из оба града наглашавају важност пројекта као симбол европеизације, али у суштини они су фокусирани на коришћење цркве у циљу локалног прекограничног помирења и стварања заједничких могућности за градове. Прекогранична иницијатива са приступом *bottom up* – одоздо-нагоре, суштински је трансформисала реалност централног дела у градовима сарадњом и стварањем нових заједничких значаја.

Закључак за поглавље III

Испитивање градова који су постигли друштвену и еколошку одрживост даје увид у трансформативни потенцијал урбаних заједница. Пажљивим планирањем, иновативним мерама, политикама и иницијативама заједница, поменути градови показују да је могуће створити средине у којима ће људи и природа хармонично да напредују.

Један од кључних резултата ове анализе је међусобна повезаност друштвене и еколошке одрживости. Градови који дају приоритет социјалној једнакости, укључености и учешћу заједнице у свим процесима управљања градом, спремни су да се изборе са друштвеним изазовима. Инвестирањем у образовање, културу и социјалне услуге, ови градови подстичу становнике да воде здравији и испуњенији живот, а у исто време ради се на смањењу разлика и побољшавању социјалне кохезије. Поред тога, анализа приказује да градови који су интегрисали и применили зелену инфраструктуру, обновљиву енергију, системе управљања отпадом и одрживи транспорт, не само да ублажују деградацију животне средине, већ се побољшава и квалитет живота становника. Приступ чистом ваздуху, зелене површине и ефикасни системи енергије, побољшавају јавно здравље, повећавају еколошку отпорност града и смањују емисије угљеника-диоксида, доприносе еколошком и социјалном благостању.

Приказани успешни примери градова, који су постигли друштвену и еколошку одрживост, могу послужити као инспирација и смер за друге градове, који се суочавају са еколошким и друштвеним изазовима и претњама. Анализирани градови показују да са политичком вољом, сарадњом између владиних и невладиних организација, као и постојањем дугорочне визије, могу створити отпорни, издржљиви и инклузивни центри.

Са друге стране, анализа градова који су постигли успешну имплементацију и концепт стварања места приказују трансформативну моћ стварања активних и динамичних јавних простора фокусираних на људе. Применом атрактивног урбаног дизајна, ангажмана заједнице и стратешким инвестицијама, градови су поново осмислили јавне просторе истичући места која подстичу повезаност, креативност и осећај припадности становника. Једано од основних сазнања добијено из ове анализе је кључна

улога укључености заједнице у напоре стварања места. Градови који дају приоритет сарадњи са становништвом, бизнисима и осталим заинтересованим странама користе колективно знање и креативност заједница, обезбеђујући да јавни простори одражавају различите потребе, жеље и идентитете људи који тамо живе. Ови градови побољшавају своју привлачност као живе и динамичне заједнице и појачавају осећај места помоћу споменика, места за сусрете и дестинације које се допадају локалном становништву и туристима.

Концепти стварања места и урбано ребрендирање градова снажно су повезани. Сваки од њих утиче и надопуњује друго на други начин, при чему стварање места ствара активне, атрактивне и инклузивне средине, које рефлектују идентитет и аспирације једног места и његових становника, док је урбано брендирање и/или ребрендирање кључно код градова који теже редефинисању свог идентитета, имица и перцепције код становника, посетилаца, инвеститора и бизниса. Стварање места игра кључну улогу у процесу ребрендирања кроз обезбеђивање конкретних могућности за изражавање и отелотворење новог идентитета града. Посредством стратешких иницијатива о стварању места градовима се пружа могућност да трансформишу недовољно искоришћене или запуштене јавне просторе у живе и атрактивне просторе. У сагласности са овим, успех имплементације стварања места побољшава и оснажује нови имиц и бренд града јер привлачи пажњу и учешће становника, као и инвестиције спољашњих особа и фактора. На овај начин се ствара циклус позитивне повратне информације, у којем стварање места оснажује бренд града, а бренд појачава стварање места, што је показано у примерима пограничних градова на немачко-пољској граници.

Шема 4 – утицај стварања места и урбаног брендирања

IV Студија случаја

Ово поглавље представља студију случаја, у којој се детаљно приказују и анализирају погранични градови у РСМ и обавља се евалуација постојећег стања њихових јавних простора. У поглављу се обављају прва два задатка: 1) идентификација мреже основних типова јавних простора, за сваки град појединачно и 2) дефинисање просторно-функционалних специфичности јавних простора и одрживости њихових промена.

Поглавље је састављено од три тачке. У тачкама 6 и 7 приказују се основне просторне, природно-географске и демографске карактеристике планских региона, којима припадају градови који су предмет истраживања, и такође, даје се и приказ њихове међусобне локалне повезаности као и регионална инфраструктурна повезаност градова у РСМ са суседним пограничним градовима у Р. Бугарској и Р. Грчкој. У тачки 8 се приказују просторно-функционалне карактеристике јавних простора у 6 градова РСМ, кроз спроведене теренске анализе, испитивања и евалуацију.

Крај овог поглавља означава и крај целокупних теоретских и практичних истраживања о темама у областима пограничних градова, стварања места и одрживом развоју. Резултати анализа су били употребљени током формирања нових препорука за имплементацију у градовима и њиховим јавним просторима, који су приказани у петом поглављу.

6. Природно-географске карактеристике источног региона РСМ

Према Закону о равноправном регионалном развоју РСМ, дефинисан је основни оквир за вођење политике равномерног регионалног развоја у земљи и проширивању планских докумената за њену реализацију. У члану 5. овог Закона прописује се успостављање планских региона у Републици Северној Македонији, као функционално територијалних јединица за потребе планирања развоја и реализације мере и инструмената за подстицање развоја. Плански региони одговарају статистичким регионима одређених номенклатуром територијалних јединица за статистику НТЕС 3, у циљу обезбеђења статистичке базе за планирање развоја региона (Службене новине РМ 2007). Према номенклатури територијалних јединица, у РСМ постоји 8 планских региона: Вардарски,

Источни, Југозападни, Југоисточни, Пелагонијски, Полошки, Североисточни и Скопски плански регион (сл. 48). Сагласно законском оквиру, плански региони представљају основну јединицу планирања развоја у Стратегији о регионалном развоју Републике Северне Македоније 2021 – 2031.

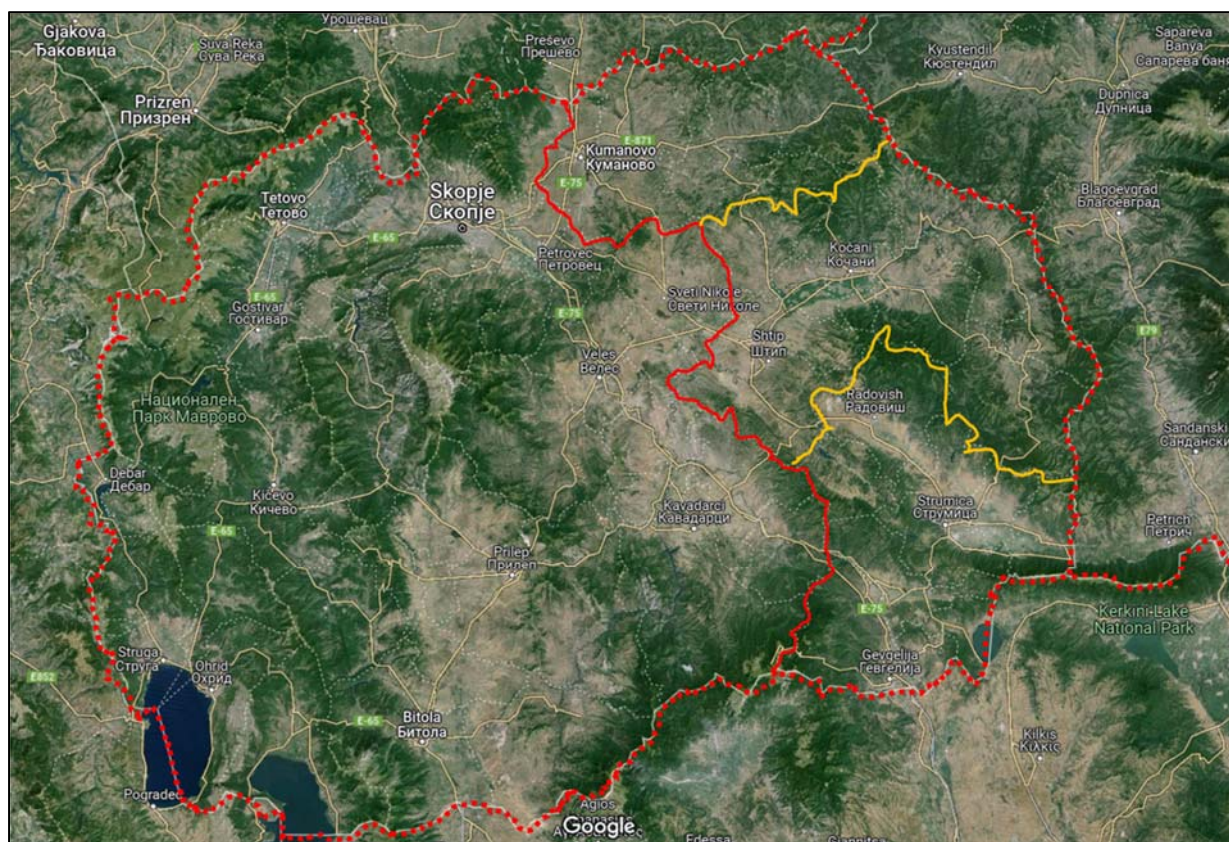

Слика 48 – плански региони у РСМ (извор: Google)

Градови који су предмет истраживања – Крива Паланка, Македонска Каменица, Делчево, Пехчево, Берово и Дојран, мада припадају трима различитим економско-планским регионима, географски припадају Источном региону РСМ и то целом пограничном делу земље. Ипак, фокус овог истраживања је највише усмерен на Источни плански регион, прво због његове инфраструктурне повезаности са суседном Бугарском и постојањем граничног прелаза, а друго, јер њему припада највећи део градова који се истражују, тачније 4, а то су: Македонска Каменица, Делчево, Пехчево и Берово, док град Крива Паланка припада Североисточном планском региону, а Дојран Југоисточном планском региону. У саставу Источног географског региона су 3 економско-планска региона: Североисточни плански регион, Источни плански регион и Југоисточни плански регион. На источној страни се РСМ граничи са Р. Бугарском, а комуникација са суседном државом остварује се преко граничног прелаза Делчево у општини Делчево. На северу, Североисточни плански регион граничи се са Р. Србијом, на западу са Вардарским планским регионом, а на југу се Југоисточни плански регион граничи са Р. Грчком.

Источни географски регион се карактерише динамичном рељефном структуром, састављеном од бројних равница, долина, нагиба и планинских масива. Североисточни регион обухвата површину од 2.310 км², односно 9,3%, Источни плански регион 3.537 км² односно 14,2%, док Југоисточни плански регион обухвата површину од 2.739 км², односно 11% територије РСМ (сл. 49) (ЦРСИПР 2020).

Источни географски регион карактерише се заштићеним природним подручјима и еколошким коридорима националне еколошке мреже за повезивање заштићених области са еколошки битним областима. Североисточном региону припадају сливна подручја река Пчиња и Крива Река, а на истоку је сливно подручје реке Брегалнице, која представља веома значајан географски елемент, који игра кључну улогу у целокупном економском развоју овог дела РСМ. Брегалница је по дужини највећа притока реке Вардар. Има укупну дужину од 225 км. Изворе испод врха Ченгино Кале на Малешевским планинама на надморској висини од 1720 m, а у Вардар се улива на надморској висини од 137 m.

Слика 49 – приказ граница источног географског региона и рељеф (ауторски прилог)

Хетерогеност подручја Источног планског региона омогућава повезивање суседних региона у земљи са прекограничним регионима кроз превоје, где данас пролазе магистрални путеви. Источни плански регион кроз магистрални пут А-3, деоница Велес – Штип – Кочани – Делчево – граница са Р. Бугарском повезује се са Коридором 10 и са Републиком Бугарском (прелаз Делчево код Делчева). Железничка мрежа је слабо развијена у овом региону, ту пролази железничка линија Велес – Кочани, која повезује само општинске центре Штип, Облешево и Кочани. Други општински центри нису повезани железничком линијом. Источни плански регион је повезан са Републиком Бугарском и преко локалних граничних прелаза Црна Скала (Делчево), Ајдучки кладенец (Пехчево) и Клепало (Берово), који се због недостатка квалитетне инфраструктуре не користе за моторни саобраћај (ЦРИПР 2021).

Клима у Источном географском региону је претежно сува. У западном (нижем) делу Североисточног планског региона преовладава умерено-континентална (топла континентална) клима. Због специфичног географског и топографског положаја, Југоисточни плански регион карактеришу дуга топла лета са високим дневним температурама и смањене количине падавина, смањене зимске температуре и појава ветрова са свих страна. Са око 230 сунчаних дана годишње, овај регион је најсунчанији у земљи. Карактеристика ове климе су дуга и сушна лета са честом појавом високих температура које се крећу до $+41^{\circ}\text{C}$ и благе и влажне зиме са ретком појавом екстремно ниских температура (чак и до -22°C на високим планинским местима). Природни ресурси Источног географског региона у целини представљају пољопривредна земљишта, минералне сировине, шуме и воде. Пољопривредно земљиште заузима површину од 188.337 ha или 14,9% укупне површине РСМ.

У Источном планском региону од посебног значаја су термалне воде у Кочанском Пољу (Истибања), са температуром воде $60\text{--}70^{\circ}\text{C}$; и у Штипској околини (Кежовица) као и термо-минерални извори у селу Долни Подлог – кочанској околини, геотермални систем „Геотерма“ – Кочани са температуром од 70°C . У Југоисточном планском региону, значајни су термо-минерални извори Бање Банско. Од водених ресурса, којима располаже Југоисточни регион, могу се издвојити Смоларски водопад висине од 39, 5 метара и

Колешински водопад висине од 15 м. Природно Дојранско језеро у Општини Дојран је један од најзначајнијих природних ресурса у РСМ (ЦРЈИПР 2021).

Према овим подацима може се закључити да повољни географски положај и природне карактеристике, помоћу изградње стратешких и акционих планова, могу омогућити да сви градови постепено, у зависности од својих предности и карактеристика, прерасту у одржива урбана насеља, која помоћу пограничних сарадњи и европских програма за регионално повезивање, представљају део новоформираних микроеврорегиона са суседном Р. Бугарском. На тај начин ће цели Источни планински регион прерасти у одрживи систем и постићи ће се равномерни регионални развој градова у целокупној држави због близине и повезаности између њих. Али, да би се ово постигло, пре свега треба направити анализу могућности за повезивање пограничних градова Источног региона РСМ са пограничним градовима суседних земаља. У ту сврху у наредној тачки дати су преглед и анализа неколико европских и националних стратегија и програма за прекограничну сарадњу између РСМ и Р. Бугарске, у којима се дефинишу оквири могућности и сарадње, стратешки заједничке области деловања у оквирима градова и општина како би се постигао одрживи развој и повећање активности пограничних региона.

7. Погранични градови Источног региона РСМ и њихово умрежавање

Европска територијална агенда 2020. дефинише неколико кључних проблема и потенцијала за територијални развој. Они се односе на повећани утицај глобализације, демографске промене, социјално и економско искључивање, климатске промене и губитак биолошке разновидности, и сви се односе на плански регион (ЕС – Т.А. 2020).

Погранични градови Крива Паланка, Македонска Каменица, Делчево, Пехчево, Берово и Дојран и њихово умрежавање проистичу из, и поштују основу следећих докумената:

- Регулатива Савета (ЕЗ) бр. 1085/2006 од 17. јула 2006. године за оснивање инструмената за претприступну помоћ (ИПА);
- Регулатива Комисије (ЕЗ) бр. 718/2007 од 12. јуна 2007. године за спровођење регулативе Савета (ЕЗ) бр. 1085/2006 за оснивање инструмената за приступну помоћ (ИПА).

Према овим програмима, процес прекограничне сарадње пограничних градова из РСМ са онима из Р. Бугарске и Р. Грчке има за циљ да промовише добросуседске односе, подстиче стабилност, безбедност и просперитет, што представља заједнички интерес наведених земаља, и подстиче њихов хармонични, уравнотежени и одрживи развој. Потребне пограничних области дефинисаних у Територијалној агенди су: развој прекограничне економске, социјалне активности и активности повезаних са животном средином у граничним областима.

Политика кохезије Европске уније планира појачање економске и социјалне кохезије Заједнице у циљу промовисања хармоничног, уравнотеженог и одрживог развоја земаља-чланица, и у исто време смањење економске, социјалне и територијалне несразмерности, које се појављују, посебно у земљама и у регионима који заостају, и убрзавање њиховог економског и социјалног преструктурирања (ЕС – Т. А. 2020).

У фокусу документа су погранични градови и региони и могућности њиховог умрежавања у прекограничну сарадњу, са следећим циљевима:

- развој прекограничних економских, социјалних активности и активности повезаних са животном средином помоћу заједничке стратегије за одрживи територијални развој;
- јачање транснационалне сарадње помоћу активности повезаних са приоритетима Заједнице и промовисање интегралног територијалног развоја;
- јачање делотворности регионалне политике помоћу промоције интеррегионалне сарадње и размене искуства на адекватном територијалном нивоу.

То је од посебног интереса за Р. С. Македонију, која као континентална земља може имати просторно повезујући карактер са осталим суседним земљама унутар ширег простора Европске уније, све то спроведено помоћу мера за развој пограничних градова. Отпочињање поступка за улазак Р. С. Македоније у ЕУ, пред ове градове донело је нови изазов и задатак – како ће се они трансформисати да би се уклопили у нов простони систем у Европи. Овај изазов нуди могућност да се преко система политичких, економских, просторних и урбанистичких мера, у одређено време, градови успешно

трансформишу, егзистирају, а неки од њих и израсту у нове центре микроевропских подручја (МЕП).

Специфични циљеви пограничних градова у РСМ и њихово умрежавање са пограничним градовима у Р. Бугарској и Р. Грчкој и функционисање као тзв. микроевроподручја (МЕП) су: убрзати одрживи економски развој у прекограничном региону; унапредити социјалну кохезију; развити и унапредити квалитет живота у прекограничном подручју. Погранична подручја обухватају Југоисточни, Североисточни и Источни регион Р. С. Македоније и подручја Ћустендил и Благојевград са стране Р. Бугарске, као и подручја Дојрани и Кукуш са стране Р. Грчке.

Пре свега због планинског рељефа, прекограничну област карактерише небалансирани развој повезаних инфраструктура, тако да су главна веза између насељених места и јединствено средство повезивања ове две земље преко границе – путеви. Добар приступ постоји само према економским и градским центрима, који су повезани са главним међународним превозним системима Софија – Кулата – Солун (Део Европског коридора 4), Софија – Ћустендил – Ћујешево – Скопље (део Европског коридора 8) и Куманово – Велес – Ђевђелија (део Европског коридора 10). Тренутно постоје 3 активна гранична прелаза: Ћујешево – Деве Баир, Станке Лисичково – Делчево и Златарево – Ново Село, али отварање више граничних прелаза ублажиће саобраћај и ојачаће прекограничну интеракцију са обе стране границе. И поред уложених инвестиција, густина путне мреже значајно је испод просечне за ЕУ, а стање путева I и II класе је далеко од жељених стандарда. Проблем представља одсуство путева који омогућују приступ многим квалитетним туристичким објектима.

За потребе овог истраживања, посебно за доказивање постављене хипотезе 2, урађена је анализа примарне литературе – официјални документи издати од РСМ, Р. Србије, Р. Бугарске и Р. Грчке, подржани и издати од стране ЕУ, при чему је истакнуто неколико донешених програма о прекограничној сарадњи међу поменутиим државама. Главни допринос за потврђивање хипотезе 2 омогућава Програм за прекограничну сарадњу који произилази из Стратегије Европа 2020, у коме су садржана три главна приоритета о интелигентном, одрживом и инклузивном расту. Стратегија се односи на

европске институције, земље чланице, земље кандидате за чланство и социјалне партнере (ЕС – Europe 2020).

„Interreg – IPA” представљају програми за прекограничну сарадњу донесени од стране Европске Комисије, између држава корисника, у конкретном случају Р. Северне Македоније, Р. Србије, Р. Бугарске и Р. Грчке (IPA CBC RS-MK, 2016; IPA MK-RS, 2014; IPA MK-GR, 2011). Програми подстичу државне кориснике на удруживање својих ресурса и решавање заједничких изазова. Преко сарадње, регион повећава могућности за одрживи раст, атрактивност и конкурентност са другим регионима. Очекивани резултати из прекограничних програма за сарадњу треба да допринесу побољшавању и ојачавању капацитета за:

Одрживо коришћење заједничких природних ресурса и заштиту животне средине преко инвестирања у зелену инфраструктуру

- Изградњу капацитета у јавним институцијама помоћу обуке и радионица
- Заједничку реакција у случају пожара, поплава и друге хитне ситуације и кроз локално и регионално планирање и заједничке иницијативе
- Услове за развој локалних економија помоћу коришћења регионалних средстава, конкурентност на међународним тржиштима
- Појачање образовног система
- Умрежавање и сарадњу у области одрживог туризма кроз заштиту и обнављање културног наслеђа и одржавање традиционалних предела
- Јавни и приватни сектор, кроз промоцију предузетништва и сарадњу у области размене нових идеја, вештина и технологија

Европска Стратегија 2020 дефинише потенцијале о територијалном развоју са повећаним утицајем на глобализацију, демографске, социјалне и економске промене.

“Interreg - IPA” погранични програм између РСМ и Р. Бугарске је валидан од 01.01.2014 до 31.12.2023 године од стране Европске Комисије. Програм дефинише и обухвата Погранични плански регион од стране:

- Р. Северне Македоније: Североисточни, Источни и Југоисточни плански регион;
- Р. Бугарске: Области Тустендил и Благоевград са регионалним центрима: Тустендил, Дупница, Благоевград, Сандански и Петрич.

Програм је усмерен на 6 области: 1) Заштита природног и културног наслеђа у региону; 2) Одрживо коришћење природних ресурса; 3) Заштита природе и биодиверзитета; 4) Заштита животне средине; 5) Ублаживање последица од климатских промена и 6) Управљање ризиком на прекограничном нивоу. Такође, Програм се фокусира на три главне приоритете: Животна средина, Туризам и Конкурентност. Према овоме, карактеристични пројекти, који проистичу из Програма ИПА су:

Култура и кохезија

- Прекогранично бизнис умрежавање за одрживи развој
- Промоција руралног, планинског и бициклистичког туризма
- Обновљиви извори енергије и енергетска ефикасност
- Побољшавање вештина за запошљавање
- Једнаке могућности за особе са интелектуалним инвалидитетом
- Појачавање капацитета о заједничкој економској сарадњи
- Подстицање социјалне кохезије
- Разумно коришћење еко-ресурса
- Инвестирање у људске ресурсе (ИРА, 2014).

Из укупног пласног пограничног региона, према географском положају, рељефу и климатским карактеристикама, социјално-културној сарадњи, у овом истраживању се издвајају и дефинишу микро међупогранична подручја, која се могу, на бази конкретних акционих планова, трансформисати у микро еуро подручја. Прекогранична сарадња РСМ са Р. Србијом, Р. Бугарском и Р. Грчком се односи на регионалне заједничке циљеве за постизање одрживог социјалног и еколошког раста. Ови циљеви могу се класификовати у 4 категорије од којих зависи њихова имплементација – постојеће могућности, потенцијалне могућности, сталне претње и могуће претње (таб.19):

Табела 19 – постојеће и потенцијалне могућности и претње за прекограничну сарадњу

Постојеће могућности	Потенцијалне могућности
• Позитивно искуство од прекограничне сарадње, стварање институционалног капацитета и механизма за институционалну подршку, размену добрих навика и искуства у различитим областима • Битни природни ресурси са механизмима за заштиту и управљање природом, побољшавање заштите животне средине и биолошку разноврсност као и одрживо искоришћавање природних ресурса • Споразуме о путној и железничкој инфраструктури, о ојачању стратешког положаја региона у Европској мрежи, који ће представљати потенцијал за побољшавање ефикасности транспорта. • Одрживи туризам и промовисање природног и културног наслеђа као могућност превазилажења регионалних неједнакости и одрживи економски раст. • Образовни центри, професионална квалификација и преквалификација, који ће обезбедити нове могућности за запошљавање младих у пограничним регионима • Повећавање конкурентности на бази квалификованих људских и природних ресурса, као и сарадња на свим нивоима.	• Развој образовног система са конкретним потребама регионалног бизниса и тржишта рада, кроз разноврсне могућности за сарадњу у области образовања и квалификација • Заштита природних ресурса у региону и ојачање биолошке разноврсности повезаних са управљањем и рециклирањем чврстог отпада. Могуће активности су: повећање информисаности и теме о биолошком диверзитету, енергетској ефикасности • Културно и природно наслеђе су могућности за развијање одрживог туризма у региону. Туризам у региону није избалансиран и постоји могућност за стварање комплементарне и интегрисане регионалне понуде. Успостављање мрежних структура, фактора развоја одрживих могућности за туризам. • Створити могућности за запошљавање, мреже за повећавање запослености и креирање нових радних места за младе, помоћу подстицања нових компанија, заједничке обуке и подршке заједничким омладинским иницијативама за активно грађанско учешће. • Оснажити административни и институционални капацитет јавне администрације и услуга за становнике повезане са регионалним развојем, кроз повећавање координације и сарадње између владиних и невладиних организација за заједничко решавање задатака за прекогранчну сарадњу. • Научна, истраживачка и развојна делатност за подршку иновативним решењима

Сталне претње	Могуће претње
• Регион карактеришу негативни демографски процеси, миграција младог и високо стручног кадра. • Неусаглашеност између образовног система и потребе економског сектора, јер образовање није у могућности да прати брзе промене у економији и потребе запошљавања. • Загађење, смањивање биолошких ресурса; повећани негативни утицај на животну средину смањује квалитет услова за живот у регионима. У регионима су недовољни системи за скупљање и рециклирање отпада и прочишћење загађених вода. • Погранични региони су тешко приступачни и значајне су разлике између урбане и руралне средине. • Унутрашње регионалне неједнакости, посебно између урбане и руралне средине постоји низак степен продуктивности и конкурентности, као и ниски ниво инвестиција и развојне делатности.	• Повећање загађивања природних ресурса због спољашњих фактора и загађивање путем спољашњих извора • Угрожавање одрживог туризма због недовољне заштите природног и културног наслеђа и неодрживо коришћење природних ресурса • Недовољни економски раст у пограничним регионима и повећање економске неједнакости

Погранични региони у РСМ, Р. Србији, Р. Бугарској и Р. Грчкој и сардња између насеља, имајући у виду могућности које поседују у области природних и културних вредности, претендују да прерасту у регионе са одрживим социјалним и еколошким растом. Међутим, претње и препреке са аспекта загађивање животне средине као и демографска ситуација у регионима укључујући и економске неједнакости, могу успорити одрживи раст. Зато је од суштинског значаја техничка и финансијска подршка Европске Уније, заједничка међурегионална сарадња, подршка добрим праксама и искуствима за појачање јавних делатности и понуда више услуга становницима, координација између владиних и НВО организација, повећање инвестиција у заједничке иновациске центре за заједничко учешће у опредељивању приоритета и постизању циљева за раст, карактеристичних насеља у регионима.

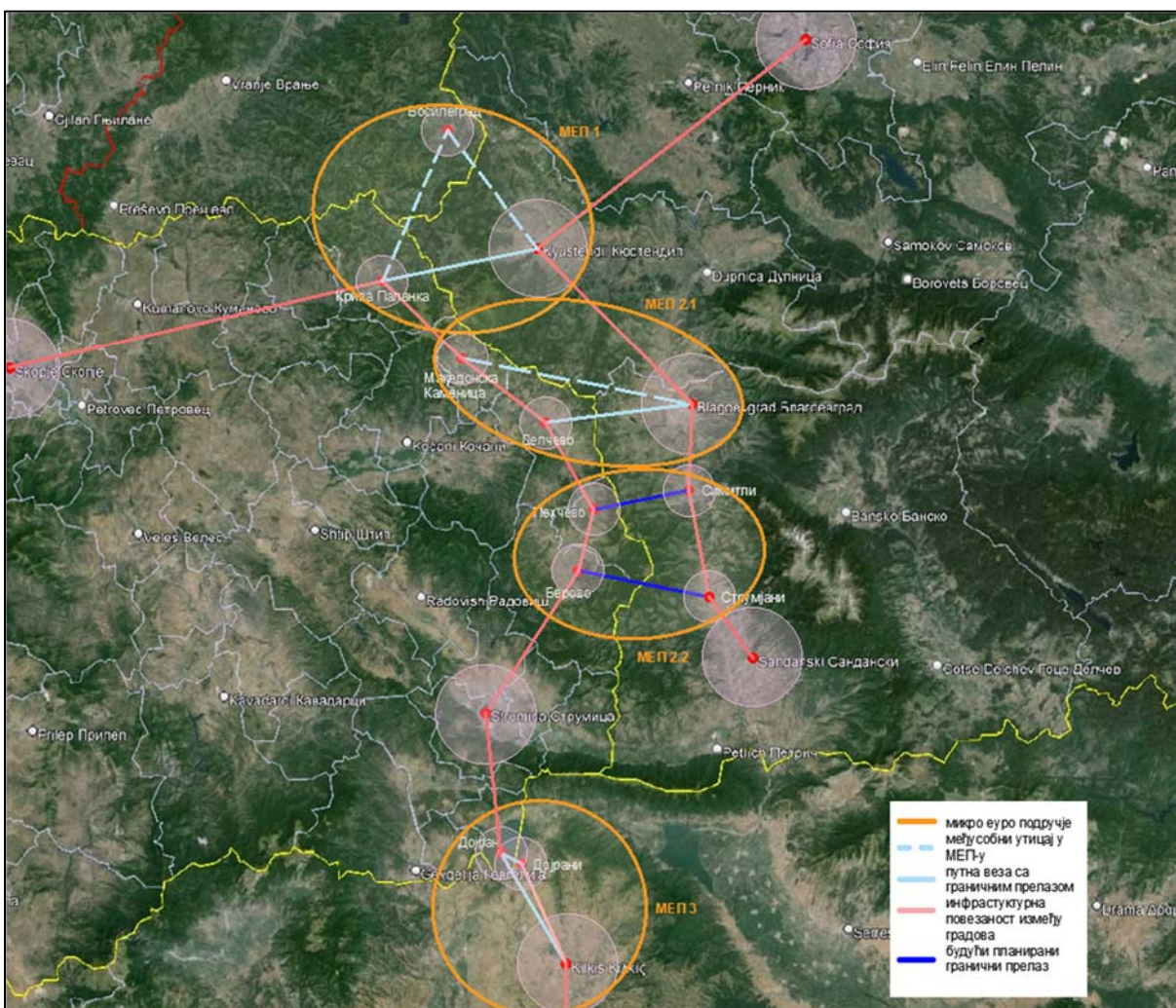
У сагласности са постојећим просторно-функционалним, географским и економским карактеристикама пограничног региона, као потенцијална нова функционална микроевроподручја (МЕП) могу се формирати (сл. 50):

МЕП 1: Крива Паланка, РСМ – Ћустендил, Р. Бугарска – Босилеград, Р. Србија

МЕП 2.1: Македонска Каменица – Делчево, РСМ – Благоевград Р. Бугарска / НП Пирин

МЕП 2.2: Пехчево – Берово РСМ – Струмјани, Р. Бугарска / НП Пирин

МЕП 3: Дојран, РСМ – Дојрани Р. Грчка / НП Керкини – Кукуш Р. Грчка

Слика 50 – потенцијална микроевропојдручја измеѓу РСМ, Р. Бугарске и Р. Грчке
(ауторски прилог)

Смер сваког дела региона прекограничне сарадње (ПГС) одвија се према њиховим унутрашњим центрима уместо према граници, а то резултира чињеницом да кроз њих пролазе важни транспортни коридори, чиме се и на тај начин обезбеђује лакши приступ до спољашњих центара и до веза са главним градовима држава. Регион, који је предмет прекограничне сарадње, нуди уникатне карактеристике у погледу пејзажа и биолошке разноврсности, који представљају једну од његових најјачих страна. Регион обилује богатим шумама са разноврсном флором и фауном, релативно чистим тлом и плодном земљом, као и минералним изворима (ЕС – IPA 2014).

Развој граничних подручја као целине има велики број заједничких карактеристика. Карактерише се ниском густином становништва, недостатком већих градова, релативно ниским нивоима урбанизације, негативним трендом смањене стопе наталитета и становништвом које стари. Све ово води према депопулацији региона као целине. Са друге стране, културне посебности пограничних подручја четири државе су веома слични, а то је значајни предуслов за сарадњу и за међусобно разумевање.

Да би се спречило евентуално будуће нарушавање екосистема, према Територијалној агенди ЕУ, дефинисано је неколико смерова:

- потреба континуиране политике, структурисаног приступа, координисане делатности и допунске мере за инвестиције у заштити предивне природе у региону.
- Неопходне су заједничке активности, интегрисане политике и концепције за унапређење земљишта, воде и чврстог отпада и контрола загађивања, као и с тиме повезане инвестиције.
- За регион ПГС потребни су оперативни планови и мере за одрживо управљање, ефективно и одговорно искоришћавање ресурса, да би се смањио утицај економских делатности и домаћинства на природну средину.
- У области одрживости климатских промена, спечавање ризика и ублажавање утицаја климатских промена неопходне су снажне мере које треба заједнички предузети (системи за рано предупредивање, планови за управљање непогодама и с тим повезаним инвестицијама).
- Неопходност кампања за повећавање информисаности и изградњу капацитета на свим нивоима о темама као: биолошка разноврсност, ефективност ресурса и енергетска ефикасност, превенција загађивања и друго.

- Одржива транспортна и јавна инфраструктура – побољшавање прекограничних веза, укључујући и повећање броја граничних контролних пунктова и модернизација постојећих.

Глобални циљ регионалне сарадње јесте постизање одрживог развоја у граничном региону за подршку већих напора за сарадњу и интеграцију у Европи. У ту сврху дефинисана су 3 специфична циља:

- 1) подстицање одрживог економског раста у прекограничном региону: диверсификација текућих економских активности, подршка региона да еволуира у економски снажан регион са високим стандардом за живот; развој нових ланаца вредности; стимулисање сарадње у истраживачким и развојним активностима; организовање кластера пословних услуга и услуга за подршку; подршка нових технологија и иновација.
- 2) промовисање социјалне кохезије и прекогранична сарадња: инвестирање у развој кадровских ресурса; активности усмерене према иницијативи „Од људи за људе“ за тржиште рада; културна размена; подршка повећању квалификације радне снаге према тржишним потребама; прекограничне мреже на свим нивоима и секторима активности укључујући и подршку за израду узајамно корисних предлога-пројеката.
- 3) даљи развој атрактивности и квалитета живота у прекограничној области: равномерни регионални развој базиран на заштити и мудрој употреби природних и културних ресурса у региону; очување еколошке и културне разноврсности; подршка развоју туризма на основу адекватне и разумне експлоатације постојећих вредности животне средине и културе у целој области (ЕС – IPA 2014).

На основу ова три специфична циља треба формулисати заједничке смерове за њихову реализацију:

Активности повезане са животном средином:

- промовисати одрживу експлоатацију природних ресурса;
- промовисати активности за очување;
- промовисати свест о вредностима животне средине;
- промовисати контролисани утицај економских активности на животну средину.

Активности повезане са културом:

- промовисати и искористити локалне културне ресурсе;
- промовисати поделу културних вредности;
- промовисати интегрисано управљање културним благом.

Активности повезане са половима и антидискриминацијом:

- превазићи било какве дискриминације на тржишту рада;
- промовисати једнаке могућности мушкараца и жена у погледу запошљавања, бизниса и обуке;
- борба против неједнакости било каквог типа.

Према овоме, дефинисане су 4 области деловања за постизање одрживог развоја пограничних региона (таб. 19):

Табела 19 – дефинисане области и активности деловања за одрживи развој пограничних региона (ауторски прилог према: ЕС – IPA 2014)

Области деловања	Активности и препоруке
1. Економски развој Циљ ове области интервенције јесте користити и мобилисати све могућности на пољу привреде, повећати поље деловања, повећати тржишне могућности и створити нова стабилна партнерства. Играти кључну улогу у унапређењу иновација кроз развијање истраживања и технологије, сарадње и маркетинга. Стварање мрежа и кластера као флексибилних инструмената за сарадњу у истраживању, развоју, квалификацији институција допринеће економском развоју у региону.	- Стварати и промовисати заједничке прекограничне производе и услуге - Реконструисати пословне и иновативне капацитете - Преносити знања и искуства - Формирати центре за размену информација о прекограничној економској сарадњи - Припремати заједничке студије за истраживање тржишне могућности; - Заједничке тржишне иницијативе за промовисање заједничких производа, услуга и интереса - Организовати прекограничне пословне догађаје, семинаре и радионице - Стварати партнерства и кластере пословних институција - Припремити обуке, пренети најбоља искуства, капацитете за научну размену и образовање о привреди, базираној на економији - Иницијативе за развој заједничког тржишта рада и ближа сарадња између институција на тржишту рада.

Области деловања	Активности и препоруке ^{*продужетак}
2. Социјална кохезија Циљ ове области деловања је превазићи ефекат раздвајања границе и промовисати корелације између обе стране. Активности у овој сфери настоје допринети повећавању раста социјалне сарадње помоћу ојачавања веза и колаборације између различитих учесника, служећи као стуб разних прекограничних иницијатива.	- Развити социјалне инфраструктуре укључујући инфраструктуру образовања, здравства, бриге од деци итд. - Стварати заједничке системе за информисање, дајући могућност за контакте између институција за прекограничне активности. - Истраживати и повратне информације о формирању заједничке социјалне и јавне услуге укључујући и сарадњу у здравству. - Подстицати управљање кадровским ресурсима и једнаке могућности за рањиве групе на тржишту рада. - Иницирати сарадњу између образовања, институција за квалификације и тржиште. - Креирати информатичке мреже за е-услуге (е-здравство, е-учење, е-влада).
3. Употреба еко-ресурса Циљ ове области деловања је дати допринос очувању биодиверзитета природних ресурса и применити еколошке приступе у свим пољима и повећати свест, како би се омогућила одржива употреба ресурса. Са друге стране, постоји потенцијал за сарадњу на пољу употребе еко-ресурса за развој региона (еколошки, зелени, рурални туризам итд.).	- Умрежавати постојеће институције за животну средину и међусобно сарађивати. - Унапредити и изградити инфраструктуру мањег обима, која се односи на природне локалитете. - Заједничко управљати и заштитити животну средину - Заједничка решења о заштити у великом обиму биодиверзитета. - Елаборирати и спроводити планове о спречавању загађења граничне области и програме за обуку/образовање. - Смањити негативни утицај економских активности на животну средину и подстаћи еколошко-економске активности. - Усагласити активности о раном предупредивању и заштити од природних непогода. - Развити прекогранични туризам (услуге, производи, капацитети итд.) базиран на могућности о одрживој употреби природних ресурса.

Области деловања	Активности и препоруке ^{*продужетак}
4. Употреба културних ресурса Циљ ове области деловања је подстаћи прекограничну сарадњу на пољу културе и на тај начин допринети унапређењу квалитета живота у региону. Такође, развој потенцијала за културни туризам ће довести до разумне и одрживе употребе могућности региона.	- Стварати нове заједничке прекограничне производе и услуге из области културе. - Развити културни туризам као фактор за повећање запослености. - Формирати информативне мреже за промовисање заједничког културног наслеђа у региону. - Развити и изградити инфраструктуру мањег обима повезану са културним локалитетима. - Разменити најбоља искуства и знања у сфери обнављања и очувања културног наслеђа, промовисати културне локалитете и њихову трансформацију у туристичке локалитете. - Елаборирати моделе управљања културним локалитетима. - Смањити и избегавати негативне утицаје привреде на аутентичност културног наслеђа. - Сарађивати у области културе кроз развој заједничких традиционалних и нових фестивала, сајмова и културних догађаја, итд.

Према досадашњем прегледу литературе Европске уније за развој прекограничних подручја, као и докумената о прекограничној сарадњи између РСМ и Р. Бугарске, може се донети генерални закључак да Европска унија има дефинисано неколико главних елемената за спровођење прекограничне сарадње, и то: 1) Одрживи развој – велики значај се придаје социјалној, економској и еколошкој одрживости. Паралелно поштујући животну средину и природне ресурсе, програм настоји пласирати пројекте који дају сталне економске, социјалне и културне бенефите. Свих осам стратегија програма о одрживом развоју посматра се као интердисциплинарна тема, заједничка за сва три стуба (економски, социјални и еколошки), који су подједнако заступљени; 2) Једнаке могућности – ову перспективу треба интегрисати у сваку фазу реализације пројекта: припрема, спровођење, праћење, оцењивање, такође и промовисање једнаке могућности за полове и различите социјалне групе. У региону, то је централни циљ овог програма; 3) Прекогранично партнерство – постоји снажна потреба за истинским партнерством, прекограничним утицајима на пројекат и заједничким активностима за време планирања и спровођења пројекта. У том погледу, пројекте треба фокусирати на заједничку визију; омогућити стабилан раст са обе стране границе; узимати у обзир потребе локалног

становништва и једнакост; помоћи у изградњи прекограничних институција и капацитета за регионални развој и културну размену на дугорочној бази.

8. Просторно-функционалне карактеристике јавних простора

Фокус овог истраживања, а уједно и концепта стварања места усмерен је према интеракцији између физичке средине и активности, које се одвијају на отвореном јавном простору. Према томе, социјалне активности на отвореном представљају саставни део ове интеракције. Према Гелу, интеракција између друштвене активности на јавним просторима и друштвених процеса мора се посматрати у неколико нивоа, узимајући у обзир предуслове који постоје у одређеним областима и различите интересе и потребе различитих типова становника или корисника у оквирима тих области. Притом, може се приметити да физички оквир у већој или мањој мери утиче на социјално стање становника, при чему сам физички оквир може бити дизајниран на начин да жељене форме контаката између људи могу бити спречене или онемогућене (Gehl 2011).

Добра архитектура обезбеђује добру интеракцију између јавног простора и јавног живота. У малим градовима РСМ увек се наглашавао изграђени простор и различити типови објеката који су грађени без обзира на то да ли је стамбени или јавни објекат. Али, животне активности које се одвијају на јавном простору често су занемарене. Доказ представља недостатак урбанистичких пројеката и активности из области урбане социологије у овим градовима. Јавни живот се стално мења током дана, недеља, месеци и година.

Додатно, урбани дизајн, пол и узраст људи, финансијски ресурси града и становника, ниво културе и многи други фактори одређују како се користи или не користи јавни простор. У овом контексту, јавни простор подразумева улице, објекте, тргове, скверове, паркове: све оно што се може сматрати делом изграђене средине, док јавни живот треба схватити у најширем смислу – све оно што се догађа између објеката, на балконима као активности попут: седења, стајања, ходања, вожње бицикла итд. (Gehl 2013).

Да би се схватио и приказао однос између физичког простора и активности људи у њему, треба приступити свеобухватном анализирању свих физичких, функционалних, социолошких и естетских аспеката јавних простора у градовима који су предмет овог истраживања.

Као што је већ наведено у првом поглављу, у пограничним градовима у Источном региону РСМ, због демографске, економске и просторне стагнације, јавни градски простори имају неадекватну физичку и функционалну структуру, са приметним недостатком садржаја који привлаче људе и испуњавају њихове различите потребе. Јавни простори који се обрађују у овом истраживању су градски тргови, градске чаршије (главне пешачке зоне) и зелене површине (градски паркови). С обзиром на то да су одабрани градови мали према површини и броју становника, ови јавни простори су мрежно повезани и међусобно просторно блиски.

8.1. Крива Паланка

Град Крива Паланка је погранични град у близини границе са Р. Бугарском, граничног прелаза Деве Баир, и припада североисточном делу РСМ, испод нагиба Осоговских планина и на обе обале реке Крива река. Од главног града је удаљен 100 км. Крива Паланка је млади град према добу формирања. Град је формиран у доба османлијске власти у Македонији, а био је ратни и одбрамбени центар, како би се оснажио североисточни регион Македоније. Као година оснивања града у турским документима записана је 1633. година.

Добра позиција, комуникације, развој заната и трговине тадашњег малог насеља омогућило је да прерасте у веће насељено место. Према урбано-морфолошкој конфигурацији, град је са линеарном, органском формом, која се развијала на обе обале Криве река, са доминантном осом у смеру североисток-југозапад (сл. 51 и 52). До града се долази регионалним путем, који пролази и кроз град и води према граничном прелазу Деве Баир, удаљеном 13 км.

Слика 51 – сателитски снимак града Крива Паланка (извор: Google earth) Слика 52 – мрежа јавних простора Криве Паланке (ауторска шема)

Град се састоји од два дела – старо и ново градско језгро. Старо градско језгро је на левој обали реке, где се налази градски трг, чаршија и градски пијац, ту су такође смештени и јавни административни општински објекти. Ново градско језгро почиње се развијати у 50-им годинама 20. века паралелно са формацијом административних објеката и трга, колективних стамбених зграда и нових објеката, који се проширују на десној обали реке.

Градски трг

Градски трг и парк се налазе у централном делу града, поред реке. Јавне функције града смештене су поред реке на десној обали, док су стамбене распоређене на висоравни на обе обале. Према анализама фотодокументације и опсервације, направљених 13. јула 2023. (сл. 53–60) може се закључити да градски трг као новоизграђена површина у тренутном стању представља гравитациону тачку града; он је активни простор са садржајима за игру и забаву за децу и са динамичним урбаним дизајном.

Слика 53 – странични приказ трга

Слика 54 – приказ водених објеката

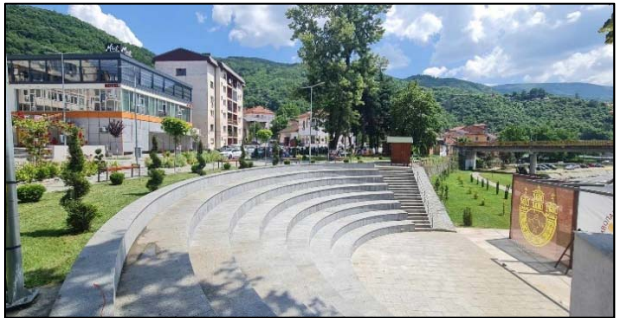
Слика 55 – дечије игралиште на тргу

Слика 56 – зелене површине на тргу

Слика 57 – *pop-up* киосци на тргу

Слика 58 – отворени амфитеатар на тргу

Слика 59 – ноћне активности на тргу

Слика 60 – ноћна употреба амфитеатра

Градски трг је изграђен 2020. сагласно урбанистичком пројекту који је финансирала општина као пројекат за ревитализацију постојећег трга, који је потпуно изгубио примарну функцију и представљао је запуштени јавни простор пренамењен и коришћен као паркинг. Пројекат назван „Реконструкција Градског трга и градског парка“ имао је укупну вредност од 662.000 евра, а имплементиран је у оквиру Другог позива за пројекте финансиране средствима ЕУ (ИПА 2), којима управља Светска банка.

Нови пројекат, у сагласности са сврхом и адаптацијом – уређење простора за туристичко-фестивалске сврхе, састоји се од 4 зоне: слободни централни простор, амфитеатар-зона за социјализацију, зона за одмор и релаксацију и зона за дечју рекреацију. Карактеристично је да су све зоне у функцији на отвореном простору и представљају локације на којима могу наступати разни уметници, глумци и бити приређени разни догађаји. Нивои улаза постојећих објеката на самом тргу остају непромењени спуштањем до нивоа новог трга, а вертикално према кеју реке нови амфитеатар је капацитета 130 гледалаца.

Типолошки, трг има линеарну, неправилну геометријску форму, са површином од 2.100 м². Објекти око трга су административно-пословног карактера, од којих је наважнији Основни суд, као и једна колективна стамбена зграда. Њихове предње фасаде представљају границу трга са једне стране и доприносе исвртавању његове форме.

У сагласности са обављеном фотодокументацијом и опсервацијом, обављена је и евалуација садржаја градског трга, која је према претходно дефинисаним и објашњеним критеријумима. Табеларни приказ показује критеријуме, који су класификовани према 4 кључна елемента. Сваки елемент је састављен од неколико критеријума који су оцењени и анализирани (таб. 20):

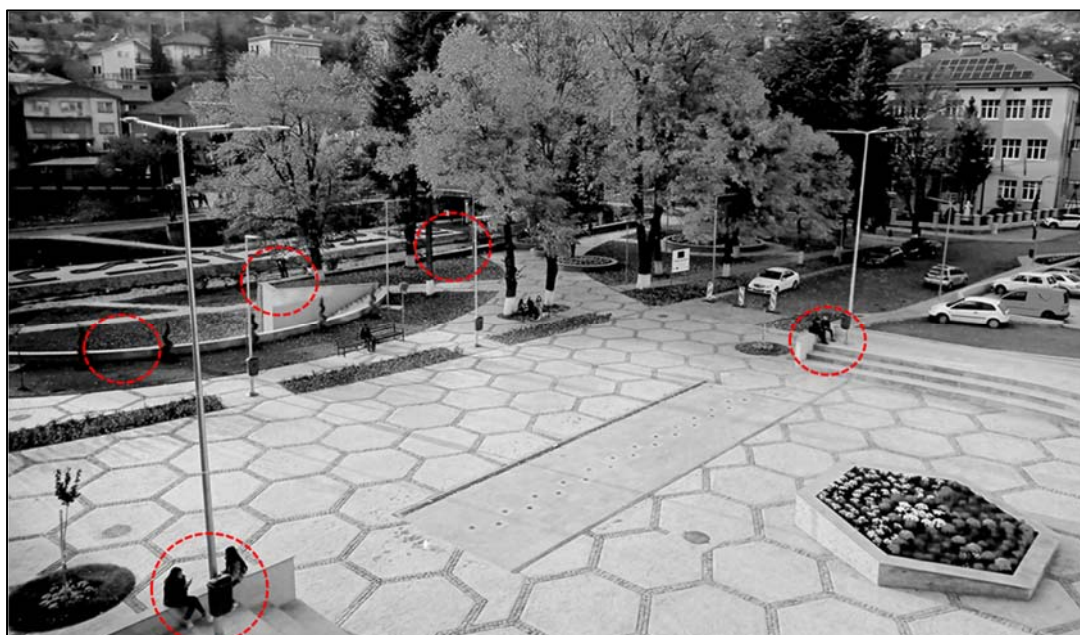
Табела 20 – евалуација градског трга Криве Паланке (ауторски прилог)

Крива Паланка – градски трг			
Елементи јавног простора	Критеријуми	Евалуација	
		Лето	Зима
Приступ и повезивање	Лако приступачан	●	●
	Тротоарски приступ	●	●
	Приступ разним врстама превоза	●	●
	Омогућен паркинг простор	●	●
	Рампе за особе са инвалидитетом	●	●
	Близина услуга и простора за активност	●	●
	Сигнализација и информације	●	●
Комфор и представљање	Атрактивност јавног простора	●	●
	Репрезентативност	●	●
	Безбедност током употребе	●	●
	Историјско значење и старост	●	●
	Чистоћа, хигијена и одржавање	●	●
	Добра и удобна урбана опрема	●	●
	Дигитализација јавног простора	●	●
Коришћење и активности	Свакодневна употреба (живост)	●	●
	Најчешћи период коришћења	свако доба	Током дана
	Употреба разних старосних група	●	●
	Понуда различитих активности	●	●
	Активни околни објекти и места	●	●
	Неискоришћени делови и простори	●	●
	Обезбеђење и надзор	●	●
	Привремене активности за забаву	●	●
Социјалност	Привлачење људи	●	●
	Груписање корисника	●	●
	Интеракција и социјализација	●	●
	Ноћна употреба простора	●	●
	Подстицај позитивних осећања	●	●
Легенда	● позитивно оцењени аспект	● неутрално оцењени аспект	● негативно оцењени аспект

Спроведена евалуација указује на позитивна стања у летњем и зимском добу. Може се закључити да је градски трг лако приступачан са свих страна, без физичких препрека. До трга воде 2 улице за моторни саобраћај са северне и јужне стране и 2 пешачке стазе са источне и западне стране. Саобраћај је регулисан и укинут са стране трга на којој су формирана 2 јавна паркинга. Приступ градском тргу је позитивно оцењен и са аспекта инклузивности, односно за особе са телесним инвалидитетом омогућен је приступ помоћу бетонских рампи, које повезују горњи ниво трга са доњим централним платоом. Околни објекти на тргу су административно-пословног карактера – Основни суд, централно позициониран у односу на трг, и један трговачки објекат – супермаркет, бочно позициониран. У непосредној близини трга, од јавних објеката налази се један градски хотел, Градски музеј и основна школа, а такође и 6 стамбених блокова са спратношћу П+5, у којем се у приземљу налазе затворени локали, који не раде, али нуде могућност реактивације. Сигнализација до и на тргу је добра, због постојања инфо-табли, који садрже информације о локацијама значајних градских места и историјске информације о граду и општини.

Градски трг Криве Паланке, због тога што је новоизграђен, тренутно представља градску атракцију са репрезентативним карактером намењен за јавне наступе и манифестације. Критеријум безбедности на градском тргу је делимично позитивно оцењен. Урбани дизајн омогућава да градски трг буде генерално безбедан за употребу, посебно централни део, који је поплочан са два типа камена, чија структура омогућава безбедно кретање и у неповољним зимским условима. Али, у деловима где постоји денivelација новоа, у делу код амфитеатра и потпорног зида, који дели градски парк и трг, не постоје никакви знаци или помоћна средства који би спречили нежељене повреде (сл. 61). Чистоћа, хигијена и одржавање трга су на високом нивоу, није примећен отпад, а током спроведене анкете и разговора са одговорним особама из сектора урбанизма, потврђено је да општина активно улаже у одржавање и градску чистоћу на јавним просторима. Урбана опрема на градском тргу је нова и разноврсна, састоји се од клупа, фонтана, корпе за отпад, рефлектора, канделабра, чесме и жардињере са зеленилом. Негативно оцењени аспект је одсуство дигитализације јавног простора, посебно

непостојање слободне интернет-зоне, као и други дигитални алати, који доприносе повећаној атрактивности, посебно за туристе.

Слика 61 – идентификована небезбедна места на тргу (извор: ауторски прилог)

Велике промене су примећене током евалуације аспеката који су у саставу треће групе кључних елемената – ‘употреба и активности’. Током лета, трг посећују и користе људи свих узраста и омогућава обављање разних активности корисника, као: игра деце, разговор особа средњег доба, одмор и сусрети особа трећег доба, релаксација, груписање и слушање музике тинејџера. Овоме доприносе и активни и посећени околни угоститељски објекти и места. Због велике покретљивости, лети нема неискоришћених и запуштених делови трга, напротив, активности се дешавају на целом тргу. Са друге стране, током зиме, аспекти: свакодневне употребе, најчешћи период коришћења, употреба разних узрастних група, понуда различитих активности и активни околни објекти и места – оцењени су делимично позитивном оценом. Зимом, почевши од 25. децембра до 19. јануара, градски трг је испуњен разним организованим музичким догађајима, концертима, дечијим представама и догађајима, организују се новогодишњи базар, дочек Нове године, верске прославе за Божићне празнике и продајне изложбе. Али, након завршетка ових новогодишњих прослава, након 20. јануара, трг нема разноврсност догађаја и манифестација, а тиме се смањује активност – динамичност трга. Временски услови,

такође, доприносе смањивању живости трга, као и недостатку садржаја на отвореном, који су само за хладне услове. Као јединствени негативно оцењени аспект у оба годишња доба је то што трг нема обезбеђење и надзор од стране професионалних установа и особа.

Ако се упореде у току лета и зиме, оцене последњег кључног елемента – социјалност, променљиве су. Лети су свих 5 критеријума испуњени, а тиме и позитивно оцењени. Трг привлачи људе због разних активности, које се одвијају на њему. Са аспекта социјализације, трг омогућава груписање људи и заједничко учешће у одређеном догађају. Новопредвиђени амфитеатар је централно место на којем се групише већи број људи, а такође постављено је неколико летњиковаца, који омогућују груписање и њихово коришћење 6–8 особа за разговоре, мини прославе и слично. Приметно је груписање деце узраста 10 година, посебно у дечјој зони на тргу, која је опремљена дечјим реквизитима за игру и рекреацију, док се око централног платоа, на степеницама, групишу тинејџери и млади. Ноћна употреба трга је приметна, највише од младих до 30 година. За разлику од лета, зими је привлачење и груписање људи на тргу смањеног интензитета и потребна је имплементација зимских садржаја, који ће покренути трг, док су негативно оцењени аспекти социјализације и ноћне употребе трга зими, најчешће због временских услова и недостатка ноћних садржаја.

У сагласности са спроведеном евалуацијом и анализом свих критеријума и аспеката, генерални закључак је да будуће акције стварања места треба да буду фокусиране на унапређење услова за безбедност током употребе, посебно за децу, на развој нових или ревитализацију постојећих околних услуга и делатности, повећање атрактивности приземља стамбених објеката, увођење садржаја и елемената социјализације и забаве у зимском периоду, као и на мере заштите и обезбеђивања простора у свим годишњим добима.

Градски парк

Градски парк Криве Паланке је директно повезан са тргом. Због непостојања физичких баријера између парка и трга, може се рећи да парк представља органски продужетак трга и конективну зону између речног кеја и трга.

Према анализама фотодокументације и опсервације, направљених 13. јула 2023. (сл. 62–65), може се закључити да градски парк – речни кеј као новоуређена површина, у тренутном стању представља чист и естетски привлачан простор, али са гледишта садржаја и функције, није до краја опремљен, јер има мали број садржаја за рекреацију и скроман пејзажни дизајн.

Слика 62 – отворена фитнес-зона у парку

Слика 63 – део парка – речни кеј

Слика 64 – део пешачке стазе

Слика 65 – приказ урбане опреме за одмор

Стање градског парка је оцењено према 4 елемента – приступ и повезивање, комфор и представљање, употребне активности и социјализација. Евалуација се спроводи 2 пута, једном у јулу 2023. и једном у јануару 2024. (таб. 21):

Табела 21 – евалуација градског парка Криве Паланке (ауторски прилог)

Крива Паланка – градски парк – речни кеј			
Елементи јавног простора	Критеријуми	Евалуација	
		Лето	Зима
Приступ и повезивање	Лако приступачан	●	●
	Тротоарски приступ	●	●
	Приступ разним врстама превоза	●	●
	Омогућен паркинг простор	●	●
	Рампе за особе са инвалидитетом	●	●
	Близина услуга и активности	●	●
	Сигнализација и информације	●	●
Комфор и представљање	Атрактивност јавног простора	●	●
	Репрезентативност	●	●
	Безбедност током употребе	●	●
	Историјско значење и старост	●	●
	Чистоћа, хигијена и одржавање	●	●
	Добра и удобна урбана опрема	●	●
	Дигитализација јавног простора	●	●
Коришћење и активности	Свакодневна употреба (живост)	●	●
	Најчешћи период коришћења	По подне	Током дана
	Употреба разних старосних група	●	●
	Понуда различитих активности	●	●
	Активни околни објекти и места	●	●
	Неискоришћени делови и простори	●	●
	Обезбеђење и надзор	●	●
	Привремене активности за забаву	●	●
Социјалност	Привлачење људи	●	●
	Груписање корисника	●	●
	Интеракција и социјализација	●	●
	Ноћна употреба простора	●	●
	Подстицај позитивних осећања	●	●
Легенда	● позитивно оцењени аспект	● неутрално оцењени аспект	● негативно оцењени аспект

Са аспекта приступности и повезивања градског парка са осталим централним функцијама, оцена је позитивна. Као директни продужетак градског трга, парк се налази у централном градском подручју и протеже се дуж Криве реке, на обе речне обале. Приступ кроз парк, на десној речној обали, ограничен је, и осим пешице, не дозвољава приступ другим алтернативним средствима, док се на левој речној обали налази бицикличка стаза. Негативно оцењен је критеријум за инклузивност, односно недостатак рампи за особе са инвалидитетом, које би омогућиле директни приступ од градског трга до кеја и парка, а такође и недостатак сигнализације и информације у самом парку и на кеју. Близина услуга и делатности је осредње оцењена; иако се парк протеже дуж ЦГП Криве Паланке, ипак нуди могућности за имплементацију и побољшавање нових услуга помоћу процеса *тактичког стварања места*.

Аспекти атрактивности, репрезентативности и безбедности оцењени су осредњом оценом у оба годишња доба. Атрактивност парка, посебно онај део који припада градском тргу, висока је, због његове динамичности у погледу садржаја и активности који се одвијају у том делу, али у доњем делу парка недостају садржаји и елементи који би унапредили целокупну атрактивност парка. То се односи на садржаје који би привлачили људе због забаве, рекреације и релаксације током свих годишњих доба. Безбедност на кеју/парку има могућност и треба је повећати помоћу ознака и заштитних елемената, који би ограничили кретање према реци. Позитивно је оцењен аспект генералне чистоће и хигијене парка и кеја, што је резултат новоизграђености парка и скорашњех уређивања кеја. Примећене су честе акције за одржавање парка као и садња нових биљака од стране локалне власти. Негативно оцењени су аспекти урбане опреме и дигитализације простора, због недостатка различите урбане опреме, уз коју би људи имали избора да бораве, било на сунцу или у сенци, да једу, да се групишу, играју и слично. Постојеће стање у делу урбане опреме указује на мали број клупа, корпи за смеће, светлећих и електронских елемената, који би побољшали искуство посетилаца.

Примећене су велике разлике у начину коришћења парка лети и зими. Лети, парк је свакодневно посећиван, посебно у послеподневним и вечерњим сатима, због шетње и расхлађивања од високих летњих температура, док зими парк уопште није посећиван осим од случајних пролазника у одређено доба дана. Током лета парк најчешће посећују младе

и средовечне особе, док деца и старије особе нису привучени понуђеним активностима и ретко бораве у њему. У парку се налазе 2 зоне за рекреацију – зона за мини голф и зона за финтес на отвореном, које се користе лети. У оба годишња доба, негативно су оцењени аспекти активних околних места због недостатка активних зона за разоноду и дружење, великог неискоришћеног зеленог простора (посебно зато јер нема различитих врста високог, ниског и заштитног зеленила), недостатка надзора и обезбеђења у току дана и ноћи и недостатка привремених активности за забаву.

Социјализација, као кључни елемент, у одређеној мери је постигнута лети, када парк привлачи људе само за шетње или кратке рекреације, током које се људи упуштају у привремену међусобну интеракцију и разговоре; када се заврше активности, парк нема услова који би омогућили повећање трајања боравка у њему и наставак разговора и социјализације. Ноћна употреба парка лети је осредње оцењена због недостатка осветљења, док се зими парк уопште не користи.

У складу са спроведеном евалуацијом и анализом свих критеријума и аспеката, генерални закључак је да будуће акције за стварање места треба фокусирати на побољшавање услова приступности до и кроз парк за све категорије грађана, на унапређење услуга у њему или имплементацију привремених услуга, на безбедност током употребе, посебно за децу, на имплементацију активних зона за рекреацију и забаву, повећање атрактивности парка, постављање разноврсне урбане опреме, повећање флоре, увођење привремених и сталних садржаја и елемената за социјализацију, забаву и релаксацију током зиме, на заштитне мере и обезбеђење простора у свим годишњим добима.

Градска чаршија

Град Крива Паланка нема класичну градску чаршију, али главну трговачку улицу представља улица Св. Јоаким Осоговски, која се протеже кроз цело градско подручје са осом север-југ и повезује градски трг са општинском зградом (сл. 66).

Слика 66 – потез главне градске улице у Кривој Паланци (ауторска шема)

Током обављања опсервације и фотодокументације током лета (сл. 67–74) може се закључити да су објекти, који се налазе у главној улици, претежно стамбеног карактера, у којима су у приземљу локали комерцијално-пословног карактера, а спратови објеката су за становање. На тај начин главна улица има трговачко-угоститељску функцију.

Слика 67 – почетак главне улице

Слика 68 – кретање становника на улици

Слика 69 – аутомобилски приступ улици

Слика 70 – продавнице на улици

Слика 71 – локали на високом приземљу
приземљу

Слика 72 – продавнице на високом
приземљу

Слика 73 – угоститељски објекат

Слика 74 – део атмосфере на улици

Током процеса опсервације обављена је евалуација садржаја и функција главне градске улице (таб. 22):

Табела 22 – евалуација главне градске улице у Кривој Паланци (ауторски прилог)

Град	КРИВА ПАЛАНКА – главна градска улица			
Категорија	Критеријуми	Вредност		
		позитивна	негативна	неутрална
Заштита	1.	Заштита од саобраћаја и несреће		
		• Заштита пешака		•
		• Одстрањивање страха од саобраћаја		•
	2.	Заштита од криминала и насиља		
		• Живи јавни простор		•
		• Дневне и ноћне функције		•
		• Добро осветљење	•	
		• Обезбеђење и надзор		•
	3.	Заштита од непријатних чулних искустава		
		• Ветар		•
		• Киша/снег	•	
		• Хладноћа/врућина		•
• Загађеност			•	
	• Прашина/бука/светла		•	
Удобност	4.	Могућност за пешачење		
		• Простор за шетање без препрека		•
		• Инклузивни приступ за све		•
		• Динамичне фасаде на околним објектима		•
	5.	Могућност за стајање и боравак		
		• Активни радови / активне зоне		•
	6.	Могућност за седење		
		• Погодне зоне за седење са добрим погледом		•
		• Клупе за одмор		•
	7.	Могућност за гледање		
		• Разумна раздаљина видног поља	•	
		• Интересантни погледи		•
		• Осветљење током ноћи	•	
	8.	Могућност за разговор		
		• Ниски ниво буке		•
		• Интересантни улични намештај		•
9.	Могућност за игру и вежбање			
	• Подстрек за креативност, активност и игру		•	
	• Током лета и зиме / дању и ноћу		•	
Задовољство	10.	Усаглашена размера објеката		
	11.	Могућност за уживање у клими		
		• Сунце/хлад		•
		• Топлина/свежина		•
	12.	Позитивна чулна искуства		
		• Добар урбани дизајн и детаљи		•
• Добри материјали			•	
	• Зеленило, флора, вода		•	

Трговачка улица у Кривој Паланци је позитивно оцењена због доброг осветљења, не само током дана већ и ноћу, због заштите од падавина, као и због разумне удаљености видног поља и усаглашености у размери објеката.

Неутралне оцене добијене су због недовољне заштите од саобраћаја, недовољне дневне и ноћне функције трговачке улице. Такође, неутрално је оцењена и заштита од временских услова, због непостојања довољно интересантних фасада, активних зона и недовољно интересантних погледа.

Негативне оцене се односе на одсуство обезбеђења и надзора, непостојање приступа особама са инвалидитетом и шетњу без препрека; загађеност, прашина, бука; клупе и зоне недовољно омогућују добар поглед на околину, заштиту од климатских услова. Негативне оцене се односе и на недостатак подстицаја на активност и креативност, недостатак активности лети и зими, дању и ноћу, као и због лошег урбаног дизајна и детаља.

SWOT анализе за еколошка и социјална стања града и општине

SWOT анализа се односи на аспекте екологије и социјализације у градовима. Спроводи се у циљу добијања увида у тренутно стање у којем се налазе општине са аспекта еколошке и друштвене одрживости, досадашње уведене акције и могуће препреке током имплементација будућих стратегија. SWOT анализа (таб. 23) је урађена на бази података добијених из примарне литературе, коју је објавила општина Крива Паланка – Локални економски развој – ЛЕР и Локални Еколошки акциони план – ЛЕАП.

Табела 23 – SWOT анализа за општину Крива Паланка (ауторски прилог)

Снажне стране	Слабе стране
• Геостратешки положај Криве Паланке • Еколошки чисти регион • Природна богатства • Локација на две граничне линије – Р. Србија и Р. Бугарска • Близина два међународна аеродрома – Скопље и Софија • Људски ресурси • Искуство у прекограничној сарадњи • Повољни климатски услови	• Ненаправљена планска документација • Застарели урбанистички планови • Ниска јавна свест • Одлазак кадрова из општине • Слаба финансијска моћ становништва • Непостојећа стратешка и друга документа • Неразвијени услужни сектор • Неразвијени грађански / НВО сектор • Слаба комуникацијска инфраструктура • Недостатак релевантних информација о постојећим фондовима
• ЕУ интегративни процес и приступ до ЕУ фондова и развојних програма • Динамизирање изградње К-8 • Развој алтернативних типова туризма • Еколошка пољопривредна производња • Развој пољопривреде и органске производње • Отварање граничног прелаза са Р. Србијом • Коришћење могућности и развој средњег образовања према потребама тржишта • Коришћење потенцијала НВО сектора • Заштита, валоризација и презентација културног наслеђа – етнологског, историјског и археолошког • Међународна и регионална сарадња	• Висока стопа незапослености • Одлазак људских ресурса • Смањени наталитет • Ниска еколошка свест • Ниска стопа животног стандарда • Конкурентност блиског развијеног региона • Неизграђени К-8 • Међудржавна незаинтересованост за отварање нових граничних прелаза
Могућности	Претње

На основу спроведене SWOT анализе за Криву Паланку са аспеката екологије, друштвено-социјалних и културних индикатора, као и сарадње са НВО у општини, може се констатовати:

Крива Паланка је град који своју визију заснива на економски стабилној општини са модерном развијеном инфраструктурном средином, која задовољава стандарде живота грађана. Крива Паланка је град који својим ресурсима може обезбедити одрживи развој и побољшавање квалитета друштвених услова локалног становништва. Промовисање културног блага и организовање културних догађаја је могућност за представљање социолошко-културних активности.

Еколошки чисти регион, учешћем НВО сектора, ствара предности за активност становника у програмима за заштиту природне средине и у друштвеним процесима у општини. У активностима и доношењу стратешких и акционих планова треба превазићи изазове и претње попут: смањивања људских ресурса, ниског животног стандарда и слабе еколошке свести, као и спремно и програмски се промовисати у конкурентности са развијеним регионима.

Геостратешка позиција, кроз коју пролази К-8 и гранични прелаз са Р. Бугарском даје могућност за регионалну и прекограничну сарадњу са Р. Бугарском и Р. Србијом.

8.2. Македонска Каменица

Град Македонска Каменица налази се у источном делу РСМ, испод нагиба Осоговских планина и на обе речне обале реке Каменичка река (сл. 75 и 76). Од главног града Скопља удаљен је 90 км. Македонска Каменица је један од најмлађих градова у држави према добу формирања. Иако се први пут Каменица спомиње у турским записима, као село 1570–1573, град је основан пре 1950. и на почетку је био само насеље за рударе који су радили у руднику Саса, али официјелно је проглашен за град 2004. (<https://makedonskakamenica.gov.mk>, приступљено, 05.05.2020).

До Македонске Каменице се стиже регионалним путем, који пролази и кроз град и води према суседном граду Делчеву, удаљеном 24 км. Саобраћајнице се развијају према

форми града, односно на левој речној обали оне су тесне, настањене, кривудаве улице, док су на десној речној обали оне геометријског, радијалног облика и састоје се од приступне, настањене и саборне улице.

Слика 75 – сателитски снимак града Македонска Каменица (извор: Google earth) Слика 76 – мрежа јавних простора Македонске Каменице (ауторска шема)

Визуелно, град је састављен од неколико зона: строги центар града, смештен на десној речној обали, у коме се налазе градски трг са црквом Успење Пресвете Богородице, градски општински објекти и колективне стамбене зграде, спортско-рекреативна зона са градским стадионом, индустријска зона; док је на левој речној обали стамбена зона састављена од урбаних целина колективних стамбених зграда и од индивидуалних породичних кућа.

Градски трг

Градскиот трг у Македонској Каменици се налази у средишњем делу града, на десној речној обали. Изграђен је 2011. поред градске цркве Успење Пресвете Богородице.

Трг има правилну геометријску форму у облику квадрата површине 2.540 м². Градски трг се налази у централном градском подручју, поред градске цркве и јавних управних објеката (сл. 77). До трга се стиже преко 2 приступне улице, на јужној и на западној страни са паркингом чији капацитет је 20 возила. Од улице на западној страни

долази се до моста преко реке, па је тако трг саобраћајно повезан и лако му је приступити и са леве речне обале.

Слика 77 – сателитски приказ трга М. Каменице (извор: <https://ossp.katastar.gov.mk>, приступљено, 05.05.2020)

Форма трга није одређена околним објектима, већ према површини, која је била слободна пре његове изградње. Са источне стране, трг је ограничен административним објектом чија предња фасада је усмерена директно према тргу, а на северној страни је црква. Прилази до трга су пешачки и налазе се на све 4 стране помоћу пешачких улица и стаза. Генерално, трг је подељен на два дела – главна површина трга и издигнути плато, на којем се налази црква, која представља привилеговани објекат, симбол трга. Укупна површина оба дела је 4.730 м².

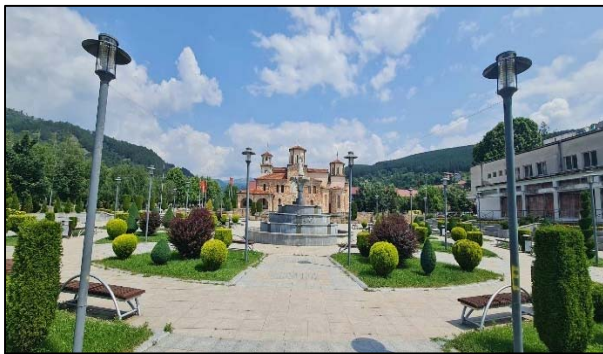
Према анализама фотодокументације и опсервације урађених 15. јула 2023. (сл. 78–83), примећује се да су травнате и водене површине знатно заступљене на тргу и доприносе његовом естетском карактеру. Урбани дизајн градског трга је модеран али без конкретних садржаја и активности, који привлаче људе у току дана.

Слика 78 – зеленило на тргу М. К.

Слика 79 – слободни простор на тргу

Слика 80 – централни садржаји на тргу

Слика 81 – приступ до цркве на тргу

Слика 82 – напуштени објекат на тргу

Слика 83 – плато испред цркве на тргу

У сагласности са обављеном фотодокументацијом и опсервацијом, извршена је евалуација садржаја градског трга. Табеларни приказ обухвата критеријуме који су класифицирани у 4 кључна елемента (таб. 24):

Табела 24 – евалуација градског трга Македонске Каменице (ауторски прилог)

Македонска Каменица – градски трг			
Елементи јавног простора	Критеријуми	Евалуација	
		Лето	Зима
Приступ и повезивање	Лако приступачан	●	●
	Тротоарски приступ	●	●
	Приступ разним врстама превоза	●	●
	Омогућен паркинг простор	●	●
	Рампе за особе са инвалидитетом	●	●
	Близина услуга и садржаја	●	●
	Сигнализација и информације	●	●
Комфор и представљање	Атрактивност јавног простора	●	●
	Репрезентативност	●	●
	Безбедност током употребе	●	●
	Историјско значење и старост	●	●
	Чистоћа, хигијена и одржавање	●	●
	Добра и удобна урбана опрема	●	●
	Дигитализација јавног простора	●	●
Коришћење и активности	Свакодневна употреба (живост)	●	●
	Најчешћи период коришћења	Јутро, вече	●
	Употреба разних старосних група	●	●
	Понуда различитих активности	●	●
	Активни околни објекти и места	●	●
	Неискоришћени делови и простори	●	●
	Обезбеђење и надзор	●	●
	Привремене активности за забаву	●	●
Социјалност	Привлачење људи	●	●
	Груписање корисника	●	●
	Интеракција и социјализација	●	●
	Ноћна употреба простора	●	●
	Подстицај позитивних осећања	●	●
Легенда	● позитивно оцењени аспект	● неутрално оцењени аспект	● негативно оцењени аспект

Сви аспекти и критеријуми су у идентичном стању и лети и зими. Са аспекта приступности и повезивања градског трга са осталим централним функцијама, стање је позитивно. Градски трг је лако приступачан са свих страна, без физичких препрека. Прилаз градском тргу је оцењен позитивно и са аспекта инклузивности, односно особама са телесним инвалидитетом је омогућен приступ помоћу бетонских рампи, које повезују горњи ниво трга код цркве са централним платоом. Трг осим цркве садржи и један напуштени објекат, нема других околних објеката са активним услугама или делатностима, па је због тога негативно оцењен. У непосредној близини трга, од јавних објеката налазе се основна школа и неколико стамбених блокова са спратношћу П+4, у којима се на високом приземљу налазе станови. Сигнализација до и на тргу не постоји.

Критеријуми атрактивности и репрезентативности су позитивно оцењени, због тога што је парк реновиран и тренутно представља градску атракцију са репрезентативним карактером, намењену јавним догађајима и манифестацијама. Критеријум за безбедност градског трга је неутрално оцењена. Урбани дизајн омогућује градском тргу да је лети безбедан за употребу, али у деловима у којима постоји денивелација нивоа, не постоје никакви знаци или помоћна средства како би се спречиле нежељене повреде, и лети и зими. Негативно је оцењено то што недостају одређени сигурносни елементи у простору између улице и трга, где би се ограничио приступ аутомобилима (сл. 84).

Слика 84 – идентификована небезбедна места на тргу (извор: аутоски прилог)

Чистоћа, хигијена и одржавање трга су на високом нивоу, није примећено смеће, а током спроведених анкета и разговора са одговорним особама из сектора урбанизма потврђено је да општина улаже у одржавање градске чистоће јавних простора. Урбана опрема на градском тргу је једнолична, али ипак се користи током лета. Током зиме урбана опрема не омогућава пријатан боравак, јер не штити од негативних климатских утицаја. Негативно је оцењено и одсуство дигитализације јавног простора, посебно непостојање слободне интернет зоне као и других дигиталних алата, који доприносе повећаној атрактивности, посебно за туристе.

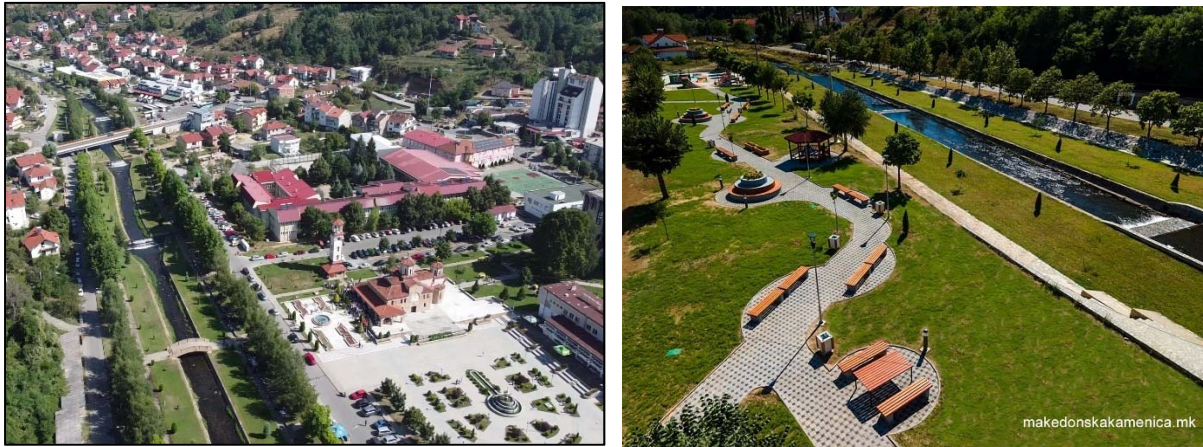
Лети и зими трг је веома ретко посећен, а користе га најчешће особе трећег доба, за шетњу и одмор. Осим тога, трг не омогућава обављање других активности корисника. Недостају садржаји за игру и забаву, социјализацију, рекреацију, груписање и слично. На тргу се налази неискоришћен и запуштен део, који се састоји од травнате површине. Једино доба када је примећена већа гомила људи на тргу је у поподневним и ноћним сатима током лета, када се људи скупљају и социјализују. Током зиме, трг нема никаквих догађаја и манифестација. Временски услови доприносе недостатку живости трга, као и недостатку садржаја на отвореном. Негативно оцењени аспект у оба годишња доба је недостатак обезбеђења и надгледања трга.

Оцена кључног елемента – социјализације – генерално је негативна и лети и зими. Лети трг привлачи људе због слободног простора и могућности за одмор. Са аспекта социјализације, трг има потенцијал за груписање људи, али људи то не раде. Ноћна употреба трга је примећена, највише од младих, и то само у летње доба. Зими трг не привлачи посетиоце и зато је потребна имплементација зимских садржаја, који ће дати живост тргу током зиме.

У сагласности са спроведеном евалуацијом и анализом свих критеријума и аспеката, генерални закључак је да будуће идејне акције стварања места треба да се фокусирају највише на побољшање и развој нових околних услуга и делатности, на повећање целокупне атрактивности трга и увођење садржаја и елемената за социјализацију, забаву, рекреацију и привремене активности током лета и зиме. Такође, потребне су заштитне мере и обезбеђивање простора током свих годишњих доба.

Градски парк

Градски парк у Македонској Каменици, састоји се из два дела – речни кеј и парк. Каменичка река има повезујућу функцију као отворени зелени простор, који повезује трг са парком (сл. 85 и 86).

Слика 85 – приказ речног кеја и градског трга М. К. (извор: <https://makedonskakamenica.gov.mk> приступљено, 05.12.2023)

Слика 86 – приказ градског парка (извор: <https://makedonskakamenica.gov.mk>, приступљено 05.12.2023)

Године 2019. општина је расписала конкурс за избор новог решења за уређење парка површине 4.236 м². Конкурсни услови били су: зона за рекреацију младих, зона за социјализацију и одмор као и дечја зона са посебним нагласком на квалитетној урбаној опреми.

Током посете парку направљена је фотодокументација и анализа новопроектваног парка и његових садржаја (сл. 87–94):

Слика 87 – приступ тргу поред кеја

Слика 88 – зелене површине на кеју

Слика 89 – улаз у парк М. Каменице

Слика 90 – зона за социјализацију у парку

Слика 91 – отворена фитнес зона у парку

Слика 92 – дечје игралиште у парку

Слика 93 – активна зона – ролер парк

Слика 94 – активна зона – скејт парк

Табела 25 – евалуација градског парка Македонске Каменице (ауторски прилог)

Македонска Каменица – градски парк			
Елементи јавног простора	Критеријуми	Евалуација	
		Лето	Зима
Приступ и повезивање	Лако приступачан	●	●
	Тротоарски приступ	●	●
	Приступ разним врстама превоза	●	●
	Омогућен паркинг простор	●	●
	Рампе за особе са инвалидитетом	●	●
	Близина услуга и делатности	●	●
	Сигнализација и информације	●	●
Комфор и представљање	Атрактивност јавног простора	●	●
	Репрезентативност	●	●
	Безбедност током употребе	●	●
	Историјско значење и старост	●	●
	Чистоћа, хигијена и одржавање	●	●
	Добра и удобна урбана опрема	●	●
	Дигитализација јавног простора	●	●
Коришћење и активности	Свакодневна употреба (живост)	●	●
	Најчешћи период коришћења	По подне	●
	Употреба разних старосних група	●	●
	Понуда различитих активности	●	●
	Активни околни објекти и места	●	●
	Неискоришћени делови и простори	●	●
	Обезбеђење и надзор	●	●
	Привремене активности за забаву	●	●
Социјалност	Привлачење људи	●	●
	Груписање корисника	●	●
	Интеракција и социјализација	●	●
	Ноћна употреба простора	●	●
	Подстицај позитивних осећања	●	●
Легенда	● позитивно оцењени аспект	● неутрално оцењени аспект	● негативно оцењени аспект

Градски парк је лако приступачан са свих страна града пешачким стазама и улицама, који омогућавају приступ различитим превозним и алтернативним средствима. Такође, позитивно је оцењен и критеријум за инклузивност јер парк је изграђен на једном нивоу, без физичке препреке, чак постоје бетонске рампе које омогућују директни приступ од градског трга до кеја. Сигнализација и информације поред кеја и у самом парку позитивно су оцењене. Једину негативну оцену има критеријум близине услуга и делатности, јер околни објекти су колективне стамбене зграде и не постоји ниједна комерцијална, пословна или услужна делатност у близини парка.

Аспекти атрактивности, репрезентативности и безбедности оцењени су позитивно током лета, а неутрално током зиме, због смањене употребе и боравка становника у парку и недостатка зимских садржаја. У зимско доба аспект безбедности на кеју недовољно је третиран; недостају елементи, који би побољшали безбедност употребе (заштиту од леда, воде и слично). Као позитивно оцењени аспект истиче се чистоћа и хигијена парка и кеја. Примећене су честе акције чишћења и одржавања парка, као и садња нових биљака. Неутрално су оцењени аспекти урбане опреме, јер, иако је нова, ипак не задовољава потребе и заштиту током зиме. Дигитализација простора је негативно оцењена, јер недостају елементи који би унапредили онлајн искуство корисника, а то је веома важно, јер се ради о парку за младе и децу.

Примећене су велике разлике у начину употребе парка током лета и зиме. Лети, парк је свакодневно посећиван, посебно у послеподневним и вечерњим сатима, због шетње и расхлађивања од високих летњих температура, док зими парк уопште није посећен. Парк током лета најчешће посећују младе и средовечне особе, док деца и старије особе ређе бораве у парку, због недостатка садржаја за разоноду за ове узрасте. Зона за фитнес на отвореном се не користи и потребна су побољшања. Током оба годишња доба негативно су оцењени аспекти за надзор и обезбеђење дању и ноћу, а може се приметити и недостатак привремених активности за забаву и рекреацију током зиме.

Социјализација је у летњем периоду позитивно оцењена, јер током коршћења парка људи се упуштају у међусобну интеракцију и разговоре, а за ту сврху је предвиђена урбана опрема за седење веће групе. Зими парк нема услове који би омогућили повећање

трајања боравка у парку и продужавање разговора и социјализацију. Ноћна употреба парка лети је позитивно оцењена због доброг осветљења.

Према урађеним теренским истраживањима, фотодокументацији и евалуацији садржаја, може се приметити да је кеј уређен и чист зелени простор, са потенцијалом да привлачи још више људи, али недостају му витални елементи и садржаји за релаксацију и рекреацију људи. Парку је потребно повећати моћ привлачења помоћу имплементације допунских привремених садржаја у и око парка, како би га становници чешће посећивали у свим годишњим добима.

Градска чаршија

Македонска Каменица нема градску чаршију, ни тачно одређену улицу трговачко-пословног карактера. Главна градска улица Машал Тито протеже се у правцу север-југ, започиње од општинске зграде и води према градском тргу. Поред улице, на једној страни се налазе угоститељски и пословни објекти, а на другој страни колективне стамбене зграде.

Слика 95 – потез главне градске улице у Македонској Каменици (ауторска шема)

Током обављене фотодокументације (сл. 96–103) јасно се може приметити да улица нема јасно изражене трговачке или културне садржаје, који би привукли људе на чешћи и дужи боравак.

Слика 96 – јавни плато испред општинске зграде Слика 97 – главна градска улица

Слика 98 – седење становника дуж улице

Слика 99 – угоститељски објекат на улици

Слика 100 – основна школа

Слика 101 – пословни објекат на улици

Слика 102 – паркинг простор са улице Слика 103 – прилаз стамбеној згради

Током процеса опсервације обављена је евалуација садржаја и функције улице (таб. 26):

Табела 26 – евалуација главне градске улице у Македонској Каменици (ауторски прилог)

Град	МАКЕДОНСКА КАМЕНИЦА - главна градска улица					
Категорија	Критеријуми	Оцена				
		позитивна	негативна	неутрална		
Заштита	1.	Заштита од саобраћаја и несреће				
		• Заштита пешака	●			
		• Одстрањивање страха од саобраћаја	●			
	2.	Заштита од криминала и насиља				
		• Живи јавни простор		●		
		• Дневне и ноћне функције		●		
		• Добро осветљење	●			
		• Обезбеђење и надзор		●		
	3.	Заштита од непријатних чулних искустава				
		• Ветар		●		
		• Киша/снег		●		
		• Хладноћа/врућина		●		
		• Загађеност		●		
		• Прашина/бука/светла		●		
	Удобност	4.	Могућност за пешачење			
• Простор за шетање без препрека			●			
• Инклузивни приступ за све			●			
• Интересантне фасаде околних објеката				●		
5.		Могућност за стајање и боравак				
		• Активни радови / активне зоне			●	
6.		Могућност за седење				
		• Погодне зоне за седење са добрим погледо			●	
		• Клупе за одмор	●			
7.		Могућност за гледање				
		• Разумна удаљеност видног поља	●			
		• Интересантни погледи			●	
		• Осветљење током ноћи	●			
8.		Могућност за разговор				
		• Ниски ниво буке	●			
		• Интересантни улични намештај		●		
9.		Могућност за игре и вежбање				
		• Подстрек за креативност, активност и игру		●		
		• Током лета и зиме/дању и ноћу		●		
Задовољство		10.	Усаглашена размера објеката	●		
		11.	Могућност за уживање у клими			
	• Сунце/хлад				●	
	• Топлота/свежина				●	
	12.	Позитивна чулна искуства				
		• Добар урбани дизајн и детаљи			●	
		• Добри материјали			●	
			• Зеленило, флора, вода			●

Позитивне оцене улица је добила због заштите пешака од саобраћаја, доброг осветљења, чак и ноћу. Такође, позитивно је оцењена и могућност шетње без препрека и то што је чаршија инклузивна за све. Позитивно су оцењени клупе за одмор, разумна удаљеност видног поља и усаглашена размера објеката, као и низак ниво буке.

Неутралне вредности су добијене због недовољно активних зона и зона за седење са погледом, недовољно интересантних погледа. Неутралне оцене је добила улица и због недовољне заштите од климатских услова, недовољно доброг урбаног дизајна и детаља и недовољно зеленила, воде и флоре.

Трговачка улица у Македонској Каменици је негативно оцењена због недостатка дневне и ноћне функције, обезбеђења и надзора чаршије, недостатка живости јавног простора. Негативне оцене добијене су и због загађености, прашине и буке у чаршији, као и због недостатка интересантних фасада, уличног намештаја и недостатка подстрека за креативност и активност и игру, како током лета и зиме, тако и током дана и ноћи.

У сагласности са спроведеном анализом, може се извући закључак да препоруке за стварање места треба усмерити према побољшању аспеката који имају негативну и неутралну вредност, а то су: побољшати урбани дизајн, озеленити простор, имплементирати садржаје за одмор, игру и социјализацију; повећати атрактивност уличних фасада на објектима, поставити улични намештај, заштитне елементе од непријатних чулних и климатских искуства, као и побољшати безбедносне аспекте током употребе простора.

SWOT анализе за еколошка и друштвена стања града и општине

SWOT анализа (таб. 27) направљена је на бази података добијених из примарне литературе коју је објавила општина Македонска Каменица – Локални економски развој – ЛЕР и Локални еколошки акциони план – ЛЕАП.

Табела 27 – SWOT анализа за општину Македонска Каменица (ауторски прилог)

Снажне стране	Слабе стране
• Богатство природних ресурса • Богатство водних ресурса • Еколошки чисто земљиште • Нови урбанистички планови који омогућавају плански развој града • Лак приступ грађана до друштвених услуга • Енергетски ефикасна општина • Дуално средње образовање • Рекреативни локалитети и природне атрактивности • Добра међуопштинска сарадња • Могућности за развој еколошки здраве хране и развој одрживе пољопривредне производње • Могућности за развој селективних форми туризма – планински, манастирски, транзитни, спортски и манифестацијски туризам • Могућности за отварање старачких домова • Могућности за развој спорта • Дуално образовање даје могућности за стварање кадрова, који су потребни локалној индустрији и могућност веће запослености • Могућности за развој зимског туризма и изградњу новог ски центра на Осоговским планинама помоћу ЈПП	• Популација са високом стопом демографске старости • Не постоји адекватна повезаност са осталим општинама помоћу квалитетних регионалних путева • Не постоји адекватна путна повезаност са насељеним местима у општини • Не постоје адекватни капацитети за смештај туриста • Недостатак добре информисаности локалне администрације о програмима • Ризик од загађења реке, која се даље улива у вештачко језеро • Не постоји адекватна институционална подршка у општини
Могућности	Претње

На основу спроведене SWOT анализе за Македонску Каменицу са аспекта: екологије, друштвено-социјалних и културних индикатора, као и сарадње са НВО у општини, може се констатовати да је Македонска Каменица град који своју визију заснива на рудницима за олово и цинк у непосредној близини и на прераду рудних богатства, као и на побољшавању предузетништва, у циљу унапређења економске будућности града.

Међутим, Македонска Каменица је град који са својим ресурсима може обезбедити одрживи развој и са аспекта производње еколошки здраве хране и одрживу пољопривредну производњу, зато што богатство водних ресурса са вештачким језером и чисто земљиште нуде могућности за развој овог типа.

Промовисање културног блага и организовање културних догађаја је могућност представљања социо-културних активности. У активностима и доношењу стратешких и акционих планова треба превазићи изазове и претње од: високе стопе старости становништва, неадекватне инфраструктурне повезаности насеља у самој општини и недостатка добре и правовремене информисаности о програмима за међуграничну сарадњу.

Географски положај у региону пружа могућност за међуопштинску сарадњу са Делчевом, Пехчевом и Беровом у једном систему у којем ће становници имати лак приступ до општинских услуга појединачно, као и сарадњу са другим општинама.

8.3. Делчево

Град Делчево се налази у области Пијанац и представља један од најисточнијих градова у држави. Удаљен је од главног града Скопља 111 км, од суседног града Пехчева 27 км, а од граничног прелаза са Р. Бугарском, Црна Скала, 11 км. (сл. 104 и 105).

Као насеље Делчево, односно Царево Село, први пут се спомиње у једној повељи цара Душана из 1347. Од 1350. све до XIX века Делчево је било село, турска колонија, насељена Турцима. Средином XIX века почела је да се развија чаршија и да насеље расте, а уједно и да се повећава број македонског становништва. Након испуњавања простора у Средњој мали, започиње ширење преко Гочо Потока тј. Горње мале, што је данашњи I реон. На левој страни, поред реке Брегалнице, на уском равном простору на којем су били мегдани и ханови, започела је изградња трговачких и занатских дућана поред две уске улице. Тиме се коначно формирала чаршија и Делчево је прерасло у градско насеље.

Слика 104 – сателитск снимак града Делчева (извор: Google earth) Слика 105 – мрежа јавних простора Делчева (ауторска шема)

До града се приступа регионалним путем, који пролази кроз град и води према суседним градовима, Македонска Каменица и Пехчево, а део овог пута води и до граничног прелаза са Р. Бугарском, удаљеном 11 км. Визуелно, град се може поделити на неколико зона: индустријска зона која се налази на улазу у град, градско језгро у којем се

налазе градски трг и јавни управни објекти и неколико урбаних целина – зоне за становање у индивидуалним породичним кућама.

Градски трг

Градски трг Делчева се налази у централном делу града, на источној речној обали. Изграђен је 2018, са површином од 3000 м² (сл.106).

Слика 106 – сателитски приказ трга Делчева (извор: <https://ossp.katastar.gov.mk>, приступљено 06.05.2020)

Градски трг у Делчеву има линеарну, геометријску форму. Форма трга је добијена кроз „повезивање“ две стазе кроз две слободне површине, у централном делу је елипс, а на крајњем северном делу квадрат. Форма је, такође, одређена према планској активности и у односу на површину поред реке, а не од околних објеката. Трг је са северне и западне стране окружен зеленилом парка, а са јужне стране улицама и паркингом, док се са источне стране налази Дом културе, који у ствари представља привилеговани објекат.

Према анализама фотодокументације и опсервације, направљеним 17. јула 2023. (сл. 107–112), примећује се да тргом доминирају травнате површине, које доприносе

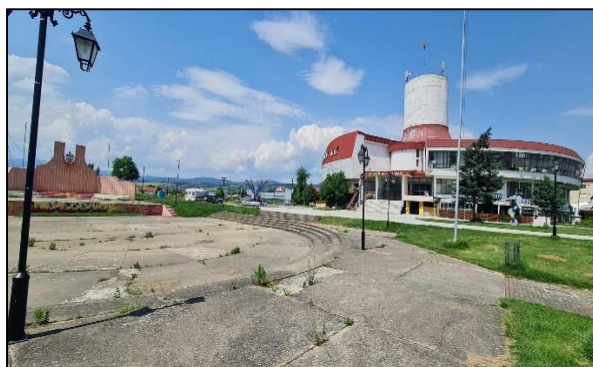
еколошком изгледу. Али не постоје активности и садржаји за живост, који би привукли већу гомилу људи да их користе.

Слика 107 – централни плато на тргу

Слика 108 – поглед са централног платоа

Слика 109 – поглед са трга према Дому културе

Слика 110 – део трга

Слика 111 – део урбане опреме на тргу

Слика 112 – поглед са крајњег платоа

У складу са обављеном фотодокументацијом и опсервацијом, направљена је и евалуација садржаја градског трга. Табеларни приказ показује да су критеријуми класификовани у 4 кључна елемента (таб. 28):

Табела 28 – евалуација градског трга у Делчеву (ауторски прилог)

Делчево – градски трг			
Елементи јавног простора	Критеријуми	Евалуација	
		Лето	Зима
Приступ и повезивање	Лако приступачан	●	●
	Тротоарски приступ	●	●
	Приступ разним врстама превоза	●	●
	Омогућен паркинг простор	●	●
	Рампе за особе са инвалидитетом	●	●
	Близина услуга и делатности	●	●
	Сигнализација и информације	●	●
Комфор и представљање	Атрактивност јавног простора	●	●
	Репрезентативност	●	●
	Безбедност током употребе	●	●
	Историјско значење и старост	●	●
	Чистоћа, хигијена и одржавање	●	●
	Добра и удобна урбана опрема	●	●
	Дигитализација јавног простора	●	●
Коришћење и активности	Свакодневна употреба (живост)	●	●
	Најчешћи период коришћења	поподне	●
	Употреба разних старосних група	●	●
	Понуда различитих активности	●	●
	Активни околни објекти и места	●	●
	Неискоришћени делови и простори	●	●
	Обезбеђење и надзор	●	●
	Привремене активности за забаву	●	●
Социјалност	Привлачење људи	●	●
	Груписање корисника	●	●
	Интеракција и социјализација	●	●
	Ноћна употреба простора	●	●
	Подстицај позитивних осећања	●	●
Легенда	● позитивно оцењени аспект	● неутрално оцењени аспект	● негативно оцењени аспект

Спроведена евалуација указује на идентична стања трга у свим годишњим добима. Може се закључити да је градски трг лако приступачан и без физичких препрека. Саобраћај са улица је регулисан и на северозападној страни је формиран јавни паркинг. Приступ до градског трга је неутрално оцењен са аспекта инклузивности, односно особама са телесним инвалидитетом јесте омогућен приступ помоћу бетонских рампи, али су оне постављене у крајњем делу трга, док централни део код сцене и главног платоа нема рампе које би повезивале горњи ниво трга са доњим, централним платоом. Околни објекти на тргу су административно-пословног карактера: Дом културе и општинска зграда, бочно позиционирани у односу на трг. Сигнализација до трга је добра, због постојања инфо-табли, које садрже информације о локацијама значајних градских места и историјске информације о граду и општини.

Градски трг у Делчеву не поседује елементе и садржаје који би допринели репрезентативности и атрактивности јавног простора. У овом тренутку, трг се користи ретко, у условима јавних манифестација и партијских скупова. Углавном, културни догађаји се одржавају у затвореним салама, а не на градском тргу. Критеријуми за безбедност, чистоћа, хигијена и одржавање градског трга неутрално су оцењени. Целокупни урбани дизајн у тренутном стању је застарео, са приметним поломљеним бетонским блоковима кроз цео трг, док су чистоћа, хигијена и одржавање трга на високом нивоу. Постојећа урбана опрема је делимично оштећена, а недостају и клупе, фонтане, корпе за смеће и рефлектори, који би побољшали искуство корисника и унапредили изглед јавног простора. Негативно је оцењено одсуство дигитализације јавног простора и других дигиталних алата који доприносе повећаној атрактивности, посебно за туристе.

Ни у зимском ни у летњем добу трг није посећен, не користе га разне узрасне групе и не омогућује обављање разних активности корисника. Једина функција коју трг у тренутном стању омогућава је привремени одмор или прелазак према другим деловима града. Лети су примећене су мале групе младих који повремено користе трг и групишу се како би слушали музику и кратко разговарали. Зимом, за време новогодишњих празника, градски трг је испуњен разним организованим музичким догађајима и концертима, али по завршетку ових новогодишњих прослава, трг нема разноврсност активности и манифестација. Временски услови такође доприносе смањењу живости трга, као и

недостатак садржаја на отвореном, намењен искључиво зимским условима. Као негативно оцењени аспект у оба годишња доба је одсуство обезбеђења и надзора трга.

Лети, трг привлачи људе у поподневним и вечерњим сатима. Са аспекта социјализације, трг не омогућава груписање људи, јер нема предвиђену урбану опрему за такве активности. Амфитеатар око централног платоа је потенцијално место за груписање већег броја људи, али недостају активности и догађаји за то. Такође, трг се у ноћним сатима не користи, због ниског нивоа осветљености и недостатка садржаја који се могу извести на отвореном. Потребна је имплементација летњих и зимских садржаја, привремене и сталне активности, који ће ревитализовати трг.

У сагласности са спроведеном евалуацијом и анализом свих критеријума и аспеката, генерални закључак је да будуће акције за стварање места треба да буду фокусиране на целокупну ревитализацију трга са архитектонско-урбанистичког, социјалног и културног аспекта, помоћу повећања атрактивности околних објеката, увођења садржаја и елементата за социјализацију и забаву током зиме, увођења заштитних мера и обезбеђења простора, организације догађаја за све узрасте.

Градски парк

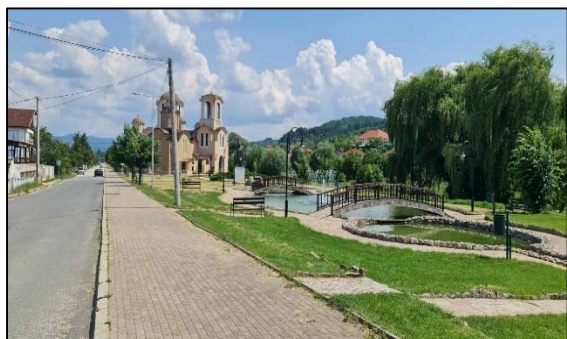
Градски парк у Делчеву има сличну конфигурацију као и у Македонској Каменици. Трг и парк су повезани преко речног кеја на реци Брегалници. Парк је уређен зеленилом и представља пешачку зону. Градски парк има линеарну конституцију и састоји се од два дела, први обухвата простор до Цркве Св. Ћирила и Методија, а други део се налази иза цркве. Црква представља привилеговани објекат у парку, која дели парк (сл. 113 и 114).

Слика 113 – део градског парка и цркве (извор: <https://www.delcevo.gov.mk/>)

Слика 114 – сателитски снимак и потез градског парка у Делчеву (ауторски прилог)

Теренска анализа резултирала је фотодокументацијом и евалуацијом градског парка (сл. 115–120):

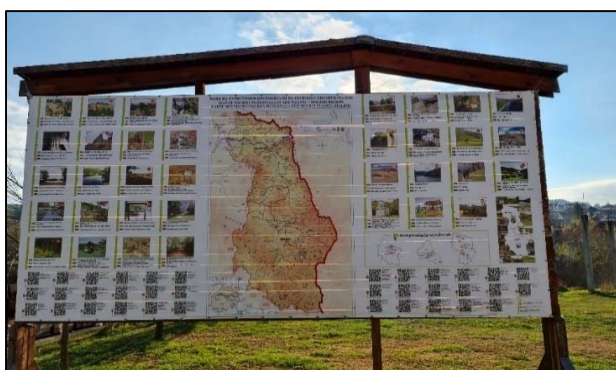
Слика 115 – део градског парка у Делчеву

Слика 116 – део градског парка у Делчеву

Слика 117 – дечје игралиште у парку

Слика 118 – поплочано место окупљања у парку

Слика 119 – паркинг простор у парку

Слика 120 – инфо табле у парку

Градски парку у Делчеву заузима централно и витално место у граду, са великим травнатим и воденим површинама, које естетски позитивно утичу на слику града. Ипак, могу се видети и неискоришћени простори, који су потенцијална места за увођење привремених или сталних активности. Детаљна евалуација постојећих садржаја спроводи се непосредно током теренске посете парка (таб. 29)

Табела 29 – евалуација градског парка у Делчеву (ауторски прилог)

Делчево – градски парк			
Елементи јавног простора	Критеријуми	Евалуација	
		Лето	Зима
Приступ и повезивање	Лако приступачан	●	●
	Тротоарски пристап	●	●
	Приступ разним врстама превоза	●	●
	Омогућен паркинг простор	●	●
	Рампе за особе са инвалидитетом	●	●
	Близина услуга и делатности	●	●
	Сигнализација и информације	●	●
Комфор и представљање	Атрактивност јавног простора	●	●
	Репрезентативност	●	●
	Безбедност током употребе	●	●
	Историјско значење и старост	●	●
	Чистоћа, хигијена и одржавање	●	●
	Добра и удобна урбана опрема	●	●
	Дигитализација јавног простора	●	●
Коришћење и активности	Свакодневна употреба (живост)	●	●
	Најчешћи период коришћења	поподне	●
	Употреба разних старосних група	●	●
	Понуда различитих активности	●	●
	Активни околни објекти и места	●	●
	Неискоришћени делови и простори	●	●
	Обезбеђење и надзор	●	●
	Привремене активности за забаву	●	●
Социјалност	Привлачење људи	●	●
	Груписање корисника	●	●
	Интеракција и социјализација	●	●
	Ноћна употреба простора	●	●
	Подстицај позитивних осећања	●	●
Легенда	● позитивно оцењени аспект	● неутрално оцењени аспект	● негативно оцењени аспект

Према евалуацији, у сагласности са његовом линеарном конституцијом, градски парк је лако приступачан, са прешачким приступима и улицама. Улице омогућују приступ парку помоћу различитих превозних и алтернативних средства. Помоћу пешачке стазе долази се до парка само пешице. Такође, позитивно је оцењен и критеријум за инклузивност особа са телесним инвалидитетом, јер је парк изграђен на једном нивоу, без физичких препрека. Сигнализација и информације поред кеја и сам парк су позитивно оцењени због постављених инфо-табли и сигнала. Неутралну оцену има критеријум близине услуга и делатности, зато што су околни објекти колективне стамбене зграде и не постоји ниједна комерцијална, пословна или услужна делатност поред парка.

Аспекти атрактивности, репрезентативности и безбедности оцењени су неутралном оценом лети и негативном оценом зими, због смањене употребе и боравка становника у парку и због недостатка зимских садржаја. Атрактивност парка је велика због тога што је новоуређен у делу код Цркве Св. Ћирила и Методија, а такође и у погледу садржаја социјализације, који се одвија у том делу. Ипак, зими је аспект безбедности парка је недовољно третиран и недостају елементи који би побољшали безбедност коришћења (заштита од леда, воде и сл.). Позитивно оцењени аспект је чистоћа и хигијена парка, без смећа и оштећења. Неутралном оценом су оцењени аспекти урбане опреме, јер не задовољавају потребе употребе и заштите од утицаја климе током зиме. Дигитализација простора је негативно оцењена, недостају елементи који би побољшали онлајн искуства корисника.

Лети, парк је свакодневно коришћен, посебно у јутарњим и вечерњим сатима, најчешће за кратке шетње, док зими уопште није посећен. Најчешћа парк лети посећују млади и старије особе. У парку постоји само једно дечје игралиште и простор за паркинг, који се, уколико нема возила, користи као мали терен за уличне игре. У оба годишња доба негативно су оцењени аспекти надзора и обезбеђења током дана и ноћи и недостају разне привремене и сталне активности за забаву, игру и рекреацију у оба годишња доба.

Социјализација лети је неутрално оцењена, јер недостаје урбана опрема за седење већих група. Зими, парк нема услове који би омогућили повећање трајања боравка у парку и продужавање разговора и социјализације. Ноћна употреба парка лети неутрално је са

оцењена због недовољног осветљења. Ипак, парк подстиче позитивне осећаје код становника, без обзира на недостатак садржаја, грађани га редовно посећују.

Према обављеним истраживањима, може се приметити да је парк уређен и чист јавни простор, који има потенцијала да привлачи више људи, али и недостатак виталних елемената и садржаја за релаксацију, разоноду, социјализацију и рекреацију људи. Потребно је повећање привлачне моћи парка помоћу имплементације допунских привремених садржаја у и око парка.

Градска чаршија

У граду Делчеву, главну трговачку улицу/чаршију представља улица Маршала Тита која се налази на левој обали реке Брегалнице. На почетку улице се налази стари главни градски трг, који је сада место за окупљање грађана и представља мали плато (сл. 121–124):

Слика 121 – стари трг у Делчеву Слика 122 – отварање фонтане „Бесконачност“ 7.9.2022

Слика 123 – простор за седење дуж чаршије Слика 124 – потез чаршије у Делчеву

Током теренске анализе, обављена је евалуација градске чаршије и њених постојећих елемената и садржаја (таб. 30):

Табела 30 – евалуација главне градске улице у Делчеву (ауторски прилог)

Град	ДЕЛЧЕВО – градска чаршија				
Категорија	Критеријуми	Оцена			
		позитивна	негативна	неутрална	
Заштита	Заштита од саобраћаја и несреће				
	1.	• Заштита пешака		•	
		• Одстранивање страха од саобраћаја		•	
	Заштита од криминала и насиља				
	2.	• Живи јавни простор			•
		• Дневне и ноћне функције			•
		• Добро осветљење			•
		• Обезбеђење и надзор			•
	Заштита од непријатних чулних искустава				
	3.	• Ветар		•	
		• Киша/снег			•
		• Хладноћа/врућина		•	
• Загађеност			•		
• Прашина/бука/светла			•		
Удобност	Могућност за пешачење				
	4.	• Простор за шетање без препрека			•
		• Инклузивни приступ за све			•
		• Интересантне фасаде на околним објектима			•
	Могућност за стајање и боравак				
	5.	• Активни радови / активне зоне			•
	Могућност за седење				
	6.	• Погодне зоне за седење са добрим погледом		•	
		• Клупе за одмор		•	
	Могућност за гледање				
	7.	• Разумна удаљеност видног поља			•
		• Интересантни погледи	•		
		• Осветљење током ноћи			•
	Могућност за разговор				
	8.	• Ниски ниво буке		•	
• Интересантни улични намештај			•		
Могућност за игру и вежбање					
9.	• Пострек за креативност, активност и игру		•		
	• Током лета и зиме / дању и ноћу		•		
Задовољство	10	Усаглашена размера објеката			•
	Могућност за уживање у клими				
	11	• Сунце/хлад		•	
		• Топлота/свежина		•	
	Позитивна чулна искуства				
	12	• Добар урбан дизајн и детаљи			•
		• Добри материјали			•
• Зеленило, флора, вода				•	

Град Делчево има само једну позитивну оцену, а то је због уских димензија уличног профила и наглих промена у висинама околних објекта, који доприносе да чаршија има интересантне погледе.

Неутралне оцене чаршија у Делчеву добила је због недовољне заштите пешака, због недостатка активности током дана и ноћи, због недостатка заштите од кише и снега. Такође, неутралну оцену чаршија је добила и због недостатка простора за шетњу без препрека и осветљености ноћу, нема инклузивност и интересантне фасаде, активне зоне, зеленило, урбани дизајн и слично.

Негативне оцене добијене су због немогућности посеђивања чаршије у различитим временским условима, недостатка средстава за активности дању и ноћу, недостатка клупе за одмор, велике буке и прашине.

Према оствареној анализи, може се закључити да ће препоруке за стварање места бити усмерене према побољшавању аспеката који имају негативну и неутралну вредност. То значи да треба радити на побољшању урбаног дизајна, озеленити површине, имплементирати садржаје за одмор, повећати атрактивност уличних фасада објекта, поставити улични намештај и заштитне елементе од непријатних чулних и климатских искустава.

SWOT анализе за еколошка и друштвена стања града и општине

SWOT анализа (таб. 31) је урађена на бази података добијених из примарне литературе коју је објавила Општина Делчево – Локални економски развој – ЛЕР и Локални Еколошки акциони план – ЛЕАП.

Табела 31 – SWOT анализа за општину Делчево (ауторски прилог)

Снажне стране	Слабе стране
• Дobar положај до суседних општина и близина Р. Бугарске и постојање граничног прелаза • Велики број сунчаних дана • Велики број високообразовног кадра • Добри међуетнички односи • Једношалтерски систем успостављен у општини • Добра сарадња између институција у општини • Добри климатски услови за гајење воћа • Пољопривредне површине за органску пољопривреду • Чиста животна средина • Културни догађаји и богато културно наслеђе	• Недовољно развијена локална путна мрежа • Одлазак радне снаге младих и високообразовног кадра • Недостатак центара за бригу о деци • Низак животни стандард • Непостојање центара за подршку и развој малих и средњих предузећа • Недовољна информисаност • Мали број удружења • Недовољни број туристичких капацитета • Ниско развијена свест о заштити животне средине
• Отварање новог граничног прелаза • Изградња путева и железнице према Р. Бугарској • Могућност изградње обновљивих извора енергије • Промовисање и подржавање локалних бизниса на сајмовима на којима учествује општина • Могућност за производњу органске хране • Развој еко-социјалног предузетништва • Промоција налазишта праисторијских фосила • Прекогранична сарадња	• Демографско стање у општини – старење становништва • Гашење села • Одлазак стручне радне снаге • Недоследност законке регулативе за локалну самоуправу • Непотпуна децентрализација
Могућности	Претње

На основу спроведене SWOT анализе за Делчево са аспеката екологије, друштвено-социјалних и културних индикатора, као и сарадње са НВО у општини, може се констатовати да је Делчево град који своју визију заснива на економски стабилној општини са препознатљивим брендovima за органску производњу. Међутим, Делчево је град који са својим ресурсима може обезбедити одрживи развој и побољшање квалитета

друштвених услова локалног становништва. Треба искористити могућност за укључивање грађана у процесе планирања и доношења одлука помоћу НВО сектора, који је битан фактор у друштвено-социјалним активностима.

Промовисање културног блага – оро које је заштићено од УНЕСКО-а и организовање културних догађаја могућност је за представљање друштвено-културних активности. Еколошки чисти регион ствара предности за производњу органске хране и запошљавање младих. У активностима и доношењу стратешких и акционих планова треба превазићи изазове и претње типа: одласка људских ресурса, ниског животног стандарда, старења становништва.

Положај града омогућује организовање и међуопштинску сарадњу са Македонском Каменицом, Пехчевом и Беровом и побољшавање услова и услуга грађана. Постојећи гранични прелаз са Р. Бугарском и још један планирани прелаз са Р. Бугарском дају могућности за стварање система од 4 општине за регионалну и прекограничну сарадњу

8.4. Пехчево

Град Пехчево се налази на крајњем источном делу РСМ, у области Малешевије и представља најисточнији град у држави. Налази се на 1.158 метара надморске висине. Удаљен је од главног града, Скопља, 124 км и од суседног града Берова 10 км (сл. 125 и 126).

Слика 125 – сателитски снимак Пехчева (извор: Google earth) Слика 126 – сателитски приказ трга (извор: Google)

Формирање Пехчева започиње крајем XIV века (1394–1395). Године 1580, због доброг положаја, у Пехчево су се населили нови становници, претежно Турци. Крајем XIX века, градић је израстао у велики административни центар турске управе за шири регион целе Малешевске области. За време Првог светског рата више објеката који су имали оријентални изглед, међу којима и Сахат-кула, били су уништени. У овом рату Пехчево губи и велики број својих становника, као резултат исељавања.

Град у тренутном стању има изразито радијалну форму, која се развија око централног, старог градског језгра. Градско језгро је смештено на обе обале Пехчевске реке, која пролази кроз град и дели га по доминантној оси исток-запад.

Градски трг

Градски трг у Пехчеву се налази у центру града, на источној обали. Изграђен 2014. године, на површини од 2.500 м², носи име Св. Петра и Павла. Трг у Пехчеву има линеарну, правоугаону форму. Нови изглед трга је направљен 2014. године на месту мале зелене површине (сл. 127):

Слика 127 – сателитски снимак трга (извор: <https://ossp.katastar.gov.mk> приступљено, 05.05.2020)

Према анализама фотодокументације и опсервације направљених 19. јула 2023. (сл. 128–133), примећује се да је градски трг скромних димензија, релативно руралног изгледа, а травнате и водене површине су незнатно заступљене на тргу. Трг, осим једног малог дечијег игралишта, нема никаквих садржаја и активности који привлаче људе.

Слика 128 – изглед трга у Пехчеву

Слика 129 – централни изглед трга

Слика 130 – зеленило на тргу

Слика 131 – дечије игралиште на тргу

Слика 132 – речни кеј испод трга

Слика 133 – простор за социјализацију на тргу

У сагласности са обављеном фотодокументацијом и опсервацијом, обавља се и евалуација садржаја градског трга. Табеларни приказ даје критеријуме који су класификовани у 4 кључна елемента (таб. 32):

Табела 32 – евалуација градског трга у Пехчеву (ауторски прилог)

Пехчево – градски трг			
Елементи јавног простора	Критеријуми	Евалуација	
		Лето	Зима
Приступ и повезивање	Лако приступачан	●	●
	Тротоарски приступ	●	●
	Приступ разним врстама превоза	●	●
	Омогућен паркинг простор	●	●
	Рампе за особе са инвалидитетом	●	●
	Близина услуга и делатности	●	●
	Сигнализација и информације	●	●
Комфор и представљање	Атрактивност јавног простора	●	●
	Репрезентативност	●	●
	Безбедност током употребе	●	●
	Историјско значење и старост	●	●
	Чистоћа, хигијена и одржавање	●	●
	Добра и удобна урбана опрема	●	●
	Дигитализација јавног простора	●	●
Коришћење и активности	Свакодневна употреба (живост)	●	●
	Најчешћи период коришћења	поподне	●
	Употреба разних старосних група	●	●
	Понуда различитих активности	●	●
	Активни околни објекти и места	●	●
	Неискоришћени делови и простори	●	●
	Обезбеђење и надзор	●	●
	Привремене активности за забаву	●	●
Социјалност	Привлачење људи	●	●
	Груписање корисника	●	●
	Интеракција и социјализација	●	●
	Ноћна употреба простора	●	●
	Подстицај позитивних осећања	●	●
Легенда	● позитивно оцењени аспект	● неутрално оцењени аспект	● негативно оцењени аспект

Сprovedена евалуација указује на идентична стања трга у свим годишњим добима. Сва 4 кључна елемента су добили негативне оцене, са изузетком неколико аспеката и критеријума из прве групе, који су позитивно оцењени. Критеријуми лаке приступности, тротоарски приступ и омогућени паркинг простор су једини критеријуми са позитивном оценом у летњем и зимском добу, због положаја трга у самом центру града. Саобраћај је регулисан и на јужној страни је направљен паркинг. Зими, са појавом снега и леда, не може се лако приступити тргу, јер је изграђен на више нивоа, са степеницама које се на хладном времену смрзавају и због тога је пешачки приступ веома отежан. Са аспекта приступа за особе са телесним инвалидитетом, трг је негативно оцењен, пошто нема рампи или других помоћних средстава за кретање, главни плато нема рампи, које би повезивале горњи ниво трга са доњим платоом. Околни објекти на тргу су административно-пословног и угоститељског карактера – кафићи, банка и пошта, позиционирани су на тргу. Сигнализација до трга је оцењена као неутрална, примећен је један инфо-панел око трга, али недостаје информисаност о разним аспектима града.

Градски трг у Пехчеву нема елементе и садржаје, који би допринели репрезентативности и атрактивности јавног простора. Тренутно, трг се користи веома ретко. Углавном, културне, едукативне и разне манифестације и догађаји одржавају се у Дому културе у Пехчеву, а не на градском тргу. За децу, трг је небезбедан за коришћење без надзора родитеља, због конфигурације трга, неадекватних материјала који су употребљени на дечијем игралишту и недостатка заштитних елемената на ивицама код денивелације (сл. 134). Цели трг је са подлогама од бекатон плоча, које се не одржавају. Примећена су њихова оштећења на неколико места и порасла трава кроз цео трг. Урбана опрема на градском тргу је такође неутрално оцењена лети, јер тада омогућава коришћење за одмор и социјализацију, а у зими се не користи, јер не омогућава заштиту од непријатних климатских утицаја. Као негативно оцењени аспект истиче се одсуство дигитализације јавног простора и недостатак других дигиталних алата, који доприносе повећаној атрактивности, посебно за туристе.

Слика 134 – идентификована небезбедна места на тргу (извор: аутоски прилог)

Ни зими ни лети трг није посећен и не омогућава коришћење људима разних узраста, јер недостају елементи и садржаји који би привукли младе људе и остале категорије грађана. Једина функција коју трг омогућава у тренутном стању је – за приврмени одмор или шетњу. Лети су примећене мале групе људи које привремено користе трг и групишу се у доњем делу трга поред реке, где има групних, полукружних клупа. Зими, трг нема никакве активности и манифестације. Временски услови, такође, доприносе смањењу живости трга, као и недостатак садржаја на отвореном у хладним условима. Негативно оцењени аспект у оба годишња доба је непостојање обезбеђења и надгледања трга, а такође су примећени многи простори који су неискоришћени и немају никакву функцију.

Трг лети привлачи људе у поподневним и вечерњим сатима. Што се тиче аспекта социјализације, трг има потенцијал за груписање људи због урбане опреме, али и поред тога, људи не користе трг често, јер нису привучени његовим естетским изгледом и због недостатка активности на тргу. Трг се не користи у ноћним сатима због слабог осветљења и недостатка активности које се могу изводити на отвореном. Потребна је имплементација летњих и зимских садржаја и привремених и сталних активности које ће ревитализовати трг.

У сагласности са спроведеном евалуацијом и анализом свих критеријума и аспеката, генерални закључак је да будуће акције стварања места треба да се фокусирају на целокупну ревитализацију трга са архитектонско-урбанистичког, социјалног и културног аспекта, тиме што ће се повећати атрактивност околних објеката, увести

садржаји и елементи за социјализацију и забаву у зимском периоду, као и мере заштите и обезбеђења простора, организовати догађаје за све узрасте.

Градски парк и градска чаршија

Град Пехчево је јединствени град у источном делу РСМ, који нема градски парк и градску чаршију, тј. трговачку улицу. Због тога нису спроведене активности евалуације, већ је током теренских посета обављена фотодокументација и опсервација тренутног стања и просторних услова.

Због малих просторних капацитета и рељефне конфигурације, у самом граду нема пројектоване отворене зелене површине која обавља функцију парка. Ипак, пошто се Пехчево налази у планинском пределу који обилује густим шумама, становници одлазе ван града на планинарење и у шетње кроз околна планинска места и на тај начин задовољавају потребу за рекреацијом и релаксацијом у природи.

У граду, кеј реке Пехчевска река најприближније функционише као место за одмор и рекреацију Грађани могу прошетати њиме, али не користе кеј због лоших услова – неосветљен простор, оштећена подлога, појава степеништа и физичких препрека које отежавају кретање људи, посебно старијих, итд. Кеј на реци представља неискоришћени простор, који имплементацијом акција за стварање места може прерасти у живи и активни простор (сл. 135 и 136).

Слика 135 – кеј Пехчевске реке
кеју

Слика 136 – неискоришћени отворени простор на кеју

Такође, град нема типичну чаршију, већ су угоститељске и трговачке услуге и делатности распоређени читавим градом. У близини трга се налази празна површина, која једном до два пута недељно функционише као градски пијац (сл. 137 и 138):

Слика 137 – слободни простор за пијац

Слика 138 – привремени објекти на пијаци

Новим препорукама за активацију јавних простора, осим градског трга биће обухваћен и простор на кеју реке, као и отворени простор за градски пијац, јер представљају делимично запуштене делове, али са потенцијалом да прерасту у активне јавне просторе.

SWOT анализе за еколошка и социјална стања града и општине

SWOT анализа (таб. 33) је направљена на бази података добијених из примарне литературе коју је објавила Општина Пехчево – Локални економски развој – ЛЕР и Стратегија за развој руралног туризма Општине Пехчево.

Табела 33 – SWOT анализа за општину Пехчево (ауторски прилог)

Снажне стране	Слабе стране
• Чиста еколошка средина • Велика заступљеност природних шумских плодова и разноврсно лековито биље • Историјски локалитети • Органски произведени пољопривредни производи • Природни услови за развој планинског, ловног и риболовног туризма	• Недовољна локална инфраструктура • Недовољна промоција туристичких атракција • Мали број туристичких капацитета за смештај • Недовољна едукација грађана о могућности за туризам
• Развој културе • Развој туризма • Ангажовање постојећег стручног кадра • Међугранична сарадња	• Недовољни капацитет подршке развоја руралног туризма од стране централне власти • Некомплетирана планска документација • Ниска свест грађана о могућностима које туризам нуди
Могућности	Претње

На основу спроведене SWOT анализе за Пехчево са аспеката екологије, друштвено-социјалних и културних индикатора, као и сарадње са НВО у општини, може се констатовати да је Пехчево град који своју визију заснива на обезбеђивању предузетничких иницијатива и на квалитету атрактивних понуда, пре свега у туризму. Међутим, Пехчево је град који својим ресурсима може обезбедити одрживи развој и побољшавање квалитета услова локалног становништва као и очекиваним туристима.

Град Пехчево треба да искористи могућности преко НВО сектора о активностима општине, да информише јавност и укључи је у процесе одлучивања. Организовање културних догађаја је могућност за представљање социо-културних активности. Еколошки чисти регион са својим карактеристикама ствара предности за развој руралног туризма и очување села помоћу запошљавања младих.

У активностима и доношењу стратешких и акционих планова треба превазићи изазове и претње попут: смањивања људских ресурса, ниског животног стандарда, некомплетне инфраструктуре у општини.

Положај омогућава организовање међуопштинске сарадње са Македонском Каменицом, Делчевом и Беровом и побољшавање услова живота грађана.

8.5. Берово

Град Берово се налази на надморској висини од 986 метара испод нагиба Малешевских планина. Од главног града Скопља је удаљен 161 км, а у његовој близини је и нови гранични прелаз Клепало. Приступни пут и сам гранични прелаз са стране РСМ је изграђен, а у току је изградња са бугарске стране. На основу тога ће Берово, може се рећи, постати транзитни град са удаљеношћу од граничног прелаза са Р. Бугарском 15 км. (сл. 139 и 140):

Слика 139 – сателитски снимак Берова (извор: Google earth) Слика 140 – мрежа јавних простора Берова (ауторска шема)

Град је први пут споменут у османлијским пореским документима из 1621. Од тада се град поступно развијао низом историјски битних догађаја – 1830. у Берову је отворена школа, 1876. у селу Разловци у близини Берова почео је познати Разловачки устанак, а 1971. је изграђено Беровско језеро.

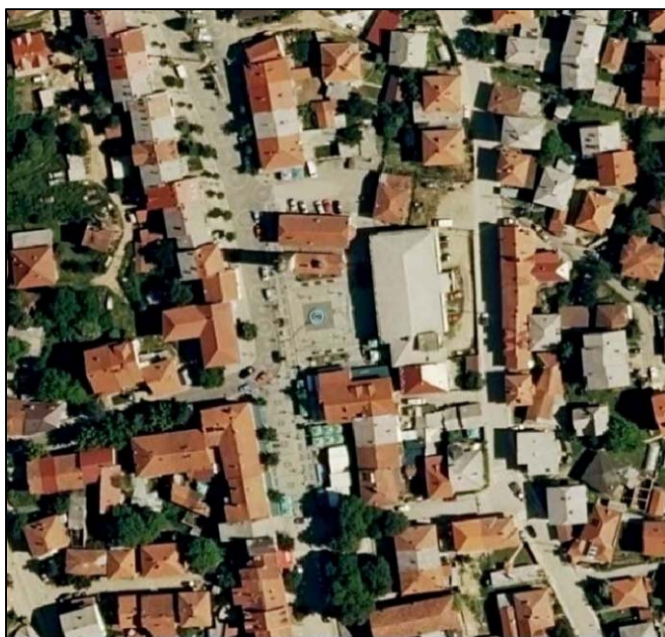
Град се развија на обе обале реке Брегалнице са доминантном осом у смеру север-југ. Цео град се развија плански и тиме се на неким местима појављује ортогонална урбана матрица изграђена у радијалном облику, осим старог градског језгра које је сачувано и има линеарни смер.

До града се приступа регионалним путем, који не пролази кроз град, а води до суседног града Пехчева, који је удаљен 10 км. Саобраћајнице се развивају према форми града и оне су геометријског, радијално-ортогоналног облика и састоје се од главне улице, која се протеже дужином целог града, а град има и приступне, стамбене и саборне улице.

Градски трг

Градски трг Берова се налази у старом градском језгру, саграђен 2010. са површином од 2.700 м². Трг носи име Димитра Беровског, македонског револуционара.

Трг има правилну правоугаону форму, дефинисану од 3 објекта са северне, источне и јужне стране, док на западној страни пролази улица. Главно обележје трга је Црква Рождества Пресвете Богородице која представља и привилеговани објекат. Положај трга је средишњи у односу на пешачку зону, у Берови постоји улица која пролази кроз западну страну и има функцију градске чаршије (сл. 141):

Слика 141 – сателитски приказ трга у Берову (извор: <https://ossp.katastar.gov.mk>)

Према анализама фотодокументације и опсервације, направљених 21. јула 2023. (сл. 142–147) може се закључити да градски трг као новоизграђена површина у тренутном стању представља гравитациону тачку града; он је активни простор са садржајима за одмор и социјализацију и са динамичним урбаним дизајном.

Слика 142 – централни изглед трга

Слика 143 – бочни изглед трга

Слика 144 – поглед са трга према чаршији

Слика 145 – фонтана на тргу

Слика 146 – поглед према тргу из чаршије

Слика 147 – околни објекти на тргу

У сагласности са обављеном фотодокументацијом и опсервацијом, обављена је и евалуација садржаја градског трга, која је према претходно дефинисаним и објашњеним критеријумима. Табеларни приказ показује критеријуме, који су класификовани у 4 кључна елемента. Сваки елеменат је састављен од неколико критеријума који су прво оцењени, а затим и анализирани (таб. 34):

Табела 34 – евалуација градског трга Берово (ауторски прилог)

Берово – градски трг			
Елементи јавног простора	Критеријуми	Евалуација	
		Лето	Зима
Приступ и повезивање	Лако приступачан	●	●
	Тротоарски приступ	●	●
	Приступ разним врстама превоза	●	●
	Омогућен паркинг простор	●	●
	Рампе за особе са инвалидитетом	●	●
	Близина услуга и делатности	●	●
	Сигнализација и информације	●	●
Комфор и представљање	Атрактивност јавног простора	●	●
	Репрезентативност	●	●
	Безбедност током употребе	●	●
	Историјско значење и старост	●	●
	Чистоћа, хигијена и одржавање	●	●
	Добра и удобна урбана опрема	●	●
	Дигитализација јавног простора	●	●
Коришћење и активности	Свакодневна употреба (живост)	●	●
	Најчешћи период коришћења	Свако доба	Током дана
	Употреба разних старосних група	●	●
	Понуда различитих активности	●	●
	Активни околни објекти и места	●	●
	Неискоришћени делови и простори	●	●
	Обезбеђење и надзор	●	●
	Привремене активности за забаву	●	●
Социјалност	Привлачење људи	●	●
	Груписање корисника	●	●
	Интеракција и социјализација	●	●
	Ноћна употреба простора	●	●
	Подстицај позитивних осећања	●	●
Легенда	● позитивно оцењени аспект	● неутрално оцењени аспект	● негативно оцењени аспект

Сprovedена евалуација указује на позитивна стања у летњем и зимском добу за први кључни елемент – приступ и повезивање и може се закључити да је градски трг лако приступачан са свих страна, без физичких препрека. До трга воде две улице за моторни саобраћај са северне и западне стране и две пешачке стазе са источне и јужне стране. Саобраћај је регулиран и прекинут са стране трга, где је формиран јавни паркинг. Приступ градском тргу је позитивно оцењен и са аспекта инклузивности, односно за особе са телесним инвалидитетом приступ је без препрека. Околни објекти на тргу су административно-угоститељског карактера – општинска зграда, централно позиционирана у односу на трг, један трговачки објекат – супермаркет, бочно позициониран, црква и неколико кафића и ресторана. У непосредној близини трга, од јавних објеката налази се Градски музеј, а такође и неколико стамбених кућа спратности П+1, у којима се у приземљу налазе дућани. Сигнализација до и на тргу је неутрално оцењена, због постојања малог броја инфо-табли.

Градски трг Берова, због своје локације у односу на општинску зграду и околне објекте, често је посећиван и живахан, са репрезентативним карактером намењеним за јавне наступе и манифестације. Критеријум безбедност на градском тргу је са позитивном оценом. Урбани дизајн омогућава да градски трг буде безбедан за употребу, посебно централни део, који је поплочан са два типа камена, чија структура омогућава безбедно кретање и у неповољним зимским условима. Чистоћа, хигијена и одржавање трга су на високом нивоу, није примећено смеће, а током спроведене анкете и разговора са одговорним особама из сектора урбанизма, потврђено је да општина активно улаже у одржавање и градску чистоћу на јавним просторима. Урбана опрема на градском тргу је застарела и не задовољава потребе свих узраста и не дозвољава групно коришћење и активности, ни лети ни зими. Негативно је оцењен аспект одсуство дигитализације јавног простора, посебно непостојање слободне интернет зоне, као и других дигиталних алата, који доприносе повећаној атрактивности, посебно за туристе.

Током лета, трг се посећује и користи и омогућава обављање активности као: разговор између особа, сусрети особа трећег доба, релаксација. Овоме доприносе и активни и посећени околни угоститељски објекти и места. Због велике покретљивости лети нема неискоришћених и запуштених делова трга. Ипак, примећује се недостатак

садржаја за игру и забаву, посебно за децу и омладину. Током зиме, аспекти: свакодневне употребе, најчешћи период коришћења, употреба разних узрасних група, понуда различитих активности и активни околни објекти и места оцењени су неутралном оценом. Зимом, почевши од 25. децембра до 19. јануара, градски трг је испуњен разним организованим музичким догађајима, концертима, дечијим представама и догађајима, организује се новогодишњи базар, дочек Нове године, верске прославе за Божићне празнике. Али, након завршетка ових новогодишњих прослава, након 20. јануара, трг нема разноврсност догађаја и манифестација, а тиме се смањује активност и динамичност трга. Временски услови, такође, доприносе смањивању живости трга, као и недостатак садржаја на отвореном, који су само за зимске услове. Због активних угоститељских објеката у околини, постоји делимичан надзор простора, али има могућности за његово унапређење.

Лети трг привлачи људе. Са аспекта социјализације, трг не омогућава груписање људи. Ноћна употреба трга је приметна, због активности које се дешавају у околним угоститељским објектима. За разлику од лета, зими је привлачење и груписање људи на тргу са смањеним интензитетом и потребна је имплементација зимских садржаја, који ће оживети трг, док су негативно оцењени аспекти социјализације и ноћне употребе трга зими, највише због временских услова и недостатка ноћних садржаја.

У сагласности са спроведеном евалуацијом и анализом свих критеријума и аспеката, генерални закључак је да будуће акције стварања места треба да биуду фокусиране на унапређење услова за забаву и игру, посебно за децу, увођење садржаја и елемената за групну социјализацију и забаву у летњем и зимском периоду, као и мера обезбеђења простора у свим годишњим добима.

Градски парк

Градски парк у Берову, за разлику од осталих градова који су предмет анализе, није физички повезан са тргом. Он се налази на обе обале реке Брегалнице, удаљен 500 м од трга (сл. 148):

Слика 148 – кретање од градског трга до градског парка у Берову (ауторски прилог)

Према анализама фотодокументације и опсервације, направљених 21. јула 2023. (сл. 149–158), може се закључити да је градски парк добро уређена површина, у тренутном стању представља чист и естетску привлачан простор, али са гледишта садржаја и функције није до краја опремљен и има скроман пејзажни дизајн. Након опсервације, обављена је и евалуација кључних елемената и садржаја у парку (таб. 35).

Слика 149 – приступ до парка са кеја

Слика 150 – речни кеј

Слика 151 – бетонске клупе на кеју

Слика 152 – дечји скуп испред улаза зграде

Слика 153 – слободне зелене површине

Слика 154 – поплочане површине у парку

Слика 155 – скејт парк

Слика 156 – кошаркарско игралиште

Слика 157 – урбана опрема у парку

Слика 158 – мала башта за узгој хране

Табела 35 – евалуација градског парка Берово (ауторски прилог)

Берово – градски парк			
Елементи јавног простора	Критеријуми	Евалуација	
		Лето	Зима
Приступ и повезивање	Лако приступачан	●	●
	Тротоарски пристап	●	●
	Приступ разним врстама превоза	●	●
	Омогућен паркинг простор	●	●
	Рампе за особе са инвалидитетом	●	●
	Близина услуга и делатности	●	●
	Сигнализација и информације	●	●
Комфор и представљање	Атрактивност јавног простора	●	●
	Репрезентативност	●	●
	Безбедност током употребе	●	●
	Историјско значење и старост	●	●
	Чистоћа, хигијена и одржавање	●	●
	Добра и удобна урбана опрема	●	●
	Дигитализација јавног простора	●	●
Коришћење и активности	Свакодневна употреба (живост)	●	●
	Најчешћи период коришћења	Током дана	Током дана
	Употреба разних старосних група	●	●
	Понуда различитих активности	●	●
	Активни околни објекти и места	●	●
	Неискоришћени делови и простори	●	●
	Обезбеђење и надзор	●	●
	Привремене активности за забаву	●	●
Социјалност	Привлачење људи	●	●
	Груписање корисника	●	●
	Интеракција и социјализација	●	●
	Ноћна употреба простора	●	●
	Подстицај позитивних осећања	●	●
Легенда	● позитивно оцењени аспект	● неутрално оцењени аспект	● негативно оцењени аспект

Према евалуацији и његовој географској позицији, као централно место у граду, парк је лако приступачан са пешачким приступима и улицама, које омогућују приступ различитим превозним и алтернативним средствима до и у парку. Такође, позитивно оцењен је и критеријум за инклузивност особа са телесним инвалидитетом, пошто је парк саграђен на једном нивоу, без физичких препрека, а приступи до кеја имају рампе. Неутралну оцену има критеријум паркинг простора, због недовољног броја паркинг места око парка. Околни објекти у парку су претежно колективне стамбене зграде, чија приземља су са комерцијалним, пословним или услужним карактером. Сигнализација и информације поред кеја и у самом парку као јединствени критеријум негативно су оцењени због недостатка инфо-табли и сигнала.

Аспекти атрактивности и безбедности су оцењени позитивном оценом и лети и зими, због велике употребе и боравка становника у њему. Репрезентативност парка је неутрално оцењена због недостатка промоције самог парка и недостатка великих и значајних догађаја, који би се ту одвијали. У свим годишњим добама, аспект безбедности парка је адекватно и позитивно третиран, као и чистоћа и хигијена парка, без смећа и оштећења. Неутралном оценом су оцењени аспекти урбане опреме, зато што зими парк не задовољава потребе за коришћење и заштиту од климатских утицаја. Дигитализација простора је негативно оцењена и недостају елементи који би побољшали онлајн искуства корисника, посебно младих који најчешће користе парк за рекреацију и дружења.

Лети, парк је коришћен у току целог дана, независно од врућине, јер густо зеленило омогућава заштиту од сунца и врућине и зато се парк може користити и у току дана. Зими, парк је мање посећен због ниских температура, а најчешћа употреба парка је за кратке шетње и рекреацију. Парк лети највише користи омладина, али и остале узрасне групе. У парку постоје разне зоне: за лаку рекреацију – скејт парк, зону за спорт и спортске игре – вишенаменски спортски терен, зона за социјализацију – плато за окупљања. Примећен је недостатак садржаја за особе трећег доба и недостају привремене активности за забаву и игру и у летњем и у зимском добу и поред просторних услова које парк има.

Током коришћења парка људи се упуштају у међусобне интеракције и разговоре. Урбана опрема може се допунити. Зими парк нема услова за повећање трајања боравка и настављање са социјализацијом. Ноћна употреба парка зими има негативну вредност, због

недовољног осветљења унутрашњих делова парка. У свим годишњим добима парк узрокује позитивне осећаје становника.

Нове препоруке за стварање места треба усмерити према повећању привремених активности у парку и имплементацији урбане опреме, која ће омогућити боравак у парку и у зимским условима. Такође, потребне су мере за побољшање репрезентативности парка и дигитализације, која је у данашње време битан фактор.

Градска чаршија

У граду Берово, главну трговачку улицу и чаршију представља улица Маршала Тита која се налази у централном градском подручју. На почетку чаршије се налази Градски музеј, у средишњем делу је градски трг, а на крају чаршије се налази више угоститељских објеката (сл. 159–162):

Слика 159 – Музеј града Берова

Слика 160 – градска чаршија са паркингом

Слика 161 – угоститељски објекти у чаршији

Слика 162 – угоститељски објекти

Током процеса опсервације обављена је евалуација садржаја и функција главне градске улице (таб. 36):

Табела 36 – евалуација главне градске улице у Берову (ауторски прилог)

Град	БЕРОВО – чаршија			
Категорија	Критеријуми	Оцена		
		позитивна	негативна	неутрална
Заштита	1.	Заштита од саобраћаја и несреће		
		• Заштита пешака		•
		• Одстранивање страха од саобраћаја		•
	2.	Заштита од криминала и насиља		
		• Живи јавни простор		•
		• Дневне и ноћне функције		•
		• Добро осветљење		•
	3.	Заштита од непријатних чулних искустава		
		• Ветар		•
		• Киша/снег		•
		• Хладноћа/врућина		•
		• Загађеност		•
	• Прашина/бука/светла		•	
Удобност	4.	Могућност за пешачење		
		• Простор за шетње без препрека		•
		• Инклузивни приступ за све		•
		• Интересантне фасаде околних објеката	•	
	5.	Могућност за стајање и боравак		
		• Активни радови / активне зоне		•
	6.	Могућност за седење		
		• Погодне зоне за седење са добрим погледом		•
		• Клупе за одмор		•
	7.	Могућност за гледање		
		• Разумна удаљеност видног поља	•	
		• Интересантни погледи		•
		• Осветљење током ноћи		•
	8.	Могућност за разговор		
• Ниски ниво буке		•		
• Интересантни улични намештај			•	
9.	Могућност за игре и вежбање			
	• Подстрек за креативност, активност и игру		•	
	• Током лета и зиме/дању и ноћу		•	
Задовољство	10	Усаглашена размера објеката	•	
	11	Могућност за уживање у клими		
		• Сунце/хлад		•
		• Топлота/свежина		•
	12	Позитивна чулна искуства		
		• Дobar урбани дизајн и детаљи	•	
		• Добри материјали	•	
	• Зеленило, флора, вода		•	

Позитивне оцене је чаршија добила у односу на интересантне фасаде објеката у чаршији, удаљеност видног поља и усаглашену размеру објеката. Ниски ниво буке оставља позитивну оцену као и присуство доброг урбаног дизајна и детаља и добрих материјала који су коришћени.

У беровској чаршији се становници недовољно безбедно осећају као пешаци и у саобраћају. Чаршија у Берову је недовољно живахна, а томе доприноси и недовољно осветљење. У чаршији се делимично осећа и загађеност, што води до неутралне оцене овог индикатора. Неутрална оцена је добијена и због тога што чаршија нема простора без препреке и што је недовољно инклузивна за особе са телесним иваидитетом. Неутрално су оцењене зоне које пружају добар поглед на околину. Недовољно је присутно зеленило, флора и вода у чаршији, из чега произлази и неутрална оцена.

Негативно је оцењен улични дизајн, који није интересантан и атрактиван, одсуство могућности за вежбање и игре током лета и зиме као и ноћу и дању. Одсуство подстрека на креативност и активност у чаршији има негативну вредност. Недостатак клупе за одмор је такође оцењено негативно. Становници Берова негативно су оценили и заштиту од климатских услова у чаршији, буку, прашину; обезбеђење чаршије и њен надзор такође има негативну вредност, а чаршији недостаје и дневне и ноћне активности како би она била у функцији у оба доба дана.

У сагласности са спроведеном анализом, може се извести закључак да препоруке за стварање места треба усмерити према побољшању аспеката који имају негативну и неутралну вредност: трансформација улице у пешачку зону, имплементација садржаја за игру, забаву и активности; постављање уличног намештаја и заштитних елемената од непријатних чулних и климатских искустава, повећавање атрактивности околних објеката и њихових фасада, као и побољшање безбедносних аспеката током употребе простора.

SWOT анализе за еколошка и социјална стања у граду и општини

SWOT анализа (таб. 37) је направљена на бази података добијених из примарне литературе коју је објавила Општина Берово – Локални економски развој – ЛЕР и Локални еколошки екциони план – ЛЕАП.

Табела 37 – SWOT анализа за Општину Берово (ауторски прилог)

Снажне стране	Слабе стране
• Повољна клима и чист ваздух • Препознатљивост општине као еколошки чисте средине • Природни ресурси – шуме и шумски плодови • Добар основни јавни образовни систем • Активне НВО • Организовање догађаја за неговање традиције и културног наслеђа • Интегрисаност заједница у културном животу • Квалитетно збрињавање деце предшколског узраста • Добра пројектна достигнућа у прекограничној сарадњи	• Недостатак просторних услова за спорт, социјалне догађаје и културу • Непостојање система за бригу о старим особама • Ограничени број опција младих за средње образовање • Недовољна развијеност НВО • Недостатак информација и интереса за културне и социјалне догађаје • Мали туристички капацитети за смештај • Неотворање граничног прелаза са Р. Бугарском • Немање вештина за понуду туристичких услуга • Недостатак образованог и стручног кадра
• Добри природни ресурси • Повећање прекограничне сарадње и међуопштинске сарадње • Формирање грађанског културно-информативног центра • Организовање и учешће на националним и међународним манифестацијама • Побољшавање капацитета општине • Могућност отварања граничног прелаза са Р. Бугарском • Искоришћавање обновљивих извора енергије • Могућност за археолошка истраживања	• Одлазак младих • Формирање средњег образовања у другим већим градовима • Старење становништва • Слаба промоција општине од стране централне власти • Мала заинтересованост за заједничке наступе општина за привлачење инвеститора и подстицање сарадње
Могућности	Претње

На основу спроведене SWOT анализе за Берово са аспекта: екологије, друштвено-социјалних и културних индикатора, као и сарадње са НВО у општини, може се констатовати да је Берово град који своју визију заснива на комплетно урбанизованом насељу и атрактивној инвестицијској дестинацији са брзо растућим компанијама, помоћу креирања нивих радних места.

Међутим, Берово је град који својим ресурсима може обезбедити одрживи развој и побољшање квалитета друштвених услова за локлано становништво помоћу побољшања у образовању и здравственој заштити, промовисања културног блага и организовања културних и спортских догађаја. Еколошки чисти регион ствара предности за производњу органске хране, развој туризма и запошљавање младих.

У активностима и доношењу стратешких и акционих планова треба превазићи изазове и претње попут: смањивања људских ресурса, старења становништва, недостатка пространих услова за спорт, социјалних и културних догађаја.

Положај града омогућава организовање међуопштинске сарадње са Македонском Каменицом, Делчевом и Пехчевом, и побољшање услова и услуга грађана. Започета изградња граничног прелаза са Р. Бугарском даје могућност систему од 4 општине за регионалну и прекограничну сарадњу.

8.6. Дојран

Карактеристично за град Дојран је то што се састоји од два насеља – Стари Дојран и Нови Дојран. Дојран је један од најстаријих градова у Македонији (сл. 163 и 164).

Слика 163 – сателитски снимак Дојрана (извор: Google earth) Слика 164 – мрежа јавних простора Старог Дојрана (ауторска шема)

Први докази живота у овом делу земље датирају из 5. века п. н. е, када је тадашњи народ живео у древним колибама саграђеним од трске, које су се подупирале дугим дрвеним коцима. Са насељивањем Турака, град добија своје данашње име – Дојран. Град је био саграђен у стилу цариградске и солунске (тесалонијске) архитектуре.

У Првом светском рату, као последица рата, град је био уништен до темеља. Током времена, породице почињу да се враћају у Стари град Дојран. Тадашња власт, из својих разлога, лоцирала је управно-административни живот у уништеном граду. Тако је поступно почело враћање живота у Нови и Стари Дојран. Становништво се, данас углавном, бави туризмом и угоститељством.

Насеље Стари Дојран је административни центар општине и града. Налази се на висоравни, у којој се налазе зоне становања, сачињене од стамбених приземних и кућа спратности П+1 спрат. Град се развија органски, следећи топографију терена. Дуж обале Дојранског језера налази се зона градског језгра. У овој зони се налазе: градски трг, општинска зграда, градски парк, градске плаже и највећи хотелски и услужни објекти. Преко пешачке зоне, стазом поред језера, на око 700 метара долази се до спортске зоне са

неколико спортских терена. На излазу из Старог Дојрана, регионални пут води према граничном прелазу са Р. Грчком удаљеном 3 км.

Градски трг

Градски трг се налази у насељу Стари Дојран и носи назив Под јаворите (Испод јавора) због три дрвета – јавора у средини трга. У односу на град, трг је постављен на северној страни, бочно, поред обале Дојранског језера. Трг има површину од 2.000 м² и има чисту правоугаону форму. Постављен је иза општинске зграде, а око трга постоје два угоститељска објекта и неколико градских плажа (сл. 165).

Слика 165 – сателитски снимак трга у Дојрану (извор: <https://ossp.katastar.gov.mk> приступљено, 09.05.2020)

Према анализама фотодокументације и опсервације, направљених 25. јула 2023. (сл. 166–173), може се закључити да је градски трг активни простор са садржајима за одмор и социјализацију и током лета добија манифестацијску функцију. До трга се приступа помоћу пешачких стаза и нема излаз на регионални пут. Као туристички град, функција трга је за манифестације, најчешће у летњем периоду, када је туристичка сезона. На тргу се одржавају музички концерти, прославе, такмичења и разне друге културне манифестације. На основу фотодокументације и опсервације, обављена је и евалуација садржаја градског трга (таб. 38):

Слика 166 – трг у Дојрану

Слика 167 – трговачки и угоститељски локали

Слика 168 – поглед према Дојранском језеру

Слика 169 – општинска зграда

Слика 170 – поглед према плажама

Слика 171 – зона за одмор на тргу

Слика 172 – 3 јавора, заштитни знак трга

Слика 173 – плажа испод трга

Табела 38 – евалуација градског трга Дојран (ауторски прилог)

Дојран – градски трг			
Елементи јавног простора	Критеријуми	Евалуација	
		Лето	Зима
Приступ и повезивање	Лако приступачан	●	●
	Тротоарски приступ	●	●
	Приступ разним врстама превоза	●	●
	Омогућен паркинг простор	●	●
	Рампе за особе са инвалидитетом	●	●
	Близина услуга и делатности	●	●
	Сигнализација и информације	●	●
Комфор и представљање	Атрактивност јавног простора	●	●
	Репрезентативност	●	●
	Безбедност током употребе	●	●
	Историјско значење и старост	●	●
	Чистоћа, хигијена и одржавање	●	●
	Добра и удобна урбана опрема	●	●
	Дигитализација јавног простора	●	●
Коришћење и активности	Свакодневна употреба (живост)	●	●
	Најчешћи период коришћења	Свако доба	Током дана
	Употреба разних старосних група	●	●
	Понуда различитих активности	●	●
	Активни околни објекти и места	●	●
	Неискоришћени делови и простори	●	●
	Обезбеђење и надзор	●	●
	Привремене активности за забаву	●	●
Социјалност	Привлачење људи	●	●
	Груписање корисника	●	●
	Интеракција и социјализација	●	●
	Ноћна употреба простора	●	●
	Подстицај позитивних осећања	●	●
Легенда	● позитивно оцењени аспект	● неутрално оцењени аспект	● негативно оцењени аспект

У сагласности са својом географском позицијом, трг, као централно место у граду и у близини градске плаже, лако је приступачан са пешачких стаза и са улица. Улицама је омогућен приступ до на трг различитим превозним и алтернативним средствима. Такође, позитивно је оцењен критеријум за инклузивност, за особе са телесним инвалидитетом, јер трг нема физичких препрека, а приступи од трга до плажа имају рампе. Позитивна оцена има критеријум за паркинг простор, посебно због положаја и због тога што представља баријеру између трга и регионалног пута, чиме се постиже већа безбедност. Околни објекти на тргу су претежно угоститељски локали: ресторани, кафићи и клубови, као и хотели и мотели за привремени боравак. Сигнализација и информације на тргу и поред плажа су позитивно вредновани. Постоје и различите инфо-табле, сигнални панели, билборди и сл.

Аспекти за атрактивност и безбедност оцењени су позитивном вредношћу и у летњем и у зимском периоду, због веће употребе и боравака становника на тргу. Репрезентативност трга је, такође, позитивно оцењена, због његове историјске важности, богатства догађаја лети и активности које се одвијају на тргу. У летњем периоду аспект безбедност трга је позитивно третирана због присуства спасилаца на околним плажама и надзора општинске зграде. Ипак, могућа су побољшања овог аспекта у зимском периоду, када су активности смањене. Позитивно оцењен аспект је чистоћа и хигијена трга, који је без смећа и оштећења. Неутралном оценом су оцењени аспекти урбане опреме, јер током зиме она не задовољава потребе за употребу и заштиту од климатских утицаја, а током лета потребан је нови улични инвентар, који би удовољио свим захтевима корисника. Пошто се ради о туристичком месту, урбана опрема треба да буде отпорна на утицаје јаког сунца, воде и сл. Дигитализација простора је позитивно оцењена, јер цели простор омогућује добро онлајн искуство корисника са слободним зонама за интернет.

Лети, трг је свакодневно коришћен у свим добима дана, независно од врућине, јер густо зеленило омогућава заштиту, а ту је и близина језера. Зимом, трг је мање коришћен, због хладне климе са језера и најчешћа употреба трга је за кратке шетње и рекреацију. Млади користе трг највише током лета, али користе га и друге узрасне групе. На тргу постоје разне зоне за социјализацију, игру, забаву, рекреацију и релаксацију. Ипак, примећен је недостатак садржаја за особе трећег доба, које не користе плажу и воле да

буду на сувом и испод сенке. Током лета, обезбеђење и надзор трга су на високом нивоу, а такође и током зиме, због тога што општинска зграда, постављена на тргу, која има свакодневни надзор и обезбеђење, омогућава и надзор трга. Неутралну оцену има критеријум за привремене активности зими, због недостатка привремених активности за забаву и социјализацију.

Велике разлике у оценама имају елементи из четврте групе – социјализација. Лети, током употребе трга, људи се упуштају у међусобне интеракције и разговоре, док се зими трг уопште не користи, јер нема услова који би повећали трајање боравка на тргу и наставак социјализације. Ноћна употреба трга током зиме је са негативном вредношћу због недовољног осветљења и недостатка активности. Током свих годишњих доба, трг узрокује позитивне осећаје становника.

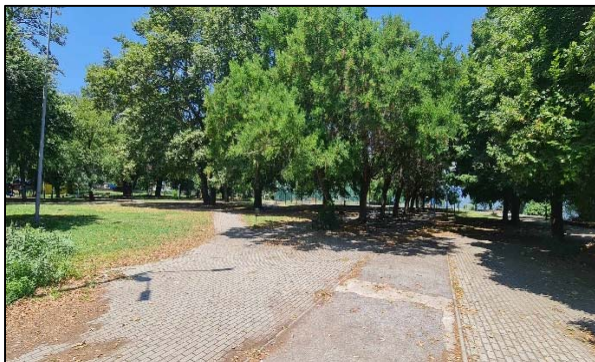
С обзиром да током лета трг задовољава скоро све критеријуме, нове препоруке стварања места треба усмерити према увођењу стратегија о имплементацији активности, садржају и догађајима током зиме, као: повећање привремених активности и имплементација урбане опреме која ће омогућити боравак на тргу у свим годишњим добима.

Градски парк

Градски парк је физички повезан са тргом и градским плажама (сл. 174). Обухвата површину од 2,5 ха и ограничен је регионалним путем, општинском зградом и Дојранским језером. Током теренских анализа, спроведена је опсервација са фотодокументацијом (сл. 175–184) и евалуацијом постојећих садржаја у парку (таб. 39):

Слика 174 – сателитски снимак парка у Дојрану (извор: Google earth)

Слика 175 – улазни део парка

Слика 176 – дечије игралиште у парку

Слика 177 – фитнес зона у парку

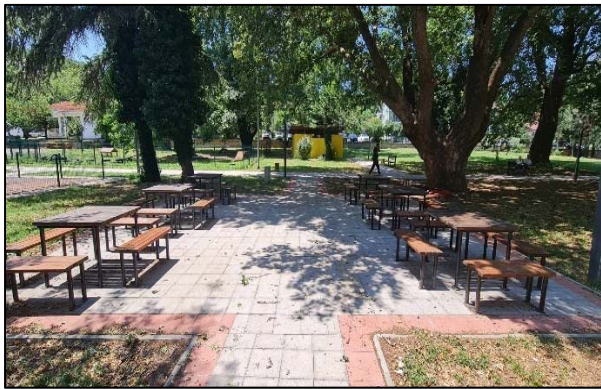
Слика 178 – отворени поплочани део

Слика 179 – дрворед са клупама

Слика 180 – зона за одмор у парку

Слика 171 – зона за групну социјализацију

Слика 182 – парк за љубимце

Слика 183 – зона са летњиковцима

Слика 184 – привремени штандови у парку

Према анализама фотодокументације и опсервације, може се закључити да је градски парк добро уређена површина која привлачи људе за одмор и рекреацију током целе године, са богатим сталним садржајима и зонама, које само треба унапредити.

Табела 39 – евалуација градског парка у Дојрану (ауторски прилог)

Дојран – градски парк			
Елементи јавног простора	Критеријуми	Евалуација	
		Лето	Зима
Приступ и повезивање	Лако приступачан	●	●
	Тротоарски приступ	●	●
	Приступ разним врстама превоза	●	●
	Омогућен паркинг простор	●	●
	Рампе за особе са инвалидитетом	●	●
	Близина услуга и делатности	●	●
	Сигнализација и информације	●	●
Комфор и представљање	Атрактивност јавног простора	●	●
	Репрезентативност	●	●
	Безбедност током употребе	●	●
	Историјско значење и старост	●	●
	Чистоћа, хигијена и одржавање	●	●
	Добра и удобна урбана опрема	●	●
	Дигитализација јавног простора	●	●
Коришћење и активности	Свакодневна употреба (живост)	●	●
	Најчешћи период коришћења	Током дана	Током дана
	Употреба разних старосних група	●	●
	Понуда различитих активности	●	●
	Активни околни објекти и места	●	●
	Неискоришћени делови и простори	●	●
	Обезбеђење и надзор	●	●
	Привремене активности за забаву	●	●
Социјалност	Привлачење људи	●	●
	Груписање корисника	●	●
	Интеракција и социјализација	●	●
	Ноћна употреба простора	●	●
	Подстицај позитивних осећања	●	●
Легенда	● позитивно оцењени аспект	● неутрално оцењени аспект	● негативно оцењени аспект

Парк је лако приступачан пешачким приступима и улицама које омогућују прилаз различитим превозним и алтернативним средствима до парка и у парк. Такође, позитивно је оцењен критеријум за инклузивност особа са телесним инвалидитетом, јер парк нема физичких препрека. Дужином парка, са стране пута су предвиђена два линеарна паркинга. Сигнализација и информације у самом парку су на задовољавајућем нивоу, због бројних инфо-табли, сигнала и рекламних панела.

Аспекти атрактивност и безбедност су оцењени позитивном оценом и током лета и током зиме, због велике употребе и боравка становника у парку. Парк сам по себи је репрезентативан, јер је саграђен од донација страних амбасада и редовно промовисан и препознатљив као позитивни пример за сарадњу између институција. Током свих годишњих доба, аспект безбедности парка је позитивно третиран. Позитивно оцењен је аспект чистоће и хигијене парка, без смећа и оштећења, и због редовне садње биљака. Позитивном вредности су оцењени аспекти урбане опреме у оба годишња доба, јер зими парк задовољава потребе за коришћење и заштиту од климатских утицаја помоћу летњиковаца и заштите током седења у одређеним деловима парка, али постоје могућности за њихово унапређење. Дигитализација простора је позитивно оцењена, јер цео парк омогућује добро онлајн искуство корисника са слободним зонама за интернет.

Током лета, парк се свакодневно користи, у свим добима дана, независно од врућине, због густог зеленила, које омогућава заштиту од сунца. Током зиме, парк је мање коришћен, али највише се користи због кратких шетњи и рекреације. Све узрасне групе употребљавају парк током лета. У парку постоје разне зоне: зона за лаку рекреацију тј. фитнес зона, зона за спорт и спортске игре – вишенаменски спортски терен, зона за социјализацију – плато за окупљање, зона за љубимце и зона за дечије игре. И поред тога, постоји недостатак садржаја и активности за особе трећег доба. У оба годишња доба, позитивно су оцењени и аспекти надзора и обезбеђења парка током дана и ноћи. Током лета, позитивну вредност има и критеријум за привремене активности, јер парк омогућава просторне услове за постављање штандова и разних елемената за креативне садржаје, али током зиме недостају привремене активности за забаву и игру.

Током лета, социјални аспекти су позитивно оцењени, јер током употребе парка, људи се упуштају у интеракције и разговоре. Током зиме парк је ређе коришћен за

социјализацију, због климатских услова. Ноћна употреба парка током зиме је јединствени критеријум са негативном оценом, због недовољног осветљења унутрашњих делова парка. У свим годишњим добима, парк узрокује позитивне осећаје код становника.

Нове препоруке за стварање места треба усмерити према повећању привремених активности у парку у зимским условима и унапређењу урбане опреме у парку у зимским условима, као и зоне за релаксацију и рекреацију.

Градско шеталиште

Дојран, као туристичко место, нема типичну градску чаршију, већ летње шеталиште обавља продајно-пословну функцију. Шеталиште се протеже дужином обале Дојранског језера и започиње од градског трга, а завршава се на градској пијаци. Дужина шеталишта износи 300 м (сл. 185):

Слика 185 – градско шеталиште

Током процеса опсервације (сл. 186–193), обављена је евалуација садржаја и функција главне градске улице (таб. 40):

Слика 186 – шеталиште дуж обале језера

Слика 187 – киосци за продају хране

Слика 188 – дечије игралиште на шеталишту

Слика 189 – зона за одмор испод дрвећа

Слика 190 – централна фонтана на шеталишту,

Слика 191 – привремене продавнице

Слика 192 – градски пијак на крају шеталишта

Слика 193 – хотел поред шеталишта

Табела 40 – евалуација главне градске улице у Дојрану (ауторски прилог)

Град	ДОЈРАН - шеталиште				
Категорија	Критеријуми	Оцена			
		позитивна	негативна	неутрална	
Заштита	Заштита од саобраћаја и несреће				
	1.	• Заштита пешака	●		
		• Одстрањивање страха од саобраћаја	●		
	Заштита од криминала и насиља				
	2.	• Живи јавни простор	●		
		• Дневне и ноћне функције	●		
		• Добро осветљење	●		
		• Обезбеђење и надзор			●
	Заштита од непријатних чулних искустава				
	3.	• Ветар		●	
		• Киша/снег		●	
		• Хладноћа/врућина	●		
• Загађеност		●			
• Прашина/бука/светла				●	
Удобност	Могућност за пешачење				
	4.	• Простор за шетњу без препрека	●		
		• Инклузивни приступ за све	●		
		• Интересантне фасаде на околним објектима	●		
	Могућност за стајање и боравак				
	5.	• Активни радови / активне зоне	●		
	Могућност за седење				
	6.	• Погодне зоне за седење са добрим погледом	●		
		• Клупе за одмор	●		
	Могућност за гледање				
	7.	• Разумна удаљеност видног поља	●		
		• Интересантни погледи	●		
		• Осветљење током ноћи	●		
	Могућност за разговор				
	8.	• Ниски ниво буке			●
		• Интересантни улични намештај			●
	Могућност за игру и вежбање				
	9.	• Подстрек за креативност, активност и игру	●		
• Током лета и зиме / дању и ноћу				●	
Задовољство	10	Усаглашене размере објеката	●		
	Могућност за уживање у клими				
	11	• Сунце/хлад	●		
		• Топлота/свежина	●		
	Позитивна чулна искуства				
	12	• Добар урбан дизајн и детаљи	●		
		• Добри материјали	●		
• Зеленило, флора, вода		●			

Градско шеталиште је позитивно оцењено скоро по свим индикаторима током лета, због постојање заштите, удобности и задовољства посетилаца.

Неутралне оцене је шеталиште добило због недовољног обезбеђења и надзора, због буке, прашине и светла, и због тога што је улични намештај недовољно атрактиван. Такође, неутрално је шеталиште оцењено у односу на реквизите за разне активности током лета/зиме и дању/ноћу.

Негативно су оцењени индикатори непријатних чулних искустава на шеталишту, због недостатка средстава за заштиту од ветра, кише и снега.

Ова евалуација је обављена током лета, у сезони одмора. Мора се поменути да се након завршавања летње сезоне (која почиње у јуну и траје до краја септембра), градско шеталиште и његови киосци и привремени објекти за продају затварају и нема никаквих продајно-услужних активности. У том периоду шеталиште се користи само за шетње.

У сагласности са спроведеном анализом, може се извести закључак да препоруке за стварање места треба усмерити према побољшању аспеката који имају негативну и неутралну вредност, са посебним акцентом на ревитализацију шеталишта и додавање активности током зиме.

SWOT анализа за еколошко и друштвено стање града и општине

SWOT анализа (таб. 41) је урађена на бази података добијених из примарне литературе коју је објавила Општина Дојран – Локални еколошки акциони план – ЛЕАП, и из Докумената за заштиту Дојранског јзера.

Табела 41 – SWOT анализа за Општину Дојран (ауторски прилог)

Снажне стране	Слабе стране
• Еколошки чиста средина • Повољни климатски услови • Добра инфраструктурна повезаност • Хетерогени састав становништва са добрим међуетничким односима • Људски ресурси са образованим кадром • Природно језеро и гранични прелаз омогућују постизање раста и културног развоја • Одржавање традиционалних културних манифестација • Постојећи хотелски капацитети • Грађански сервисни центар за услуге грађана • НВО су укључене у реализацију пројектних активности у општини • Богата историја и културне знаменитости	• Незапосленост узрокује миграцију младих високостручних кадрова • Слаби животни стандард • Старосна структура није повољна • Смањивање броја ученика • Непостојање дечјег вртића • Непостојање социјалних институција • Нефункционалисање културно-образовних институција • Неурбанизована насеља • Нефункционалисање месних заједница • Недовољно укључивање грађана • Недовољна искоришћеност спортских капацитета
• Повољни географски положај и природно језеро • Укљученост НВО-а у одређене активности за побољшање живота у општини • Економске и људске могућности у међународној прекограничној сарадњи • прекогранични прелаз са Р. Грчком • Спортско-рекреативни туризам и центар за рехабилитацију • Регионална сарадња са другим општинама • Искоришћавање обновљивих извора енергије • Могућност за археолошка истраживања	• Низак наталитет • Затварање подручних школа • Транзитни пут са тешким возилима угрожава животну средину • Загађивање тла и подземних вода у пољопривреди • Недоследности у законској регулативи о локалној самоуправи • Некомплетна децентрализација • Законска регулатива из области угоститељства
Могућности	Претње

На основу спроведене SWOT анализе за Дојран са аспекта: екологије, друштвено-социјалних и културних индикатора, као и сарадње са НВО у општини, може се констатовати да је Дојран град који своју визију заснива на туризму, као главној

економској активности становника. Дојран је град који својим ресурсима и природним језером може обезбедити одрживи развој и побољшање квалитета друштвених услова живота локалног становништва и повећани број туриста. Преко НВО сектора треба подстицати јавну свест о заштити и унапређењу животне средине и управљању отпадом. Промовисање културног блага и организовање културних догађаја, еколошки чистог региона са природним језером и пријатном климом стварају предности за развој еколошко-културног туризма.

У активностима и доношењу стратешких и акционих планова треба превазићи изазове и претње типа: смањивање броја становника, некомплетна инфраструктура у граду и у општини, неконтролисани риболов на језеру и велика фреквенција тешких теретних возила кроз град. Постојећи гранични прелаз са Р. Грчком даје могућности за регионалну и прекограничну сарадњу.

Генерални закључак који важи за свих шест SWOT анализа је да географски положај, чиста еколошка средина, промоција богатог културног наслеђа целокупног пограничног региона, помоћу планског урбаног и руралног развоја, дају могућност за ново функционисање и промовисање града. Целокупно функционисање треба да се одвија планираним и руралним развојем, који је специфичан за сваку општину појединачно, на бази регионалних просторно-урбанистичких планова, који ће дефинисати равномерни и одрживи развој пограничног региона као саставног дела прекограничне сарадње.

Закључак за поглавље IV

Поглавље се састоји од свеобухватне анализе и истраживања јавних простора у 6 пограничне градове у РСМ који су предмет докторског истраживања. Испитивања у овом поглављу су обављена на 3 нивоа:

- 1) регионално ниво, где се приказују и анализирају: географски регион, коме градови припадају, пограничне области међу РСМ, Р. Бугарска и Р. Грчка, “IPA” “СВС” програми, као и будућа мрежна повезивања међу пограничне градове;
- 2) градско ниво, где се анализирају општинске и градске мере за постизање друштвене и еколошке одрживости путем њихових донешених програма и планова;
- 3) локално ниво, где се анализирају јавни простори са аспекта функције, употребе и садржаја.

Путем спроведене студије случаја, која се састојала од неколико кориштених теренских метода као: обсервација, фотодокументација, евалуација као и спровођење СВОТ анализе, добио се укупни преглед тренутног стања са аспекта пограничне сарадње, одрживости и функционирања јавних простора.

Истраживања свих 3 нивоа су показала генерално негативно или неутрално стање са аспекта међудржавне сарадње, бриге за дугорочној одрживости региона и начин употребе, одржавања у управљања са јавним просторима. Ипак, студија случаја је приказала и истакла везу између квалитета јавних простора и укупну одрживост градова. Препознавајући кључну улогу јавних простора као катализатори социјалне интеракције, културна догађаја и друштвену виталност, ово истраживање наводи на даље препоруке за унапређење јавних простора преко имплементације концепта стварање места, који ће бити приказани и разрађени у следећем поглављу.

V. Закључна разматрања

Резултати са свеобухватног досадашњег истраживања су створили премису за креирање препорука и модел за унапређивање јавних простора помоћу примене концепта ‘стварања места’, као и за постизање свеобухватне друштвене и еколошке одрживости у пограничним градовима и источном региону РСМ.

Анализа селектираних градова на европском нивоу је показала ефективну имплементацију принципа одрживости и концепта стварања места. Принципи управљања и доношења мера европских градова су послужили као модели за нове препоруке за градове који су предмет овог истраживања. Нове препоруке су засноване на емпиријско истраживању и резултате.

Истицајући кључна аспекта анализираних градова као: ‘одржливо планирање’ ‘социјално благостање’ и ‘ангажман заједнице’, пограничним градовима у РСМ се нуде смерови по којима треба да иду током израде будућих стратегија. Такође, приступ истраживања наглашава специфичности контекста у којем се градови налазе и залаже се за флексибилност и имплементацију мера у фазама.

У овом поглављу се приказују резултати истраживања и изводе се коначне препоруке, формиране као нови предложени модели. На бази резултата од овог истраживања и предложене моделе, приказани су будуће перспективе спроведеног истраживања и примена модела за унапређивање јавних простора у градовима. Препоруке презентоване у овом поглављу би могле послужити као практични водич за градове који циљају ка прекограну сарадњу са суседним градовима, ка одрживости и активацију јавних простора.

9. Препоруке за имплементацију концепта стварања места на јавним просторима

Добијени резултати у пограничним градовима указују на низ проблема и недостатака у јавном простору. Поред главног проблема, са којим се суочавају погранични

градови – демографско иселјавање и мали број становника – конкретни недостаци јавних простора су приметни у укупној функцији, неадекватним садржајима, а у неким местима и непостојећим елементима, који би допринели повећању атрактивности, виталности, посећености и одрживости јавних простора. У сагласности са спроведеним анализама из претходног поглавља, главни недостаци и проблеми јавних простора у свих шест пограничних градова су приказани у табели 42:

Табела 42 – сублимација проблема и недостатака јавних простора (ауторски прилог)

Град	Проблеми и недостаци јавних простора		
	Градски трг	Градски парк	Градска чаршија
Крива Паланка	- Затворени локали око трга - Небезбедна места за седење - Недостатак дигитализације - Ретка употреба зими - Недостатак обезбеђења и надзора на тргу - Недостатак привремених активности зими	- Непостојање приступа са разним видовима превоза - Недостатак паркинг простора - Недостатак рампи - Недостатак сигнализације - Недостатак атракција - Небезбедна места током коришћења - Неадекватна урбана опрема - Недостатак дигитализације - Неупотребљивост зими од стране група разних узраста - Недостатак привремених и постојаних активности у парку - Одсуство обезбеђења - Недостатак елемената за социјализације - Ноћно коришћење	- Недовољна заштита пешака од саобраћаја - Недостатак ноћних функција - Одсуство надзора - Недостатак заштитних елемената од климатске непогоде - Препреке у кретању корисника и пешака - Недостатак урбане опреме - Висок ниво буке аутомобила - Одсуство привремених елемената и садржаја за релаксацију и забаву - Недостатак зеленила и водених елемената

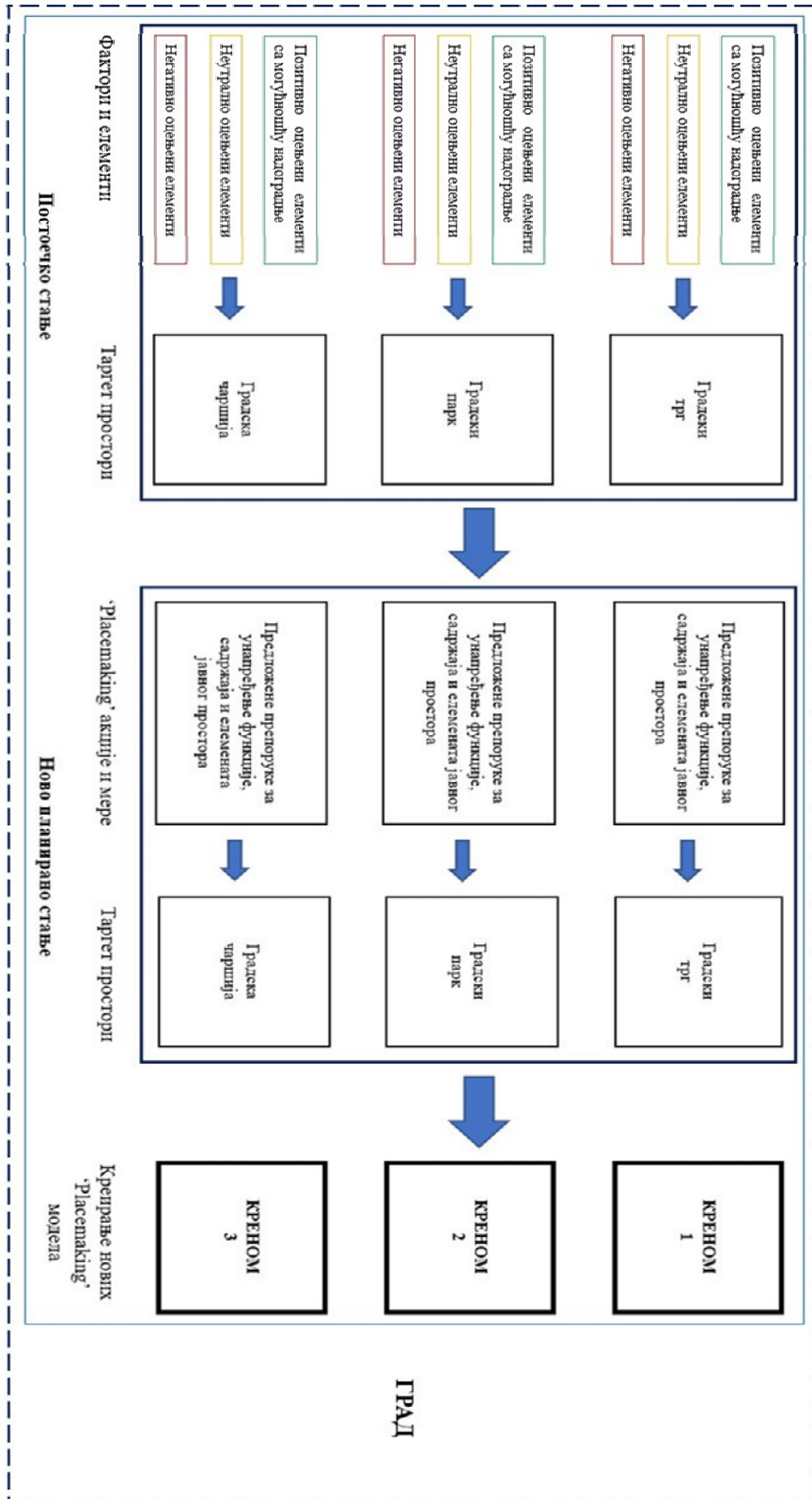
Град	Проблеми и недостатоци јавних простора		
	Градски трг	Градски парк	Градска чаршија
Македонска Каменица	- Недостатак рампи - Одсуство блиских услуга и делатности - Одсуство сигнализације - Небезбедна места за коришћење - Недостатак дигитализације - Не користи га често ниједна старосна група - Недостатак постојаних и привремених активности - Неискоришћени простори - Одсуство обезбеђења - Неупотребљивост зими и ноћу - Недостатак садржаја за социјализацију	- Одсуство блиских услуга и делатности - Недостатак дигитализације - Неупотребљивост зими од разних старосних група - Недостатак постојаних и привремених активности у парку - Одсуство обезбеђења - Употреба ноћу	ГЛАВНА УЛИЦА - Улица није атрактивна и жива - Одсуство обезбеђења и надзора - Недостатак заштитних елемената од климатских непогода - Одсуство привремених елемената и садржаја за релаксацију и забаву - Недостатак зеленила и водених елемената

Град	Проблеми и недостаци јавних простора		
	Градски трг	Градски парк	Градска чаршија
Делчево	- Недостатак рампи - Недостатак атракција и репрезентативних елемената - Небезбедна места током употребе - Неадекватна урбана опрема - Неупотребљивост - Недостатак привремених и постојаних активности - Одсуство обезбеђења - Недостатак садржаја за социјализацију - Неупотребљивост ноћу и зими	- Недостатак атрактивности и репрезентативности - Недостатак удобне урбане опреме - Одсуство обезбеђења - Неактивна околна места - Недостатак привремених активности за забаву - Неискоришћени простори и места - Ноћна употреба - Недостатак елемената за социјализацију - Коришћење и активности зими	- Недовољна заштита пешака током употребе - Недовољан надзор и обезбеђење - Недостатак ноћних садржаја - Недостатак заштитних елемената од климатских непогода - Препреке у кретању корисника и пешака - Недостатак урбане опреме - Висок ниво буке од возила - Одсуство привремених елемената и садржаја за релаксацију и забаву - Недостатак зеленила и водених елемената

Град	Проблеми и недостаци јавних простора		
	Градски трг	Градски парк	Градска чаршија
Пехчево	- Неприступачан зими - одсуство рампи - Недовољна сигнализација - Неатрактивност и нерепрезентативност - Небезбедна места током коришћења - Неодржавање и нехигијена - Недостатак дигитализације - Неупотребљивост од разних старосних група - Недостатак постојаних и привремених садржаја - Одсуство обезбеђења - Неискоришћени делови и простори - Одсуство садржаја и елемената за социјализацију - Неупотребљивост у зимском и ноћном периоду - Недостатак подстицаја позитивних осећаја	x	x

Град	Проблеми и недостаци јавних простора		
	Градски трг	Градски парк	Градска чаршија
Берово	- Недовољна сигнализација - Одсуство дигитализације - Несвакодневна употреба у зимском периоду - Недовољно обезбеђење и надзор - Недовољна употреба од разних старосних група (посебно трећег доба) - Недостатак привремених и постојаних активности - Недовољни елементи за социјализацију и груписање особа	- Недовољан паркинг простор - Одсуство сигнализације - Недовољна репрезентативност и догађаји - Одсуство дигитализације - Неискоришћени делови - Одсуство обезбеђења - Недостатак садржаја за ноћну и зимску употребу - Недостатак елемената за груписање особа	- Недовољна заштита пешака - Недовољно обезбеђење и надзор - Недостатак ноћних функција - Недостатак заштитних елемената од климатских непогода - Препреке у кретању корисника и пешака - Недостатак урбане опреме - Недостатак ноћних активности
Дојран	- Недостатак модерне и удобне урбане опреме - Некоришћеност - током зиме - Недостатак постојаних и привремених активности зими - Непривлачност за људе зими и недостатак садржаја за груписање зими	- Нередовно коришћење у зимском периоду - Недостатак постојаних и привремених активности зими - Недостатак садржаја за социјализацију зими - Ноћна употреба	ШЕТАЛИШТЕ / КЕЈ - Недостатак заштитних елемената од климатских непогода и лети и зими - Коришћење зими - Одсуство продајно-услужних делатности на шеталишту зими

Предложени модел за унапређење јавних простора базира се на процесу истраживања, као и на добијеним подацима свеобухватне теренске и емпиријске анализе. Модел се фокусира на побољшање постојећих аспеката јавних простора, који су добили негативну или неутралну оцену током испитивања, док се аспекти који су добили позитивну задржавају и кроз нове препоруке доусавршавају (шема 5):

Шема 5 – предложени модел за креирање нових *placemaking* препорука

Према стручној литератури о стварању места (Markusen & Gadwa 2010; Lydon et al. 2012; DUSP 2013; Wuskoff, 2015) све интервенције у јавном простору могу се поделити у две врсте:

- **Пројекти стварања места**

- Приступ подразумева иницијативу становника, при чему заједница активно сарађује са локалном власти у циљу осмишљавања дугорочних позитивних ефеката самог места. У ту сврху потребна је израда студија или стратегија са детаљно оформљеним фазама и елементима за имплементацију. Пројекат стварања места се може користити у низу дизајна и инфраструктурних пројеката, који могу варирати од имплементације јавне уметности до озбиљне надоградње градског пејзажа. Пројекти могу бити привремени или стални.

- **Акције/активности стварања места**

- Активности произлазе директно од становника и њихове заједнице и самоиницијативно спроводе акције за функционално, садржајно и естетско улепшавање јавног простора. Акције представљају краткорочне интервенције које могу трансформисати недовољно искоришћене јавне просторе у динамична места кроз увођење нових активности у простору, постављање урбане опреме или организацију јавних скупова на јавним просторима.

Због специфичности градова који су предмет овог истраживања, у сагласности са географским положајем, функцијом и друштвеним аспектима, нове препоруке за стварање места фокусирају се на максимално искоришћавање потенцијала простора, активацију урбаних симбола и специфичних културних обележја и продуката градова по којима су познати у држави и шире, чиме би се појачао бренд имиџ.

9.1. Крива Паланка

Према евалуацији градског трга Криве Паланке, издваја се 15 аспеката са неутралном и/или негативном оценом. Ови критеријуми представљају таргет-циљеве на основу којих ће се спровести интервенција кроз имплементацију концепта стварања места. Нове препоруке могу бити или пројекти или акције, како би се омогућили максимално и ефикасно побољшање простора, грађански ангажман и динамична околину (таб. 43).

Табела 43 – препоруке за унапређење трга у Кривој Паланци (ауторски прилог)

Аспекти јавног простора који треба унапредити	‘Препоруке стварања места	
	Пројекти	Активности/Акције
Близина услуга и делатности	-Активирати затворене локале око трга и увести нове услуге или делатности (пошта, банка и сл.)	
Безбедност током употребе	-Заштитне баријере у деловима у којима има денивелације	-Ознаке или натписи о сигурности током коришћења
Историјски значај и старост		-Панели или бисте историјски значајних особа или догађаја
Дигиталитација јавног простора	- Увести бесплатне wi-fi зоне за интернет -Паметне клупе са пуњачима за телефон -Паметно осветљење -Интерактивни панели за туристе на више језика	-Стикери са QR кодовима са информацијама о општини, граду и јавним просторима
Свакодневна употреба (живост)	- Уводити догађаје и активности током дана и ноћи, а посебно у зимском периоду као: базар са рукотворинама, дечји хуманитарни догађаји, фестивали и слично - Уметнички догађаји и изложбе на отвореном	- Поставити звучнике и емитовати забавну музику на тргу - <i>Фестивал хране – промоција кривоаланачког кромпира</i>
Употреба разних старосних група		-Уводити активности за забаву старијих особа – столове за шах, тавлу (бекгемон) и друге игре
Понуда различитих активности	- Лака рекреација на отвореном – групне спортске активности - Биоскоп и позориште на отвореном	- Едукативне радионице, предавања - Промотивни догађаји
Активни околни објекти и места	-Продужити радно време околних услужних делатности и продавница	-Уводити активности у затвореним околним локалима за дружење и социјализацију
Неискоришћени простори		-Поставити скулптуре и панеле у неискоришћеном простору

Аспекти јавног простора	Пројекти	Активности/Акције
Обезбеђење и надзор	-Унајмити агенције за обезбеђивање трга	-Волонтерске акције за надзор и сигурност
Привремене активности за забаву зими	-Уметничке и светлосне инсталације са зимским мотивима	-Организовати зимски базар -Такмичење за израду скулптуре од леда и снега -Поставити ћебад и грејаче на клупама
Привлачење људи зими	-Честа организација музичких, уметничких и литерарних догађаја на отвореном	
Груписање корисника зими	-Поставити летњиковце са грејачима	
Интеракција и социјализација зими		-Промотивне активности; делити вруће напитке -Организовати скупове на околним местима
Ноћна употреба простора	-Повећати осветљење на тргу канделабрима, лед тракама, рефлекторима и др. -Организовати ноћне догађаје – дебате, промоције и сл.	

Градски трг у Кривој Паланци, с обзиром да је новоизграђен и уредан простор, нуди повољне просторне услове за организацију и увођење сталних и привремених активности које ће омогућити скупове малих и великих група људи. Нове препоруке о стварању места могу се груписати у 3 групе:

- 1) **Пројекти за функционално побољшање јавног простора** – развој манифестацијске улоге трга као централног јавног простора у граду кроз културне догађаје (музика, уметност, литература).
- 2) **Активности за имплементацију нових садржаја за разне старосне групе у свим годишњим добима** – имплементација сталних и привремених активности које привлаче и активирају људе на међусобну интеракцију, забаву и игру у циљу постизања и побољшања друштвене одрживости
- 3) **Увођење планске акције за повећање безбедности и сигурности током коришћења, као и дигитализација простора** – решења стручних агенција за

дуготрајно обезбеђење простора, повећати осветљење и додати елементе адекватне данашњој технолошкој ери који би побољшали искуство посетилаца.

Што се тиче парка у Кривој Паланци, највећи део евалуираних аспеката (22) неутрално је или негативно оцењен. Разлог томе је чињеница да је парк новоуређени простор дуж речне обале реке Крива река и примећује се одсуство различитих активности. Такође, фактор негативних оцена представља и то што је у питању нови простор, потребно је времена да би се становници навикли и чешће посећивали парк. Фактор је такође и раст насађене флоре која би у будућности допринела естетском улепшавању и обогаћивању парка.

Ипак, од суштинског је значаја неколико садржајних аспеката, који морају бити унапређени. У приказаној табели (таб. 44) неутрално и негативно оцењени аспекти су груписани према категоријама – према препорукама, мерама и акцијама стварања места:

Табела 44 – препоруке за унапређење парка у Кривој Паланци (ауторски прилог)

Аспекти јавног простора које треба унапредити	Стварање места – препоруке	
	Пројекти	Активности/Акције
Приступ и повезивање	- Обезбедити паркинг простор у непосредној близини парка - Стазе за алтернативна средства: бицикл, електрични тротинет и сл. - Пројектовање рампи за особе са инвалидитетом и рампи за превозна средства	- Ознаке и бициклическа стаза - Определити паркинг простор према тактичким акцијама
Сигнализација и информације		- Поставити нове сигналне панеле кроз и око парка - Поставити инфо-панеле у парку
Близина услуга и делатности	- Активирати затворене локале око парка и уводити нове услуге или делатности	

Аспекти јавног простора	Пројекти	Активности/Акције
Атрактивност и репрезентативност	- Изградња монтажног уметничког павиљона	Засадити специфичну флору са израженим мирисима, бојама и пејзажним дизајном
Безбедност током употребе	Заштитне баријере поред воде	
Историјски значај и старост		Поставити скулптуре историјски знаменитих личности
Добра и удобна урбана опрема	-Поставити нову урбану опрему са заштитним елементима од непогода	Тактичке акције за побољшање постојеће опреме
Дигитализација јавног простора	- Увести бесплатне wi-fi зоне за интернет -Паметне клупе са пуњачима за телефон -Паметно осветљење	Стикери са QR кодовима са информацијама о општини, граду и јавним просторима
Свакодневна употреба (живост) зими	Уводити догађаје и активности у току дана и ноћи, а посебно у зимском периоду као нпр. шетње са водичем, зимске игре	Ноћни рекреативни догађаји
Употреба разних старосних група	- Дечја рекреативна зона - Уводити активности за забаву старијих особа – столове за шах, бекгамон и др. игре	-Групне активности за лаку рекреацију старијих особа
Понуда различитих активности	-Рекреација на отвореном – свакодневни групни сати спорта -Пројекције на отвореном	-Спортске радионице, предавања -Зид са графитима и цртежима
Активни околни објекти и места	Продужити радно време околних услужних делатности и продавница	Уводити активности у затвореним околним локалима за дружење и социјализацију
Неискоришћени делови и простори	-Отворити ботаничку башту	Активирати неискоришћени простор постављајући мини баште и саднице
Обезбеђење и надзор	Унајмити агенцију за обезбеђивање простора	Волонтерске акције за надзор и сигурност
Привремене активности за забаву	-Уметничке и светлеће инсталације -Јавни догађаји за тинејџере и младе људе	-Спортска такмичења у стоном тенису, бадминтону -Групне активности: јога, аеробик, зумба

Аспекти јавног простора	Пројекти	Активности/Акције
Привлачење људи зими	Терени за зимске спортове: клизање	Промоција зимских реквизита и спортова
Груписање корисника зими	Поставити летњиковце са грејачима	
Интеракција и социјализација зими		-Промотивне активности; делити вруће напитке -Организација скупова у парку
Ноћна употреба простора	Повећати осветљење у парку канделабрима, лед-тракама, рефлекторима и др.	Ноћни догађаји за забаву – диско на отвореном

Градски парк у Кривој Паланци захтева нове садржаје и активности људи који би допринели повећању свеукупне атрактивности и репрезентативности парка као и учестали боравак у парку. У сагласности са типом јавног простора – парк/речна обала као отворена зелена површина – евидентан је недостатак спортско-рекреативних садржаја и елемената, који представљају један од основних захтева за овај тип јавног простора. Према томе, нове препоруке о стварању места фокусирају се на следеће:

- 1) **Пројекти за повећање спортско-рекреативне функције** – развој спортских садржаја и активности парка као највећег отвореног, зеленог јавног простора у граду, тиме што ће се уводити рекреативни догађаји за све старосне групе људи у разним годишњим добима и у свако доба дана.
- 2) **Активности за побољшање репрезентативности и атрактивности** – побољшати пејзажни изглед парка тиме што ће се оживети неискоришћени слободни простори, поставити нова, модерна урбана опрема као и уводити сталне и привремене активности које ће привлачити људе и активирати их за међусобну интеракцију, забаву, игру.
- 3) **Планске акције за повећање безбедности и сигурности током коришћења парка као и дигитализација простора** – решења стручних агенција за дугорочно обезбеђивање парка, повећање оветљења и додавање елемената за боље дигитално искуство, посебно младих особа.

Главна градска улица у Кривој Паланци има функцију градске чаршије. Она представља најфреквентнију улицу у којој има и возила и пешака и бициклиста. Због специфичне конфигурације рељефа града, као и чињенице да улица представља битну саобраћајну артерију са осом североисток-југозапад, не постоји могућност за њену потпуну пренамену у пешачку зону, а то јесте главна карактеристика градских чаршија. Ипак, нове препоруке о стварању места фокусирају се на побољшавање садржајних и функционалних елемената чаршије, који би побољшали искуство посетилаца, пешака и становника на улици (таб. 45):

Препоруке су груписане у сагласности са дефинисаних 12 критеријума из спроведене евалуације, а не сваким индикатором посебно. Разлог томе је холистички приступ у дефинисању и спровођењу процеса стварања места. Изузетак је критеријум усаглашена размера објеката због добијене позитивне оцене у свим градовима из овог истраживања.

Табела 45 – препоруке за унапређење главне градске улице у Кривој Паланци (ауторски прилог)

Аспекти јавног простора које треба унапредити	Стварање места – препоруке	
	Пројекти	Активности/Акције
Заштита од саобраћаја и несреће	-Ограничити и смањити брзину возила кроз улицу постављајући саобраћајне реквизите -Поставити бољу сигнализацију	-Ознаке и боје за бицикличку стазу -Поставити заштитне елементе између улице и тротоара -Поставити тактичке заштитне сигнале и информације за пешаке и возила
Заштита од криминала и насиља	-Побољшати живост улице у ноћним сатима кроз отварање више локала за услужне делатности, кафића, сендвичара, клубова -Обезбеђење и надзор улице од стране професионалних агенција	-Добро осветљење сваког излога -Уводити привремене активности дуж улице за забаву и социјализацију као и елементе за одмор -Поставити сигнализацију и информације о безбедности

Аспекти јавног простора	Пројекти	Активности/Акције
Заштита од непријатних чулних искуства		-Дуж улице или поред сваког излога поставити настрешнице за заштиту од временских непогода
Могућност за пешачење	- Одстранити баријере на пешачкој стази као и преместити урбану опрему - Мале рампе између тротоара и улице за особе са инвалидитетом - Естетско улепшавање фасада дућана бојама, орнаментима и декорацијама	
Могућност за стајање и боравак		Поставити места за краћи одмор и релаксацију <i>parklet</i> поред локала
Могућност за седење		Поставити многе столице различитог дизајна – <i>Chair bombing</i>
Могућност за гледање	- Поставити светлеће и уметничке инсталације дуж улице - Интерактивни панели за уметност, литературу, историју и сл.	
Могућност за разговор	Поставити модерну и инклузивну урбану опрему	- <i>Pop up</i> киосци за храну, пића, новине, играчке - Организовати радионице, промоције и догађаје на отвореном
Могућност за игру и вежбање	- Отварати мале локале – игротекe за децу - Пренаменити напуштене локале у центре за младе, играонице и сл.	- Поставити дечју урбану опрему: столове за цртање, клупе и сл. - Цртати и бојити дуж улице - Поставити столове за шах и друштвене игре за све узрасте
Могућност за уживање у клими	- Уредити тзв. <i>цепне паркове</i> са малим садницима, уколико има просотрних услова за то	- Поставити клупе испод дрвећа за заштиту од сунца - Урбана опрема са заштитним елементима
Позитивна чулна искуства	- Модерни урбани дизајн тла дуж улице - Обновити асфалт, плочице, уредити травнате површине	Садити више зеленила и цвећа, поставити чесме и мале фонтане

Главна градска улица у Кривој Паланци захтева обнову садржаја за заштиту, удобност и задовољство корисника. Нове препоруке стварања места фокусирају се на следеће:

- 1) **Пројекти за повећање функције и просторно-програмске садржаје** – побољшати укупне функције улице дајући предност пешацима и околним локалима, повећати безбедност пешака, употребити модерни урбани дизајн и активирати и трансформисати запуштене локале.
- 2) **Акције за побољшавање чулних искуства и активности корисника** – побољшати искуства пешака и корисника улице постављајући атрактивну урбану опрему за све старосне категорије, организовати догађаје, повећати социјализацију и урадити мале естетске корекције фасада и излога локала дуж улице.

9.2. Македонска Каменица

Према евалуацији градског трга у Македонској Каменици, највећи део оцењених аспеката, чак 20, има неутралну и/или негативну оцену. Ово указује на лоше стање трга и потребу за добро осмишљеним пројектима и активностима, које би активирале трг током целе године и на тај начин трг би постао живљи, активнији и атрактивнији простор, таб.46

Табела 46 – препоруке за унапређење трга у Македонској Каменици (ауторски прилог)

Аспекти јавног простора који треба унапредити	Стварање места – препоруке	
	Пројекти	Активности/Акције
Рампе за особе са инвалидитетом	-Поставити сталне или привремене рампе или дизалице за особе са инвалидитетом у деловима у којима постоји денивелација површине	
Близина услуга и делатности	-Активирати затворене локале до трга и увести нову делатност за окупљање људи – ресторан, кафић, игротека, културни центар	

Аспекти јавног простора	Пројекти	Активности/Акције
Сигнализација и информације	-Поставити инфо-панеле и сигнале за туристе на више језика	
Безбедност током употребе	-Заштитне баријере између паркинга и прилаза тргу	-Ознаке или натписи о сигурности током коришћења
Историјско значење и старост		-Панели или бисте историјски значајних личности и догађаја
Дигитализација јавног простора	- Увести бесплатне wi-fi зоне за интернет -Паметне клупе са пуњачима за телефон -Паметно осветљење -Интерактивни панели за туристе на више језика	-Стикери са QR кодовима са информацијама о општини, граду и јавним просторима
Добра и удобна урбана опрема	-Побољшати урбану опрему са заштитним елементима од непогода	-Преместити постојећу опрему у сенци дрвећа
Свакодневна употреба (живост)	- Уводити догађаје и активности током дана и ноћи, посебно зими као: базар рукотворевина, дејчи и хуманитарни догађаји, фестивали и сл. - Уметнички догађаји и изложбе на отвореном	-Поставити звучнике и емитовати забавну музику на тргу <i>-Радионице о геологији и рудама за младе и одрасле</i>
Употреба разних старосних група		-Увођење активности за забаву старијих особа: столове за шах, бекгемон и друге игре
Понуда различитих активности	-Биоскоп и позориште на отвореном -Поетска и литерарна читања	-Едукативне радионице, предавања -Промотивни догађаји
Активни околни објекти и места	-Продужити радно време околних услужних делатности и продавница	-Активности у затвореним околним локалима за дружење и социјализацију
Неискоришћени делови и простори	-Отворена ботаничка башта -Привремени спортски елементи	-Поставити клупе, столове и разну опрему на неискоришћеном травњаку -Засадити разно цвеће и дрвеће

Аспекти јавног простора	Пројекти	Активности/Акције
Обезбеђење и надзор	-Унајмити агенцију за обезбеђење трга	-Волонтерске акције за надзор и безбедност
Привремене активности за забаву	-Уметничке и светлеће инсталације са зимским мотивима	-Организовати зимски базар -Такмичења у изради скулптура од леда и снега -Поставити ћебад и грејаче на клупама
Привлачење људи	-Честа организација музичких, уметничких и литерарних догађаја на отвореном	<i>Едукативни програми о рударству</i>
Груписање корисника	-Поставити урбану опрему за груписање особа (4–6) -Поставити летњиковце са грејачима током зиме	
Интеракција и социјализација	-Организовати фестивале и догађаје са различитим темама у различите дане током седмице	-Промотивне активности; делити вруће напитке током зиме -Организовати скупове на околним местима
Ноћна употреба простора	-Повећати осветљење на тргу канделабрима, лед тракама, рефлекторима и др. -Организовати ноћне догађаје: дебате, промоције и сл.	

Стање трга захтева да се нове препоруке за стварање места групишу у 3 групе:

- 1) **Пројекти за функционално побољшање јавног простора** – развој манифестацијске улоге трга увођењем културних догађаја из области музике, уметности и литературе током целе године и активирање околних запуштених локала и простора.
- 2) **Активности за имплементацију нових садржаја за различите старосне групе грађана у свим годишњим добама** – имплементација сталних и повремених активности које привлаче и активирају људе на међусобну интеракцију, забаву и игру у циљу постизања и побољшања социјализације и интеракције међу становника.
- 3) **Увођење планских акција за повећање безбедности и сигурности током употребе трга, као и дигитализација простора** – решења за дугорочно обезбеђивање

простора од стране стручних агенција, повећање осветљења и имплементацију дигиталних алата и елемената, који би побољшали употребу и искуство посетилаца трга.

Градски парк у Македонској Каменици се суочава са потешкоћама у функционисању током зиме, насупротив лети, када парк максимално користе особе разних старосних група. Упоредјујући оцене у летњем и зимском периоду, зими се примећује 18 негативно и неутрално оцењених аспеката, док је лети само 6 аспеката негативно/неутрално оцењено. У том смислу, нове препоруке се фокусирају највише на побољшање функционисања и садржаја парка током зиме (таб. 47):

Табела 47 – препоруке за унапређење парка у Македонској Каменици (ауторски прилог)

Аспекти јавног простора које треба унапредити	Стварање места – препоруке	
	Пројекти	Активности/Акције
Близина услуга и делатности	-Активирати приземља стамбених зграда око парка и речне обале	-Поставити <i>pop up</i> продавнице
Атрактивност и репрезентативност зими	Изградња монтажног уметничког павиљона	-Организовати тимске активности за забаву, музику и спорт за све узрасте
Безбедност током употребе	-Заштитне баријере против клизања поред воде	
Историјски значај и старост		-Поставити скулптуре или инфо-панеле историјски значајних личности
Добра и удобна урбана опрема	-Поставити нову урбану опрему са заштитним елементима од непогода	-Тактичке акције за побољшање постојеће опреме
Дигитализација јавног простора	- Увести бесплатне wi-fi зоне за интернет -Паметне клупе са пуњачима за телефон -Паметно осветљење	
Свакодневна употреба (живост) зими	- Уводити догађаје и активности током дана и ноћи - шетње са водичем, зимске игре	-Ноћни рекреативни догађаји

Аспекти јавног простора	Пројекти	Активности/Акције
Употреба разних старосних група		- Увести активности за забаву за старије особе – столове за шах, бекгемон и друге игре - Групне активности за лаку рекреацију за старије особе - Дечја рекреативна зона - Определити део речне обале као „кеј заљубљених“ за привлачење младих
Понуда различитих активности	- Рекреација на отвореном – свакодневни групни сати за спорт - Пројекције на отвореном	- Спортске радионице, предавања - Зид са графитима и цртежима
Активни околни објекти и места		-Активности у затвореним околним локалима за дружење и социјализацију
Обезбеђење и надзор	-Унајмити агенцију за обезбеђење парка	-Волонтерске акције за надзор и сигурност
Привремене активности за забаву	-Уметничке и светлеће инсталације -Јавни догађаји за тинејџере и младе -Музички догађаји	- Спортска такмичења у стоном тенису, бадминтону и сл. - Групне активности за јогу, аеробик, зумбу - Поставити саднице, мини баште
Привлачење људи зими	-Терени за зимске спортове као нпр. клизање	-Промовисати зимске реквизите и спортове
Груписање корисника зими	-Поставити летњиковце са грејачима	
Интеракција и социјализација зими		-Промотивне активности; делити вруће напитке -Организација скупова у парку
Ноћна употреба простора	Повећати осветљење у парку канделабрима, лед тракама, рефлекторима и др.	-Ноћни догађаји за забаву као нпр. диско на отвореном

Нове препоруке за стварање места за парк у Македонској Каменици фокусирају се на имплементацију нових функција и садржаја током зимског периода, као и на унапређивање постојећих услова за кориснике парка:

- 1) **Пројекти за повећање укупне функције парка** – развој спортских садржаја и активности у парку и увођење рекреативних догађаја у различита годишња доба као и побољшање безбедности и дању и ноћу.
- 2) **Активности и акције за побољшање садржаја током зиме** – поставити урбану опрему која ће заштитити кориснике од временских непогода; уводити сталне и привремене зимске активности и догађаје који ће привлачити посетиоце и омогућити њихову међусобну интеракцију, забаву и посету парка зими.

Главна градска улица у Македонској Каменици повезује општинску зграду и градски трг према оси север-југ. Представља средње фреквентну улицу којом се крећу и возила и пешаци. Нове препоруке за стварање места фокусирају се на трансформацију улице у пешачку зону као и на нове садржаје, функције и елементе улице чиме би се постигла ревитализација и активација централног градског простора (таб. 48):

Табела 48 – препоруке за унапређење градске улице у Македонској Каменици (ауторски прилог)

Аспекти јавног простора које треба унапредити	Стварање места – препоруке	
	Пројекти	Активности/Акције
Заштита од саобраћаја и несреће	-Трансформација улице у пешачку зону са стазама за пешаке, бициклисте и за алтернативна превозна средства	-Ознаке и боје улице
Заштита од криминала и насиља	-Побољшати живост улице у ноћним сатима отварањем више локала за услужне делатности, кафића, сендвичара, клубова -Обезбеђивање и надзор улице од професионалних агенција	-Добро осветљење сваког излога -Привремене активности за забаву и социјализацију и места за одмор дуж улице -Поставити сигнализацију и информације о безбедности
Заштита од непријатних чулних искуства	-Заштитно зеленило са високим крошњама са обе стране улице -Поставити уметничке настрешнице дуж улице	-Дуж улице или испред сваког излога поставити настрешнице за заштиту од временских непогода

Аспекти јавног простора	Пројекти	Активности/Акције
Могућност за пешачење	-Естетско улепшавање фасада дућана бојама, орнаментима и декорацијом	-Привремене активности дуж улице за забаву и социјализацију у места за одмор
Могућност за стајање и боравак	-Поставити нову урбану опрему са инклузивним дизајном и мултисензорске могућности за особе са инвалидитетом	-Места поред локала за краћи одмор и релаксацију – <i>parklet</i>
Могућност за седење	-Отворити нове локале у приземљу објеката	Поставити многе столице различитог дизајна – <i>Chair bombing</i> испред околних зграда и локала
Могућност за гледање	-Поставити светлеће и уметничке инсталације дуж улице -Интерактивни панели за уметност, литературу, историју и сл.	-Цртати мурале на слободним зидним површинама -Организовати изложбе цвећа и промоције
Могућност за разговор	-Поставити модерну и инклузивну урбану опрему са дигиталним алатима	- <i>Pop up</i> киосци за храну, пића, новине, играчке -Организација радионица, промоција и догађаја на отвореном
Могућност за игру и вежбање	-Групна рекреација и игре деце и младих у организацији локалне школе	-Поставити дечју урбану опрему: столове за цртање, клупе и сл. -Цртање и бојење дуж улице -Поставити столове за шах и друштвене игре за све узрасте
Могућност за уживање у клими	Уредити тзв. <i>цепне паркове</i> са малим садницима, локалну ботаничку башту	-Поставити клупе испод дрвећа за заштиту од сунца -Урбана опрема са заштитним елементима
Позитивна чулна искуства	-Динамични урбани дизајн на тлу улице -Обновити асфалт, плочице, уредити травнату површину, жардињере	-Садити више заштитног зеленила и цвећа, поставити чесме и мале фонтане -Инсталације за мултисензорна искуства

Главна градска улица у Македонској Каменици има могућност потпуне пренамене у пешачку зону. Преко овог типа трансформације јавног простора ће се омогућити комплетна активација централног градског подручја заједно са акцијама за спровођење стварања места на градском тргу и у парку. На тај начин се постиже трансформација целог

града у живи и активни град. У ту сврху, препоруке за стварање места се фокусирају на следеће:

- 1) **Пројекти за трансформацију функције и просторно-програмских садржаја** – трансформација улице у пешачку зону и побољшавање комплетне функције улице давањем предности пешацима; активирати околне локале; учествовати и сарађивати са локалним образовним институцијама.
- 2) **Активности и акције за побољшање садржаја и активности корисника** – побољшавање искуства пешака и корисника улице постављањем атрактивне урбане опреме са посебно усмереном пажњом на инклузивност; организација догађаја током целе године, естетске корекције фасада и излога локала дуж улице.

9.3. Делчево

Градски трг у Делчеву је један од јавних простора са највише негативних и неутралних оцена, према евалуацији. Приметна је неискоришћеност трга у свим годишњим добима због одсуства привремених и сталних садржаја и елемената, који би привукли људе свих узраста. Због тога је трг у потпуности изгубио примарну функцију гравитационе тачке у граду, и зато су неопходни пројекти и активности који би ревитализирали овај простор. У ту сврху, поред интервенција на негативним и неутралним аспектима, нове препоруке ће обухватити и неке од значајнијих позитивних аспеката који се могу побољшати у будућности (таб. 49):

Табела 48 – препоруке за унапређење трга у Делчеву (ауторски прилог)

Аспекти јавног простора које треба унапредити	Стварање места – препоруке	
	Пројекти	Активности/Акције
Рампе за особе са инвалидитетом	- Поставити сталне или привремене рампе или дизалице за особе са инвалидитетом у централним деловима	

Аспекти јавног простора	Пројекти	Активности/Акције
Близина услуга и делатности	- Активирати најближи услужни локал и организовање догађаја - Активирати Дом културе са догађајима на отвореном	
Сигнализација и информације		-Поставити инфо-панеле и сигнале за туристе на више језика
Безбедност током употребе		-Ознаке или натписи о сигурности током коришћења код степеништа на амфитеатру
Дигитализација јавног простора	- Увести бесплатне wi-fi зоне за интернет -Паметне клупе са пуњачима за телефон -Паметно осветљење -Интерактивни панели за туристе на више језика	-Стикери са QR кодовима са информацијама о општини, граду и јавним просторима
Атрактивност и репрезентативност јавног простора	-Организовати разне културне, музичке, уметничке догађаје на отвореном -Поставити амбијентална светла и мултисензорне елементе за забаву	-Организовати догађаје од локалне заједнице као информативне скупове, акције за уређење простора и сл.
Добра и удобна урбана опрема	-Нова урбана опрема са дигиталним и елементима за заштиту од непогода	-Поставити вреће за седење на травњаку у разним бојама
Свакодневна употреба (живост)	-Увести догађаје и активности током дана и ноћи, а посебно током зиме, као нпр. базар рукотворина, дечије и хуманитарне догађаје, фестивале и слично -Уметнички догађаји и изложбе на отвореном, стални и привремени	-Поставити звучнике и емитовати забавну музику на тргу
Употреба разних старосних група	-Дечије активности и делови за игру и забаву	-Увођење активности за забаву старијих особа: столови за шах, бекгемон и друге игре
Понуда различитих активности	-Биоскоп и позориште на отвореном -Поетска и литерарна читања	-Едукативне радионице, предавања -Промотивни догађаји о Гоцету Делчеву

Аспекти јавног простора	Пројекти	Активности/Акције
Активни околни објекти и места		-Активности у затвореним околним локалима за дружење и социјализацију
Неискоришћени делови и простори	-Отворена ботаничка башта -Привремени спортски елементи	-Поставити разноврсну опрему на неискоришћеном травњаку -Засадити разно цвеће и дрвеће
Обезбеђење и надзор	-Унајмити агенцију за обезбеђење трга	-Волонтерске акције за надзор и безбедност
Привремене активности за забаву	-Уметничке и светлеће инсталације са мотивима у зависности од годишњег доба	-Организовати зимски базар -Такмичења у изради скулптура од леда и снега -Поставити ћебад и грејаче на клупама
Привлачење људи	-Честа организација музичких, уметничких и литературних догађаја на отвореном	-Организовати промоције и едукативне догађаје и скупове
Груписање корисника	-Поставити летњиковце са грејачима у зимском периоду	-Ревитализовати простор за груписање на тргу и обнова клупа -Додати настрешнице
Интеракција и социјализација	-Организација фестивала и догађаја са различитим темама у различитим данима у седмици	-Промотивне активности за рекреацију, путовања, културу током свих годишњих доба -Организација скупова на околна места
Ноћна употреба простора	-Повећати осветљење на тргу канделабрима, лед тракама, рефлекторима и др. -Нови урбани дизајн трга са динамичним колоритом и елементима	-Организовати ноћне догађаје: дебате, промоције и слично -Едукативни догађаји за ученике средњих школа након наставе

Стање трга захтева нове пројекте за његову потпуну ревитализацију са аспекта простора, функције и садржаја. Нове препоруке за стварање места могу се груписати у три групе:

1) **Пројекти за побољшање функције јавног простора** – развој манифестацијске улоге трга увођењем привremenих и сталних културних догађаја из области музике, уметности и литературе током целе године као и потпуно нови урбани дизајн и употреба савremenих и интересантних материјала и елемената.

2) **Активности за имплементацију нових садржаја у свим годишњим добима** – имплементација сталних и привремених активности које привлаче и активирају људе на међусобну интеракцију, забаву и игре у циљу постизања и побољшања социјализације и интеракције међу људима.

3) **Увођење планских акција за повећање безбедности током употребе трга, као и дигитализација простора** – решења за дугорочно обезбеђење простора од стране стручних агенција, повећање осветљења и имплементација дигиталних алата и елемената, који би побољшали употребу и позитивно искуство посетилаца трга и туриста.

Градски парк који се налази у непосредној близини трга становници не посећују често, због активности и елемената које нуди. Највеће разлике у коришћењу парка појављују се током лета и зиме, јер зими се парк веома ретко посећује. Нове препоруке се фокусирају на смањење разлике током коришћења парка зими и повећање понуде различитих активности у парку (таб. 49):

Табела 49 – препоруке за унапређење парка у Делчеву (ауторски прилог)

Аспекти јавног простора које треба унапредити	Стварање места – препоруке	
	Пројекти	Активности/Акције
Приступ и повезивање	-Обезбедити паркинг простор у непосредној близини парка -Стазе за алтернативна превозна средства: бицикл, електрични тротинет итд.	Ознаке за бицикличичку стазу око парка
Близина услуга и делатности	- <i>pop up</i> локали за брзу услугу или делатност са привременим боравком у парку	
Атрактивност и репрезентативност	-Засадити специфичну флору са израженим мирисима, бојама и пејзажним дизајном	-Волонтерске акције за сађење зеленила
Безбедност током употребе	-Заштитне баријере поред реке -Заштитна подлога адреналинског дела за бицикл	-Заштитни елементи дуж тротоара и улице

Аспекти јавног простора	Пројекти	Активности/Акције
Добра и удобна урбана опрема	-Поставити нову урбану опрему са заштитним елементима од непогода	-Тактичке акције за побољшање постојеће опреме
Дигитализација јавног простора	- Бесплатне wi-fi зоне за интернет -Паметне клупе са пуњачима за телефон -Паметно осветљење	
Свакодневна употреба (живост) зими	Догађаји и активности у току дана и ноћи, посебно у зимском периоду као: шетње са водичем, зимске игре	-Ноћни рекреативни догађаји
Употреба разних старосних група		-Активности за забаву старијих особа – столови за шах, тавлу и друге игре -Групне активности за лаку рекреацију за старије особе
Понуда различитих активности	-Рекреација на отвореном – свакодневни часови за групне спортове -Пројекције на отвореном	-Спортске радионице, предавања -Зид са графитима и цртежима
Активни околни објекти и места	- <i>rør ip</i> локали за брзу услугу или делатност са привременим боравком у парку	Уводити активности у затвореним локалима за дружење и социјализацију
Неискоришћени делови и простори	- Биоскоп на отвореном - Пренаменити паркинг у простор за забаву – када нема аутомобила	-Активирати неискоришћени простор постављајући саднице, мини баште -Пикник простор
Обезбеђење и надзор	-Унајмити агенцију за обезбеђење парка	-Волонтерске акције за надзор и безбедност
Привремене активности за забаву	-Уметничке и светлеће инсталације -Јавни догађаји за тинејџере и младе људе	-Спортска такмичења као нпр. стони тенис, бадминтон -Групне активности: јога, аеробик, зумба
Привлачење људи зими	-Терени за зимске спортове као нпр. клизање	Промовирати зимске реквизите и спортове
Груписање корисника зими	-Поставити летњиковце са грејачима	

Аспекти јавног простора	Пројекти	Активности/Акције
Интеракција и социјализација зими		-Промовисати активности; делити вруће напитке -Организовати скупове у парку
Ноћна употреба простора	Повећано осветљење парка канделабрима, лед тракама, рефлекторима итд.	-Нови догађаји за забаву као нпр. диско на отвореном

Градски парк у Делчеву захтева нове садржаје и активности у циљу повећања посећености и лети и зими. Током евалуације примећено је одсуство спортско-рекреативних садржаја и елемената. Према томе, нове препоруке за стварање места фокусирају се на следеће:

- 1) **Пројекти за повећање спортско-рекреативне функције** – развити спортске садржаје и активности у парку и организовати рекреативне догађаје за све старосне групе током целе године.
- 2) **Активности за побољшање репрезентативности и атрактивности парка** – побољшати пејзажни изглед оживљавањем неискоришћених слободних простора, поставити нову, модерну урбану опрему као и убацити сталне и привремене активности које ће привући и активирати људе за међусобну интеракцију, забаву и игру.
- 3) **Акције за повећање безбедности и сигурности током коришћења и дигитализација парка** – решења за обезбеђење и надзор парка, повећати и побољшати осветљење и додати елементе за боље дигитално искуство корисника.

Градска чаршија у Делчеву представља веома фреквентну улицу са повећаним кретањем возила, а мањим кретањем пешака. Због специфичне конфигурације рељефа града, постоји могућност за њену привремену пренамену у пешачку зону, која би функционисала у одређеним данима, као на пример током викенда или током седмице, током прослава и церемонија, када је фреквентност возила мања. Нове препоруке за стварање места фокусирају се на побољшање садржајних и функционалних елемената чаршије (таб. 50):

Табела 50 – препоруке за унапређење градске чаршије у Делчеву (ауторски прилог)

Аспекти јавног простора које треба унапредити	Стварање места – препоруке	
	Пројекти	Активности/Акције
Заштита од саобраћаја и несреће	- Ограничити и смањити брзину возила кроз чаршију постављањем саобраћајних реквизита - Поставити бољу сигнализацију - Увести повремена затварања улице за возила у пешачкој зони	- Ознаке и боје за бициклическу стазу - Поставити заштитне елементе између улице и тротоара - Поставити тактичке заштитне сигнале и информације за пешаке и возила
Заштита од криминала и насиља	- Побољшати живост чаршије у ноћним сатима отварањем више локала за услужне делатности: кафића, сендвичара, продавница - Обезбеђивање чаршије и надзор професионалних агенција	- Добро осветљење сваког излога - Увести привремене активности за забаву и социјализацију у чаршији као и места за одмор - Поставити сигнализацију и информације о безбедности
Заштита од непријатних чулних искустава		- Дуж чаршије или испред сваког излога поставити настрешнице за заштиту од временских непогода
Могућност за пешачење	- Мале рампе између тротоара и улице за особе са инвалидитетом - Естетско улепшавање фасада дућана бојама, орнаментима и декорацијом	
Могућност за стајање и боравак		- Поставити клупе за краћи одмор и релаксацију <i>parklet</i> поред локала у делу поред фонтане „Бесконачност“
Могућност за седење		- Поставити многе столице различитог дизајна – <i>Chair bombing</i>
Могућност за гледање	- Поставити светлеће и уметничке инсталације дуж чаршије - Интерактивни панели из области уметности, литературе, историје итд.	Организовати радионице, промоције и догађаје на отвореном

Аспекти јавног простора	Пројекти	Активности/Акције
Могућност за разговор	-Поставити модерну и инклузивну урбану опрему	- <i>Pop up</i> киосци са храном, пићем, новинама и играчкама
Могућност за игру и вежбање	-Отварати мале локале: игротеке, играонице за младе, интернет-кафе итд. -Пренаменити напуштене локале у центре за младе	-Поставити дечију урбану опрему око фонтане -Цртати и бојити дуж чаршије и око фонтане -Поставити столове и друштвене игре за све узрасте
Могућност за уживање у клими		-Поставити клупе испод дрвећа за заштиту од сунца око фонтане -Урбана опрема са заштитним елементима
Позитивна чулна искуства	-Модерни урбани дизајн на подној површини улице	-Садити више зеленила и цвећа, поставити чесме и мале фонтане -

Градска чаршија у Делчеву, због постојеће специфичне конфигурације, захтева обнову садржаја за заштиту, удобност и задовољство корисника. Такође, примећена је слаба искоришћеност чаршије од младих. На бази тога, нове препоруке за стварање места су груписани у 3 групе:

- 1) **Пројекти за привремену пренамену и повећање просторно-програмских садржаја** – побољшати функције чаршије давањем предности пешацима и околне локале отворити на привремено коришћење; употребити модерни урбани дизајн, активацију и трансформацију запуштених локала.
- 2) **Планови за повећавање безбедности пешака** – постићи потпуну безбедност и сигурност током шетње кроз чаршију помоћу планова и акција за смањење брзине возила и привременог затварања улице за возила.
- 3) **Активности за побољшање активности корисника** – побољшати искуства пешака и корисника улице постављајући атрактивну урбану опрему за све узрасте са акцентом на младе људе, организовати догађаје и мале естетске корекције фасада и излога локала у чаршији.

9.4. Пехчево

Градски трг у Пехчеву је јавни простор који има највише негативних и неутралних оцена током спроведене евалуације (таб. 24). Примећени су проблеми са аспекта приступа, атрактивности, удобности, активности и социјалних процеса. Према томе, препоруке о стварању места фокусирају се на активацију и побољшање следећих 5 кључних аспеката (таб. 51):

Табела 51 – препоруке за унапређење трга у Пехчеву (ауторски прилог)

Аспекти јавног простора које треба унапредити	Стварање места – препоруке	
	Пројекти	Активности/Акције
Приступ и повезивање	-Пројекти за чишћење трга од леда и снега и одржавање у циљу лаке доступности	-Волонтерске акције за чишћење леда и снега зими
Рампе за особе са инвалидитетом	-Поставити сталне рампе за особе са инвалидитетом у деловима у којима постоји денивелација површина	
Близина услуга и делатности	-Активирати отворени простор за градски пијац до трга током целе седмице и увести нове активности за окупљање људи	
Сигнализација и информације	-Поставити инфо-панеле и сигнале за туристе на више језика	
Атрактивност и репрезентативност		-Организовати зимске активности за забаву, музику и спорт за све узрасте
Безбедност током употребе	-Заштитне баријере у свим деловима у којима постоји денивелација -Мека подлога на дечијем игралишту	-Ознаке или натписи за сигурност током коришћења -Траке са неклизајућом текстуром на степеништу
Историјски значај и старост		-Панели или бисте историјски значајних особа или догађаја
Дигитализација јавног простора	- Увести бесплатне wi-fi зоне за интернет - Паметно осветљење	-Стикери са QR кодовима са информацијама о општини, граду и јавним просторима

Аспекти јавног простора	Пројекти	Активности/Акције
Добра и удобна урбана опрема	-Побољшати урбану опрему заштитним елементима од непогода	-Поставити динамични и колоритни алтернативни намештај од рециклираног материјала
Чистоћа, хигијена и одржавање	-Пројекти за свакодневно одржавање трга -Санирати поломљене плочице и асфалт	
Свакодневна употреба (живост)	-Увести догађаје и активности у току дана и ноћи, посебно у зимском периоду као: базар рукотворина, дечији и хуманитарни догађаји, фестивали итд. -Уметнички догађаји и изложбе на отвореном	-Поставити звучнике и емитовати забавну музику на тргу <i>-Промоција еко-туризма, шума, извиђачких активности итд.</i>
Употреба разних старосних група		-Увести активности за забаву старијих особа – шах табле, бекгемон и друге игре
Понуда различитих активности	-Биоскоп и позориште на отвореном -Настава у природи	-Едукативне радионице, предавања -Промотивни догађаји -Еколошке акције и одржавање трга
Активни околни објекти и места	-Продужити радно време околних услужних делатности и продавница на тргу и повећати активност трга	- Увести активности у затвореним околним локалима за дружење и социјализацију
Неискоришћени делови и простори	-Привремени спортски елементи на пијаци помоћу тактичких активности	-Засадити разно цвеће и дрвеће
Обезбеђење и надзор	-Унајмити агенцију за обезбеђење простора	-Волонтерске акције за надзор и сигурност
Привремене активности за забаву	-Уметничке и светлеће инсталације са одређеним мотивима	-Организовати зимски базар -Такмичења у изради скулптура од леда и снега -Поставити ћебад и грејање за клупе зими
Привлачење људи	-Често организовати музичке и уметничке догађаје на отвореном	<i>-Едукативни догађаји о екологији -Промовисати околна планинска места за рекреацију; спортски реквизити</i>

Аспекти јавног простора	Пројекти	Активности/Акције
Груписање корисника	-Побољшавање урбане опреме за окупљање људи заштитним елементима -Поставити грејаче током зиме	
Интеракција и социјализација	-Организовати фестивале и догађаје са различитим темама у различите дане у седмици	-Промотивне активности; делити вруће напитке зими -Организација скупова на околним местима
Ноћна употреба простора	-Повећати осветљење на тргу канделабрима, лед тракама, рефлекторима итд. -Организација ноћних догађаја: дебата, промоција итд.	
Подстицај позитивних осећања	-Потпуна промена и редизајн подних површина колоритним дизајном и мултисензорним елементима	-Тактичке акције за редизајн постојећег стања

Због многих проблема, које градски трг у Пехчеву има, препоруке за стварање места фокусирају се углавном на побољшање дизајна трга и његове моћи за привлачење људи. Према томе, препоруке се могу груписати у 3 групе:

- 1) **Пројекти за функционално побољшање јавног простора** – повећање репрезентативности и атрактивности трга помоћу новог урбаног дизајна, увођењем културних догађаја током целе године и оживљавање околних запуштених простора.
- 2) **Активности за имплементацију нових садржаја у свим годишњим добима** – имплементација сталних и привремених активности које привлаче и активирају људе на међусобну интеракцију, забаву, игру, у циљу постизања и побољшавања социјализације и интеракције међу људима.
- 3) **Увођење планских акција за повећавање безбедности и сигурности током коришћења, као и дигитализација трга** – решења стручних агенција за дугорочно обезбеђење трга, повећавање осветљења и имплементација дигиталних алата, како би се побољшало коришћење трга и искуство посетилаца.

9.5. Берово

Градски трг у Берову карактерише се динамичним и модерним урбаним дизајном и представља део градске чаршије. Мада су оба типа јавних простора добро повезани и приступни, процес евалуације је показао неколико проблематичних сегмената са аспекта начина коришћења и активности трга, који се могу побољшати имплементацијом пројеката и активности за стварање места (таб. 52):

Табела 52 – препоруке за унапређење трга у Берову (ауторски прилог)

Аспекти јавног простора које треба унапредити	‘Стварање места’ препоруке	
	Пројекти	Активности/Акције
Сигнализација и информације		- Поставити нове сигналне панеле кроз и око трга - Поставити инфо-панеле на тргу
Дигитализација јавног простора	- Увести бесплатне wi-fi зоне за интернет - Паметне клупе са пуњачима за телефон - Паметно осветљење - Интерактивни панели за туристе на више језика	Стикери са QR кодовима са информацијама о општини, граду и јавним просторима
Свакодневна употреба (живост)	- Уводити догађаје и активности током дана и ноћи, а посебно у зимском периоду, као: базар за рукотворине, дечији и хуманитарни догађаји, фестивали и слично - Уметнички догађаји и изложбе на отвореном	- Поставити звучнике и емитовати забавну музику на тргу - <i>Фестивал хране – промоција беровског кромпира и специјалитета овог региона</i>
Добра и удобна урбана опрема	- Побољшати урбану опрему заштитним елементима од непогода	- Преместити постојећу опрему под сенку дрвећа
Употреба разних старосних група		- Уводити активности за забаву старијих особа – столове за шах, тавлу (бекгемон) и друге игре
Понуда различитих активности	- Лака рекреација на отвореном – групне спортске активности - Биоскоп на отвореном	- Едукативне радионице, предавања - Промотивни догађаји

Аспекти јавног простора	Пројекти	Активности/Акције
Активни околни објекти и места зими	-Продужити радно време околних услужних делатности и продавница	-Уводити активности у затвореним околним локалима за дружење и социјализацију
Обезбеђење и надзор	-Унајмити агенције за обезбеђење трга	-Волонтерске акције за надзор и сигурност
Привремене активности за забаву зими	-Уметничке и светлеће инсталације са зимским мотивима	-Организовати зимски базар -Такмичење у изради скулптура од леда и снега -Поставити ћебад и грејаче поред клупа
Привлачење људи зими	-Честа организација музичких, уметничких и литерарних догађаја на отвореном	
Груписање корисника зими	-Поставити летњиковце са грејачима	
Интеракција и социјализација зими		-Промотивне активности; делити вруће напитке -Организовати скупове на околним местима
Ноћна употреба простора зими	-Повећати осветљење на тргу канделабрима, лед тракама, рефлекторима и др. -Организовати ноћне догађаје – дебате, промоције и сл.	

Трг у Берову представља један од најпозитивније оцењених јавних простора у овом истраживању. Нове препоруке се фокусирају на допуњавање постојећих позитивно оцењених аспеката и увођење нових активности и садржаја, посебно у ноћном периоду и у зимским месецима:

- 1) Пројекти и активности за увођење нових садржаја током целе године** – повећавање функционалности и атрактивности трга помоћу увођења културних догађаја током целе године, имплементација сталних и привремених активности, које привлаче и активирају људе на међусобну интеракцију, забаву, игру као и посећеност и живост трга и ноћу и зими.

Градски парк у Берову је један од најпозитивније оцењених јавних простора због многих постојећих сталних садржаја и елемената, који чине да трг буде жив, активан и атрактиван простор у граду. И поред многих позитивних оцена, примећено је неколико аспеката, који захтевају побољшање, посебно током зиме (таб. 53):

Табела 53 – препоруке за унапређење парка у Берову (ауторски прилог)

Аспекти јавног простора које треба унапредити	Стварање места – препоруке	
	Пројекти	Активности/Акције
Паркинг простор	-Обезбедити паркинг простор у непосредној близини парка	-Определити паркинг простор према тактичким акцијама
Сигнализација и информације		-Поставити нове сигналне панеле кроз и око парка -Поставити инфо-панеле у парку
Близина услуга и делатности	-Активирати локале око парка и увести нове услуге или делатности	
Атрактивност и репрезентативност	-Засадити специфичну флору са израженим мирисима, бојама и пејзажним дизајном	
Добра и удобна урбана опрема	-Поставити нову урбану опрему са заштитним елементима од непогода	-Тактичке акције за побољшање постојеће опреме -Поставити скулптуре историјски значајних личности
Дигитализација јавног простора	-Увести бесплатне wi-fi зоне за интернет -Паметне клупе са пуњачима за телефон -Паметно осветљење	
Свакодневна употреба (живост) у зими	-Уводити догађаје и активности у току ноћи, а посебно у зимском периоду, као нпр. шетње са водичем, зимске игре	-Ноћни рекреативни догађаји -Ноћно осветљење постојећих спортских и рекреативних терена
Понуда различитих активности	-Рекреација на отвореном – свакодневни групни часови различитих рекреација/спорта -Пројекције на отвореном	-Спортске радионице, предавања -Зид са графитима и цртежима -Групне активности за лаку рекреацију старијих особа -Дечија рекреативна зона

Аспекти јавног простора	Пројекти	Активности/Акције
Неискоришћени делови и простори	-Отворити ботаничку башту	-Активирати неискоришћени простор постављајући мини баште и саднице
Обезбеђење и надзор	-Унајмити агенцију за обезбеђење простора	-Волонтерске акције за надзор и сигурност
Привремене активности за забаву	-Уметничке и светлеће инсталације -Јавни догађаји за тинејџере и младе људе	-Спортска такмичења у стоном тенису, бадминтону -Групне активности за: јогу, аеробик, зумбу -Уводити активности за забаву старијих особа – столове за шах, бекгамон и дуге игре
Привлачење људи зими	-Терени за зимске спортове: клизање	-Промоција зимских реквизита и спортова
Груписање корисника зими	-Поставити летњиковце са грејачима	
Интеракција и социјализација зими		-Промотивне активности за рекреацију, путовања, културу током целе године -Организација скупова у парку
Ноћна употреба простора	-Повећано осветљење у парку канделабрима, лед тракама, рефлекторима и др.	-Ноћни догађаји за забаву – диско на отвореном, плесне игре итд.

Због доброг положаја парка, као и богатих садржаја у њему, нове препоруке за унапређење садржаја парка фокусирају се на активацију током зиме, као и побољшање постојећих елемената и садржаја. На основу тога, препоруке су груписане у 2 групе:

- 1) **Пројекти за повећање укупне функције парка и повећавање активности** – развој спортских, рекреативних и забавних садржаја и активности у парку и увођење рекреативних догађаја у различита годишња доба као и побољшање безбедности и дању и ноћу.
- 2) **Активности и акције за побољшање садржаја током зиме** – поставити урбану опрему која ће заштитити кориснике од временских непогода, уводити сталне и привремене зимске активности и догађаје који ће привлачити посетиоце и омогућити њихову међусобну интеракцију, забаву и посету парка зими.

Евалуација градске чаршије у Борову је показала недостатак садржаја који би побољшали свакодневно искуство посетилаца. Чаршија у тренутном стању представља место окупљања становника, али не због многих садржаја и елемената које чаршија нуди, већ због физичке повезаности са тргом, који омогућава да се потез од чаршије користи за кратке шетње и разоноду. У циљу да градска чаршија у Борову буде функционална, предлаже се имплементација следећих препорука (таб. 54):

Табела 54 – препоруке за унапређење градске чаршије у Борову (ауторски прилог)

Аспекти јавног простора које треба унапредити	Стварање места – препоруке	
	Пројекти	Активности/Акције
Заштита од саобраћаја и несреће	-Трансформација улице у пешачку зону са стазама за пешаке, бициклисте и за алтернативна превозна средства	-Ознаке и боје улице -Премештање паркинга за таксисте
Заштита од криминала и насиља	-Побољшати живост чаршије у ноћним сатима отварањем више локала за услужне делатности, кафића, сендвичара, клубова -Обезбеђивање и надзор чаршије унајмљивањем професионалних агенција	-Добро осветљење сваког излога -Привремене активности за забаву и социјализацију и места за одмор у целој чаршији -Поставити сигнализацију и информације о безбедности
Заштита од непријатних чулних искустава	-Заштитно зеленило са високим крошњама са обе стране улице -Поставити уметничке надстрешнице у целој чаршији	-Испред сваког излога поставити настрешнице за заштиту од временских непогода
Могућност за пешачење	-Естетско улепшавање фасада дућана бојама, орнаментима и декорацијом	-Привремене активности у чаршији за забаву и социјализацију као и места за одмор -Ознаке испред Музеја града
Могућност за стајање и боравак	-Поставити нову урбану опрему са инклузивним дизајном и мултисензорским могућностима за особе са инвалидитетом	-Места поред локала за краћи одмор и релаксацију – <i>parklet</i>
Могућност за седење		-Поставити многе столице различитог дизајна – <i>Chair bombing</i> испред околних зграда и локала

Аспекти јавног простора	Пројекти	Активности/Акције
Могућност за гледање	-Поставити светлеће и уметничке инсталације у чаршији -Интерактивни панели за уметност, литературу, историју и слично	-Цртати мурале на слободним зидним површинама на приземљу -Организовати изложбе цвећа и промоције
Могућност за разговор	-Поставити модерну и инклузивну урбану опрему са дигиталним алатима	- <i>Pop up</i> киосци за храну, пиће, новине, играчке -Организација радионица, промоција и догађаја на отвореном
Могућност за игру и вежбање	-Групна рекреација и игра деце и младих у организацији локалне школе	-Поставити дечију урбану опрему: столове за цртање, клупе и сл. -Цртање и бојење у целој чаршији -Поставити столове за шах и друштвене игре за све узрасте
Могућност за уживање у клими		-Поставити клупе испод дрвећа за заштиту од сунца -Урбана опрема са заштитним елементима
Позитивна чулна искуства		-Садити више цвећа, поставити чесме и мале фонтане -Инсталације за мултисензорна искуства

Због доброг одржавања и тренутне виталности чаршије, градска чаршија у Берову захтева лаке, брзе и једноставне активности за обнову садржаја, за удобност и задовољство корисника. Нове препоруке стварања места фокусирају се на следеће:

- 1) **Пројекти за повећање естетског изгледа и програмски садржаји** – побољшати укупни изглед и урбани дизајн чаршије дајући предност пешацима и околним локалима, трансформишући чаршију у потпуно пешачку зону.
- 2) **Активности за побољшање чулних искустава и активности корисника** – Побољшати искуства пешака и корисника чаршије постављајући атрактивну урбану опрему за све старосне категорије, организовати догађаје и повећати социјализацију.

9.6. Дојран

Мрежа јавних простора у Дојрану (градски трг, парк и шеталиште) су најбоље оцењени јавни простори у целом истраживању. Разлог томе је чињеница да је Дојран туристички град који током топлх месеци (април–септембар) посећују домаћи и страни туристи, који активно користе јавне просторе због различитих понуда активности и садржаја, као и културних догађаја. Главна разлика током евалуације јавних простора указује се између њихове искоришћености и посећености током лета и зиме. У јесен и у зимским месецима примећује се опадање садржаја које ови простори нуде, а тиме се смањује и посећеност становника града. Нове препоруке за стварање места се фокусирају на активацију простора након туристичке сезоне (октобар–март), као и унапређење постојећих садржаја и елемената (таб. 55):

Табела 55 – препоруке за унапређење трга у Дојрану (ауторски прилог)

Аспекти јавног простора које треба унапредити	Стварање места – препоруке	
	Пројекти	Активности/Акције
Дигитализација јавног простора	-Паметне клупе са пуњачима за телефон	-Интерактивни панели за туристе на више језика
Свакодневна употреба (живост) током јесени и зиме	-Уводити догађаје и активности током дана и ноћи као: базар за рукотворине, дечији и хуманитарни догађаји, фестивали и слично -Уметнички догађаји и изложбе на отвореном	- <i>Фестивал рибе – промоција језерских риба и специјалитета овог региона</i> - <i>Кулинарска такмичења</i>
Добра и удобна урбана опрема	-Побољшати урбану опрему заштитним елементима од непогода	
Употреба разних старосних група		-Уводити активности за забаву старијих особа – столове за шах, тавлу (бекгемон) и друге игре
Понуда различитих активности	Биоскоп и позориште на отвореном	-Едукативне радионице, предавања -Промотивни догађаји

Аспекти јавног простора	Пројекти	Активности/Акције
Привремене активности за забаву зими	-Уметничке и светлеће инсталације са зимским мотивима	-Организовати зимски базар -Поставити ћебад и грејаче поред клупа
Привлачење људи зими	-Честа организација музичких, уметничких и литерарних догађаја на отвореном	
Груписање корисника зими	-Поставити летњиковце са грејачима	
Интеракција и социјализација зими		-Промотивне активности; делити вруће напитке -Организовати скупове на околним местима
Ноћна употреба простора зими	-Повећати осветљење на тргу канделабрима, лед тракама, рефлекторима и др. -Организовати ноћне догађаје – дебате, промоције и сл.	

Трг у Дојрану представља један од најпозитивније оцењених јавних простора у овом истраживању. Нове препоруке се фокусирају на допуњавање постојећих позитивно оцењених аспеката и увођење нових активности и садржаја, посебно у ноћном периоду и у јесењим и зимским месецима:

1) Пројекти и активности за увођење нових садржаја током целе године – повећање функционалности и атрактивности трга помоћу увођења културних догађаја током целе године, имплементација сталних и привремених активности које привлаче и активирају људе на међусобну интеракцију, забаву, игру, као и посећеност и живост трга и ноћу и зими.

Градски парк је физички повезан са тргом, па се због тога примећује исти шаблон коришћења простора, а то значи да када се и како користи трг, у исто време и на исти начин се користи и парк. Спроведена евалуација и оцене свих аспеката и критеријума су скоро исте у начину и периодима коришћења парка, садржаја и елемената за социјализацију, релаксацију, рекреацију и одмор. Као и у случају градског трга, нове препоруке се фокусирају на обогаћивање понуде парка ван туристичке сезоне (таб. 56):

Табела 56 – препоруке за унапређење парка у Дојрану (ауторски прилог)

Аспекти јавног простора које треба унапредити	Стварање места – препоруке	
	Пројекти	Активности/Акције
Атрактивност и репрезентативност		-Засадити специфичну флору са израженим мирисима, бојама и пејзажним дизајном
Добра и удобна урбана опрема		-Тактичке акције за побољшање постојеће опреме
Свакодневна употреба (живост) зими	-Уводити догађаје и активности у току ноћи и у зимском периоду као нпр. зимске игре	-Ноћни рекреативни догађаји -Ноћно осветљење постојећих спортских и рекреативних терена
Понуда различитих активности	-Рекреација на отвореном – свакодневни групни часови различитих рекреација/спорта -Пројекције на отвореном	-Спортске радионице, предавања -Зид са графитима и цртежима поред паркинга -Групне активности за лаку рекреацију старијих особа
Неискоришћени делови и простори	-Отворити ботаничку башту	-Активирати неискоришћени простор постављајући мини баште и саднице
Привремене активности за забаву	-Уметничке и светлеће инсталације -Јавни догађаји за тинејџере и младе људе	-Спортска такмичења у стоном тенису, бадминтону -Групне активности: јога, аеробик, зумба -Уводити активности за забаву старијих особа – столове за шах, бекгамон и дуге игре
Привлачење људи зими	-Терени за зимске спортове: клизање	-Промоција зимских реквизита и спортова
Груписање корисника зими	-Поставити грејаче у летниковцима	
Интеракција и социјализација зими		-Промотивне активности за рекреацију, путовања, културу током целе године -Организација скупова у парку
Ноћна употреба простора	-Повећано осветљење у парку канделабрима, лед тракама, рефлекторима и др.	-Ноћни догађаји за забаву – диско на отвореном, плесне игре итд.

Због доброг положаја парка, као и богатих садржаја у њему, нове препоруке за унапређење садржаја парка фокусирају се на активацију током зиме, као и побољшање постојећих елемената и садржаја. На основу тога, препоруке су груписане у 2 групе:

1) **Пројекти за повећање укупне функције парка и повећање активности** – развој спортских, рекреативних и забавних садржаја и активности у парку и увођење рекреативних догађаја у различита годишња доба као и побољшање безбедности и дању и ноћу.

2) **Активности и акције за побољшање садржаја током зиме** – поставити урбану опрему која ће заштитити кориснике од временских непогода, увести сталне и привремене зимске активности и догађаје који ће привлачити посетиоце и омогућити њихову међусобну интеракцију, забаву и посету парка зими.

Градско шеталиште у Дојрану представља директни наставак трга и парка и представља живи и активни простор током лета, који током туристичке сезоне има велику понуду разних садржаја и активности, али након завршетка туристичке сезоне, шеталиште се користи само за пролаз и шетању без понуде допунских активности. Према томе, препоруке су усмерене ка активацији шеталишта у јесењем и зимском периоду (таб. 57):

Табела 57 – Препоруке за унапређење градског шеталишта у Дојрану (ауторски прилог)

Аспекти јавног простора које треба унапредити	Стварање места – препоруке	
	Пројекти	Активности/Акције
Близина услуга и делатности	-Активација <i>pop up</i> продавница	
Атрактивност и репрезентативност зими		-Организовати тимске активности за забаву, музику и спорт за све узрасте
Безбедност током употребе	-Заштитне баријере поред воде	-Заштитне ознаке
Историјски значај		-Скулптуре или инфо-панели историјски значајних личности

Аспекти јавног простора	Пројекти	Активности/Акције
Добра и удобна урбана опрема	-Поставити нову урбану опрему са заштитним елементима од непогода	-Тактичке акције за побољшање постојеће опреме
Свакодневна употреба (живост) зими	-Уводити догађаје и активности током дана и ноћи	-Ноћни рекреативни догађаји
Употреба разних старосних група		- Увести активности за забаву за старије особе – столове за шах, бекгемон и друге игре -Групне активности за лаку рекреацију за старије особе -Дечја рекреативна зона -Определити део обале као „кеј заљубљених“ за привлачење младих
Понуда различитих активности	-Рекреација на отвореном – свакодневни групни сати за спорт	-Спортске радионице, предавања -Зид са графитима и цртежима
Активни околни објекти и места		-Активности у затвореним околним локалима за дружење и социјализацију
Привремене активности за забаву	-Уметничке и светлеће инсталације -Јавни догађаји за тинејџере и младе	-Спортска такмичења у стоном тенису, бадминтону и сл. -Групне активности: јога, аеробик, зумба
Привлачење људи зими	-Терени за зимске спортове као нпр. клизање	-Промовисати зимске реквизите и спортове
Груписање корисника зими	-Поставити летњиковце са грејачима	
Интеракција и социјализација зими		-Промотивне активности; делити вруће напитке -Организација скупова у парку
Ноћна употреба простора	-Повећати осветљење канделабрима, лед тракама, рефлекторима и др.	-Ноћни догађаји за забаву

Због доброг одржавања и тренутне виталности шеталишета, оно захтева лаке, брзе и једноставне активности за обнову садржаја за удобност и задовољство корисника. Нове препоруке стварања места фокусирају се на следеће:

- 1) **Активности за побољшање чулних искустава и активности корисника** – Побољшати искуства пешака и корисника шеталишта постављајући атрактивну урбану опрему за све старосне категорије, организовати догађаје и повећати социјализацију.

Након спроведене анализе и истраживања, као и понуђених препорука за унапређење јавних простора у градовима, може се закључити да процес трансформације у жива, активна, инклузивна и атрактивна јавна места представља текући процес, који даје разне могућности за његову примену. Концепт стварања места не обухвата само физичку трансформацију простора, већ омогућава и повећање осећаја припадности који доприноси оснаживању социјалних веза између људи, заједнице и места у којима живе. Прихватањем креативности, међусобне сарадње и ангажманом заједнице, градови имају могућност да реобликују урбане и руралне пејзаже у динамичне центре активности и културе, без обзира да ли је то омогућено кроз привремене интервенције, сталне активности и инсталације или променом политике града. Свака акција која се предузима има потенцијала да узрокује позитивне промене и да остави трајни утицај на места у којима људи станују, раде, рекреирају се и друже.

10. Препоруке за примену друштвених и еколошких мера у пограничним градовима

У сагласности са теоријским анализама у другом поглављу, као и спроведеним истраживањима македонских градова у четвртом поглављу, изводе се закључци и препоруке из SWOT анализе одабраних општина, у циљу доношења конкретних мера и препорука за постизање друштвене и еколошке одрживости градова у Источном региону РСМ.

На бази 17 циљева одрживог развоја ООН-а, државе дефинишу властите циљеве на централном и локалном нивоу. Овим циљевима обухваћени су социјални, еколошки и економски аспекти одрживог развоја значајног за саму државу. Сарадња између владе,

приватног сектора, грађана и НВО игра битну улогу у реализацији циљева за унапређење квалитета живота становника у региону и општини.

Општине су непосредни чиниоци у спровођењу циљева одрживог развоја дефинисаних од стране централне власти. У њима су дефинисани програми и планови за реализацију одрживог развоја као и за њихов напредак. Општина конкретизује социјалну инклузију и унапређује еколошку одрживост, а помоћу тога повећава своју вредност и побољшава друштвене услове становника и нуди нове могућности.

Активности морају обезбедити баланс између социјалних, економских и еколошких потреба и њихово решавање.

Општине, које су предмет овог истраживања, имају властите стратегије за развој и планове за реализацију. Циљеви о одрживом социјалном и еколошком развоју треба да буду интегрисани у донесеним програмима.

За постизање интеграције у постојећим програмима потребно је:

- Дефинисање постојећег стања
- Могућности за постизање одрживости
- Транспарентност активности
- Одређивање приоритета одрживости у општинама
- Реализација планова и контрола
- Постизање друштвене одрживости са елиминацијом сиромаштва и социјално угрожених група грађана
- Постизање еколошке одрживости са планском употребом природних ресурса и животне средине

Главни приоритети целог пограничног региона, из којих ће произаћи конкретне препоруке за сваки град и општине су (таб. 58 и 59):

Табела 58 – препоруке за постизање друштвене одрживости

1. Социјални аспект и одрживост	
Препорука	План и начин спровођења
Социјална укљученост становника у активности доношења планова за развој	- Инклузивни процеси у којима становници треба активно да учествују кроз јавне расправе, анкете, радионице које организују локалне власти или НВО. - Укључивање становника може се остварити и помоћу онлајнплатформи за лакши приступ до локалних власти. - Заинтересованост и активно учешће разних старосних група грађана омогућиће да планови обухвате потребе и интересе становника, због чега се ти планови и доносе.
Промене у образовном процесу средњих школа у циљу образовања младих и њихово постављање на адекватне радне позиције	- Централна власт кроз законске прописе треба да омогући ученицима средњих школа ефикаснији приступ до запошљавања помоћу: 1. Практичне наставе, у којој ће се ученици упознати са вештинама 2. Праксе у локалним предузећима за стицање радне праксе 3. Каријерног вођења током школовања помоћу стручних информација. - Комбиновањем ових планова омогућава се младима стручна припрема за брзо и ефикасно укључивање у радни процес.
Постићи радне флексибилности за отварање нових радних места	- То се може постићи помоћу примене различитих метода: 1. Обука и стручно усавршавање запослених како би стекли нове квалификације потребне за нова радна места 2. Ротација радних задатака и места како би се радници упознали са радним процесом 3. Тимски начин рада 4. Технолошке иновације, које усавршавају обављање радних задатака 5. Планско управљање људским ресурсима у једном локалном предузећу.
Унапредити јавно здравље и примарну здравствену заштиту становника у општинама	- То се одвија преко програма централне и локалне здравствене власти намењених становницима. Ови програми обухватају: 1. Едукацију становништва о здравственим питањима помоћу јавних предавања и радионица о превенцији болести, менталном здрављу и др. 2. Промовисање здравог начина живота и физичких активности 3. Ефикасни приступ до здравствених центара у оквиру општине 4. Сарадњу са локалном заједницом помоћу удружења и НВО 5. Сарадњу са другим секторима општина за постизање интегрисаног приступа ка унапређењу здравствене заштите становника у општини.
Одрживи развој енергетске инфраструктуре која ће пратити економски раст	
Локалне развојне иницијативе за сарадњу јавног и приватног сектора у општинама	
Обезбедити инклузивну и одрживу урбанизацију кроз одрживо просторно и урбанистичко планирање пограничног региона	

Табела 59 – препоруке за постизање друштвене одрживости

2. Еколошки аспект и одрживост	
Препорука	План и начин спровођења
Заштитити и унапредити животну средину кроз рационално коришћење природних ресурса – ваздух, вода, тло, минералне сировине	1. Промовисање и информисање о правилној употреби природних ресурса, да се не би исцрпили пре него што се могу обновити, 2. Коришћење технологија за ефикасну потрошњу воде у домаћинствима и индустрији, 3. Смањење загађења ваздуха користећи заштитне филтере у индустрији, 4. Органска пољопривреда и агрокултура – смањење штетних материја у земљишту, 5. Рударство, које смањује штетне последице током експлоатације минералних сировина.
Планирати, реализовати и успостављати системе за заштиту животне средине	1. Очување биодиверзитета помоћу заштите разних врста животиња, 2. Рекултивација земљишта (тла), које је деградирано и поновно враћање и функционисање у екосистему, 3. Прелаз на обновљиве изворе енергије: соларна, ветрењаче и хидроенергија, како би се смањила емисија гасова и ефекат стаклене баште.
Организовање и примена одрживог туризма	- Планска документација за промоцију одрживог туризма, - Едукација о заштити природних ресурса у туризму, - Развој алтернативних облика туризма као: рурални, агротуризам, - Укључивање локалне заједнице у управљање туризмом који ће допринети локалном развоју; - Примена одрживог транспорта користећи јавни транспорт, бицикле, електрични јавни превоз; - Коришћење међународних стандарда о одрживости туристичких дестинација.
Промоција локалне културе, културног наслеђа и производа у сарадњи са одрживим развојем	- Организација локалних фестивала, изложби и концерата, - Подршка локалних уметника и уметничких група, промовисање традиционалне хране, - Сарадња са школама и музејима за промоцију културног богатства и културних догађаја у општини и региону,
Инвестирање у развој чистих технологија	- Технологије које имају минимални штетни утицај на животну средину, индустрије које не загађују воду и ваздух, - Обновљиви извори енергије: соларна, хидроенергија, ветрењаче.

Препорука	План и начин спровођења
Знатно смањити производњу отпада кроз превенцију, редуцију и рециклирање	- Промовисати рециклирање материјала и њихово поновно коришћење: папир, пластика, стакло, метал.
Општинске мере за узајамно деловање у екологији и економски раст	- Заједнички рад на пројектима о решавању проблема повезаних са регионом у којем се налазе - Отварање предузетничких центара у пограничним градовима и подршка новоотвореним малим предузећима
Рурални развој и сарадња између урбаних и руралних насеља у заједничком одрживом систему са узајамним деловањем економских, социјалних и еколошких фактора	- Међусобно инфраструктурно повезивање блиских општина и градова – нпр. бициклистичка стаза поред регионалног пута - Заједнички пројекти и едукативни догађаји о екологији.

На бази ових генералних препорука о постизању друштвене и еколошке одрживости, формирају се конкретне препоруке за пограничне градове Источног региона РСМ. Ове препоруке се фокусирају на дефинисање и искоришћавање локалних потенцијала и њихово комплетно стављање у функцију одрживог развоја.

Због специфичних подручја у којима се градови налазе у склопу Источног географског региона РСМ, као и због типологије самих градова у односу на границу, препоруке за градове груписане у 3 групе:

- Крива Паланка – транзитни град поред граничног прелаза (таб. 60)
- Македонска Каменица, Делчево, Пехчево и Берово – градови са међусобно малом удаљености у планинском пределу (таб. 61)
- Дојран – туристички град поред језера и граничног прелаза (таб. 62).

Табела 60 – препоруке за Криву Паланку

Крива Паланка	
Дефинисање локалних потенцијала	Препоруке
Динамизација изградње Коридора 8	Отворање новог граничног прелаза са Р. Србијом
	Трансформисање Криве Паланке у међугранични транзитни транспортни центар и повећање прекограничне сарадње помоћу интегративних процеса и развојних програма ЕУ
Развој органске пољопривреде	Повећање еколошке свести за заштиту животне средине
	Функционисање услужног сектора
	Спречавању одласка стручних кадри из општине
Привлачење директне гринфилд (<i>greenfield</i>) инвестиције	Доношење стратешких докумената и планске документације који ће се директно имплементирати у делатностима према потребама становника
Развој средњег образовања за потребе запошљавања младог стручног кадра	
Повећање јавне свести становника	
Активирање НВО-а и повећавању ућешћа становника у одлучивању у општини	

Табела 61 – препоруке за Македонску Каменицу, Делчево, Пехчево и Берово

Македонска Каменица, Делчево, Пехчево и Берово	
Дефинисање локалних потенцијала	Препоруке
Систем међуопштинске сарадње за квалитетније општинске услуге становника свих општина	Повећавање броја НВО-а и њихово организовано деловање на локалном нивоу и активно учешће
	Еколошка туристичка понуда природних атрактивности све четири општине са развојем селективних форми туризма
	Развијање локалне путне мреже на нивоу 4 општине
	Креирање нових радних места
	Увођење нових професија у средњем образовању
	Задржавање младих стручних кадрова у општинама
Чиста еколошка средина у региону	Очување селâ као центара за производњу органске хране и повезаност урбаних и руралних насеља у једну одрживу целину
	Производња органских брендова хране
	Повећање развијене свести о заштити животне средине
Обновљиви извори енергије	
Смањивање социјално угрожених група грађана	
Организовање културних догађаја за промовисање културног богатства	
Примена комплетне децентрализације према законским прописима	
Побољшавање и доступност услуга за становнике од стране општине	
Отварање нових граничних прелаза са Р. Бугарском и повећање прекограничне сарадње система 4 општине преко интегративног процеса и развојних програма ЕУ са суседним регионом у Р. Бугарској.	

Табела 62 – препоруке за Дојран

Дојран	
Дефинисање локалних потенцијала	Препоруке
Природно Дојранско језеро као туристички и водени ресурс	Повећавање туристичке понуде коју Дојранско језеро нуди
	Повећање рибљег фонда у језеру
	Повећавање свести становника и посетилаца о заштити природе и језера
	Развијање органске производње домаћих пољопривредних и воћних производа
Постојећи туристички капацитети	Реновирање постојећих и изградња нових туристичких капацитета прилагођених новим туристичким понудама
	Преквалификација средњег стручног кадра за ангажовање у општини и спречавање миграције младих
	Повећање обе активности културно-образовних институција
Гранични прелаз са Р. Грчком	Повећање прекограничне сарадње кроз интегративни процес и развојне програме ЕУ са суседним регионом у Р. Грчкој
	Контролисани транзитни саобраћај преко граничног прелаза са Р. Грчком са мерама о заштити природне средине
	Повећање капацитета НВО-а за учешће у активности у општини и сарадња са НВО из Грчке

У сагласности са датим препорукама, генерални закључци се односе на социјалну и еколошку одрживост.

Социјална одрживост пограничних градова проистиче из развојних програма локалне власти. Пре свега, потребно је идентификовати вредност социјалних фактора у очувању и побољшању услова за живот становника помоћу подстицања социјалне кохезије, побољшавања услова за приступ социјалним услугама и интеграције заједница различитих узраста. Да би се то постигло, фокус локалне власти треба да буде усмерен према спровођењу три битне активности:

1) социјална укљученост становника и НВО у доношење планова и њихову реализацију за конкретне градове

2) запошљавање младих помоћу конкретних акција за специфична радна места у областима које су карактеристичне за саме градове

3) интеркултурна сарадња са суседним прекограничним општинама.

Да би се постигла еколошка одрживост и њена функција у конкретним пограничним градовима, најбитнија је имплементација еколошких планова и прописа, који треба да буду строго ограниченог карактера због географског положаја, и који ће ограничити емисију штетних гасова. Имплементацијом еколошких планова могу се дефинисати даље акције, које ће се односити на:

1) развој енергетски одрживе инфраструктуре чија се енергија може користити на јавним просторима

2) увођење строгог режима очувања природних ресурса око градова

3) континуирана едукација и информисање становника и туриста одрживог туризма о заштити природе.

11. Значај резултата са теоријског и практичног становишта

Докторски рад се базира на две постављене хипотезе, које су произашле из претходно дефинисаних предмета, проблема и циљева истраживања. Ове хипотезе представљају теоретске смерове, који су се доказивали током обраде ове дисертације.

- **Хипотеза 1:** Унапређење јавних простора применом концепта „стварања места“ повећава пространо-функционални квалитет градског простора, као и атрактивност целог града

Ова хипотеза у досадашњем истраживању се потврђује и са теоријског и са практичног аспекта. Са теоријског аспекта, хипотеза 1 се потврђује још у Поглављу 3 где је обављена студија случаја на неколико карактеристичних европских градова који су остварили успешну имплементацију концепта стварање места. У анализираним примерима су инкорпорирана сва 4 под-типа стварања места, где се изводи закључак да према спроведеном концепту, постигнути резултат је управо ревитализација јавних простора, чиме су омогућени нови садржаји и функције простора, бољи квалитет живота грађана кроз јавни простор и постизање друштвене кохезије.

Са практичног аспекта, хипотеза 1 је потврђена у Поглављима 4 и 5 где је обављена анализа постојећег стања јавних простора у пограничним градовима у РСМ и потреба заједнице, након чега су дефинисане конкретне препоруке за унапређење функције и садржаја јавних простора. Препоруке проистичу из укупног “урбаног пројекта” за стварање места и омогућавају већи квалитет и атрактивност јавних простора.

- **Хипотеза 2:** Унапређење друштвене и еколошке одрживости јавних простора пограничних градова повећава економску конкурентност и регионалну повезаност

Ова хипотеза такође, може се потврдити са два аспекта – теоријски и практични аспект. Са теоријског аспекта, хипотеза 2 се потврђује путем проучавања целокупне литературе о пограничним регионима и градовима као и европских програма ИПА и Интеррег, који су успоставили сарадњу између пограничних региона држава (Поглавље 2 и 4). Применом нових препорука за постизање друштвене и еколошке одрживости (Поглавље 5) омогућава се градовима да буду економски конкурентни на локалном и регионалном прекограничном нивоу.

Са практичног аспекта Хипотеза 2 се потврђује кроз анализиране европске градове, где је постигнута друштвена и еколошка одрживост (Поглавље 3), из којих проистичу основне препоруке за нове пројекте у македонским пограничним градовима, где треба постићи социјалну и еколошку одрживост, друштвену стабилност и економску конкурентност на локалном и регионалном нивоу (Поглавље 5). На овај начин се постиже боље узајамно садејство између унапређивања јавних простора и квалитетних услова за живот, као и позитивни утицај на економску конкурентност и регионалну повезаност и равномерни развој.

Важност теме се огледа у резултатима, који су полазна основа за даља истраживања, који потврђују одлуке о унапређивању јавних простора и свеобухватном функционисању градова, као и повезаност између друштвене, економске и еколошке одрживости. Истраживања могу представљати основу за доношење стратегије развоја, кој ће се помоћу акционих планова директно имплементирати у градовима. Истраживања ће потврдити да инвестирање у јавним просторима има позитиван утицај и подстиче урбани развој, социјалну инклузију, економски раст и заштиту животне средине. Овим процесима, који су од великог значаја, стварају се одрживи градски простори за становнике и посетиоце градова.

Истраживање и његов значај садржани су у аспектима у којима се:

- ✓ омогућава коришћење података и закључака који ће се примењивати у локалним политикама и урбанистичким плановима за развој градова и у доношењу одлука које ће допринети унапређивању јавних простора и њиховој одрживости;
- ✓ доприноси теоријском проучавању повезаности јавних простора и друштвене кохезије, економске активности и еколошке одрживости, омогућујући основу за даља истраживања у урбанизму, еколошку и социјалну одрживост;
- ✓ подстиче организовање јавних дебата и догађаја о важности јавних простора и одрживом развоју са смеровима за њихово планирање;
- ✓ идентификује најбоља активност за јавне просторе и одрживи развој са смеровима за ефикасно деловање на планове и пројекте;
- ✓ побољшава квалитет услова и услуга становника градова, што представља главни циљ, који се постиже помоћу стварања места, који су пријатни, функционални и

одрживи за подршку успостављању друштвене интеракције, економски одрживог развоја и заштити животне средине;

- ✓ одређују специфичне и конкретне области у градовима у којима је потребно побољшање или ново стварање места, о чему ће се информисати локалне власти и приватни сектор;
- ✓ израђују планови за развој, који ће садржати одрживо управљање јавним просторима који ће промовисати инклузивност;
- ✓ врши обука и едукација стручних профила кадрова из области урбанизма и архитектуре, као и других области, са основним задатком за планирање и пројектовање јавних простора који омогућују одрживи раст града;
- ✓ повећава јавна свест о важности очувања и побољшања јавних простора за њихове кориснике из различитих заједница у граду. Тиме се подстиче и активно учешће корисника и НВО у организовању, планирању и одлучивању о „њиховим“ просторима;
- ✓ дефинишу смерови за пројектовање и имплементирање урбанистичких пројеката за побољшање или стварање нових јавних простора намењених за тргове, паркове, пешачке зоне. Када се ови смерови имплементирају у суседна насеља преко границе, омогућиће се, такође, и ефикасна прекогранична сарадња како између пограничних градова, тако и у региону. На тај начин се ствара инклузивни развој и основа за стварање евромикрорегиона између РСМ, Р. Србије, Р. Бугарске и Р. Грчке.

Могућности за следећа истраживања представљаће стварање система специфичних метода и анализа постојећих и новопроектваних јавних простора у новоствореним условима за живот становника и функционисање градова, у њиховој одрживости и конкурентности. Кораци у новим истраживањима били би:

- ✓ Анализа специфичних типова јавних простора: тргова, паркова, улица, јавних објеката и утицај сваког типа простора на квалитет услова за живот, економску активност и одрживост града.
- ✓ Друштвено-економска анализа у смеру утицаја који узрокују побољшања јавних простора са друштвеног и економског аспекта у функционисању градова са социјалном инклузијом, запошљавањем различитих заједница и конкурентности.
- ✓ Идентификација еколошког утицаја на побољшање јавних простора као и анализа емисије гасова, ефеката стаклене баште, управљања отпадом, заштите биодиверзитета.

- ✓ Коришћење простора кроз анализе како и које старосне групе и у које време користе простор, и на бази показатеља које су њихове потребе.
- ✓ Нови модели у финансирању стварања места или побољшање постојећих, укључујући и управљање њима и одржавање у постизању ефикасног коришћења.
- ✓ Анализа различитих друштвених група у смислу њихових замисли и начина коришћења јавних простора.
- ✓ Нови начини коришћења дигиталних технологија, како би допринеле развоју, посебно у управљању и коришћењу јавних простора.

Потребно је створити услове за професионално дугорочно праћење и анализу података о начину коришћења као и о функционалности јавних простора на дужи рок, да би се на време и без прекида обављале промене на јавним просторима и како би те промене утицале на кориснике простора из различитих демографских група. Могућности за даља истраживања ће произвести нове специфичне податке који ће бити употребљени за стално и систематско побољшавање јавних простора са новим потражњама од стране различитих заједница и у новим условима.

Закључак за поглавље V

У задњем поглављу се наводе кључне препоруке и модели усмерени ка ефективној имплементацији концепта стварање места на јавним просторима у пограничним градовима. У исто време, наводе се и препоруке за постизање еколошке и друштвене одрживости градова.

Предложене препоруке су директно добијене из резултата целог истраживања спроведеног на више европских градова, који су обавили успешну имплементацију концепата одрживост и стварање места. Емпиријска истраживања су омогућила извођење закључака на основу усвојених пројеката европских градова о одрживости, док теренске су анализе и испитивања јавних простора у пограничним градовима у источном региону у РСМ потенцијали проблеме јавних простора, што представља основ за формирање нових препорука и унапређења градских тргова, паркова и чаршија.

Нови модели и препоруке могу се класифицирати у 3 нивоа:

- 1) Локално ниво – модели и препоруке за унапређивање јавних простора путем имплементације концепта стварање места
- 2) Градско ниво – препоруке за постизање еколошке и друштвене одрживости градова
- 3) Регионално ниво - препоруке за повећавање прекограничне сарадње пограничних градова из РСМ, Р. Бугарске и Р. Грчке

Ипак, неизбежна је појава одређених ограничења у истраживању, које могу утицати на обим и дубину ове студије. Ова ограничења, у систему истраживања, имају утицај на будућа истраживања и потенцијална побољшања предложених препорука. И поред ових ограничења, препоруке дате у овом поглављу представљају драгоцен допринос дискурсу о одрживом урбаном развоју пограничних региона и градова у Р. Северој Македонији, омогућавајући смер за континуирани напредак и иновације у овим областима.

12. Ограничења истраживања

Свако истраживање носи одређена ограничења која утичу на резултате и постизање постављених циљева и задатака; у конкретном случају успостављање релације међу 3 кључне области и феномена – погранични градови, одрживост и стварање места. Разумевање ових ограничења је од суштинског значаја за развој истраживања и стратегије које могу адекватно одговорити на специфичне изазове пограничних области и за промовисање одрживости. Ова ограничења је битно узети у обзир током планирања и спровођења истраживања и развијања стратегија за побољшавање друштвене и еколошке одрживости у малим пограничним градовима:

- Ограничени приступ подацима: Недостатак или недоступност сигурних података о демографији, економији, животној средини и социјалним могућностима у малим пограничним градовима могу отежати анализирање и разумевање њихових специфичних потреба и изазова. Понекад је тешко наћи сигурне податке о демографији, економији, животној средини и социјалним могућностима у малим пограничним градовима због недостатка институционалне инфраструктуре за скупљање и дељење података. Конкретно, у градовима Крива Паланка и Македонска Каменица недостаје ЛЕАП, у Пехчеву и Дојрану недостају и ЛЕАП и ЛЕР, а у Делчеву недостаје ЛЕАП. У сагласности са овим, потребно је ажурирати податке општина.
- Мали број становника: Пошто се ради о малим градовима, са малим бројем становника, истраживања малих градова може ограничити општу представу истраживања и поузданост резултата.
- Приступне средине: Физичке и административне баријере могу отежати приступ у пограничним областима, а резултат томе су непотпуне и пристрасне информације. Конкретни пример је локација између руралних насељених места и општинског центра – град где има велики број малих руралних места која ограничавају добијање потпуних информација.

- Временско ограничење: Временска ограничења за спровођење истраживања могу да доведу до недостатка потпуног разумевања компликованих проблема и потенцијалних решења.
- Интердисциплинарни изазови: Проблеми у пограничном региону захтевају интердисциплинарни приступ, али недостатак сарадње између разних професија и институција отежавају интеграцију различитих аспеката. Пример: локална администрација – подручне јединице централне власти – локална јавна предузећа. На овим нивоима може се појавити недостатак сарадње и презентирање различитих података.

Са друге стране, треба анализирати ефекте и ограничења које носе “ИПА” и “Интеррег” програми током њихове реализације, у циљу потпуног функционисања општина. Притом се појављује неколико рестрикција:

- Различити фокуси: Истраживање има често шири фокус и има за циљ разумевање проблема и потребе у области, док “ИПА” и “Интеррег” програми могу бити фокусирани на конкретне пројекте или иницијативе које се већ спроводе или су планирани за спровођење.
- Ограничена интеракција: Истраживање се често спроводи независно од “ИПА” и “Интеррег” програма, што доводи до ограничене интеракције између истраживача и практичара и мањи истраживачки утицај на планирање и спровођење програма.
- Временска одступања: Истраживање се може спровести у различито доба у поређењу са “ИПА” и “Интеррег” програмима, а резултат тога је недостатак текућих података или пропуштене могућности за интегрисање истраживачких налаза у планирању и спровођењу програма.
- Ограничена имплементација препорука: Истраживање може резултирати препорукама и стратегијама који не могу да се у потпуности имплементирају или које не могу бити адекватно интегрисани у постојеће Пројекте и програме за “ИПА” и “Интеррег”.

- Финансијски и административни изазови: “ИПА” и “Интеррег” програми су финансиране од ЕУ; могу постојати финансијски и административни изазови у спровођењу програма или у кориштењу средстава за подршку пројеката у малим пограничним градовима. Ови програми су пре свега подршка целој реализацији локалног економског развоја општине и обавезе треба да буду преузети од стране локалне и централне власти.

Цело истраживање треба координирати са анализама и потребама за реализацију нових програма, у циљу добијања одрживи развој. Нови програми треба да делују проактивно и да представљају основ за будућа истраживања и реализације нових акционих планова, урбанистичких пројеката и националних развојних стратегија.

13. СПИСАК ИЗВОРА И ЛИТЕРАТУРЕ

Примарни извори:

1. CESCO (2016), *Tourism as a driving force for regional cooperation across the EU*: EC, Budapest, Hungary.
2. CoE (1972), *1. Europäisches Symposium der Grenzregionen. Die Zusammenarbeit europäischer Grenzgebiete*, Strasbourg: Council of Europe.
3. CoE (1995), *Manuel de coopération transfrontalière à l'usage des collectivités locales et régionales en Europe*, Strasbourg: Council of Europe.
4. Department of Urban studies and planning – DUSP (2013), *Places in the Making: How place making builds places and communities*, Massachusetts, USA: MIT University.
5. EC, REM (Research on Europe and the Mediterranean) (2001), *Border cities and towns: Causes of Social Exclusion in Peripheral Europe* Leontidou L. (yp.) et. al., Lesvos: European Commission, DG RTD.
6. EC (2010), *EUROPE 2020 A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*, Brussels (3. 3. 2010).
7. EC (2004), *Towards a thematic strategy on the urban environment*, Brussels, 11. 2. 2004.
8. EC (2004)b, *Practical Guide to Contract Procedures financed from the 9th Development Fund*.
9. EC (2014), *Interreg-IPA CBC, Republic of Bulgaria – Republic of North Macedonia 2014–2020*, European Commission.
10. EC (2020), *Territorial Agenda – A future for all places*, European Commission, Germany.
11. ESDP (1999), *Towards Balanced and Sustainable Development of the Territory of the European Union*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
12. ESPON project 1.4.3. (2007), *Study on Urban Functions: Final Report* (http://www.mdrl.ro/espon_cd2/Project_Reports/Preparatory_studies_and_scientific_support_projects/1.4.3_final_report.pdf)
13. ESPON (2007), *ESPON project 1.4.3 Study on Urban Functions, Final Report*, Luxembourg: ESPON.
14. ESPON (2013), *METROBORDER Cross-border Polycentric Metropolitan regions*, Luxembourg: ESPON.

15. ESPON (2020), *ESPON FUORE – Functional Urban Areas and Regions in Europe, Monitoring and Tools, Final Report*, Luxemburg: ESPON.
16. EU (2007), *Tourism Sustainability Group – Report of the Tourism Sustainability Group*.
17. EU – Science for Environment Policy (2018), *Indicators for Sustainable Cities, In-depth Report 12*, Bristol: EC, UWE.
18. Gehl Architects (2011), *Forslag til en byrumsplan, Helsingor Bukerne*, GEHL urban quality consultants.
19. INTERREG EUROPE (2021), *INTERREG EUROPE 2021–2027. Cooperation Programme document Final version*.
20. OECD (2005), *Culture and local development*, Paris.
21. OISD (2009), *Measuring the Social Dimension of Sustainable Development*, Oxford Brookes University, UK.
22. Project for Public spaces (2015), *PLACE MAKING DISCUSSION PAPER – OFFICIAL PLAN REVIEW*.
23. Project for Public spaces (2014), *HARVARD SQUARE KIOSK, PROGRAMMING & USE PROPOSAL*, The Musicant Group, USA.
24. Project for Public Spaces (2024), *What makes a successful place?*, ([What Makes a Successful Place? \(pps.org\)](https://www.pps.org) приступљено 13. јануара 2024).
25. PAGE (2016), *Integrated Planning & Sustainable Development: Challenges and Opportunities* UNDP.
26. Permanent Secretariat of the Alpine Convention (2011), *Sustainable rural development and innovation, report on the state of the Alps*, Innsbruck.
27. Regional Council of Lapland (2013), *Lapland’s Artic Specialisation Programme*, Finland.
28. Robertsfors Kommun (2005), *Robertsfors municipality: Sustainable development plan for the Robertsfors municipality*, стр. 24.
29. Secretariat of the Alpine Convention (2013), *Sustainable tourism in the Alps*, Geneve, Switzerland.
30. Social life (2012), “DESIGN FOR SOCIAL SUSTAINABILITY”, London, UK: Young Foundation.
31. Swiss Federal Office for Spatial Development (2011), *Sustainable Mountain Development in the Alps, from Rio 1992 to Rio 2012 and beyond*, Geneva.
32. Swiss cultural programme in South Eastern Europe 1999–2012, (2013), “Cultural Encounters”, SCP.

33. UNITED NATIONS CONFERENCE ON TRADE AND DEVELOPMENT (UN-CTAD) (2007), "Is the concept of sustainable tourism sustainable?", Geneva: UN.
34. UNEP, (2003), *Tourism and local Agenda 21, the role of local authorities in sustainable tourism*, Paris.
35. UN – URBACT II (2015), *Sustainable regeneration in urban areas*, France: URBACT.
36. World Commission on Environment and Development (1987), *Our common future*, Oxford University Press.
37. UN – HABITAT (2007), *Inclusive and sustainable planning: a guide for municipalities*, vol. 1.
38. UN – HABITAT (2007), *Inclusive and sustainable planning: a guide for municipalities*, vol. 2.
39. UN – HABITAT (2007), *Inclusive and sustainable planning: a guide for municipalities*, vol. 3.
40. UN – HABITAT (2007), *Inclusive and sustainable planning: a guide for municipalities*, vol. 4.
41. UN – Department of Economic and Social Affairs (2015), *Integrated Approaches to Sustainable Development Planning and Implementation*.
42. UN – Independent Group of Scientists (2019), *The Future is Now: Science for Achieving Sustainable Development*, New York: United Nations.
43. World Economic Forum (2014), *The Competitiveness of Cities*, WEF, Geneva, Switzerland.
44. „Генерален урбанистички план на град Крива Паланка, плански период 2011–2021“ (2011), Општина Крива Паланка.
45. „Генерален урбанистички план на град Македонска Каменица, плански период 2015–2025“ (2016), Општина Македонска Каменица.
46. „Генерален урбанистички план на град Делчево“ (у фази израде), Општина Делчево.
47. „Генерален урбанистички план на град Пехчево, плански период 2015–2020“ (2015), Општина Пехчево.
48. „Генерален урбанистички план на град Берово, плански период 2010–2020“ (2009), Општина Берово.
49. „Генерален урбанистички план на Нов Дојран, плански период 2017–2027“ (2017), Општина Дојран.

50. Државни завод за статистику Р. М. (2017), „Македонија во бројки“, Скопје.
51. „Студија јавних простора Београда“ (2009), Београд: Урбанистички завод Београда.
52. Собрание на РСМ (2020), „Закон за просторно и урбанистичко планирање на РСМ“.
53. Собрание на РМ (2004), „Просторен План на РМ 2004–2020“.
54. Општина Крива Паланка (2015), „Стратегија за локален развој на Општина Крива Паланка 2015–2020“.
55. Општина Македонска Каменица (2015), „ЛЕАП на Општина Македонска Каменица“.
56. Општина Берово (2014), „Стратегија за локален економски развој на Општина Берово за периодот 2014–2019“.
57. Општина Делчево (2014), „Стратешки план за локален економски развој“.
58. Општина Дојран (2012), „ЛЕАП на Општина Дојран“.
59. Општина Пехчево (2018), „Стратегија за развој на руралниот туризам на Општина Пехчево за периодот од 2018–2023“.
60. РЕД (2015), „Програма за развој на Источниот плански регион 2015–2019“, Скопје.
61. Центар за развој на Источен плански регион (ЦРИПР) (2021), „Програма за развој на Источен плански регион 2021–2026“, Штип, РСМ.
62. Центар за развој на североисточен плански регион (ЦРСИПР) (2020), „Програма за развој на Североисточен плански регион 2021–2026“, Швајцарска агенција за развој и соработка, РСМ.
63. Центар за развој на Југоисточен плански регион (ЦРЈИПР) (2021), „Програма за развој на Југоисточен плански регион 2021–2026“, Струмица, РСМ.

Секундарни извори:

64. Agyeman, J. & Evans, T. (2003), “Toward Just Sustainability in Urban Communities: Building Equity Rights with Sustainable Solutions”, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 590: стр. 35–53.
65. Allam, A. B., Munster, M., Petrovic, S. (2016), *Scenarios for sustainable heat supply in cities – case of Helsingor, Denmark*, Technical University of Denmark,
66. Alan, A. L. (2017), “Tourism planning and place making: place-making or placemaking?”, *Tourism Geographies*.

67. Alexander R., Britt L., Barrella E. (2014), "Converging on sustainable placemaking through transdisciplinary process", *Journal of Environmental Studies*, DOI 10.1007/s13412-014-0192-x, crp. 301–309.
68. AlSayyad, N. (2001), *Hybrid Urbanism: On the identity discourse and the built environment*, Westport, CT: Greenwood Press.
69. Amado, M., Freitas, J., Rodrigues, E., Ribeiro, R. (2013), "Walkability as a Strategy towards Inclusive Communities: Case of a Portuguese Small Town", *International Journal of Civil and Environmental Engineering* Vol: 7, No: 8.
70. Amin, A. & Thrift, N. (1994), *Globalization, institutions and regional development in Europe*, Oxford: Oxford University Press..
71. Anderberg, S. Clark, E. (2013), "Green sustainable Øresund region: Or eco-branding Copenhagen and Malmö", y Vojnovic I. (yp.), "Urban Sustainability: A Global Perspective", Michigan State University Press
72. Anholt, S. (2008), "Place branding: is it marketing or isn't it?", *Place branding and Public Diplomacy*, 4 (1): crp. 1–6.
73. Anholt, S. (2010), *Places, identity, image and reputation*, London: Palgrave Macmillan.
74. Anholt, S. (2015), "Konkurentni identitet" u Morgan, N. et al. (yp.), *Destinacija kao brend*, Beograd: Clio.
75. Asher, A. D. (2005), "A paradise on the Oder? Ethnicity, Europeanization, and the EU referendum in a Polish-German border city", *City and Society*, 17 (1), crp. 127–152.
76. Ashworth, G. (2009), "The instrument of urban branding: How is it done?", *European spatial research and policy* 16 (1): crp. 9–22.
77. Ashworth, G., Kavaratzic, M. (2010), *Towards effective place branding management*, Branding European cities and regions, Cheltenham, UK.
78. Bajec, L. N., Maruna, M. (2009), *Strateški urbani dizajn i kulturna raznolikost*, Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu.
79. Baptista, T., Cabezas, J., Fernandez, L., Pinto-Gomes, C. (2013), "IDE-OTALEX C. the first crossborder SDI between Portugal and Spain: Background and development". *J. Earth Sci. Eng.*, 3: crp. 393–400.
80. Barke, M., Harrop, K. (1994), "Selling the industrial town: Identity, image and ilusion", y Gold J. R., Ward S.V. (yp.), *Place promotion: The use of publicity and marketing to sell towns and regions*, Chichester, UK: Jonh Wiley, crp. 93–114.
81. Bätzing, W. (1996), *Urbanization and Depopulation in the Alps*, *Mountain Research and Development*, 16 (4).

82. Bazrafkan, K., Gachkoob, M. (2011), *An Exploration of Social Sustainability and its Relationship to Architecture*, Hamedan Sama Educational Center, Proceedings of the Second National Conference on Sustainable Architecture.
83. Boe De P., Grasland C., Healy A., et al. (1999), “Spatial Integration” y Hardi T., Uszkai A. (2017), *Theoretical Models of Cross-border Integration*, Social Studies 1/2017.
84. Bonaiuto, M., Carrus, G., Martorella, H. et al. (2002), “Local identity processes and environmental attitudes in land use changes: The case of natural protected areas”, *Journal of Economic Psychology* 23, стр. 631–653.
85. Becker, W., Norlén, H., Dijkstra, L. & Athanasoglou, S. (2020), *Wrapping up the Europe 2020 strategy: A multidimensional indicator analysis*, Environmental and Sustainability Indicators, Vol. 8, December, Science direct, <https://doi.org/10.1016/j.indic.2020.100075>, приступљено 20.11.2022
86. Bell, D., Jayne, M. (2006), *Small Cities Urban experience beyond the metropolis*, New York: Routledge.
87. Bennett, A. & Peterson, R. A. (yp.) (2004), *Music scenes: local, translocal & virtual*, Nashville: Vanderbilt University Press.
88. Bennett, A., Taylor, J. & Woodward, I. (yp.) (2014), *The festivalization of culture*, Ashgate, UK
89. Blicharska, M., Smithers, R. J., Mikusiński, G. et al. (2019), *Biodiversity’s contributions to sustainable development*, Nat Sustain 2: 1083–1093, <https://doi.org/10.1038/s41893-019-0417-9>, приступљено 14.07.2021
90. Bontje, M. (2004), “Facing the challenge of shrinking cities in East Germany: the case of Leipzig”, *Geojournal* 61.1, стр. 13–21.
91. Bordun, O., Mariya K. (2018), *SWOT Analysis of Lviv – Tourist Destination and Key Indicators of its Sustainability*, *Studia Periegetica* nr 4 (24)/2018.
92. Brabazon, T. (2014), *City Imagining: Regeneration, Renewal and Decay*, New York – London: Springer.
93. Brambilla, R., Longo G. (1977), *For pedestrians only: planning, design, and management of traffic-free zones*, New York : Whitney Library of Design.
94. Breu, T., Bergöö, M., Ebnetter L. et al. (2020), “Where to begin? Defining national strategies for implementing the 2030 Agenda: the case of Switzerland”, *Sustain Sci.*, <https://doi.org/10.1007/s11625-020-00856-0>, приступљено 17.10.2022
95. Brickell, K. & Datta, A. (2011), “Introduction: Translocal Geographies”, y Brickell K. and Datta A. (yp.), *Translocal Geographies Spaces, Places, Connections*, Farnham: Ashgate, стр. 3–20.

96. Brković Bajić M. (1999), „Održivi razvoj i nove tehnike u planiranju“ y *Održivost i grad*, yp.. Brković Bajić M., Beograd: Arhitektonski fakultet, crp. 9–16
97. Brückner, M. (2003), *A Tale of Two Cities on the German-Polish Border*, DW, [A Tale of Two Cities on the German-Polish Border – DW – 09/10/2003.](#)
98. Brown, B. (2006), *The Four Worlds of Sustainability*, Integral Sustainability Center.
99. Buursink, J. (2001), “The binational reality of border-crossing cities”, *GeoJournal* 54 (1): crp. 7–19, <https://link.springer.com/article/10.1023/A:1021180329607>
100. Burayidi, M. A. (2000) (yp.), *Urban Planning in a Multicultural Society*, Westport, CT: Praeger.
101. Burton, M., Dempsey, N., Stefan, K. (2010), ‘Place-keeping’ in the cultural landscape: the role of long-term maintenance and management, Proceedings of 27th ECLAS Conference in Istanbul 29 September–2 October 2010.
102. Butcher, M. (2009), “Ties that bind: The strategic use of transnational relationships in demarcating identity and managing difference”, *Journal of Ethnic and Migration Studies* 35, crp. 1353–1371.
103. Cadell, C., Falk, N., King, F. (2008), *Regeneration in European cities – Making connections*, New York: Joseph Rowntree Foundation.
104. Camagni, R. & Capello, R. (2008), *Regional competitiveness: towards a theory of territorial capital* y Capello R. (yp.) et al., *Modelling regional scenarios for the enlarged Europe*, Berlin: Springer-Verlag.
105. Capel, H. (2009), *Small cities in widespread urbanization and in the face of the global crisis*, *Investigaciones geográficas* 70: crp. 7–32.
106. Caragliu, A., Del Bo, C., Nijkamp, P. (2009), “Smart cities in Europe”, *Journal of urban technology*, 18 (2), crp. 65–82.
107. Carmona, M., Heath, T., Oc, T., Tiesdell, S. (2008), *Public spaces urban places*, Oxford, UK: Architectural Press.
108. Carmona, M., Tiesdell, S. (2007), *Urban design reader*, Oxford, UK: Architectural Press.
109. Castles, S. & Miller, M. J. (2009), *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*, Fourth Edition, New York: Guilford Press.
110. Castex, J., Depaule, J. C., Panerai, P. (2003), *Urbane forme*, Beograd: Građevinska knjiga.
111. Castanho, R. A., Vulevic, A., Cabezas, J., Fernández-Pozo, L., Gómez-Naranjo, J., Loures, L. (2017), “Accessibility and connectivity – Movement between cities, as a

- critical factor to achieve success on cross-border cooperation (CBC) projects: A European analysis*". *Sustain, Cities Soc.* 32, стр. 181–190.
112. Castanho, R. (2017), *Sustainable Urban Planning in Transboundary Areas – Analysis of Critical Factors for Territorial Success*, докторска теза, Badajoz, Spain: University of Extremadura.
 113. Castree, N. (2004), "Differential geographies: place, indigenous rights and 'local' resources", *Political Geography* 23, стр. 133–167.
 114. Cheshmehzangi, A. (2012), "*Identity and public realm*", *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 50, стр. 307–317, Science Direct.
 115. Chilla, T., Evrard, E., Schulz, C. (2012), "*On the territoriality of cross-border cooperation: "Institutional Mapping" in a multi-level context*", *Eur. Plan. Stud.* 20, стр. 961–980.
 116. Christodoulou, A., Christidis, P. (2018), *Cross-border transport infrastructure in the EU: A methodology to assess the role of cross-border road networks*, Luxembourg: Publications Office of the European Union.
 117. Cilliers, E. J., Timmermans, W., Van den Goorberh, F., & Slijkhuis, J. (2015), "*Green Place-making in Practice: From Temporary Spaces to Permanent Places*", *Journal of Urban Design*, 20: 3, стр. 349–366, DOI: 10.1080/13574809.2015.1031213
 118. Cilliers, E. J & De Jong, N. (2013), "*Planning for lively spaces: Adding value to old spaces*", Brisbane, Australia: Conference: 49th ISOCARP Congress.
 119. Colantonio, A., Lane, G. (2007), *Measuring social sustainability: best practice from urban renewal in the EU*, *Renewal*, стр. 1–37.
 120. Colantonio, A. (2010), "*Urban social sustainability themes and assessment methods*", *Proc. Inst. Civ. Eng. Urban Des. Plan*, 163, стр. 79–88.
 121. Colantonio, A., Dixon, T. (2011), *Urban Regeneration and Social Sustainability: Best Practice from European Cities*, Wiley-Blackwell, London, UK.
 122. Colette, Q. (2016), "*Louvain-la-Neuve: it will be good to stop at Place des Wallonès*", www.lavenir.net/regions/2016/03/18/louvain-la-neuve, објављено 18. марта 2016, приступљено 19. децембра 2023.
 123. Collins, C. (2017), "*The public and private logistics of child care in Germany and the United States*", *Scholars strategy network*, www.scholars.org, приступљено 22.10.2023.
 124. Conradson, D. & Latham, A. (2005), "Transnational urbanism: Attending to everyday practices and mobilities", *Journal of Ethnic and Migration Studies* 31 (2), стр. 227–233.

125. Conradson, D. & McKay, D. (2007), “Translocal Subjectivities: Mobility, Connection, Emotion”, *Mobilities* 2 (2), стр. 167–174.
126. Czischke, D., Moloney, C., Turcu, C. (2015), “*Setting the scene: raising the game in environmentally sustainable urban regeneration*”, *Cities of Tomorrow – Action Today. URBACT II Capitalisation. Sustainable regeneration in urban areas*, Saint-Denis: URBACT, стр. 6–15.
127. Deffner, A., Metaxas, Th. (2010), “Place marketing, local identity and branding cultural imager in Southern Europe: Nea Ionia, Greece and Pafos Cyprus”, y Ashworth, G., Kavartzis, M. (yp.), *Towards effective place brand management, branding European cities and regions*, Cheltenham – Northampton: Edward Elgar Publishing, стр. 49–68.
128. De Sousa, L. (2013), “*Understanding European cross-border cooperation: A framework for analysis*”. *J. Eur. Integr.*, 35, стр. 669–687.
129. Dempsey, N., Bramley, G., Power, S. & Brown, C. (2011), *The social dimension of sustainable development: Defining urban social sustainability*, *Sustain. Dev.* 19, стр. 289–300.
130. Derrett, R. (2004), “Festival, events and the destination”, y Yeoman, Y., Robertson, M. et al. (yp.), *Festival and events management: An international arts and culture perspective*, London: Elsevier Butterworth Heinemann, стр. 32–51.
131. Diaz-Sauceda, J., Palau-Saumell, R., Forgas-Coll, S., & Sanchez-Garcia, J. (2015), “*Cross-border tourists’ behavioral intentions: The Green Line of Nicosia, Cyprus*”. *Tourism Geographies*, 17, стр. 758–779.
132. Dijkstra, L., Garcilazo, E., and McCann, P. (2013), “The Economic Performance of European Cities and City Regions: Myths and Realities”, *European Planning Studies* 21: стр. 334–354.
133. Dicken, P. (2003), *Global shift: reshaping the global and economic map in the 21st century*, New York: Guilford Press.
134. Dieter, R., Grossman, K., Bernt, M., Mukhinenko, V. (2014), “Conceptualizing urban shrinkage”, *Environment and Planning A*, vol. 46, стр. 1519–1534.
135. Dimitriou, H., Thompson, R. (2007), “*Strategic planning for regional development in the UK, a review of principles and practices*”, London, UK: Routledge, Tylor & Francis Group.
136. Dinnie, K. (2011), *Introduction to the theory of city branding*, London: Palgrave Macmillan.

137. Divarakan, P., Kapnopoulou, V., McMurtry, E., Seo M. Yu, L. (2013), *Towards an integrated framework for coastal Eco-cities: EU-Asia perspectives*, University of Southampton.
138. Dixon, J. & Durrheim, K. (2004), “Dislocating identity: Desegregation and the transformation of place”, *Journal of Environmental Psychology* 24 (4), стр. 455–473.
139. Domanski, B. (2011), “*Post-socialism and transition*”, Pike, y: Rodriguez-Pose, A. & Tomaney, J. (yp.), *Handbook of local and regional development*, New York – London: Routledge, стр. 172–181.
140. Droseltis, O. & Vignoles, V. (2010), “Towards an integrative model of place identification: Dimensionality and predictors of intrapersonal-level place preferences”, *Journal of Environmental Psychology* 30 (1), стр. 23–34.
141. Durand, F. (2015), “*Theoretical Framework of the Cross-border Space Production: The Case of the Eurometropolis Lille-Kortrijk-Tournai.*” EUBORDERSCAPES Working Paper 9, researchgate.com, приступљено 20.11.2022
142. Durand, F., A. Decoville, & R. Knippschild (2017), “Everything All Right at the Internal EU Borders? The Ambivalent Effects of Cross-Border Integration and the Rise of Euroscepticism”, *Geopolitics*: 1–22. doi: 10.1080/14650045.2017.1382475.
143. Dutt, A (1992), “Louvain-la-Neuve: A Unique New Town” y Dutt A. & Costa F. (yp.), *Perspectives on Planning and Urban Development in Belgium*, GeoJournal Library, стр. 193–208.
144. Dürrschmidt, J. (2008), “Between Europeanization and marginalization: ‘Nested Urbanism’ in a German-Polish Border Town” y M. Nowak (yp.), *Declining cities-developing cities: Polish and German perspectives.*, Poznań: Instytut Zachodni, стр. 57–76.
145. Ehlers, N., Buursink, J. (2001), “Binational cities: People, institutions, and structures”, *GeoJournal* 54 (1): стр. 1–5.
146. Ehrkamp, P. (2005), “Placing identities: Transnational practices and local attachments of Turkish immigrants in Germany”, *Journal of Ethnic and Migration Studies* 31, стр. 345–364.
147. Fadigas, L. (2015), *Urbanismo e Território, As Políticas Públicas*, Lisbon, Portugal: Edições Sílabo.
148. Faludi, A. (2004), “Territorial cohesion: Old (French) wine in new bottles?”, *Urban Stud.* 41, стр. 1349–1365.
149. Fauser, M. (2017), “The Emergence of Urban Border Spaces in Europe”, *Journal of Borderlands Studies*, стр. 2–19.

150. Fischer, J. (2019, October 15), "Red House presents itself". *Badische Zeitung*, <https://www.badische-zeitung.de/rotes-haus-praesentiert-sich--178308828.html>
151. Florida, R. L. (2002), *The rise of the creative class, and how it's transforming work, leisure, community and everyday life*, New York: Basic Books.
152. Floyd, J., Zubevich, K. (2009), "Linking foresight and sustainability: an integral approach", *Futures, Journal of policy, planning and futures studies*, vol. 42, no.1.
153. Freitag, U. & von Oppen, A. (2010), Introduction. „Translocality: An Approach to Connection and Transfer in Area Studies“, y Freitag, U. & von Oppen, A. (yp.), *Translocality: The Study of Globalising Processes from a Southern Perspective*, Leiden: Brill.
154. Friedmann, J. (2010), "Invisible Architecture: Neighborhood Governance in China's Cities", y Watson, S. (yp.), *New Companion to the City*., Oxford, UK: Blackwell.
155. Friedrichs, J. (1993), "A theory of urban decline: economy, demography and political elites", *Urban Studies* 30/6, стр. 907–917.
156. Ghavampour, E., Vale, B. (2019), "Revisiting the 'Model of Place': A Comparative Study of Placemaking and Sustainability", *Urban Planning*, Vol. 4, Issue 2, стр.196–206.
157. Gehl, J. (2010), *Cities for people*, Washington: Island press.
158. Gehl, J. (2011), *Life between buildings*, Washington: Island press.
159. Gehl, J., Svarre, B. (2013), *How to study public life*, London, Island press
160. Gierczak, D. (2017), "Town Pairs, Divided Border Towns and Places of Integration: The Case of Görlitz/Zgorzelec", *Social Studies* 1/2017, стр. 55–70.
161. Giffinger, R., Fertner, C., Kramar, H., and Meijers, E. (2007). *City-Ranking of European Medium-Sized Cities*, Vienna: Centre of Regional Science, Vienna University of Technology.
162. Gildersleeve, C. R. (1978), *The international border city: Urban spatial organization in a context of two culture along the United States-Mexico boundary*, докторска теза, University of Nebraska, USA
163. Goeldner, C. R., Ritchie, J. R. B. (2009), *Tourism Principles, Practices, Philosophies*, 1st ed. Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
164. Gottowik, V. (2010), "Transnational, Translocal, Transcultural: Some Remarks on the Relations between Hindu-Balinese and Ethnic Chinese in Bali", *Sojourn: Journal of Social Issues in Southeast Asia* 25 (2), стр. 178–212.

165. Gospodini, A. (2001), *Urban design, urban space morphology, urban tourism: an emerging new paradigm concerning their relationship*, European Planning Studies no.9, стр. 925–934.
166. Greenwood, D. J. (1977), *Culture by the pound – An anthropological perspective on tourism as cultural commoditization*, Glasgow: Caledonian University.
167. Greiner, C. (2010), “Patterns of Translocality: Migration, Livelihoods and Identity in Northwest Namibia”, *Sociologus* 60 (2), стр. 131–161.
168. Greiner, C. & Sakdapolrak, P. (2013), “*Translocality: Concepts, applications and emerging research perspectives*” researchgate, приступљено, 04.06.2022
169. Gursoy, D., Kim, K., Uysal, M. (2004), “Perceived impacts of festivals and special events by organizers: an extension and validation”, *Tourism management* 25, стр.171–181.
170. Halle, R. (2007), “Views from the German-Polish border: The exploration of international space in Halbe Treppe and Lichter”, *The German Quarterly*, 80 (1), стр. 77–96.
171. Hammilton, F. E. I., Andrews, K. D. & Pitchler-Milanovic, N. (yp.) (2005), *Transformation of cities in central and eastern Europe*, Towards globalisation, Tokyo: UN University press.
172. Hannigan, J. (2003), “Symposium on branding the entertainment economy and urban place building: Introduction”, *International journal of urban and regional research* 27 (2): стр. 352–360.
173. Hargreaves, A. (2004), “Building communities of place: Habitual movement around significant places”, *Journal of Housing and the Built Environment*, 19, стр. 46.
174. Hardi, T. (2001), *Conditions of Transborder Region-formation – Potential Transborder Regions in the Carpathian Basin*, докторска теза, Pécs: University of Pécs, Faculty of Business and Economics.
175. Hardi, T., Uszkai, A. (2017), “Theoretical Models of Cross-border Integration”, *Social Studies* 1/2017, стр. 9–30.
176. Heckscher, A., Robinson, P. (1977), *Open spaces: the life of American cities*, New York: Harper & Row.
177. Hedberg, C. & do Carmo R. M. (2012), “Translocal Ruralism: Mobility and Connectivity in European Rural Spaces“ y Hedberg C. & do Carmo, R. M. (yp.), *Translocal Ruralism Mobility and Connectivity in European Rural Spaces*, Dordrecht: Springer, стр. 1–9.
178. Hirsch, Hadorn G., Bradley, D., Pohl, C., Rist, S., Wiesmann, U. (2006), “Implications of transdisciplinarity for sustainability research”, *Ecol Econ* 60, стр. 119–128.

179. Hirt, S. (2014), “*The Post-public City: Experiences from Post-socialist Europe*” in, GLOBALIZING ARCHITECTURE / Flows and Disruptions, strp.123–129.
180. Hočevár, M. (2005), „Koncept umreživanja gradova“, Sociologija sela 43, 169 (3): strp. 691–721.
181. Hollander, B. J., Pallagst, M., Schwarz, T., Poppe, J. F. (2009), “Planning shrinking cities” y *Shaken, shrinking, hot, impoverished and informal: Emerging research agendas in planning*, Progress in planning, strp. 195–250.
182. Hou, J. (2013), *Transcultural Cities: Border-Crossing and Placemaking*, New York: Routledge.
183. Houtum, Van H. (1998), *The Development of Cross-Border Economic Relations*, Tilburg: Center for Economic Research, Tilburg University.
184. Honkanen, A., Pitkanen, K. & Hall, M. C. (2015), “A local perspective on cross-border tourism: Russian second home ownership in Eastern Finland”, International Journal of Tourism Research, 18, strp. 149–158.
185. Hospers, G. (2011), “City branding and tourist gaze” y Dinnie K. (yp.), *City branding, theory and cases*, Palgrave Macmillan, strp. 45–53.
186. Horlings, G. L. (2012), “Place branding by building coalitions”, Place branding and public diplomacy 8: strp. 295–309.
187. Horvath, J. R. (2004), “The Particularity of Global Places: Placemaking Practices in Los Angeles and Sydney”, Urban Geography, 25: 2, strp. 92–119.
188. Insch, A. (2011), *Branding the city as an attractive place to live*” in Dinnie K, (ed.) “*City Branding, Theory and Cases*, New York – London: Macmillan, strp. 8–14.
189. ISOCARP (2013), “*Frontiers of planning: Visionary futures for human settlements*”, Colman, J., Gossop C. (yp.), London, UK: ISOCARP.
190. ISOCARP (2015), “*Urban Transformations – Towards wiser cities and better living*”, Ledwoń S., Obracht-Prondzyńska H. (yp.) Gdansk: The Kashubian Institute.
191. Jacobs, J. (1961), *The Death and Life of Great American Cities*, New York: Random.
192. Jajeśniak-Quast, D., & Stokłosa, K. (2000), *Divided cities on the Oder and Neisse: Frankfurt (Oder)-Ślubice, Guben-Gubin and Görlitz-Zgorzelec, 1945–1995*, Berlin: A. Spitz.
193. Jansen, R. & Ruifrok, R. J. (2012), *Presentation on principle design process for Place DesWallons, Louvain-la-Neuve, Belgiquo*, University of Applied Science, Van HallLarenstein.

194. Jaššo, M. & Finka, M. (2010), “Selected aspects of territorial cohesion in Slovakia under the recent crisis”, *Spatium International review*, 23: стр. 17–21.
195. Kabish, S., Haase, A., Haase, D. (2006), *Beyond growth – urban development in shrinking cities as a challenge for modeling approaches*, Leipzig. Germany: UFZ – Centre for Environmental Research, Dept. of Urban and Environmental Sociology.
196. Karacor, K. E. (2014), “PlaceMaking Approachment to Accomplish Social Sustainability”, *European Journal of Sustainable Development* (2014), 3–4, стр. 253–262.
197. Karlsson, M., T. Johansson, J. Backman, H. Bäärnhielm, L. Mattson, G. Åström, M. Jalmby. (2001), *The Sustainable Robertsfors*, Robertsfors Municipality.
198. Kastenholz, E. (2010), “Cultural proximity as a determinant of destination image”. *Journal of Vacation Marketing*, 16, стр. 313–322.
199. Kazhura, Y., Souza, P., Worosz, H. (2005), *Sustainable community Development in the Baltic Sea Region*, Karlskrona, Sweden: Blekinge Institute of Technology.
200. Kefayati, Z. & Moztarzadeh, H. (2015), “Developing Effective Social Sustainability Indicators in Architecture”, *Bull. Environ. Pharmacol. Life Sci.* 4, стр. 40–56.
201. Kelly, P. & T. Lusi (2006), “Migration and the transnational habitus: evidence from Canada and the Philippines”, *Environment and Planning A* 38, стр. 831–847.
202. Kent, E. (2013), “*Toward Place Governance: What If We Reinvented Civic Infrastructure Around Placemaking?*”, <https://www.pps.org/article/toward-place-governance-civic-infrastructure-placemaking>
203. Kiss, E. (2011), “The impacts of economic crisis on the spatial organization of Hungarian industry”, *European urban and regional studies* 19 (1): стр. 62–76.
204. Klaasen, I., Rooij, R., Van Schiak, J. (2017), “*NETWORK CITIES: Operationalising a Strong but Confusing Concept*”, W20 Spatial planning and governance at the regional level – International conference, Rotterdam.
205. Kostof, S. (1991), *The city shaped: urban patterns and meanings through history*, New York: Bulfinch press.
206. Koter, M. (2003), “Multicultural Border Regions of Europe—Forms of Ethnic Composition and Process of their Differentiation”, *Region and Regionalism* 6 (1): стр. 13–22.
207. Kotler, P., Asplund, C., Rein, I., Haider, D. (1999), *Marketing places Europe: Attracting investments, Industries and Visitors to European Cities, communities, regions and Nations*, Harlow: Financial Times, Prentice Hall.

208. Knox, P., Mayer, H. (2013), *Small Town Sustainability Economic, Social, and Environmental Innovation*, Basel: Birkhäuser.
209. Krätke, S. (2002), “The regional impact of EU Eastern enlargement: A view from Germany”, *European Planning Studies*, 10 (5), crp. 651–664.
210. Krefis, A. C., Augustin, M., Schlünzen, K. H., Oßenbrügge, J., Augustin, J. (2018), “How Does the Urban Environment Affect Health and Well-Being? A Systematic Review”, *Urban Sci*, 2, crp. 21.
211. Kresl, P. K., & Ietri, D. (2016), *Smaller Cities in a World of Competitiveness* (1st ed.), Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315727387>
212. Krier, R. (2007), *Gradski prostor u teoriji i praksi*, Beograd: Građevinska knjiga.
213. Krstić, A. (1999), “Ekološki pristup u izgradnji novih i obnovi postojećih stambenih gradskih zona” y *Održivost i grad*, yp. Brković Bajić M., Beograd: Arhitektonski fakultet, crp. 32–41.
214. Kueffer, C., Underwood, E., Hadorn, G., Holderegger, R., Lehning, M., Pohl, C. et al. (2012), “Enabling effective problem-oriented research for sustainable development”, *Ecol Soc* 17 (4), crp. 197–212.
215. Kulczyńska, K. (2013). “Miasta podzielone jako przedmiot zainteresowań geografii oraz innych nauk”, *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna* 24: crp. 47–65.
216. Kurowska-Pysz, J. (2016), “Opportunities for Cross-Border Entrepreneurship Development in a Cluster Model Exemplified by the Polish-Czech Border Region”, *Sustainability*, 8, crp. 230.
217. Kurowska-Pysz, J., Castanho, R. A., & Loures, L. (2018), “Sustainable Planning of Cross-Border Cooperation: A Strategy for Alliances in Border Cities”, *Sustainability, MDPI*, vol. 10 (5), crp. 1–26.
218. Kurnicki, K., Sternberg, M. (2015), “Arrested Conflict: Transnational place-making in Polish-German border towns”, *Space & Polity*, crp.1–17.
219. Laconte, P. (1986), “Planned Urban Unit Development: A Case Study: Louvain-la-Neuve” y Last, F. T., Hotz, M. C. B., Bell, B. G. (yp.), *Land and its Uses – Actual and Potential*, NATO Conference Series, vol 10, Springer, Boston, MA, https://doi.org/10.1007/978-1-4613-2169-9_3
220. Landry, C. (2015), *Cities of Ambition*, <https://charleslandry.com/blog/cities-of-ambition/>
221. Lang, T. (2005), “*Insights in the British debate about urban decline and urban regeneration*”, Working Paper, Leibniz-Institute for Regional Development and Structural Planning (IRS).

222. Lang, S. (2017), *The Role of Placemaking in Sustainable Planning: A Case Study of the East Side of Cleveland, Ohio*, мастер рад, University of Massachusetts Amherst.
223. Lefebvre, H. (1991), *The Production of Space*, Oxford: Blackwell.
224. Levitt, P. & Lamba-Nieves, D. (2011), “Social remittances revisited”, *Journal of Ethnic and Migration Studies* 37 (1), стр. 1–22.
225. Loukaitou-Sideris, A. (1995), “*Urban form and social context: Cultural differentiation in the meaning and uses of neighbourhood parks*”, *Journal of Physical Education and Recreation* 14 (2), стр. 101–114.
226. Lydon, M., Bartman, D., Garcia, T., Preston, R. & Woudstra, R. (2012), “*Tactical Urbanism: Short-Term Action, Long-term Change*”, vol.2, The street plan collaborative, Washington DC: Island Press.
227. Lydon, M., Garcia, A. (2015), “*Tactical Urbanism: Short-term Action for Long-term Change*”, vol. 1, Washington, USA: Island Press.
228. Lynch, K. (1960), “*The image of the city*”, MIT Press.
229. Main, K., Sandoval, G. F. (2015), “Placemaking in a translocal receiving community - The relevance of place to identity and agency”, *Urban Studies*, Vol. 52 (1), стр. 71–86.
230. Marsden, T. (2013), “Sustainable place-making for sustainability science: The contested case of agri-food and urban–rural relations”, *Sustainability Science*, 8 (2), стр. 213–226.
231. Martins, S. (2015), “*Labirintos Mundiais: As Revoluções Pós-Modernas e os Caminhos da Incerteza Global*”, Lisbon, Portugal: Edições Sílabo.
232. Markusen, A., & Gadwa, A. (2010), *Creative Placemaking*, Washington, DC: National Endowment for the Arts. White paper for The Mayor’s Institute on City Design.
233. Madanipour, A. (1996), « *Design of urban spaces – An inquiry into a Socio-spatial Proces*”s, John Wiley & Sons.
234. Maksin, M., Pucar M., Milijić, S., Korać, M. (2011), *Održivi razvoj turizma u Evropskoj uniji i Srbiji*, Beograd: IAUS.
235. Manzi, T., Lucas, C., Jones-Lloyd, T. & Allen, J. (yp.) (2010), “*Social Sustainability in Urban Areas, Communities, Connectivity and the Urban Fabric*”, London: Earthscan.
236. Marano, T. E. (2005), “*Staying Small by Thinking Big: Growth Management Strategies for Small Towns*”, *Economic Development Journal* 4 (3), стр. 1–9.
237. Martinez, J. O. (1994), “*Border People. Life and Society in the U. S. – Mexico Borderlands*”, Tucson: The University of Arizona Press.

238. Martinez Fernandez, C., Audirac, I., Fol, S., Cunningham-Sabot, E. (2012), “*Shrinking Cities: Urban Challenges of Globalization*”, International journal of urban and regional research, vol. 36 (2), стр. 213–225.
239. Matthiesen, U. (2002), “*Transformational pathways and institutional capacity building: The case of the German-Polish Twin City Guben/Gubin*” у G. Cars, P. Healey, A. Madanipour, & C. De Magalhaes (yp.), “*Urban governance, institutional capacity and social Milieux*”, Aldershot: Ashgate.
240. Martinez-Fernandez, C. and T. Wu (2007), “*Urban development in a different reality: shrinking cities in Australia*”, Berliner Debatte Initial 1, стр. 45–60.
241. Mayer, H., Knox, P. (2006), “*Slow cities: sustainable places in a fast world*”, Journal of urban affairs, vol. 28, бр. 4, стр. 321–334.
242. McDonald, S., Malys, N., Malienè, V. (2009), “*Urban regeneration for sustainable communities*”, Baltic Journal on Sustainability, 15 (1).
243. Medeiros, E. (2011), “*(Re)defining the Euroregion concept*”, Eur. Plan. Stud., стр. 19, 141.
244. Medeiros, E. (2014), “*Barrier effect and cross-border cooperation. the Sweden-Norway INTERREG–A territorial effects*”. Finisterra, стр. 49–97.
245. Medeiros, E. (2014), “*Is there a new ‘trust’ in inner scandinavia? Evidence from cross-border planning and governance*”, Geogr. Ann. Ser. B Hum. 96, стр. 363–386.
246. Meijers, E. (2008). “*Summing Small Cities Does Not Make a Large City: Polycentric Urban Regions and the Provision of Cultural, Leisure and Sports Amenities*”, Urban Studies 45 (11).
247. Messer, B. & Kecskes, K. (2009), “*Social Capital and Community*”, у Dillard, J., Veronica D. & Mary K. (yp.), *Understanding the Social Dimension of Sustainability*, London and New York: Routledge.
248. Милић Јанковић В., Јовановић С., Крстић Б. (2012), *Анализа еколошке димензије одрживог развоја земаља Југоисточне европе на основу ЕПИ методологије*, Универзитет у Нишу – Економски факултет, UDK 502.131.1:001.8ЕПИ, стр.4–12.
249. Miller, R. (2013), “*West African Immigrants’ Hybrid Spaces and Identities in Rainier Valley, Seattle*” у Hou, J. (2013), *Transcultural Cities: Border-Crossing and Placemaking*, New York: Routledge, стр. 47–61.
250. Milutinović, S. (2004.), *Urbanizacija i održivi razvoj*, Niš: Fakultet zaštite na radu.
251. Mischczuk, A. & Jakubowski, A. (2019), “*Borders and Border Cities in Transition: towards a Typology*”, Barometr Regionalny 17 (1), стр. 7–14.

252. Miszczuk, A. (2012), “Socio-economic disproportions as a condition for cross-border cooperation (on the example of the Polish-Ukrainian border”, u Miszczuk, A. & Jakubowski, A. (2019), “*Borders and Border Cities in Transition: towards a Typology*”, Barometr Regionalny 17 (1), стр. 7–14.
253. Moughtin, C. (2003), *Urban design: street and square*, Oxford: Architectural press.
254. Myrick, P. (2011), “*The Power of Place: A New Dimension for Sustainable Development*”, <https://www.pps.org/article/the-power-of-place-a-new-dimension-for-sustainable-development>, приступљено 04.04.2022
255. Myrick, P. (2020), *The Recovery Will Happen in Public Space*, <https://www.pps.org/article/the-recovery-will-happen-in-public-space>, приступљено 04.04.2022
256. Naranjo Gómez, J. M. (2016), “Impacts on the Social Cohesion of Mainland Spain’s Future Motorway and High-Speed Rail Networks”, *Sustainability* 8, стр. 624.
257. Nava, L. (2021), “*Social Sustainability and The Quality of Life*”, Rescogita, web article, [Social Sustainability and The Quality of Life – Rescogita](#)
258. Newman, D., Paasi, A. (1998), “Fences and neighbours in the postmodern world: Boundary narratives in political geography”, *Progress in Human Geography*, 22 (2).
259. Newman, P. (2009), *Resilient cities*, Washington D. C: Island press.
260. Nilsson, J. H., Eskilsson, L., Richard, E. (2010), “Creating Cross-Border Destinations: Interreg Programmes and Regionalisation in the Baltic Sea Area”, *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 10: 2, стр.153–172.
261. Nijman, J. (1991), „Cultural globalization and the identity of place: the reconstruction of Amsterdam“, *Ecumene*, 6, стр. 146–164.
262. Nilsson, M., Griggs, D., Visbeck, M. (2016), “*Policy: Map the interactions between Sustainable Development Goals*”, *Nature News* 534: стр. 320., <https://doi.org/10.1038/534320a>
263. Oakes, T., & Schein, L. (2006), „Preface“ y Oakes, T. & Schein, L. (yp.), *Translocal China, Linkages, Identities, and the reimaging of space*, London: Routledge, стр. xii-xiii.
264. Oborin, M., Sheresheva, M. (2018), “Networking of small cities as a contribution for sustainable regional development”, *Advances in Economics, Business and Management Research (AEBMR)*, volume 39, Atlantis Press, стр. 746–749.
265. Obrecht, A., Pham-Truffert, M., Spehn, E. et al. (2021), *Achieving the SDGs with Biodiversity*, Swiss Academies Factsheet 16 (1).

266. Olsen Aksel, K. (2013), “Shrinking Cities: Fuzzy Concept or Useful Framework?”, *Berkley planning journal* 26/1, стр. 107–132.
267. Opilowska, E. (2009), *Continuities and breaks in German-Polish cultures of remembrance: Görlitz/Zgorzelec 1945–2006*, Dresden: Neisse Verlag.
268. Ortiz, F. (1995), *Cuban Counterpoint, tobacco and sugar*, London: Duke university Press.
269. Oswald, P., Rieniets, T. (yp..) (2006), *Atlas of shrinking cities*, Berlin, Germany: Ostfildern-Ruit: Hatje Cantz Verlang.
270. Pallagst, M. K. (2008), *Shrinking Cities. Planning Challenges from an International Perspective*, Kent State University, стр. 6–15.
271. Peinhardt, K. (2018), “*Taking Back Main Street in Hailey, Idaho*”, <https://www.pps.org/article/taking-back-main-street-in-hailey-idaho>
272. Pham-Truffert, M., Metz, F., Fischer, M. et al. (2020), “*Interactions among Sustainable Development Goals: Knowledge for identifying multipliers and virtuous cycles*”. *Sustainable Development* 28: 1236–1250., <https://doi.org/10.1002/sd.2073>
273. Pieper, O. (2022, January 16), “*The 'Green City' of Freiburg*”, Deutsche Welle, <https://www.dw.com/en/the-green-city-of-freiburg-is-this-germanys-future/a-60438622>
274. Pine, J. & Gilmore, J. (1999), *The experience economy*, Boston: Harvard Business School Press.
275. Polese, M., Stren, R. E. (2000), “*The social sustainability of cities: Diversity and the management of change*”, *Can. Public Policy*, vol. 27, pp 3.
276. Polstein, J. (2019), “*Lighter, Quicker, Cheaper: Transforming Public Spaces through Creative Intervention*”, <https://www.pps.org/article/lighter-quicker-cheaper-a-global-roundup> приступљено 14.06.2022
277. Perkmann, M. (2003), „*Cross-border regions in Europe: Significance and drivers of regional cross-border so-operation*”, *European Urban and Regional Studies* 10 (2): стр. 153–171.
278. Petrović, M., Toković, M. (2018), *Društvo i gradovi, između lokalnog i globalnog*, Beograd: ISI – Filozofskog fakulteta u Beogradu.
279. Pratt, M. L. (2002), “*Arts of the contact zone*”, y Bartholomae, D. & Petrosky, A. (yp.), *Ways of Reading*, Boston, стр. 605–618.

280. Pratt, A. (2008), “*Creative cities: the cultural industries and the creative class*”, Geografiska Annaler: Series B, Human Geography, Vol. 90, Issue 2, ctp. 107–117.
281. Prentice, R., & Andersen, V. (2003), “*Festival as creative destination*”, Annals of Tourism Research, 30, 7.
282. Prokkola, E. (2010), “*Borders in tourism: the transformation of the Swedish–Finnish border landscape*”, Current Issues in Tourism, 13: ctp. 3.
283. Proshansky, H. M., Fabian, A. K. & Kaminoff, R. (1983), “Place-identity: Physical world socialization of the self”, Journal of Environmental Psychology 3, ctp. 57–83.
284. Pysz, J., Castanho, R. & Loures, L. (2018), “Sustainable Planning of Cross-Border Cooperation: A Strategy for Alliances in Border Cities”, Sustainability 2018 (10), 1416, ctp. 1–26, researchgate.net
285. Qadeer, M. A. (1997), “Pluralistic Planning for Multicultural Cities: The Canadian Practice”, Journal of the American Planning Association, 63 (4): ctp. 481–494.
286. Ray, Ch. (1999), „Towards a meta-framework of endogenous development, Repertoires, Parts, Democracy, Rights“, Sociologica Ruralis 39 (4): ctp. 521–537.
287. Reed, B. (2007), “Shifting from ‘sustainability’ to regeneration”, Building Research & Information, 35 (6), ctp. 674–680.
288. Reckien, D., Martinez-Fernandez, C. (2011), “*Why do cities shrink?*”, European Planning Studies, ctp. 1–25.
289. Richards, G. & Palmer, R. (2010), “*Eventful cities, Cultural management and urban revitalization*”, Elsevier Limited.
290. Richards, G. & Duif, L. (2019), “*Small Cities with Big Dreams: Creative Placemaking and Branding Strategies*”, London: Routledge.
291. Richards, G. & Delgado, E. (2002), “*Creative tourism and trusting spaces*”, Barcelona: Interarts y: Richards, G. & Palmer, R. (2010), “*Eventful cities, Cultural management and urban revitalization*”, Elsevier Limited.
292. Relph, E. (1976), “*Place and Placelessness*”, London: Pion Limited.
293. Rezaei, S. (2021), “*Importance of urban branding*”
294. Rogers, P., Kazi, J., Boyd, J. (2008), “*An Introduction to Sustainable Development*”, London: Earthscan Publications Ltd.
295. Ruiz-Tagle, J. (2013), “*A Theory of Socio-spatial Integration: Problems, Policies and Concepts from a US Perspective*”, International Journal of Urban and Regional Research 37 (2): ctp. 388–408.

296. Sabate, I., Bel, J., Frenchman, D., & Schuster, J. M. (2004), "*Llocs amb esdeveniments – Event places*", Barcelona: UPC.
297. Sandercock, L. (1998a), "*Towards Cosmopolis: Planning for Multicultural Cities*", New York: John Wiley.
298. Sandercock, L. (yp.) (1998b), "*Making the Invisible Visible: A Multicultural Planning History*", Berkeley: University of California Press.
299. Santi, G., Leporelli, E. & Di Sivo, M. (2019), "*Improving Sustainability in Architectural Research: Biopsychosocial Requirements in the Design of Urban Spaces*", Sustainability 11, crp.1585.
300. Sassen, S. (2001), *The global city, New York, London, Tokyo*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
301. Scitovsky, T. (1976), *The joyless economy: An inquiry into human satisfaction and consumer dissatisfaction*, Oxford: Oxford University Press.
302. Schlappa, H. (2011), "*Placemaking in Louvain la Neuve*", Belgium, ERDP – SURE, Louven la Neuve, Belgium
303. Segovina, C., Herve, J. (2022), "*The creative city approach: origins, construction and prospects in a scenario of transition*", City, Territory and Architecture, vol. 9, Article no: 29.
304. Sennett, R. (1994), "*Flesh and Stone: The body and the city in western civilization*", London: Faber & Faber.
305. Sen, A. (2013), "*Transcultural Placemaking: Intertwined Spaces of Sacred and Secular on Devon Avenue, Chicago*" y Hou, J. (2013), *Transcultural Cities: Border-Crossing and Placemaking*, New York: Routledge, crp. 19–33.
306. Shaw, K., & Montana, G. (2016), "*Place-Making in Megaprojects in Melbourne*", Urban Policy and Research, 34: 2, crp. 166–189.
307. Sohn, C. (2014), "*The Border as a Resource in the Global Urban Space: a Contribution to the Cross-Border Metropolis Hypothesis*", International Journal of Urban and Regional Research 38 (5): crp. 1697–1711. doi: 10.1111/1468–2427.12071.
308. Sohn, C., Lara-Valencia F. (2013), "*Borders and cities: perspectives from North America and Europe*", Taylor & Francis Group in Journal of Borderlands Studies, crp.. 181–190.
309. Sohn, C., Ritel, B., Walther, O. (2009), "*Cross-border metropolitan integration in Europe: the case of Luxembourg, Basel, and Geneva*", Environment and Planning C: Government and Policy, vol. 27, crp. 922–939.

310. Sohn, C. (2017), “*Cartography of a blind spot: An exploratory analysis of European border cities*”, *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, Vol. 108, Issue 4, September 2017, crp. 512–518.
311. Soja, E. W. (1996), *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-And-Imagined Places*, Cambridge, MA: Blackwell.
312. Soma, A. M., Pandit, R. K. (2013), „*Urban Transformation and Role of Architecture towards Social Sustainability*“, *Int. J. Eng. Res. Dev.*5, crp. 16–20.
313. Sorensen A., Funck, C. (2007), *Living Cities in Japan*, New York, Nissan: Nissan Institute / Routledge, Japanese Studies Series.
314. Schlebusch, S. (2015), “*Planning for Sustainable Communities: Evaluating Place-Making Approaches*”, *Agriculture, Forestry and Fisheries. Special Issue: Planning for Sustainable Communities: Green-Spaces in Rural Areas*. Vol. 4, No. 4–1, crp.. 59–72. doi: 10.11648/j.aff.s.2015040401.18
315. Scott, W. J., Sohn, C. (2018), “*Place-making and the bordering of urban space: Interpreting the emergence of new neighborhoods in Berlin and Budapest*”, *European Urban and Regional Studies*, crp. 1 –17.
316. Smith, D., Beeck, S., Lommerse, M., Metcalfe, P. (2014), “An Introduction to Social Sustainability and Interior Architecture”, y Smith, D., Lommerse, M., Metcalfe, P. (yp.), *Perspectives on Social Sustainability and Interior Architecture*, Singapore: Springer, crp. 1–11.
317. Smith, R., Warfield, K. (2007), “The creative city: a matter of values”, y Cooke, P., & Lazeretti, L. (yp.) (2007), “*Creative cities, cultural clusters and local economic development*”, Edward Elgar Publishing.
318. Smith, A., Osborn, G. & Quinn, B. (yp.) (2022), “*Festivals and the City: The Contested Geographies of Urban Events*”, London: University of Westminster Press.
319. Steinbrink, M. (2009), “*Leben zwischen Stadt und Land Migration, Translokalität und Verwundbarkeit in Südafrika*”, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
320. Stenning, A. (2004), “*Urban change and the localities*”, y Bradshaw, M. & Stenning. A. (yp.), *East central Europe and the former Soviet Union*, Essex: Pearson, crp. 1–32.
321. Storper, M. (1997), “*The regional world*”, New York: Guilford.
322. Stupar, A. (2016), “*Grad, forme i procesi*”, Beograd: Orion Art.
323. Szytniewski, B., Spierings, B., Van der Velde, M. (2017), “*Sociocultural proximity, daily life and shopping tourism in the Dutch–German border region*”, *Tourism Geographies*, 19 (1), crp. 63–77.

324. Tellstrom, R. (2011), “*City branding throuht food culture: Insights from the regional branding level*”, y Dinnie, K. (yp.), *City branding: Theory and cases*, New York – London: Macmillan, crp. 62–69.
325. Timmermans, W., Cilliers, J. E. (2014), “*The Importance of Creative Participatory Planning in the Public Place-Making Process*”, *Journal of Environment and Planning B: Planning and Design* 2014, volume 41, crp. 413–429.
326. Tsenkova, S., Nedovic-Budic, Z. (2006), “*The post-socialist urban world*” y “*The Urban Mosaic of Post-Socialist Europe*”, Physica Verlag
327. Tschumi, B. (1994), “*Event-Cities*”, Cambridge, MA: MIT Press.
328. Tschumi, B. (2001), “*Event-Cities 2*”, Cambridge, MA: MIT Press.
329. Turcu, C. (2010), “*Examining the impact of housing refurbishment-led regeneration on community sustainability: A study of three Housing Market Renewal areas in England*”, докторска теза, London: London School of Economics and Political Sciences.
330. Turoc, I. (2004), “*Cities, Regions and Competitiveness*”, *Regional Studies*, Vol. 38 (9), crp. 1069–1083.
331. Twigger-Ross, C., Uzzell, D. (1996), “*Place and identity proceses*”, *Journal of environmental psychology* (16), crp. 205–220.
332. Twigger-Ross, C., Bonaiuto, M., Breakwell, G. (2003), “*Identity theories and environmental psychology*”, y Bonnes, M., Lee, T. & Bonaiuto, M. (yp.), “*Psychological Theories for Environmental Issues*”, Burlington, VT: Ashgate Publishing, crp. 203–233.
333. Urry, J. (2001), “*Globalising the Tourist Gaze*”, Lancaster: Department of Sociology, Lancaster University, LA1 4YN, UK.
334. UNESCO (2007), “*Cultural spaces*”, y Richards, G. & Palmer, R. (2010), *Eventful cities, Cultural management and urban revitalization*, Elsevier Limited.
335. Van der Velde, M. (2010), *Boring European Borders?! Integration and Mobility across Borders*, ResearchGate
336. Van Liempt, I. (2011), “*From Dutch dispersal to ethnic enclaves in the UK: The relationship between segregation and integration examined through the eyes of Somalis*”, *Urban Studies* 48 (16), crp. 3385–3398.
337. Vaništa Lazarevic, Eva (1999), “*Urbana rekonstrukcija*”, Beograd: Zadužbina Andrejević.
338. Vaništa Lazarević, Eva (2003), “*Obnova gradova u novom milenijumu*”, Beograd: Classic map studios.

339. Vignoles, V., Chrysochoou, X., Breakwell, G. (2000), “*The distinctiveness principle: Identity, meaning, and the bounds of cultural relativity*”, *Personality and Social Psychology Review* 4 (4), стр. 337–354.
340. Vulevic, A. (2016), “*Linkage between regional accessibility, economic development, and logistic infrastructure*”. In “*Sustainable Logistics and Strategic Transportation Planning*”; y Kramberger, T., Potočan, V., Ipavec, V. M. (yp.) Hershey, PA, USA: IGI Global.
341. Yngigegn, C. (2011), “Between Debordering and Rebordering Europe: Cross-Border Cooperation in the Öresund Region of the Danish-Swedish Border Region” y Hardi, T., Uszkai, A. (2017), *Theoretical Models of Cross-border Integration*,
342. Yunis, E. D. Weaver, (2006), “*Sustainable tourism*”, Oxford: Butterworth-Heinemann, Elsevier.
343. Weitz, N., Carlsen, H., Nilsson, M., Skånberg, K. (2018), “Towards systemic and contextual priority setting for implementing the 2030 agenda”, *Sustainability Science* 13:531–548, <https://doi.org/10.1007/s11625-017-0470-0>
344. Wiechmann, T. (2009), “*Conversion Strategies under Uncertainty in Post-Socialist Shrinking Cities: The Example of Dresden in Eastern Germany*”, in Pallagst K. (ed.), “*The Future of Shrinking Cities – Problems, Patterns and Strategies of Urban Transformation in a Global Context*”, University of California, Center for Global Metropolitan Studies, стр. 5–16.
345. Williams, D. E. (2007), *Sustainable Design: Ecology, Architecture and Planning*, Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc.
346. Wight, I. (2005), “*Placemaking as applied integral ecology: evolving an ecologically wise planning ethic*”, *World Futures* 61, стр. 127–137.
347. Winnicott Donald, W. (1971), “*Playing and Reality*”, New York: Basic Books.
348. Whyte, H. W. (1980), “*The social life of small urban spaces*”, New York: The conservation foundation.
349. Woodcraft, S., Bacon, N., Caistor-Arendar, L., Hackett, T. (2012), “*DESIGN FOR SOCIAL SUSTAINABILITY: A framework for creating thriving new communities*”, *Social Life*
350. Wyckoff, M. (2014), “*DEFINITION OF PLACEMAKING: Four Different Types*”, MSU Land Policy Institute.
351. Wyckoff, M., Neumann, B., Pape, G. & Schindler, K. (2015), “*PLACEMAKING AS AN ECONOMIC DEVELOPMENT TOOL*”, MSU Land Policy Institute.

352. Zambonelli, V. (2013), “*Brazilian Restaurants and the Transcultural Making of Place in Tokyo, Japan*”, у Hou, J. (2013), “*Transcultural Cities: Border-Crossing and Placemaking*”, New York: Routledge, стр. 34–46.
353. Zalas, L. J. (2005), “*Stadtentwicklung im tempo giusto. Ein Weg zur 'Slow Slim City'?*”, Aachen, Germany: RWTH.
354. Ацевски, И., Матилов, Н. (1997), “*Развој на урбаните центри во Република Македонија*”, Скопје: Институт за социолошки и политичко-правни истражувања.
355. Дероко, А. (1950), “*Средњовековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији*”, Београд: САНУ
356. Зографски, Д. (1961), “*Создавањето и развитокот на индустријата во Македонија до Балканската војна*”, Гласник на Економски факултет, том 8, Скопје: Економски факултет.
357. Зографски, Д. (1967), “*Развитокот на капиталистичките елементи во Македонија за време на турското владеење*”, Скопје, РМ
358. Лапе, Јб. (1973), “*Селото и градот во Македонија од крајот на XVIII до почетокот на XIX век*”, Скопје: Историја IX, 1.
359. Миљовска, Д. (1963), *Две развојни етапи во економско-општествениот развиток на Македонија во XIX век*, VII, 2, Скопје: ГИНИ.
360. Муличковски, П. (2002), “*Духот на македонскиот град*”, Скопје: БИГООС.
361. Намичев, П. (1998), “*Селската архитектура во Малешево од XIX век и почетокот на XX век*”, Скопје: Народно неимарство 1.
362. Николовска, М. (1997), “*Урбаниот развој на средновековните градови во Република Македонија*”, реферат изнесен на интернационалната конференција *Secular Medieval Architecture in the Balkans and its Preservation – Thessaloniki*, 03-05.11.1997.
363. Николовска, М. (2003), “*Градските куќи од XIX век во Македонија, просторна организација*”, Скопје: Републички завод за заштита на спомениците на културата – Скопје.
364. Петровић, М., Токовић, М. (2018), “*Градови у огледалу: измеѓу идентитета и бренд имиџа*”, Београд: Институт за социолошка истражувања.
365. Чипан, Б. (1978), “*Македонските градови во XIX век и нивната урбана перспектива*”, Скопје: МАНУ.
366. Штрковски, Н. (ур.) (1983), “*Општините во Социјалистичка Република Македонија*”, Скопје, РМ

Интернет извори:

<http://www.berovo.gov.mk/>

<https://www.delcevo.gov.mk/>

<http://www.dojran-info.com/>

<http://www.krivapalanka.gov.mk/>

<https://makedonskakamenica.gov.mk/>

<https://pehcevo.gov.mk/>

<https://www.igeografija.mk/>

<https://hersbruck.de/>

<https://www.stadt-waldkirch.de/>

14. Попис табела, слика и илустрација

Табела 1 - Демографски параметри градова (ауторски прилог)

Табела 2 – Алгоритам методолошког истраживања (ауторски прилог)

Табела 3 – Дефиниција типова пограничних области према Оскару Мартинезу (ауторски прилог)

Табела 4 – Категорије функционалних урбаних области (извор: ESPON 1.4.3, 2007)

Табела 5 – Димензије социо-просторне интеграције (извор: ауторски табеларни прилог према истраживању Ruiz-Tagle 2013)

Табела 6 – Први међународни документи о одрживом развоју (ауторски прилог)

Табела 7 – Главни европски програми, стратегије и иницијативе у области одрживог урбаног развоја (ауторски прилог)

Табела 8 – Циљеви одрживог развоја и њихове поделе и број индикатора (извор: ауторски прилог према “2030 Agenda for Sustainable Development”)

Табела 9 – Димензије и циљеви друштвене одрживости (извор: ауторски прилог према Kefayati & Named 2018)

Табела 10 – Главне теме и донесени закључци тематске стратегије о урбаној средини (извор: ауторски прилог према Thematic strategy on the urban environment 2004)

Табела 11 – Области и циљеви Стратегије Европе 2020 (ауторски прилог према Europe 2020)

Табела 12 – Пројекти и активности ‘тактичког стварања места’ (ауторски прилог према примерима из књиге аутора Lydon et al. 2012)

Табела 13 – Примењене акције града Валдкирха за постизање друштвене одрживости (ауторски прилог)

Табела 14 - Примењене акције града Херсбрука за постизање друштвене одрживости (ауторски прилог)

Табела 15 – Примењене акције града Поградца за постизање друштвене одрживости (ауторски прилог)

Табела 16 – Примењене акције града Робертсфорса за постизање еколошке одрживости (ауторски прилог)

Табела 17 – Еколошки циљеви општине Хелсингер (ауторски прилог према Elsinore municipality’s plan for climate and sustainability 2019)

Табела 18 – Одабрани градови за анализу према примењеном типу стварања места

Табела 19 – Дефинисане области и активности деловања за одрживи развој пограничних региона (ауторски прилог према: ЕС – IPA 2014)

Табела 20 – Евалуација градског трга Криве Паланке (ауторски прилог)

Табела 21 – Евалуација градског парка Криве Паланке (ауторски прилог)

Табела 22 – Евалуација главне градске улице у Кривој Паланци (ауторски прилог)

Табела 23 – SWOT анализа за Општину Крива Паланка (ауторски прилог)

Табела 24 – Евалуација градског трга Македонске Каменице (ауторски прилог)

Табела 25 – Евалуација градског парка Македонске Каменице (ауторски прилог)

Табела 26 – Евалуација главне градске улице у Македонској Каменици (ауторски прилог)

Табела 27 –SWOT анализа за Општину Македонска Каменица (ауторски прилог)

Табела 28 – Евалуација градског трга у Делчеву (ауторски прилог)

Табела 29 – Евалуација градског парка у Делчеву (ауторски прилог)

Табела 30 – Евалуација главне градске улице у Делчеву (ауторски прилог)

Табела 31 – SWOT анализа за Општину Делчево (ауторски прилог)

Табела 32 – Евалуација градског трга у Пехчеву (ауторски прилог)

Табела 33 – SWOT анализа за Општину Пехчево (ауторски прилог)

Табела 34 – Евалуација градског трга Берово (ауторски прилог)

Табела 35 – Евалуација градског парка Берово (ауторски прилог)

Табела 36 – Евалуација главне градске улице у Берову (ауторски прилог)

Табела 37 – SWOT анализа за Општину Берово (ауторски прилог)

Табела 38 – Евалуација градског трга Дојран (ауторски прилог)

Табела 39 – Евалуација градског парка у Дојрану (ауторски прилог)

Табела 40 – Евалуација главне градске улице у Дојрану (ауторски прилог)

Табела 41 – SWOT анализа за Општину Дојран (ауторски прилог)

Табела 42 – Сублимација проблема и недостатака јавних простора (ауторски прилог)

Табела 43 – Препоруке за унапређење трга у Кривој Паланци (ауторски прилог)

Табела 44 – Препоруке за унапређење парка у Кривој Паланци (ауторски прилог)

Табела 45 – Препоруке за унапређење градске улице у Кривој Паланци (ауторски прилог)

Табела 46 – Препоруке за унапређење трга у Македонској Каменици (ауторски прилог)

Табела 47 – Препоруке за унапређење парка у Македонској Каменици (ауторски прилог)

Табела 48 – Препоруке за унапређење градске улице у Македонској Каменици (ауторски прилог)

Табела 48 – Препоруке за унапређење трга у Делчеву (ауторски прилог)

Табела 49 – Препоруке за унапређење парка у Делчеву (ауторски прилог)

Табела 50 – Препоруке за унапређење градске чаршије у Делчеву (ауторски прилог)

Табела 51 – Препоруке за унапређење трга у Пехчеву (ауторски прилог)

Табела 52 – Препоруке за унапређење трга у Берову (ауторски прилог)

Табела 53 – Препоруке за унапређење парка у Берову (ауторски прилог)

Табела 54 – Препоруке за унапређење градске чаршије у Берову (ауторски прилог)

Табела 55 – Препоруке за унапређење трга у Дојрану (ауторски прилог)

Табела 56 – Препоруке за унапређење парка у Дојрану (ауторски прилог)

Табела 57 – Препоруке за унапређење градског шеталишта у Дојрану (ауторски прилог)

- Слика 1** – Положај градова у Источном и Југоисточном планском региону РСМ (извор: Google earth, ауторски цртеж)
- Слика 2** – Дијаграм за оцену јавних простора (извор: www.PPS.org)
- Слика 3** – Приказ прекограничних региона у Европи (извор: Perkmann 2003: 14)
- Слика 4** – Приказ шеме истраживања за типове и број европских региона (Извор: ESPON 2013)
- Слика 5** – Локација тих 11 (CBMR) европских региона (Извор: ESPON 2013)
- Слика 6** – Типологија граничних региона (извор: Sohn & Stambolic 2015)
- Слика 7** – Функционални погранични региони у Европи (извор: Sohn & Stambolic 2015)
- Слика 8** – Модел одрживог развоја прекограничне сарадње (извор: Kurowska-Pysz, Castanho & Loures 2018: 19)
- Слика 9** – Типови пограничних градова (извор: Kulczyńska K. 2013)
- Слика 10** – Типови пограничних градова према ESPON (извор: ESPON 2007)
- Слика 11** – Дијаграм са циљевима одрживог развоја (извор: www.UN.org)
- Слика 12** – Различите димензије одрживог развоја и релативна важност сваке области (извор: Colantonio & Lane 2007)
- Слика 13** – Шеме са односима између три типа одрживости (извор: Purvis, Mao & Robinson 2018)
- Слика 13** – Биосфера као основ економије и друштва и као основ за све циљеве одрживог развоја (извор: Obrecht A., Pham-Truffert, M., Spehn, E. et al. 2021)
- Слика 14** – Четири типа стварања места (извор: Wyckoff 2015)
- Слика 15** – Циклични модел процеса стварања места (извор: DUSP 2013)
- Слика 16** – Користи таргетираних пројеката стратешког стварања места (извор: Wyckoff, 2011)
- Слика 17** – Елементи и атрибути квалитетног јавног простора (извор: PPS 2024)
- Слика 18** – Локација града Валдкирх (извор: Google)
- Слика 19** – Панорамска слика града (извор: Google)
- Слика 20** – Друштвени центар у Валдкирху (извор: Google)
- Слика 21** – Организовани догађаји у друштвеном центру у Валдкирху (извор: badische-zeitung.de)
- Слика 22** – Градски трг у Валдкирху (извор: Google)

- Слика 23** – Пијачни дан на тргу у Валдкирху (извор: www.stadt-waldkirch.de)
- Слика 24** – Локација града Херсбрука (извор: Google)
- Слика 25** – Панорамска слика града (извор: Google)
- Слика 26** – Градски трг града Херсбрука (извор: Google)
- Слика 27** – Календарски распоред догађаја организованих у граду Херсбруку (извор: hersbruck.de)
- Слика 28** – Локација града Поградеца (извор: Google)
- Слика 29** – Панорамска слика града (извор: Google)
- Слика 30** – Трговачка улица у Поградецу пре реновирања (извор: Кнох & Мајер 2013)
- Слика 31** – Трговачка улица у Поградецу након реновирања (извор: Кнох & Мајер 2013)
- Слика 32** – Локација града Робертсфорса (извор: Google)
- Слика 33** – Панорамска слика града (извор: Google)
- Слика 34** – Пренамењени објекат у Робертсфорсу (извор: Кнох & Мајер 2013)
- Слика 35** – Догађај за едукацију малдих о екологији у Робертсфорсу (извор: Кнох & Мајер 2013)
- Слика 36** – Локација града Хелсингер (извор: Google)
- Слика 37** – Панорамска слика града (извор: Google)
- Слика 36** – Приказ спроведених анализа за ЦГП Хелсингера (извор: Gehl Architects 2011)
- Слика 37** – Приказ препорука за ЦГП Хелсингера (извор: Gehl Architects 2011)
- Слика 38** – Приказ препорука према концепту стварања места за ЦГП Хелсингера (извор: Gehl Architects 2011)
- Слика 39** – Локација града Лоувен ла Неве (извор: Google)
- Слика 40** – Панорамска слика ЦГП града (извор: Google)
- Слика 41** – Сателитски снимак сквера Place des Wallons (извор: Google Earth)
- Слика 42** – Сквер Place des Wallons пре реконструкције (извор: Colette 2016)
- Слика 43** – Сквер Place des Wallons након имплементације препорука (извор: Google)
- Слика 44** – Зидни графити и мурали на скверу Place des Wallons (извор: Google)
- Слика 45** – Сателитски снимак градова Франкфурт (Одра) и Слубице (извор: Google earth)
- Слика 46** – Сателитски снимак градова Горлиц и Згорзелец (извор: Google earth)
- Слика 47** – Сателитски снимак градова Губен и Губин (извор: Google earth)

- Слика 48** – Плански региони у РСМ (извор: Google)
- Слика 49** – Приказ граница Источног географског региона и рељеф (ауторски прилог)
- Слика 50** – Потенцијална микроевропојдручја између РСМ, Р. Бугарске и Р. Грчке (ауторски прилог)
- Слика 51** – Сателитски снимак града Крива Паланка (извор: Google earth)
- Слика 52** – Мрежа јавних простора Криве Паланке (ауторска шема)
- Слика 53** – Странични приказ трга (ауторски прилог)
- Слика 54** – Приказ водених површина (ауторски прилог)
- Слика 55** – Дечије игралиште на тргу (ауторски прилог)
- Слика 56** – Зелене површине на тргу (ауторски прилог)
- Слика 57** – *Pop-up* киосци на тргу (ауторски прилог)
- Слика 58** – Отворени амфитеатар на тргу (ауторски прилог)
- Слика 59** – Ноћне активности на тргу (ауторски прилог)
- Слика 60** – Ноћна употреба амфитеатра (ауторски прилог)
- Слика 61** – Идентификована небезбедна места на тргу (ауторски прилог)
- Слика 62** – Отворена фитнес зона у парку (ауторски прилог)
- Слика 63** – Део парка – речни кеј (ауторски прилог)
- Слика 64** – Део пешачке стазе (ауторски прилог)
- Слика 65** – Приказ урбане опреме за одмор (ауторски прилог)
- Слика 66** – Потез главне градске улице у Кривој Паланци (ауторска шема)
- Слика 67** – Почетак главне улице (ауторски прилог)
- Слика 68** – Кретање становника на улици (ауторски прилог)
- Слика 69** – Аутомобилски приступ на улици (ауторски прилог)
- Слика 70** – Продавнице на улици (ауторски прилог)
- Слика 71** – Локали на високом приземљу (ауторски прилог)
- Слика 72** – Продавнице на високом приземљу (ауторски прилог)
- Слика 73** – Угоститељски објект (ауторски прилог)
- Слика 74** – Део атмосфере на улици (ауторски прилог)
- Слика 75** – Сателитски снимак града Македонска Каменица (извор: Google earth)

- Слика 76** – Мрежа јавних простора Македонске Каменице (ауторска шема)
- Слика 77** – Сателитски приказ трга М. Каменице (извор: <https://ossp.katastar.gov.mk>)
- Слика 78** – Зеленило на тргу М. К. (ауторски прилог)
- Слика 79** – Слободни простор на тргу (ауторски прилог)
- Слика 80** – Центални садржају на тргу (ауторски прилог)
- Слика 81** – Приступ до цркве на тргу (ауторски прилог)
- Слика 82** – Напуштени објекат на тргу (ауторски прилог)
- Слика 83** – Плато испред цркве на тргу (ауторски прилог)
- Слика 84** – Идентификована небезбедна места на тргу (извор: ауторски прилог)
- Слика 85** – Приказ речног кеја и градски трг М.К. (извор: <https://makedonskakamenica.gov.mk>)
- Слика 86** – Приказ градског парка (извор: <https://makedonskakamenica.gov.mk>)
- Слика 87** – Приступ тргу до кеја (ауторски прилог)
- Слика 88** – Зелене површине на кеју (ауторски прилог)
- Слика 89** – Улаз у парк М. Каменице (ауторски прилог)
- Слика 90** – Зона за социјализацију у парку (ауторски прилог)
- Слика 91** – Отворена фитнес зона у парку (ауторски прилог)
- Слика 92** – Децје игралиште у парку (ауторски прилог)
- Слика 93** – активна зона - ролер парк (ауторски прилог)
- Слика 94** – Активна зона – скејт парк (ауторски прилог)
- Слика 95** – Потез главне градске улице у Македонској Каменици (ауторска шема)
- Слика 96** – Јавни плато испред општинске зграде (ауторски прилог)
- Слика 97** – Главна градска улица (ауторски прилог)
- Слика 98** – Седење становника дуж улице (ауторски прилог)
- Слика 99** – Угоститељски објекат на улици (ауторски прилог)
- Слика 100** – Основна школа (ауторски прилог)
- Слика 101** – Пословни објекат на улици (ауторски прилог)
- Слика 102** – Паркинг простор са улазом са улице (ауторски прилог)
- Слика 103** – Приступ стамбеној згради (ауторски прилог)

- Слика 104** – Сателитски снимак града Делчева (извор: Google earth)
- Слика 105** – Мрежа јавних простора Делчева (ауторска шема)
- Слика 106** – Сателитски приказ трга Делчева (извор: <https://ossp.katastar.gov.mk>)
- Слика 107** – Централни плато на тргу (ауторски прилог)
- Слика 108** – Поглед са централног платоа (ауторски прилог)
- Слика 109** – Поглед са трга према Дому културе (ауторски прилог)
- Слика 110** – Део трга (ауторски прилог)
- Слика 111** – Део урбане опреме на тргу (ауторски прилог)
- Слика 112** – Поглед са крајњег платоа (ауторски прилог)
- Слика 113** – Део градског парка и цркве у Делчеву (извор: <https://www.delcevo.gov.mk/>)
- Слика 114** – Сателитски снимак и потез градског парка у Делчеву (ауторски прилог)
- Слика 115** – Део градског парка у Делчеву (ауторски прилог)
- Слика 116** – Део градског парка у Делчеву (ауторски прилог)
- Слика 117** – Дечије игралиште у парку (ауторски прилог)
- Слика 118** – Поплочано место окупљања у парку (ауторски прилог)
- Слика 119** – Паркинг простор у парку (ауторски прилог)
- Слика 120** – Инфо-табле у парку (ауторски прилог)
- Слика 121** – Стари трг у Делчеву (ауторски прилог)
- Слика 122** – Отварање фонтане „Бесконачност“ 7. 9. 2022. (ауторски прилог)
- Слика 123** – Простор за седење дуж чаршије (ауторски прилог)
- Слика 124** – Потез чаршије у Делчеву (ауторски прилог)
- Слика 125** – Сателитски снимак Пехчева (извор: Google earth)
- Слика 126** – Сателитски приказ трга (ауторски прилог)
- Слика 127** – Сателитски снимак трга (извор: <https://ossp.katastar.gov.mk>)
- Слика 128** – Изглед трга у Пехчеву (ауторски прилог)
- Слика 129** – Централни изглед трга (ауторски прилог)
- Слика 130** – Зеленило на тргу (ауторски прилог)
- Слика 131** – Дечије игралиште на тргу (ауторски прилог)
- Слика 132** – Речни кеј испод трга (ауторски прилог)

- Слика 133** – Простор за социјализацију на тргу (ауторски прилог)
- Слика 134** – Идентификована небезбедна места на тргу (ауторски прилог)
- Слика 135** – Кеј Пехчевске реке (ауторски прилог)
- Слика 136** – Неискоришћени отворени простор на кеју (ауторски прилог)
- Слика 137** – Слободни простор за пијац (ауторски прилог)
- Слика 138** – Привремени објекти на пијаци (ауторски прилог)
- Слика 139** – Сателитски снимак Берова (извор: Google earth)
- Слика 140** – Панорамска слика Берова (извор: Google)
- Слика 141** – Сателитски приказ трга у Берову (извор: <https://ossp.katastar.gov.mk>)
- Слика 142** – Централни изглед трга (ауторски прилог)
- Слика 143** – Бочни изглед трга (ауторски прилог)
- Слика 144** – Поглед са трга према чаршији (ауторски прилог)
- Слика 145** – Фонтана на тргу (ауторски прилог)
- Слика 146** – Поглед према тргу са чаршије (ауторски прилог)
- Слика 147** – Околни објекти на тргу (ауторски прилог)
- Слика 148** – Кретање од градског трга до градског парка у Берову (ауторски прилог)
- Слика 149** – Приступ до парка са кеја (ауторски прилог)
- Слика 150** – Речни кеј (ауторски прилог)
- Слика 151** – Бетонске клупе на кеју (ауторски прилог)
- Слика 152** – Дечји скуп испред улаза зграде (ауторски прилог)
- Слика 153** – Слободне зелене површине (ауторски прилог)
- Слика 154** – Поплочане површине у парку (ауторски прилог)
- Слика 155** –Скејт парк (ауторски прилог)
- Слика 156** – Кошаркарско игралиште (ауторски прилог)
- Слика 157** – Урбана опрема у парку (ауторски прилог)
- Слика 158** – Мала башта за узгој хране (ауторски прилог)
- Слика 159** – Музеј града Берова (ауторски прилог)
- Слика 160** – Градска чаршија са паркингом (ауторски прилог)
- Слика 161** – Угоститељски објекти у чаршији (ауторски прилог)

- Слика 162** – Угоститељски објекти (ауторски прилог)
- Слика 163** – Сателитски снимак Дојрана (извор: Google earth)
- Слика 164** – Мрежа јавних простора Старог Дојрана (ауторска шема)
- Слика 165** – Сателитски снимак трга у Дојрану (извор: <https://ossp.katastar.gov.mk>)
- Слика 166** – Трг у Дојрану (ауторски прилог)
- Слика 167** – Трговачки и угоститељски локали (ауторски прилог)
- Слика 168** – Поглед према Дојранском језеру (ауторски прилог)
- Слика 169** – Општинска зграда (ауторски прилог)
- Слика 170** – Поглед према плажама (ауторски прилог)
- Слика 171** – Зона за одмор на тргу (ауторски прилог)
- Слика 172** – Три јавора, заштитни знак трга (ауторски прилог)
- Слика 173** – Плажа испод трга (ауторски прилог)
- Слика 174** – Сателитски снимак парка у Дојрану (извор: Google earth)
- Слика 175** – Улазни део парка (ауторски прилог)
- Слика 176** – Дечије игралиште у парку (ауторски прилог)
- Слика 177** – Фитнес зона у парку (ауторски прилог)
- Слика 178** – Отворени поплочени део (ауторски прилог)
- Слика 179** – Дрворед са клупама (ауторски прилог)
- Слика 180** – Зона за одмор у парку (ауторски прилог)
- Слика 181** – Зона за групну социјализацију (ауторски прилог)
- Слика 182** – Парк за љубимце (ауторски прилог)
- Слика 183** – Зона са летњиковцима (ауторски прилог)
- Слика 184** – Привремени штандови у парку (ауторски прилог)
- Слика 185** – Градско шеталиште (ауторски прилог)
- Слика 186** – Шеталиште дуж обале језера (ауторски прилог)
- Слика 187** – Киосци за продају хране (ауторски прилог)
- Слика 188** – Дечије игралиште на шеталишту (ауторски прилог)
- Слика 189** – Зона за одмор испод дрвећа (ауторски прилог)
- Слика 190** – Централна фонтана на шеталишту (ауторски прилог)

Слика 191 – Привремене продавнице (ауторски прилог)

Слика 192 – Градски пијац на крају шеталишта (ауторски прилог)

Слика 193 – Хотел поред шеталишта (ауторски прилог)

Шема 1 – Шематски приказ циља истраживања (ауторски цртеж)

Шема 2 – Фазе и методе истраживања (ауторски цртеж)

Шема 3 – Научне методе истраживања (ауторски цртеж)

Шема 4 – Утицаје стварања места и урбаног брендирања (ауторски цртеж)

Шема 5 – Предложени модел за креирање нових ‘placemaking’ препорука

Биографија аутора

Дамјан Балкоски, је рођен 1994 године у Скопљу. Дипломирао (2015.) и магистрирао (2017.) на Архитектонском Факултету на МИТ Универзитету – Скопље, смер Урбанизам. Докторант на Универзитету у Београду, Архитектонски факултет на катедри за Урбанизам од 2017. У својим истраживањима обрађује теме о трансформацији јавних простора, урбаној морфологији и типологији, “placemaking” и о развоју и трансформацији пограничних градова.

Члан је Асоцијације архитеката Македоније (ААМ) од 2018. године. Учествовао је на бројне међународне и националне конференције за урбанизам и архитектонске изложбе.

На пољу научно-истраживачке делатности, он је аутор на преко 30 научно-истраживачких радова, сви објављени у међународним и националним часописима за архитектуру и урбанизам. Аутор је 2 књиге из области урбане ревитализације и урбане морфологије и типологије јавних простора. Стручни сарадник је националног часописа ПОРТА 3 о грађевини, архитектури и екологији. Члан је Македонске мреже градских морфолога (ММГМ).

На пољу стручно-апликативне делатности, аутор је неколико урбанистичких и пројектанских пројеката, који су представљени на Бијеналу македонске архитектуре БИМАС 23 и Балканско Архитектонско Бијенале – БАБ.

На пољу академско-образовне делатности, био је ментор интернационалне архитектонске радионице, као и ментор више националних архитектонских радионица. У периоду од 2021. до 2022., је ментор на више радионица за урбанизам које су одржане у више школа у Скопљу и у Македонији. Члан је жири комисије националног архитектонског конкурса организован од “Europe House Skopje” (2023).

Добитник је на 2 узастопне награде и признања за најбољи студент генерације током студирања на МИТ Универзитету – Скопље (2013 и 2014). Добитник је и награде за најбољи научни рад на интернационалној научној конференцији GREDIT, 2022 г.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора _____

Број индекса _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, _____

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора _____

Број индекса _____

Студијски програм _____

Наслов рада _____

Ментор _____

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, _____

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

Потпис аутора

У Београду, _____